

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

Владимир М. Цветковић, Дарко Протић и Дејан Стефановић

Санела Вељковић

Мирослава Глигорић

Ана Јевтовић

Данијел Г. Спорца

Марија Павловић

Данило Потпарић

DIPLOMACY AND SECURITY

Vladimir M. Cvetković, Darko Protić and Dejan Stefanović

Sanela Veljković

Miroslava Gligorić

Ana Jevtović

Danijel G. Sporea

Marija Pavlović

Danilo Potparić

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • УДК 341.7/.8 • Година 6 • Број 2/2023.

Београд, 2023.

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH
DIPLOMACY AND SECURITY
ISSN 2620-0333 • UDC 341.7/.8 • Volume VI • Number 2/2023.

Belgrade, 2023.

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА
ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

Издавач:

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕШКЕ СТУДИЈЕ

Милорада Екмечића 2, Београд, Телефон: +381 11 262 0186

Е-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs

www.fdb.edu.rs

За издавача:

Проф. др Радојица Лазић

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Срђан Милашиновић

Секретар:

Бранко Велов МА

Уређивачки одбор:

Проф. др Радојица Лазић

Проф. др Андреја Савић

Проф. др Бранко Крга

Проф. др Давид Дашић

Проф. др Дарко Танасковић

Проф. др Синиша Боровић

Проф. др Михајло Манић

Проф. др Душан Пророковић

Проф. др Милица Бошковић

Доц. др Данијела Бјеља

Дипл. инж. Александар Алексић

Проф. др Драган Ранђеловић

Проф. др Јелена Перић

Проф. др Марија Ђорић

Проф. др Јованка Шарановић

Проф. др Владимир М. Цветковић

Проф. др Снежана Кнежевић

Проф. др Весна Богојевић Арсић

Проф. др Александра Митровић

Проф. др Ненад Путник

Др Зоран Милошевић, научни саветник

Др Стефан Милојевић

Међународни саветодавни одбор:

Проф. др Диа Надер де Ел Андари, Венецуела

Проф. др Беатрис Бисио, Бразил

Проф. др Владимир Азаров, Русија

Проф. др Јоргос Кристидис, Грчка

Проф. др Леонас Толваишис, Литванија

Проф. др Кирил Шевченко, Белорусија

Проф. др Галит Маргалит Бен-Израел, Израел

Проф. др Миленко Радоман, Црна Гора

Проф. др Иван Балга, Хрватска

Проф. др Ксенија Буторац, Хрватска

Проф. др Ладин Гостимировић, БиХ

Припрема за штампу:

Бранко Велов

Лектура и превод:

Наташа Канкараш

Корице:

Бранко Велов

Штампа:

Интерпринт плус, Београд

Тираж:

200 примерака

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ДВА ПУТА ГОДИШЊЕ

Оцене и мишљења изнесена у чланцима часописа Дипломатија и безбедност су ставови аутора и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени. Објављене радове није дозвољено прештампавати, ни у целини, ни у деловима, уколико не постоји изричита сагласност издавача.

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH

DIPLOMACY AND SECURITY

Publisher:

FACULTY OF DIPLOMACY AND SECURITY
INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
Milorada Ekmečića 2, Belgrade, Telefon: +381 11 262 0186
E-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
www.fdb.edu.rs

For the publisher:

Prof. Dr. Radojica Lazić

Editor in chief:

Prof. Dr. Srđan Milašinović

Secretary:

Branko Velov

Editorial Board:

Prof. Dr. Radojica Lazić

Prof. Dr. Andreja Savić

Prof. Dr. Branko Krga

Prof. Dr. David Dašić

Prof. Dr. Darko Tanasković

Prof. Dr. Siniša Borović

Prof. Dr. Mihajlo Manić

Prof. Dr. Dušan Proroković

Prof. Dr. Milica Bošković

Doc. Dr. Danijela Bjelja

Aleksandar Aleksić

Prof. Dr. Dragan Randelović

Prof. Dr. Jelena Perić

Prof. Dr. Marija Đorić

Prof. Dr. Jovanka Šaranović

Prof. Dr. Vladimir M. Cvetković

Prof. Dr. Snežana Knežević

Prof. Dr. Vesna Bogojević Arsić

Prof. Dr. Aleksandra Mitrović

Prof. Dr. Nenad Putnik

Dr. Zoran Milošević, principal research fellow

Dr. Stefan Milojević

International Advisory Board:

Prof. Dr. Dia Nader de El Andari, Venecuela

Prof. Dr. Beatris Bisio, Brazil

Prof. Dr. Vladimir Azarov, Russia

Prof. Dr. Jorgos Kristidis, Greece

Prof. Dr. Leonas Tolvaišis, Lithuania

Prof. Dr. Kirill Shevchenko, Belarus

Prof. Dr. Galit Margalit Ben-Israel, Israel

Prof. Dr. Milenko Radoman, Montenegro

Prof. Dr. Ivan Balta, Croatia

Prof. Dr. Ksenija Butorac, Croatia

Prof. Dr. Ladin Gostimirović, BiH

Prepress:

Branko Velov

Proofreading and translation:

Nataša Kankaraš

Cover:

Branko Velov

Printing:

Interprint plus, Beograd

Circulation:

200 copies

THE JOURNAL IS PUBLISHED TWICE ANNUALLY

The assessments and opinions expressed in the articles in the journal Diplomacy and Security are the views of the authors and do not reflect the opinion of the editorial board or the institutions in which the authors are employed. It is not allowed to reprint published papers, neither in whole nor in parts, unless there is an explicit publisher consent.

САДРЖАЈ

Уводник

Владимир М. Цветковић, Дарко Протић и Дејан Стефановић
ИНТЕГРИСАНО СМАЊЕЊЕ РИЗИКА ОД КАТАСТРОФА
ИЗАЗВАНИХ ПОЖАРИМА: ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ 11

Санела Вељковић
СЕКТОРСКИ ПРИСТУП БЕЗБЕДНОСТИ И ПРЕЛИВАЊЕ
ПРЕТЊИ НА ПРИМЕРУ ОРУЖАНОГ СУКОБА
У МАКЕДОНИЈИ 2001. ГОДИНЕ 71

Мирослава Глигорић
УТИЦАЈ МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ НА ДЕМОГРАФСКУ СЛИКУ
ЕВРОПЕ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 99

Ана Јевтовић
БЕЗБЕДНОСНИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ
ДЕПОПУЛАЦИЈЕ У СРБИЈИ 123

Данијел Спорца
ТРАДИЦИОНАЛНИ АУТОРИТЕТИ У ОБНОВЉЕНИМ
УЛОГАМА НАКОН ДЕМОКРАТСКИХ ПРОМЕНА
У УГАНДИ И МОЗАМБИКУ 153

Марија Павловић
ЗНАЧАЈ СПОРТА У ДРУШТВЕНОМ И ПОЛИТИЧКОМ ЖИВОТУ
- ИСТОРИЈСКА И САВРЕМЕНА ПЕРСПЕКТИВА 193

Данило Потпарић
БИБЛИОГРАФИЈА ЧАСОПИСА ДИПЛОМАТИЈА
И БЕЗБЕДНОСТ (2018-2022) 227

CONTENTS

Introductory word

Vladimir M. Cvetković, Darko Protić, Dejan Stefanović
INTEGRATED FIRE DISASTER RISK REDUCTION:
A LITERATURE REVIEW 37

Sanela Veljković
A SECTORAL APPROACH TO SECURITY
AND SPILLOVER OF THREATS ON THE EXAMPLE
OF THE ARMED CONFLICT IN MACEDONIA IN 2001 85

Miroslava Gligorić
THE IMPACT OF THE MIGRANT CRISIS
ON THE DEMOGRAPHIC LANDSCAPE
OF EUROPE AND THE REPUBLIC OF SERBIA 111

Ana Jevtović
SECURITY AND GEOPOLITICAL ASPECTS
OF DEPOPULATION IN SERBIA 137

Daniel G. Sporea
TRADITIONAL AUTHORITIES IN RENEWED ROLES AFTER
DEMOCRATIC CHANGES IN UGANDA AND MOZAMBIQUE 173

Marija Pavlović
THE SIGNIFICANCE OF SPORT IN SOCIAL AND POLITICAL
LIFE: HISTORICAL AND CONTEMPORARY PERSPECTIVES 209

Danilo Potparić
BIBLIOGRAPHY OF THE JOURNAL DIPLOMACY
AND SECURITY (FIRST FIVE YEARS: 2018-2022) 245

УВОДНИК

Терористички напад ХАМАС-а на Израел и брутални одговор израелске власти, поред рата у Украјини, у центру су пажње светске и домаће јавности. Медијски простор је испуњен извештајима о киднаповању и убијању цивила, страдању деце, рушењу болница и уништавању имовине. Јавља се осећај да хуманост нестаје, да људи и имовина губе на вредности, а да су политички интереси изнад свега. Иако је веома тешко заобићи актуелна збивања и последице људске деструктивности, у новом броју часописа *Дипломатија и безбедност* више простора је дато радовима који нуде решења за спречавање уништавања људских живота и материјалних добара, обрађују миграциона кретања и демографске проблеме, омогућавају увид у друштвена збивања афричких земаља након демократских промена и приказују значај који спорт има за друштвени и политички живот.

Широм света, различите врсте пожара не престају да изазивају озбиљне материјалне и нематеријалне последице, приморавајући људе и њихове институције да осмишљавају и примењују различите превентивне мере с циљем ублажавања ризика од таквих догађаја. Цветковић, Протић и Стефановић дају свеобухватну анализу и дескрипцију различитих превентивних мера заштите од пожара, система заштите од пожара са освртом на опрему, програме едукације и обучавање грађана, припремљеност за реаговање, као и тактичке елементе за ефикасан одговор у катастрофама изазваним пожарима. Аутори указују да се коришћењем интегрисаног приступа смањења ризика од катастрофа обезбеђује виши ниво ефикасности ублажавања вероватноће и последица будућих пожара.

Рад Санеле Вељковић има за циљ да на примеру оружаног сукоба у Македонији 2001. године покаже како неадекватно третирана претња из друштвеног/социјеталног сектора може довести до оружаног сукоба, односно да укаже на допринос који секторски приступ безбедности може имати у спречавању сукоба.

Мирослава Глигоријевић у свом раду указује на утицај који мигрантска криза има на демографску слику Европе и Србије. Ауторка констатује да је у Европи регистрован благи пораст становништва, углавном подстакнут међународним миграцијима, пре свега становништва из Африке. Ауторка актуелна миграциона кретања доводи у везу са становиштем неких европских елита да се

проблем смањења становништва на европском тлу може решити искључиво имиграцијом. Такво мишљење не доминира у Србији, која се приликом разматрања демографских проблема ослања углавном на класичне методе и решења.

Анализирајући демографску и популациону структуру становништва Србије, ауторка Ана Јевтовић разматра динамичан и експлозиван карактер унутрашњих миграција у пограничном подручју, доводећи их у релацију са безбедносним и геополитичким аспектима. Закључује да је инвестирање у промену комуникацијске свести о значају рађања и наталитета стратешки најбоља инвестиција за безбедност Србије, уз још већа улагања државе у младе и јасан став да се очувањем пограничних територија брани суверенитет државе.

Рад „Традиционални ауторитети у обновљеним улогама након демократских промена у Уганди и Мозамбику” аутора Данијела Спорца указује да су након три деценије од стицања независности од колонијалне власти, многобројне државе подсахарске Африке кренуле у плуралистички систем и стварање демократског поретка, што је довело до поновног оживљавања и формалног признавања традиционалног лидерства (поглавара). Аутор указује да је поглаварство аутентични историјски афрички облик владавине и „језгро културе”, које може значајно допринети изградњи демократског друштва. Но, остаје и питање колико је овакав облик у савременом друштву управљања компатибилан са принципима демократског поретка.

Марија Павловић указује на значај који спорт има у друштву, узимајући у обзир његову мултидимензионалну природу, моћ рефлексије на појединца и друштво и интегративну функцију за заједницу. Кроз анализу различитих друштвених аспеката, ауторка уочава његову комерцијализацију, али и интердисциплинарно повезивање са друштвеним и политичким струјањима, посматрајући га у историјском и у савременом контексту.

Пресек првих десет бројева часописа *Дипломатија и безбедност* у виду библиографије дело је Данила Потпарића. Рад нуди увид у садржај првих десет бројева часописа (2018-2022) и представља својеврстан путоказ који олакшава читаоцима и истраживачима кретање у простору испуњеном занимљивим темама, идејама и решењима, што подстиче читаоце и истраживаче на размишљање и нова истраживања.

Проф. др Срђан Милашиновић
Главни и одговорни уредник

EDITORIAL

The terrorist attack by HAMAS on Israel and the brutal response of the Israeli authorities, in addition to the war in Ukraine, are in the center of attention of the world and domestic public. The media space is filled with reports of the kidnapping and killing of civilians, the suffering of children, the demolition of hospitals and the destruction of property. There is a feeling that humanity is disappearing, that people and property are losing value, and that political interests are the most important. Although it is very difficult to avoid current events and the consequences of human destructiveness, in the new issue of Diplomacy and Security journal, more space is given to papers that offer solutions to prevent the destruction of human lives and material goods, deal with migration movements and demographic problems, and provide an insight into the social events of African countries after the democratic changes, as well as show the importance that sport has for social and political life.

All over the world, different types of fires do not stop causing serious material and non-material consequences, forcing people and their institutions to design and implement different preventive measures with the aim of mitigating the risk of such events. Cvetković, Protić and Stefanović provide a comprehensive analysis and description of various preventive fire protection measures, fire protection systems with reference to equipment, education programs and training of citizens, preparedness for response, as well as tactical elements for effective response in disasters caused by fires. The authors indicate that using an integrated disaster risk reduction approach ensures a higher level of effectiveness in mitigating the likelihood and consequences of future fires.

The aim of Sanela Veljković's paper is to use the example of the armed conflict in Macedonia in 2001 to show how an inadequately treated threat from the social/societal sector can lead to an armed conflict, that is, to point out the contribution that the sectoral approach to security can have in preventing conflicts.

In her paper, Miroslava Gligorijević points out the impact that the migrant crisis has on the demographic picture of Europe and Serbia. The author states that a slight increase in the population has been registered in Europe, mainly driven by international migration, primarily from Africa. The author links current migration trends with the point of view of some European elites that the problem of population reduction on European soil can only be solved by immigration. Such

an opinion does not dominate in Serbia, which relies mainly on classic methods and solutions when considering demographic problems.

Analyzing the demographic and population structure of the population of Serbia, author Ana Jevtović considers the dynamic and explosive character of internal migrations in the border area, bringing them into relation with security and geopolitical aspects. She concludes that investing in changing the communication awareness about the importance of birth and birth rate is strategically the best investment for Serbia's security, with even greater investments by the state in the youth and a clear position that the preservation of the border territories defends the sovereignty of the state.

The paper "Traditional Authorities in Renewed Roles after Democratic Changes in Uganda and Mozambique" by Daniel Sporea indicates that three decades after gaining independence from colonial rule, many countries in sub-Saharan Africa have embarked on a pluralistic system and the creation of a democratic order, which has led to a resurgence and formal recognition of traditional leadership (chiefs). The author points out that chiefdom is an authentic historical African form of governance and a "core culture", which can significantly contribute to the construction of a democratic society. However, the question remains as to how compatible this form of governance is with the principles of democratic order in modern society.

Marija Pavlović points out the importance that sport has in society, taking into account its multidimensional nature, the power of reflection on the individual and society, and the integrative function for the community. Through the analysis of various social aspects, the author observes its commercialization, but also its interdisciplinary connection with social and political currents, observing it in a historical and contemporary context.

A section of the first ten issues of the journal *Diplomacy and Security* in the form of a bibliography is the subject of Danilo Potparić's paper. The paper offers an insight into the content of the first ten issues of the journal (2018-2022) and is a kind of guide that makes it easier for readers and researchers to move in a space filled with interesting topics, ideas and solutions, which encourages readers and researchers to think and do new research.

Prof. Dr. Srđan Milašinović
Editor in chief

*Владимир М. Цветковић¹
Дарко Протић²
Дејан Стефановић³*

ИНТЕГРИСАНО СМАЊЕЊЕ РИЗИКА ОД КАТАСТРОФА ИЗАЗВАНИХ ПОЖАРИМА: ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Сажетак

Широм света, различите врсте пожара не престају да изазивају озбиљне материјалне и нематеријалне последице, приморавајући људе и њихове институције да осмишљавају и примењују различите превентивне (грађевинске, машинске, електротехничке, архитектонске итд.) мере с циљем ублажавања ризика од таквих догађаја. Коришћењем интегрисаног приступа смањења ризика од катастрофа обезбеђује се виши ниво ефикасности ублажавања вероватноће и последица будућих пожара. Предмет рада представља свеобухватна анализа и дескрипција различитих превентивних мера заштите од пожара, система заштите од пожара са освртом на опрему, програме едукације из области заштите од пожара и обучавања грађана, припремљености за реаговање, као и тактичких елемената за ефикасан одговор у катастрофама изазваним пожарима. У циљу реализације прегледа литературе о интегрисаном смањењу ризика од катастрофа изазваних пожарима коришћена је историјска и компаративна метода, као и метода анализе садржаја. Резултати прегледа литературе могу бити искоришћени за унапређење смањења ризика од катастрофа изазваних пожарима у Србији.

Кључне речи: катастрофе, пожари, смањење ризика, ублажавање, превенција, одговор, реаговање, тактички елементи.

¹ Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд (Србија); Научно-стручно друштво за управљање ризицима у ванредним ситуацијама, Београд (Србија); Међународни институт за истраживање катастрофа, Београд; vmc@fb.bg.ac.rs.

² Министарство унутрашњих послова РС, Београд (Србија); Научно-стручно друштво за управљање ризицима у ванредним ситуацијама, Београд (Србија); proticd91@gmail.com.

³ Министарство унутрашњих послова РС, Београд (Србија); Научно-стручно друштво за управљање ризицима у ванредним ситуацијама, Београд (Србија); destefanovic@gmail.com.

УВОД

Премда је ватра кроз историју играла фундаменталну улогу у унапређењу услова свакодневног живота човечанства, пружањем заштите, развијањем технологије и индустрије, уједно је представљала перманентну опасност од настанка катастрофа изазваних пожарима (Cavallini, Paragni, & Preis, 2007), поред других извора угрожавања безбедности (Jevtić, 2019; Jovićević, 2021; Krga, 2019; Vučić, 2020). Истраживање пожара је, стога, од велике користи за продуковање знања о начинима и разлозима њиховог појављивања и развијања на одређене начине, делотворности различитих мера безбедности и разлозима њихове (не)делотворности, за учење о вероватном понашању људи у пожарима, као и откривање нових трендова у друштву и њихових импликација на заштиту од пожара. Подаци о пожарима драгоцени су за различите гране науке о безбедности пожара јер доводе до проактивнијег управљања ватрогаством, као и до ревизија прописа у овој области (Steen-Hansen, Storesund, & Sesseng, 2020). Независно од врсте катастрофе, процес управљања њима уобичајено се састоји од четири животна циклуса – ублажавања, припремљености, одговора и опоравка. Парадигма управљања катастрофама недавно је померила фокус са пружања помоћи у случају катастрофе на припремљеност за катастрофе, ублажавање ризика и смањење рањивости (Kwon & Ryu, 2020).

Велики број пожара у стамбеним зградама у прошлости био је резултат непажљивог одлагања материјала за пушење у корпе за отпадни папир, као и недостатка прописа о превенцији и безбедности (Cavallini et al., 2007; Leistikow, Martin, & Milano, 2000). Иако су, као резултат забране пушења у већини зграда, такви пожари постали ређа појава, електронске канцеларијске опреме, односно употреба неисправне, модификоване или неодобрене електричне опреме, неисправност система за дистрибуцију електричне енергије, недовољно простора између између електричне опреме за грејање и запаљивих материјала итд. постали су главни узроци пожара у стамбеним објектима савременог света (Rather). Критичну забринутост услед пожара у стамбеним објектима осликава чињеница да се тамо догађа 39,7% свих пожара, на које је друштво одговарало на различите начине, укључујући интервенције ватрогасаца, осигурање, грађевинске прописе, едукацију о опасностима од пожара, контролу употребе материјала и производа у зградама и дизајн зграда како би се одупрли ефектима ватре (Vučić, 2020; Xin & Huang, 2013).

Многе емпиријске студије показале су да је припремљеност становника (Proroković, 2018; Јерић, 2021) за катастрофе кључна за њихово суочавање са утицајем катастрофа (Godschalk, Rose, Mittler, Porter, & West, 2009; Hoffmann & Muttarak, 2017; Iftikhar & Iqbal, 2023; Janković, Sakač, & Iričanin, 2023; Lin-

dell, 2013; Rajani, Tuhin, & Rina, 2023; Xu et al., 2019). Један од истицаних начина за ублажавање претњи од катастрофа је лична спремност грађана. Упркос томе, евидентан је велики степен неприпремљености држава и грађана за катастрофе, што је резултовало све већим нагласцима на значај истраживања начина перципирања и суочавања људи са опасностима, уместо фокусирања искључиво на физичке опасности (V. Cvetković, Adem, & Aleksandar, 2019; Gaillard, Liamzon, & Villanueva, 2007; Mercer, Kelman, Lloyd, & Suchet-Pearson, 2008; Ocal, Cvetković, Baytiyeh, Tedim, & Zečević, 2020; van Manen, 2014).

Историјски посматрано, у фокусу истраживања припремљености за пожаре превасходно се налазило питање идентификовања најефикаснијих начина комуникације ризика од катастрофа и подстицања понашања припремљености путем јавних кампања и програма за едукацију о катастрофама и комуникације ризика од њих (Akter, Roy, & Aktar, 2023; Baruh, Dey, & Dutta, 2023; Cvetković, Romanić, & Beriša, 2023; Sergey & Gennadiy, 2022; Shibru, Operea, Omondi, & Gichaba, 2022). Данас су створене нове могућности информисања и унапређења припремљености заједнице за екстремне догађаје путем технологија заснованих на интернету и мобилних уређаја, иако се као њихов недостатак неретко појављује неосетљивост информација на друштвени контекст (Verrucci et al., 2016). Управо зато, први корак у спровођењу ефикасних стратегија информисања и припремљености, заснованих на новим технологијама, представља идентификовање различитих нивоа рањивости појединаца и домаћинстава и фактора који утичу на начин припреме, реаговања и опоравка од катастрофе (El-Mougher, 2022; Hossen, Nawaz, & Kabir, 2022; Kabir, Hossain, & Haque, 2022; Mohammed & Maysaa, 2022; Odero & Mahiri, 2022; Podder, Hasan, & Islam, 2022; Teo, Goonetilleke, Ahankoob, Deilami, & Lawie, 2018).

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ И КЛАСИФИКАЦИЈА ПОЖАРА

Поред угрожавања људских живота, пожарне катастрофе узрокују значајну економску и еколошку штету, док се њихов настанак углавном доводи у везу са различитим људским грешкама или кваровима система (Muhammad, Ahmad, & Baik, 2018). Пожар је једна од главних катастрофа у урбаном окружењу (Rather), као и у руралним заједницама, нарочито међу онима које живе у дрвеним стамбеним конструкцијама и имају нижи социоекономски статус, које тиме неретко сносе виши ниво ризика од катастрофе (Chan et al., 2018). Током протекле деценије, број природних и технолошких катастрофа се повећао вишеструко. Према статистици, број катастрофа се по години повећавао за 60% у периоду 1999-2001. године, у поређењу са претходним периодом од

1994. до 1998. године. Највећи пораст забележен је у земљама ниског економског развоја, у којима је регистровано повећање од 142% (Khan, Vasilescu, & Khan, 2008), премда је распрострањеност вероватно и већа услед недовољног пријављивања пожара (Lambie, Best, Tran, Ioane, & Shepherd, 2015). Пожари узрокују више од 300.000 смртних случајева годишње широм света, а милиони људи остају са трајним повредама: око 95% смртних случајева узрокованих пожарима је у земљама са ниским и средњим приходима (Twigg, Christie, Haworth, Osuteye, & Skarlatidou, 2017). Такође, приближно 80% свих смртних случајева од пожара у Европи и Сједињеним Државама догађа се у домаћим условима (Hahn, Knuth, Kehl, & Schmidt, 2016).

Закон о заштити од пожара дефинише пожар као процес неконтролисаног сагоревања којим се угрожавају живот и здравље људи, материјална добра и животна средина („Службени гласник РС”, бр. 111/09, 20/15, 87/18). Према Цветковићу (2020), пожаре је могуће класификовати на основу неколико различитих критеријума, попут величине: мали, средњи, велики, катастрофални, односно блоковски; места настанка: унутрашњи и спољашњи; док се фазе развоја пожара деле на почетну, разбукталу и фазу живог згаришта. Према међународној класификацији пожара, на основу гориве материје пожари се деле у 5 основних категорија А - F: у класу А спадају пожари чврстих горивих материја, у класу В пожари запаљивих течности, у класу С пожари запаљивих гасова, у класу D пожари запаљивих метала и у класу Е пожари уља и масти (Ponomarenko et al., 2019).

Последњих 40 година у Бразилу се догодило неколико великих пожара који су резултирали људским и материјалним губицима. То је довело до иницијатива вођених друштвом које су заједно са празнинама у националном законодавству проузроковале разноликост прописа о сигурности пожара у зградама, а који су били применљиви само у одређеним случајевима (Rodrigues, Rodrigues, & da Silva Filho, 2017). Одсуство централне власти у управљању ризицима у ванредним ситуацијама и недостатак координације унутар и између организација повезаних са пожарима је разлог неефикасног и неэффектног система управљања ризицима. На државном нивоу мере ублажавања су окренуте ка структурним аспектима, занемарујући неструктурне елементе попут знања и капацитета појединаца/заједнице. Повећањем индивидуалних капацитета за одговор, утицај пожара би могао бити значајно смањен (Khan et al., 2008). Случај из Делхија, града у коме влада регулаторни хаос, сиромаштво, незнање и непоштовање прописа, пружа доказе да добро вођене ватрогасне службе, заједно са тржишним подстицајима и решењима успевају да обезбеде релативно висок ниво заштите, упркос дисфункционалној или непостојећој законској регулативи (Cobin, 2013; Cvetković i Protić, 2021).

Тренутне мере заштите од пожара доводе до неједнаког нивоа заштите од пожара у зградама, пружају минималне стратегије за ублажавање опасности и не узимају у обзир савремене изазове, ризике и претње од пожара. Суштинске мере које би довеле до ублажавања опасности од пожара у зградама укључују поуздане системе заштите од пожара, спровођење грађевинских мера, правилно коришћење електричних уређаја и подизање свести јавности. Истраживања показују да је неопходно спровођење обука за побољшање заштите од пожара, као и увођење нових материјала заснованих на перформансама (Kodur, Kumar, & Rafi, 2019). Европски стандард *standard EN 13501-1* пружа класификацију отпорности на пожар за све производе и грађевинске елементе. Конструктивни производи су класификовани у Еврокласе А1, А2, В, С, D, Е и F. Производи класификовани у А1 и А2 класе су негориви материјали (цемент, бетон, стакло, камен, керамика), док су материјали од В до F гориви по растућем редоследу (European Standard EN 13501-1:2010).

У Европи постоји тренд ка повећању квалитета и извршења прописа. Комисија ЕУ је 2017. основала Европску комисију за размену информација о пожару (FIER). Платформа окупља државе чланице како би се олакшала размена информација међу њима, а планирано је да се користи за промоцију најбољих пракси широм Европе. Савез модерних зграда је оквир који има за циљ да се државама чланицама пруже јасне основе за изградњу законске регулативе, уз структурисан списак елемената ради постизања заштите од пожара у високим и средњим зградама. Овај оквир налаже поштовање принципа супсидијарности (de Hulst & El Houssami). Срж система заштите од пожара у зградама су техничка и научна знања која се примењују у области инжењерства, архитектуре и урбанизма, јер упркос мултидисциплинарном знању које укључује људско понашање у пожарним ситуацијама, заштита од пожара у стамбеним објектима укључује примену и одржавање активних и пасивних система заштите, као и обуку особља за хитне случајеве (Rodrigues et al., 2017).

Стратегија заштите од пожара за период 2002-2017. године оцењује стање у области заштите од пожара у Републици Србији као незадовољавајуће. Као најважнији проблеми у овом документу препознати су: недовољна припремљеност субјеката заштите и спасавања за спровођење превентивних мера; непостојање планова за управљање ризиком; безбедносна култура становништва је на изузетно ниском нивоу; број ватрогасаца спасилаца је испод европског нивоа, саобраћајна структура је незадовољавајућа, као и капацитет јавне водоводне мреже. У истом документу предложено је да се постојеће стање у систему заштите од пожара унапреди ангажовањем свих субјеката заштите од пожара кроз размену релевантних информација („Службени гласник РС”, бр. 21/2012). Ради остварења оптималног стања безбедности у обла-

сти заштите од пожара стратегија наводи постизање следећих специфичних циљева: донети нова законска решења; унапредити систем превентивне заштите; унапредити метеоролошки мониторинг и прогнозу метеоролошких услова за појаву пожара у шумским подручјима; обезбедити функционалну интеграцију свих служби; побољшати сарадњу, координацију и расположивост информација; унапредити брзину и ефикасност реаговања, унапредити међународну и регионалну сарадњу, побољшати знање и техничку опремљеност субјеката система заштите од пожара, развијати безбедносну културу грађана (Cvetković i Protić, 2021). Ризик од настанка пожара може се посматрати као вероватноћа настанка пожара и последица или поремећаја / штете која се може очекивати уколико до пожара дође (Watts & Hall, 2016).

СТРУКТУРНЕ И НЕСТРУКТУРНЕ ПРЕВЕНТИВНЕ МЕРЕ ЗАШТИТЕ ОД ПОЖАРА

С циљем смањења броја пожара у стамбеним јединицама, стратегије превенције пожара почеле су масовно да се употребљавају од стране ватрогасних и спасилачких служби (Shai, 2006; Cvetković i Protić, 2021). У Уједињеном Краљевству развијен је програм „Сигурно и добро проверено”, којим лице одговорно за безбедност идентификује потенцијални ризик у стамбеном објекту, информише станаре шта да раде како би смањили и спречили ризик од настанка пожара, креира план евакуације у случају настанка пожара и осигурава постојање функционалних детектора дима у стамбеним објектима. Програм је превасходно намењен категоријама становништва изложеним већем ризику, те су њиме обухваћени и други ризици који могу бити присутни, попут рањивих категорија становништва (Diekman et al., 2008; Cvetković i Protić, 2021).

Постоји неколико различитих превентивних мера које могу допринети смањењу броја повређених и смртних случајева у пожарима у стамбеним објектима, али не постоје поуздане информације о томе које су мере ефективне за коју групу станара. Као резултат тога, често су примењиване опште мере на све популационе групе, што се показало неефикасним у односу на примену одређених мера на одређене групе, попут старијих, инвалида, деце итд. (Runefors, Johansson & van Hees, 2017). Једна од препорука (Bruck & Thomas, 2008) је да се популација посматра са аспекта заштите од пожара и да се становништво подели на две основне групе за које су потребне различите стратегије. Прву групу чинила би најрањивија категорија (старији, инвалиди), а другу шири јавност. Ова подела је неопходна и важна

јер се ефикасност мера значајно разликује међу групама. Када је реч о првој групи, инсталација система за сузбијање пожара могла би да смањи ризик настанка пожара за 80%-85%, а број смртних исхода за 14%. Такође, ови системи би требало да буду уперени на заштиту спаваће собе и кухиње. У другој групи би требало промовисати детекторе за дим, док би залагање за побољшање перформанси ових уређаја требало да буде задужење лица одговорних за безбедност (Bruck & Thomas, 2008). Када је реч о детекторима дима, Сон (Son, 2014) предлаже да детектори топлоте (споро-осетљиви) уступе место детекторима дима због способности детектовања пожара у раним фазама. Такође, испитивања ефикасности детектора дима показала су да би фотоелектрични детектори требало да имају предност пред јонизационим, с обзиром на знатно већу брзину реаговања од јонизационих у тињајућем пожару, док су за пламене пожаре јонизацијски детектори били незнатно бржи од оптичких (Steen-Hansen et al., 2020). Најбоља врста осигурања против губитака имовине и живота проузрокованих пожаром јесте усвајање проактивних мера заштите, плана заштите и спасавања у комбинацији са различитим врстама система за детекцију и гашење пожара (Nyankuru, Omuterema, & Nyandiko, 2017; Cvetković i Protić, 2021).

Веома значајан корак у драстичном смањењу броја пожара укључује померање фокуса са гашења пожара и одговора у ванредним ситуацијама на систематску превенцију пожара. Свакако, овакав преокрет захтева побољшање едукације, предузимање иницијативе, коришћење статистике, методологије и других алата за систематску превенцију, односно спречавање пожара (Rosenberg, 1999). Берингер (Beringer, 2000) је у свом истраживању дошао до сазнања да више од 50% испитаника дели став да би њихове домове у случају пожара заштитили ватрогасци. Ова студија упире прст у потребу за даљим развијањем свести у заједници, едуковањем становништва и фокусирањем на изградњу отпорности међу станарима у руралним и урбаним подручјима. Едукација и отпорност су кључне за изградњу самозаштите у случају пожара и предузимање таквих акција може умногоме олакшати и помоћи деловање ватрогасне службе (Cvetković i Protić, 2021).

Ниво заштите зависи од спремности станара да реагују у датој ситуацији, али и од нивоа припремљености, што укључује мере попут планирања евакуације, организовања и спровођења обука и симулација, дефинисања сигурних излаза, безбедних зона итд. У истраживању које су спровели Ханеа и сарадници (Hanea & Ale, 2009) утврђено је да у објектима у којима је спроведена обука за реаговање у случају пожара, једном у три године, шансе да не буде жртва повећане су за чак 91,4%. Ове мере могу да помогну да се смањи неопходно време за евакуацију и охрабре станари да се крећу брже,

као и да пружи помоћ онима којима је неопходна. Поред тога, мере заштите од пожара које предузимају надлежне ватрогасне службе огледају се у постојању одређеног броја ватрогасаца у ватроасним јединицама, доступној опреми и могућности да обезбеде ефикасно спасавање и гашење пожара (Xin & Huang, 2013; Cvetković i Protić, 2021).

У јефтиним стамбеним зградама забележен је највећи број инцидентата услед пожара у поређењу са другим типовима зграда, при чему су узроци пожара присуство великог броја извора паљења, неадекватна опрема за гашење пожара, недостатак обуке станара о ризицима и побољшању сигурности. Препоруке укључују разматрање новог распореда просторија, побољшање активних и пасивних система заштите, спровођење обука како би се унапредила свест и знање о пожарној безбедности (Akashah, Baaki, & Lee, 2017). Сходно резултатима студије коју су спровели Рунефорс, Јохансон и Ван Хес (Runefors, Johansson & Van Hees, 2016), оквирно 80%-90% свих смртних случајева повезано са пожарима догађа се у стамбеним насељима. Резултати показују да системи за сузбијање пожара (прскалице) имају највећи проценат ефикасности (68%), потом детекторски активирани системи у спаваћој и дневној соби (59%) и детектори дима (37%). Поред тога, аутори су утврдили да се ефикасност мера значајно разликује међу различитим групама становништва, и стога предложили да се спроведе статистичка анализа којом би се анализирале карактеристике популације, а потом и спровеле адекватне мере заштите (Runefors, Johansson & Van Hees, 2016; Cvetković i Protić, 2021). У фокусу истраживања спроведеног у Кенији је ефикасност обука за реаговање у случају пожара и одговор станара и утврђено је да је обука за заштиту од пожара суштинска за одбрану од пожара, јер на њима станари стичу знања о томе како настају различите врсте пожара и вештине неопходне за њихово сузбијање и гашење (Nyankuru, Omuterema, & Nyandiko, 2017; Cvetković i Protić, 2021; Cvetković et al., 2022).

СИСТЕМИ ЗАШТИТЕ ОД ПОЖАРА СА ОСВРТОМ НА ПРОТИВПОЖАРНУ ОПРЕМУ

Концепт потпуне заштите од пожара у зградама може се постићи побољшањем пасивне конструкције зграда за заштиту од пожара, активним системима заштите од пожара и управљањем противпожарном безбедношћу (Chow, 2004). Мере заштите од пожара обично су комбинација активних и пасивних система заштите од пожара. Активни системи заштите контролишу ватру, односно њене ефекте предузимањем акције од стране појединца или

уређаја који се аутоматски активирају. Пасивне мере заштите су оне које су имплементирани у самој фази изградње објекта. Најважнија компонента пасивне заштите је отпорност на пожар, којом се спречава ширење пожара и урушавање објекта (Buchanan & Abu, 2017). Превентивне мере заштите укључују употребу сигурних, односно материјала отпорних на ватру, намештаја од дрвета (дрво има спорији процес сагоревања), конструкције отпорне на ватру, осигурати сигуран излаз и улаз у објекат, као и средства за гашење пожара. Уређаје за сузбијање дима требало би да поседује сваки стамбени објекат, јер највећи број смртних случаја услед пожара настаје од последица гушења, а не услед директне изложености пламену (Chow, 2004).

Како наводи Хол (Hall, 2000), значајну улогу у смањењу последица пожара имају системи заштите и раног упозорења, у које убрајамо системе за детекцију дима, аутоматске системе за гашење пожара (прскалице) и употребу незапаљивих материјала у конструкцији. Ипак, специјална заштитна опрема попут аларма, иако је осмишљена да пружи станарима довољно времена да напусте објекат, није довољна; безбедност станара у највећој мери зависи од њих самих, да ли су људи спремни да реагују када се пожар догоди (Hall, 2000). Аларми су уређаји који упућују на ситуацију која захтева хитну акцију и обично шаљу позив на евакуацију. Постоје две врсте алармних система: прости и комплексни. Основна функција простих система јесте упозоравање и узбуђивање станара, док су сложени системи умрежени са одређеним ватрогасним службама којима се у случају избијања пожара шаље директан сигнал (OSHA, 2015). Примери укључују: станице за ручно извлачење, детектор распршивача, детекторе дима, детекторе топлоте, детекторе пламена, оптичке детекторе, детекторе угљен-моноксида, системе за суво хемијско гашење пожара, мокре хемијске системе за гашење, детекторе угљен диоксида и друге системе детекције гаса (OSHA, 2015).

Стратегија заштите од пожара за високе зграде је суштински везана за функцију времена. Садржи две основне компоненте: време потребно за излаз и перформансе зграде. Перформансе зграде подразумевају структуру, односно конструкцију зграде и опрему која ублажава ширења пожара. Перформансе зграде се односе на време у којем зграда може издржати ефекте пожара, без урушавања, а да при том остане функционална. Време повезано са евакуацијом се обично изражава у минутима, док се структурна компонента мери сатима. Ризик се јавља када се ова два времена преклапају, односно уколико се зграда обруши у току евакуације, као што је био пример са Светским трговинским центром (Cowlard, Bittern, Abecassis-Empis, & Torero, 2013).

Истраживање које је спровела Џунеца (Juneja, 2005) указало је на утицај и важност функционалног система заштите од пожара у стамбеним згра-

дама. Наиме, у стамбеним зградама је забележен највећи проценат смртних случајева услед пожара (95%), највећи постотак повреда (80%), највећи проценат инцидената (72%) и највиши ниво губитака имовине (59%) услед пожара. У стамбеним зградама постоје системи заштите од пожара који контролишу раст ватре и ширење дима, као што су системи за вентилацију, грејање, системи за одвођење дима и прскалице. Редовно одржавање ових система је кључно уколико желимо поуздано активирање у случају незгоде. Примера ради, систем прскалица може значајно да умањи последице пожара тако што сузбија и контролише ватру. Статистика показује да је број преминулих услед пожара смањен за 81% у стамбеним зградама које поседују систем прскалица у поређењу са оним које га не поседују (Xin & Huang, 2013). Системи противпожарних прскалица омогућавају рано откривање пожара, његову контролу и гашење. Уколико су прописно инсталирани и одржавани, системи противпожарних прскалица су изузетно корисни у сузбијању пожара. Уз њих, важно је напоменути и систем ватрогасних црева која доводе воду за ручно гашење пожара у великим објектима. Вода се у ове системе доводи аутоматски или путем прикључка за довод воде. Ови системи су изузетно значајни када је у питању одговор ватрогасне екипе унутар саме зграде, док њихов недостатак може имати катастрофалне последице (OSHA, 2015).

У стамбеним зградама користе се подједнако активне и пасивне мере заштите. Активни системи заштите од пожара укључују аутоматску детекцију пожара и системе за сузбијање пожара, док је главна сврха пасивних система да покушају да успоре ширење ватре. Циљ коришћења система заштите од пожара јесте да одрже температуру у згради испод критичне у току пожара (како не би биле угрожене електричне инсталације и сама конструкција), али и задрже пожар у делу у ком је избио и спрече даље ширење (Mróz, Nager, & Korniejenko, 2016). Како би се унапредили активни системи заштите, Чо предлаже развој и имплементацију нових технологија за детекцију и сузбијање ватре и дима, опреме за брже кретање ватрогасаца и спасилаца, као и спровођење водоводних мрежа у урбаним срединама за потребе гашења пожара (Chow, 2004).

Безбедност стамбених објеката се мери временом које је потребно да се сви станари евакуишу ван зграде. Што је време за евакуацију краће, зграда се сматра безбеднијом. Висина многих модерних зграда данас, у комбинацији са ограниченим бројем вертикалних излаза, повећава време неопходно за евакуацију. Стога, степенице морају бити дизајниране као сигурна зона која ће станарима обезбедити сигурну евакуацију и прелазак из угрожених места у сигурну зону. Да би било која акција спасавања од пожара била успешно спроведена, степениште мора остати без дима и топлоте, а конструк-

ција зграде чврста, узимајући у обзир време које станари проведу на степеништу током евакуације. Без адекватне заштите и адекватне ширине степеништа, када се дим шири зградом и ходницима, евакуација постаје готово немогућа. Честа метода да се осигура да степениште буде заштићено од продора дима јесте уградња система за одржавање притиска (Cowlard et al., 2013). Модерну архитектуру одликују стаклене конструкције, што би у случају пожара могло да створи додатне проблеме. Пуцање и пад стакла услед високих температура би само повећали доток кисеоника и тиме поспешили фазу сагоревања, што би довело до веће материјалне штете и људских губитака (Chow, 2006). Као једно од решења у ограничавању пожара је и употреба различитих материјала у изградњи, попут бетона и гипса. Међутим, бетон иако се сматра добром изолационом баријером, у случајевима када је густ и непропусан, може довести до експлозивног пуцања услед ватре. Још једна група заштитних материјала су аблативни материјали који служе за заштиту челичних конструкција (Mróz et al., 2016).

Захтеви које стамбене зграде морају да испуњавају у Кини у погледу заштите од пожара су следећи: пасивна конструкција - коришћење материјала отпорних на ватру, средства за бекство и средства приступа; активни системи заштите познати као инсталације ватрогасне службе - аларми и други системи за детекцију пожара, системи за сузбијање пожара, системи за управљање димом, помоћни системи попут система за основно снабдевање и осветљење у случају ванредног стања (Chow, 2006). У 16 савезних држава у Немачкој је уведена обавеза увођења детектора дима за смањење ризика од пожара у стамбеним објектима. Анализа указује да имплементација ове мере доприноси спасавању живота. Да би се анализирао ефикасност ове мере, упоређују се ризици од пожара пре и после увођења обавезе постављања детектора дима, а резултате би требало проверити када се пракса пренесе у друге земље (Festag, 2020).

Како би побољшали ефикасност система за детекцију пожара у стамбеним објектима, одређени аутори (Seebamrungsat, Praising, & Riyamongkol) су осмислили и предложили посебан систем за детекцију пожара у зградама. Систем користи HSV и YcbCr модел боја уз дату могућност да разликују наранцасту, жуту и високу светлост од позадине. HSV модел боја се користи да прикупља информације о боји и светлости, док се YcbCr користи за детекцију и анализу светлости, јер разликује светле фотографије ефикасније него било који други модел. Раст пожара се проверава на основу различитих кадрова. Аутори наводе да овај систем много брже детектује пожар тако што прати и анализира светлост, а крајњи исход је значајна редукација у губицима живота и имовине. Тачност овог система експериментално проверена је

више од 90%, доказујући његову ефективност и корисност. Хаген је проучавао да ли је систем гасних сензора и термопарова способан за откривање и разликовање различитих врста пожара. Резултати истраживања показују да је систем сензора за гас способан да брже детектује пожар од система детектора дима, без повећане стопе лажних аларма. Уз то, систем сензора за гас у стању је да препозна разлику између разбукталих пожара и тињајућих пожара и уочи изворе сметњи (Hagen & Milke, 2000).

ЕДУКАЦИЈА ИЗ ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ ОД ПОЖАРА И ОБУКЕ

Уколико се планови за катастрофе, попут оних за било које друге врсте спасилачких операција, не тестирају у различитим програмима обуке, не учине разумљивим широј јавности, подржани одговарајућим ресурсима, и по потреби ажурирају, биће неефикасни. Прибављање способности за ванредне ситуације од стране обичних људи знак је грађанског и културног напретка, али најважнији фактор свега је спремност на катастрофе (Masellis, Ferrara, & Gunn, 1999; Svetković i Protić, 2021). Значај напредних припрема за катастрофе огледа се у спасавању живота, смањењу повреда, спречавању штете на имовини и критичној инфраструктури, истовремено омогућавајући заједницама бржи опоравак (Kagawa & Selby, 2012; Petal & Izadkhan; Shaw, Shiwaku, & Takeuchi, 2011). Један од начина за смањење негативних утицаја катастрофа који све више добија на значају је образовање о катастрофама, које укључује образовање о ризицима од катастрофа, стратегијама ублажавања и припремљености (Johnson, Ronan, Johnston, & Pease, 2014).

Образовање о катастрофама не би требало да буде ограничено само на ученике школа, већ га треба промовисати међу породицама и заједницама. Приликом развијања и обезбеђивања образовних програма о катастрофама неопходно је узети у обзир потребе свих група становништва и ниво њихове припремљености за катастрофе. Поред тога, од велике је важности постојање мреже за размену актуелних информација повезаних са катастрофама унутар и изван породице (Jung, Kim, & Choi, 2020). Чини се да се комбинацијом теоријских и практичних активности у програмима школе, породице, заједнице и самообразовања постижу најбољи резултати (Codreanu, Celenza, & Jacobs, 2014; Svetković i Protić, 2021). Свакако, на темељу чињенице да су деца најосетљивија група у друштву, образовање о катастрофама данас се приоритетно бави начинима побољшања њиховог нивоа отпорности и преноса информација како би се смањили ризици од катастрофа у њиховим домовима (Lidstone, 1996; Ronan, Alisic, Towers, Johnson, & Johnston, 2015).

Према резултатима неких студија, људи никада не заборављају оно што су научили у раном добу, стога је веома корисно за људе да науче превенцију од катастрофа и методе смањења ризика у детињству (Collumore, 2011). Поред тога, деца су у стању да шире поруке широм свог друштва, почев од родитеља. Будући да је више од половине становништва у многим земљама у развоју млађе од 18 година, могуће је пренети виталне информације већини становништва путем знања, вештина и ентузијастичне мотивације деце. С тим у вези, значајно је напоменути и да је ниво прихватања деце од стране родитеља у овим земљама генерално висок (Izadkhan & Hosseini, 2005).

Премда су пожари у школама јавна брига због повећане инциденце, повреда и смрти ученика, као и уништавања имовине, чини се да оне нису адекватно припремљене за пожарне катастрофе (Gichuru, 2013). Сигурност школских зграда корисна је за смањење катастрофа у кратком року, док образовање о катастрофама може имати пресудну улогу у развоју културе смањења катастрофа на дужи рок (Shiwaku & Fernandez, 2011; Shiwaku, Shaw, Kandel, Shrestha, & Dixit, 2007). Зависно од услова и времена, породица или школско особље могу пружити прву помоћ и руководити евакуацијом деце на сигурна места; стога обука деце у потпуности зависи од образовања породица и школа (Bosschaart, van der Schee, Kuiper, & Schoonenboom, 2016). Постоји потреба за пружањем знања о ублажавању катастрофа, посебно у основној школи, и за развојем „безбедносне културе” (Winarni & Purwandari, 2018). Сходно резултатима студије, који су указали на неприпремљеност средњих школа, Гичуру и сарадници (Gichuru, 2013) су препоручили руководству школе да размотри додавање опреме за гашење пожара како би била адекватна, као и њено редовно прегледање; апарати за гашење пожара треба да буду лако доступни, прозори не смеју бити роштиљ, излази очишћени од препрека, уређаје за гашење пожара треба повећати и врата отворити према споља. Поред тога, главни учитељи, наставници, ненаставно особље и студенти треба да буду упознати са плановима евакуације, све заинтересоване стране треба подсетити на план евакуације, утврдити места окупљања и обавестити заинтересоване стране, школе треба да имају поступке узбуњивања и много окупљалишта у случају пожара. На крају, све заинтересоване стране треба да буду обучене за заштиту од пожара (Gichuru, 2013).

Протеклих година Јапан је увидео значај образовања о превенцији од катастрофа у раном добу и осмислио је приручнике за обуку о превенцији од катастрофа за основне и средње школе. Постоје неки образовни програми, као што су радионице, вежбе и маневри, оперативни тренинзи и превентивне мере које су намењене деци у заједници (Aldrich & Benson, 2008). Винарни (Winarni & Purwandari, 2018) је предложио интеграцију апликације за мо-

билно учење у основној школи која би могла да побољша способност смањења ризика од катастрофа. Експеримент који је спровео показује утицај образовне мобилне апликације на разумевање ученика о спремности на катастрофе. У Кини и на Филипинима су 2016. године спроведене интерактивне вежбе у оквиру пројекта „Спасимо децу”, током којих су учени вештинама спасавања живота. У Кини је тим поводом организован дан учења у три школе, где су деца учила о значају припремљености за реаговање на катастрофе. Ученици су имали прилику да искусе симулацију земљотреса и противпожарну евакуацију и да науче практичне вештине, као што је припрема комплета прве помоћи (Cvetković, 2019). Нови Зеланд и САД су земље које су се приоритетно фокусирали на образовање деце на националном нивоу, и у ту сврху су направљени различити програми који своју примену налазе у формалном, неформалном и активностима у локалној заједници (Tuladhar, Yatabe, Dahal, & Bhandary, 2015).

Када је реч о младим одраслим људима (18-24 године), умешаност у несигурно понашање од пожара је изузетно велика. Испитивањем мишљења студената на два новозеландска универзитета о проблему небезбедног понашања и употреби ватре међу младим одраслима, као и о најбољим начинима за укључивање ове групе у безбедно понашање код пожара, утврђене су извесне разлике између оних учесника који су се упуштали и оних који нису у несигурно понашање, премда су обе групе у целини биле сличне (Lambie, Best, Tran, Ioane, & Shepherd, 2018). Стога су аутори закључили да ће кампање усмерене на младе одрасле особе вероватно бити најуспешније. Предлози младих одраслих за начине за боље укључивање младих у безбедно понашање у погледу пожара укључују бољу едукацију о безбедности пожара, кампање које истичу негативне последице пожара, употребу жртава пожара у кампањама, кампање посебно намењене младој одраслој популацији и коришћење ТВ рекламе и Facebook-а (Lambie et al., 2018). Постојећа литература такође сугерише да кампање за популацију младих одраслих треба да се темеље на истраживању и теорији, користећи стратегије као што су хумор, позитивност, утицај вршњака и интервенције социјалних норми (Lambie et al., 2015).

У данашње време, међу разноврсним методама едукације, симулације се истичу као једне од најдрагоценијих, јер омогућавају суочавање корисника са реалним неизвесностима и притисцима који прате процес доношења одлука у свим фазама проактивног и реактивног спречавања или ублажавања ризика од катастрофа (Cvetković & Martinović, 2021; Cvetković & Andrić, 2019). Сврха симулације катастрофа је: пружање знања о опасностима од катастрофа; повећање свести о катастрофама; провера спремности поступака и опреме за управљање катастрофама и смањење броја жртава уколико се

катастрофа заиста догоди (Gunawan et al., 2019). Пожарне ситуације, нарочито у затвореном простору који дели већи број људи, карактеришу велика ограничења у ватрогасно-спасилачким активностима због брзог пораста пожара и потешкоћа у вези са вентилацијом и обезбеђивањем путева за евакуацију (Cha, Han, Lee, & Choi, 2012), као и наступање менталне збуњености становништва, односно, тзв. „личности катастрофе” које је неопходно превазићи искуством (Kim & Han, 2018). Комплетна обука за такве услове, која укључује репродуковање стварних пожарних ситуација, изискује огромне социјалне/економске трошкове, јер би зграде или путеви требало да буду затворени или да се нове зграде граде за потребе обуке, као и због могућности тровања токсичним гасовима и урушавања структуре током процеса. Управо зато, од кључне важности су симулатори за обуке за пожаре засновани на виртуелној стварности, који пружају широј јавности или неискусним ватрогасцима или командирима широко искуство из друге руке, тако да могу брзо доносити одлуке и сигурно и организовано реаговати у стварним пожарним ситуацијама (Cha et al., 2012).

Систем обуке за превенцију пожарне катастрофе у виртуелној стварности, кога су предложили Ои и сарадници (Ooi, Tanimoto, & Sano) састоји се од вежби за евакуацију, ватрогасне обуке и свеобухватне обуке. Прво, ВР вежбе за евакуацију корисници могу научити стицањем искуства у методама евакуације у случају пожара. Друго, корисници могу проћи обуку за ватрогасство у виртуелној стварности стицањем искуства у методама гашења. Коначно, у општој обуци, корисници могу искусити пробну обуку у случају пожара на основу знања стеченог у евакуацији и ватрогасним вежбама. Спровели су експеримент поделивши учеснике у две групе: једна група је обучена користећи постојеће методе уз употребу наставних материјала, док је друга обучена употребом предложене методе. Након тога су спровели свеобухватну обуку и евалуацију како би истражили да ли овај систем показује побољшање у односу на постојеће наставне методе. Резултати су показали да је предложени систем постигао боље резултате у погледу пажње, релевантности, самопоуздања и задовољства корисника. Даље, за групе обучене предложеним системом, просечни ризик од евакуације играча током ВР свеобухватне обуке био је -6,45 п, време почетка гашења пожара било је -10 с мање и корисник је могао безбедно и брзо да делује против катастрофа (Ooi et al.). Налази студије коју су спровели Хусеин и сарадници (Huseyin & Satyen, 2006) такође показују важност обуке о заштити од пожара у унапређивању знања људи о сигурности пожара и њиховог реаговања у случају пожара који би могао довести до смањења стопе страдалих у пожару. Наиме, испитивањем 158 учесника старости између 18 и 80 година утврдили су да обука за заштиту од пожара повећава ниво знања о

сигурности пожара и тачност одговора на пожар. Поред тога, особе средњих година су тачније реаговале на пожар него млађе и старије одрасле особе (Huseyin & Satyen, 2006) (Cvetković i Protić, 2021).

Тан и сарадници (Tan et al., 2017) су истраживали припремљеност за катастрофе међу студентима 10 различитих универзитета на југу Кине и открили да су студенти изразили велике жеље за знањем о припремљености за катастрофе (85,5% студената је изразило жељу за систематским курсом за катастрофе, док је 75,4% изразило је спремност да похађа такав курс), посебно за вештине спасавања. Аутори су стога изнели закључак о потреби потојања систематских курсева катастрофа фокусираних на вештине спасавања на свим универзитетима, као и о потреби извођења семестралних вежби за катастрофе у циљу унапређења едукације и припремљености. Ово је нарочито важно ако се имају у виду истраживања о процени ефикасности образовних интервенција за подизање знања о смањењу ризика од пожара. Наиме, Чан и сарадници (Chan et al., 2018) су на основу анализе упитника пре, непосредно након и 17 месеци после интервенције утврдили да се знање о коришћењу ватрогасног покривача, позивању тачног телефонског броја за хитне случајеве, искључивању неискоришћених електричних уређаја и некоришћењу воде за гашење електричних пожара одмах побољшало након интервенција. Такође, испитаници су показали боље разумевање да се противпожарни покривачи могу борити против пожара ако се користе на одговарајући начин, и да се знање одржавало 17 месеци (Chan et al., 2018). Пример увођења поменутих курсева је државни универзитет Оклахома, који годишње нуди два прописна курса пожара, на које се уписало и активно учествовало више од 600 ученика (Weir). На територији Републике Србије, у организацији Научно-стручног друштва за управљање ризицима у ванредним ситуацијама⁴, организује се велики број онлајн курсева који, између осталог, укључују стицање знања о тактици гашења пожара. Налази истраживања које су спровели Ли и сарадници (Lee et al., 2018) указују на ефикасност онлине обуке и едукације против пожара у Кини. С обзиром на подложност болница пожарима, изазовну евакуацију и чињеницу да обука за превенцију пожара и евакуацију лицем у лице може одузети време здравственим радницима од неге пацијентата, утврдили су да поменути вид обуке против пожара може ефикасно побољшати знање здравствених радника о превенцији и евакуацији пожара.

⁴ <https://upravljanje-rizicima.com/online-kursevi/>

ПРИПРЕМЉЕНОСТ ЗА КАТАСТРОФЕ ИЗАЗВАНЕ ПОЖАРИМА

Упркос извештавању од стране појединаца и домаћинстава да су свесни различитих ризика (Perez-Fuentes, Verrucci, & Joffe, 2016), усвајање мера спремности и даље је на ниском нивоу, чак и у регионима са високим ризиком (Joffe et al., 2019), чиме се повећава вероватноћа да претрпе каскаду штетних ефеката које прате катастрофу (Perez-Fuentes et al. 2016). Управо зато, учешће грађана препознато је као кључно за све четири фазе управљања ванредним ситуацијама (ублажавање, припремљеност, реаговање и опоравак), док се одговорност локалних самоуправа темељи на промоцији аутентичног учешћа грађана у свим фазама (Wu, Chang, & Tso, 2016). Лична припремљеност за ванредне ситуације може се дефинисати као скуп знања, способности, обученог понашања као и одговарајуће опреме за решавање хитних случајева док не буде присутна стручна помоћ (Goersch & Werner, 2011).

Бројни пожари у зградама потврдили су важност понашања станара за преживљавање (Kobes, Post, Helsloot, & Vries), док је присуство ватрогасне опреме у домаћинству један од значајнијих индикатора припремљености за пожар (Stumpf, Knuth, Kietzmann, & Schmidt, 2017). Чак и ако покушај гашења пожара није могућ или успешан, правовремено откривање дима је спасоносно. Управо зато, полазећи од значаја детектора дима у спасавању живота, упозоравањем становника на пожар, и у смањењу штете на имовини ако се рано открију, у Немачкој се обележава „Дан детектора дима”. Од почетка кампање за промоцију употребе детектора дима у Немачкој 2000, детектори дима инсталирани су у отприлике 50% немачких домаћинстава, а годишњи смртни случајеви због пожара смањени су за половину (Stumpf et al., 2017). У САД су учесталост и озбиљност пожара навели агенције, попут Америчке шумарске службе, да охрабре становнике да заштите своје домове, имовину и заједнице усвајањем Firewise препорука, док је њихово усвајање доведено у везу са следећим факторима утицаја: искуство пожара, упознатост са Планом заштите од пожара и висок ниво перцепције ризика за своју заједницу (Wolters, Steel, Weston, & Brunson, 2017).

Истраживање спроведено у Нигерији обухватило је 43 јавне зграде и 108 станара и показало да банке, зграде и болнице посвећују највише пажње у обезбеђивању и одржавању опреме за заштиту од пожара. Студија је такође открила да скоро 52% испитаника има оскудно знање о коришћењу сигурносне опреме и завршена је препоруком да постојећи законски прописи о заштити од пожара треба да буду имплементирани, а станари зграда треба да

учествују у обукама о заштити од пожара, пружању прве помоћи у случају катастрофе и процесу евакуације (Adeleye, 2020). Како наводи Цветковић (Cvetković, 2020), да би се унапредила безбедност и припремљеност грађана за реаговање у случају настанка пожара, грађане треба едуковати о начину коришћења апарата за гашење пожара. Као мера превенције, неопходно је осигурати запаљиве материјале у подрумима, таванима, ходницима зграда и домаћинства. Пре изласка из домаћинства, неопходно је проверити да ли су сви електрични уређаји искључени, а нарочито уколико је планиран дужи боравак изван стамбеног објекта. Такође, важан предуслов заштите је редовно одржавање евакуационих пролаза (Cvetković, 2020).

У сличној студији спроведеној у Танзанији, испитивана је припремљеност за случај избијања пожара у погледу присуства противпожарне опреме, знања и свести међу корисницима зграде о њиховом коришћењу. Том приликом, утврђено је да је удаљеност ватрогасне јединице један од најважнијих фактора који утичу на припремљеност и реаговање у хитним ситуацијама (Sierra, Rubio-Romero, & Gámez, 2012). Више од половине испитаника (51%) поменуте студије није умело да рукује противпожарним алатима и опремом; 91% испитаника је указало да су недостатак обуке и недовољне оријентације у згради разлози недостатка знања о реаговању у случају опасности; још један важан елемент који је испитан студијом јесте да ли би испитаници потражили помоћ у случају пожара. Забележено је да чак 81,5% испитаника не зна број ватрогасне службе; 63% испитаних је одговорило да би прва инстинктивна реакција била да побегну са места несреће, док је само 22% одговорило да би потражили помоћ ватрогасне службе (Kobes, Helsloot, De Vries, & Post, 2010). Студија коју је спровео Кихила (2017) фокус ставља на број станара у зградама, присуство запаљивих материја и приступачност датог објекта. Наиме, откривено је да у 40% зграда станује већи број од оног који је предвиђен, 30% зграда је имало ватрогасне јединице које нису у функцији, 50% зграда је имало складиште запаљивог материјала, у 90% зграда су се одржавали догађаји који су окупљали више од 100 лица на једном месту, 70% зграда није имало довољно воде за гашење пожара, а 50% зграда није имало лако уочљиве приступне тачке за ватрогасну службу.

Приступи припремљености за катастрофе засновани на заједници повезани су са политичким трендом уважавања знања и капацитета локалног становништва и представљају елемент стратегије управљања катастрофама и смањења ризика који све више добија на значају (Allen, 2006). Агенције за управљање катастрофама улажу различите нивое ресурса у заједнице како би се припремиле за низ опасности. Рајан и сарадници (Ryan, Johnston, Taylor, & McAndrew, 2020) апострофирају значај удружене употребе широког спек-

тра техника за промену понашања, укључујући ангажовање заједнице лицем у лице, као део укупног напора који Агенције за управљање катастрофама треба да предузимају.

Како би се развила интегрисана стратегија управљања катастрофама, која мотивише допринос грађана и домаћинстава смањењу ризика од пожара, пресудан је увид у понашање ублажавања ризика од пожара. Трој (Troу, Carson, Vanderbeek, & Hutton, 2008) истиче локалну базу података која пружа различите ресурсе, као што су физички, информативни и људски, за употребу у одговору као критичну компоненту припремљености за катастрофе. Такође, наглашава да одржавање такве базе може постати заједничка одговорност невладиних организација у заједници и јавних и приватних организација заједнице. Овај процес је од великог значаја како за мобилизацију ресурса, тако и за процену локалног знања и ресурса и подизање свести у заједници. Аутор закључује да је припремљеност за катастрофе заснована на заједници ојачана комбинацијом одговарајуће информационе технологије и сарадничких односа између НВО-а и организација заснованих на заједници (Troу et al., 2008).

У студијама припремљености истичу се различити програми за ублажавање пожара, чија је сврха повећање свести становништва и рад на минимизирању шансе за настанак штете на личном нивоу и нивоу заједнице. У том смислу, препоручује се постављање крова отпорног на ватру, стварање одбрамбеног простора око куће и смањење оптерећења горивом у заједници као део напора које становници могу предузети да би се суочили са потенцијалним опасностима од пожара (Robinson, 2012). Милети (Mileti, 1999) указује на значај примера заједница и одрживог ублажавања опасности у погледу преласка са управљања ванредним ситуацијама на локалну одговорност и способност. Такође, наводе се и бројне друге предности партиципативних процеса, као што су пружање могућности генерисања и дистрибуирања информација, развијања осећаја заједништва и идеја. Анализа различитих аспеката припремљености и одговора на тешке пожаре у Викторији 2009. године сугерише да програми заштите од пожара у заједници треба да нагласе ризике повезане са задржавањем ради одбране имовине, и како људи треба да се припреме како би безбедно напустили град уколико прети пожар (McLennan, Elliott, Omodei, & Whittaker, 2013).

Програми у Аустралији, попут Community Fireguard-а и сличних, теже унапређењу знања група суседа о припремљености и заштити имања у случају пожара (Gibbs et al., 2015), док у националном парку Јаспер у Канади становници викендица око језера Едит активно учествују у раду пчела како би помогли парковима Канаде у управљању горивом око њихове заједнице (Gilbert, 2007; McGee, 2011). Значајан пример у Америци представља национални про-

грам *Firewise Communities*, осмишљен да подстакне становнике подручја подложних пожарима да предузму мере за смањење ризика од пожара по своје домове и суседства, едукацијом људи о основама понашања у пожару и прилагођавању, односно заштити од њих. Имајући у виду да су многи домови у кругу од 100 метара од других домова и поседа, удруживање суседа ради договора о плану акције и предузимања одређених сигурносних корака је пре судно за ефикасно смањење ризика од паљења кућа у заједници. Како би се постигао циљ програма, употребљавају се бројне методе, попут радионица *Firewise* заједница, јавног образовања и интерактивне веб странице (Steinberg).

Поред учешћа у напорима заједнице да заштите своје домове, програм такође подстиче индивидуална понашања власника, усредсређена првенствено на уређење пејзажа и изградњу, а потом и на планирање за ванредне ситуације и евакуацију. У кругу од 200 стопа од куће, који се назива зона паљења куће, налазе се три одвојене зоне, од којих свака има своје специфичне препоруке за смањење или уклањање опасности од паљења. Зоне најближе дому захтевају највише уређења и одржавања. Препоруке укључују проређивање и растојање грмља и дрвећа, уклањање мртвог лишћа, игала и грана, коришћење камена и цигле у близини темеља куће, а не малчирање, стварање прекида за гориво, као што су прилази или стазе, као и многих других. Када граде или обнављају дом користећи *Firewise* технике, власници кућа се подстичу да планирају своју изградњу узимајући у обзир непосредно окружење куће. Домови који су изложени већем броју горива и запаљивих материјала биће подложнији пожарима и имаће већу потребу за незапаљивим и ватроотпорним грађевинским материјалима. Најважнија места за употребу ватроотпорних материјала су на крову, спољним зидовима и додацима као што су палубе и тремови (Wolters et al., 2017).

Становници удружења власника кућа и малих заједница који су заинтересовани за побољшање заштите од пожара раде са државним шумарским и ватрогасним радницима и прате једноставан, флексибилан процес да би постали препознати као *Firewise*. До данас, више од 700 заједница у 40 држава препознато је као *Firewise Communities/USA* локације. Такође, постоје одређени услови које морају испунити како би задржали свој статус, попут провођења годишњег рада на ублажавању, одржавања Дана ватре и документовања својих активности. Шаблон је у почетку захтевао од заједница да предузму четири корака: довршити процену заједнице и направити план; формирати *Firewise* одбор; одржавати Ватрогасни дан; уложити најмање 2 долара по становнику у локалне пројекте ублажавања пожара годишње. Свака заједница развија свој план заштите у сарадњи са лидерима заједнице, особљем агенције и професионалцима, и одговорна је за његово спровођење (Steinberg). Крајњи

циљ било ког пројекта уређења *Firewise-a* је стварање простора који се може бранити. Програм нуди инструкторе и видео записе који власницима домова дају упутства о томе који ће материјали, биљке и пејзажни дизајн учинити њихове домове најсигурнијима од пожара (Wolters et al., 2017).

Полазећи од потребе истраживања фактора који утичу на успех и неуспех различитих програма заснованих на заједници, Кајл и сарадници (Kyle, Theodori, Absher, & Jun, 2010) су утврдили да ће они који су највише везани за своје домове и заједницу бити најсклонији усвајању препорука за заштиту. Приметили су да димензије везаности за дом најјаче предвиђају активности усредсређене на дом и око њега, док везаност за заједницу снажније предвиђа активности засноване у заједници. Проучавањем три различита програма припремљености заједница, Макги и сарадници (McGee, 2011) су утврдили три главна разлога учешћа у њима: пожарно искуство, ангажовање агенција и лична и породична заштита. Поред тога, Ојерио и сарадници (Ojerio, Moseley, Lynn, & Wania, 2011) су открили да су социјално угрожене заједнице мање ангажоване у федералним напорима за ублажавање пожара од осталих мање угрожених заједница. Ово откриће подржава могућност да су фактори који повећавају рањивост исти они који ограничавају приступ напајању и ресурсима. Међутим, истраживачи нису могли да документују емпиријско објашњење овог одсуства активности ублажавања. У том смислу, више истраживања треба да прецизира разлоге због којих социјално угрожена популација не учествује у активностима за ублажавање утицаја пожара (Ojerio et al., 2011).

ТАКТИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ ОДГОВОРА НА КАТАСТРОФЕ ИЗАЗВАНЕ ПОЖАРИМА

Суштински елемент изградње пожарне безбедности у стамбеним јединицама јесу обуке и едукација њихових станара. У згради могу бити инсталирани најновији уређаји за превенцију и гашење пожара, али ако станари игноришу сигнале упозорења, не знају да рукују тим апаратима и не знају која су понашања пожељна, а која их могу изложити још већој опасности, ни најновија технологија неће бити од помоћи и користи уколико се пожар догоди (Nyankuru, Omuterema, & Nyandiko, 2017). Три кључна аспекта управљања заштитом од пожара су: едукација и обуке станара из високих стамбених зграда; имплементација програма заштите и спасавања и евакуације; обезбеђење јасне сигнализације која упућује на излазе у случају пожара и локацију опреме за гашење пожара (Prashant & Tharmarajan, 2007).

Способност појединаца да одговоре на пожар зависи од тога да ли су у стању да примете знаке упозорења на опасност и донесу исправне и ефикасне одлуке које ће им помоћи да преживе пожар без или са минималним здравственим сметњама и губицима имовине. Утврђено је да у раним тренуцима пожара становници осећају дим или чују аларм, али реагују са закашњењем. На самом почетку, особа не процењује да је у опасности, игнорише ситуацију или тражи објашњење за тај феномен. Такви одговори често доводе до закаснеле мере евакуације или заштите (Tancogne-Dejean & Laclémence, 2016). Како наводе аутори (Tong & Canter, 1985), на људско понашање утичу други појединци, конструкција зграде и ефекти пожара. Споменути аутори такође истичу три стратегије за преживљавање пожара. Прва стратегија подразумева покушај гашења пожара, друга стратегија упућује на тражење заклона и чекање да стигне помоћ, док је у фокусу треће стратегије евакуација. Најважнији аспект сигурности једне зграде јесте могућност сигурног излаза. Важан предуслов заштите је да планови и опрема којим објекат располаже омогуће независан и адекватан одговор од стране станара зграде (Kobes et al. 2010). Исти аутори тврде да је понашање људи засновано на перцепцији ситуације. Корисници зграда се у првим моментима пожара ослањају само на сопствене ресурсе или на људе којима су окружени. Одговор људи у првим тренуцима пожара је одлучујући фактор за преживљавање (Kobes et al. 2010).

Фазе евакуације: а) потврда сигнала упозорења - перцепција ризика одређује реакцију. Иако су ватра и дим јасни показатељи опасности и потребе за евакуацијом, људи настављају са својим свакодневним активностима и чекају друге људе да покрену акцију, а тек потом се придружују (Graham & Roberts, 2000); б) доношење одлуке - корисници зграде се евакуишу користећи уобичајене руте, углавном главни излаз из зграде (Guylène Proulx, 2003); в) фаза кретања - испитивањем инцидента током ове фазе резултати показују да се људи суочавају са димом и они који су покушали да се евакуишу тим путем изјавили су да су морали да промене правац или да се врате одакле су кренули због проблема са дисањем, смањеном видљивошћу, страхом и других разлога (Proulx, 2003).

Што је већи ниво доживљеног ризика, станари ће брже донети одлуку о предузимању заштитних акција попут евакуације (Kinateder, Kuligowski, Reneke, & Peacock, 2015). С друге стране, када је праг доживљеног ризика мали, станари могу да испоље пасивно понашање, претварајући се да ситуација не представља претњу (Kuligowski, 2013). То доводи до закључка да је доживљени ризик директно повезан са временом одзива, односно предузимањем акције. Једном када је донета одлука о евакуацији, време кретања је

одређено избором излазне путање и брзином евакуације. Брзина евакуације је одређена не само степеном покретљивости, већ и нивоом доживљеног ризика. Примера ради, станари ће се спорије кретати и мирније напуштати зграду уколико сматрају да је ситуација релативно сигурна, али у случају да је ситуација у којој се налазе опасна по живот, станари ће знатно брже напустити објекат (Choi, Lee, Park, & Lee, 2018).

Гашење пожара као одговор појединаца је најзаступљеније у стамбеним јединицама за које су појединци емотивно везани или економски укључени. У студији коју је спровео Брајан (Bryan, DiNenno, Drysdale, & Beyler, 2002), од 208 пожара који су укључени у истраживање, 167 пожара (80%) није било пријављено ватрогасној служби. Разлог за то је што је већина непријављених пожара била угашена од стране станара зграде код којих је пожар избио, а којима су у помоћ притекле комшије. У моделу евакуације испитивано је време које је потребно рањивим категоријама за доношење одлуке (време одзива) и време потребно за напуштање зграде (време кретања) у различитим условима. Овај процес се састоји од три основна елемента: перцепција ризика, способност проналажења излаза и брзина евакуације (Choi, Lee, Hwang, Park, & Lee, 2020). Занимљиво сазнање је да је у 20% случајева жртва имала прилику да се евакуише, али је изабрала да то не уради. Највећи број случајева је онај где станари покушавају да угасе пожар уместо да се евакуишу (82%), у покушају да спасу друге станаре или кућне љубимце (9%), или да позову ватрогасну службу пре евакуације (9%). Разлог који се крије иза овога јесте што људи нису у стању да предвиде брзину ширења пожара и због тога прецењују време које имају на располагању (Fridolf & Nilsson, 2011).

Непредвиђени догађаји, попут пожара, могу да проузрокују вишу стопу смртних исхода када у се у објекту налазе рањиве категорије станара. Рањиве категорије су оне категорије које су подложније негативном утицају високо-различних ситуација због њихове немогућности да спроведу предложене мере током евакуације (Oppenheimer et al., 2015). У истраживању које је спровео Рубадири (Rubadiri, 1994), статистика указује да је значајан број настрадалих у пожарима патио од неке врсте инвалидности. У овом контексту, инвалидност је везана за физичко и ментално стање особе које утиче на њихову способност да реагују у случају опасности (Rubadiri, 1994). Старе особе су најизложеније ризику услед слабе покретљивости, брзог умора, збуњености, ослабљеног вида и слуха. Поред тога, старији људи често одбијају да се евакуишу из својих домова (Jenkins, Laska, & Williamson, 2007). Према резултатима једне од анкета коју су спровели Чои и сарадници (Choi et al., 2020), испитаници сматрају старије особе (64,3%), особе са ослабљеним слухом (80,6%) и ментално заостале особе (75%) као оне које ће највероватније доживети неуспех приликом ева-

куације из зграде захваћене пожаром јер неће бити свесне опасности.

Модел одлуке о кретању станара дели кориснике зграде у две основне групе у случају пожара и за сваку групу предлаже два основна начина реаговања: људи остају тамо где се налазе; људи се премештају на сигурно подручје унутар или ван зграде. Аутори дају предлог које стратегије су најбоље за коју групу станара, начинима прилагођавања планова када се ситуације развију у неочекиваном смеру (Groner, 2016). Студије које је спровео Прулкс (Guylène Proulx, 2000) показују да не треба очекивати да ће само активирање аларма упозорити све станаре, да ће их подстаћи да хитно предузму акцију, иницирати евакуацију и оставити довољно времена да се безбедно напусти објекат. Допунски елементи, попут гласовних порука, упутстава особља, спроведених обука, добро осмишљен и имплементиран план заштите од пожара, значајно повећавају вероватноћу да станари одговоре на брз и одговарајући начин у случају опасности (Proulx, 2000). Особе које су изложене највећем ризику од пожара треба да буду приоритет приликом пружања информација о неопходности предузимања одређених мера и акција, док се од особа које нису животно угрожене може захтевати да сачекају даље информације. Када се сматра да су особе на одређеном месту сигурне, треба их обавестити да дати простор не напуштају, јер би тиме себе потенцијално довеле у опасност (Proulx & Sime, 1991). У опасним ситуацијама, доношење лоших одлука је вероватније. Правовремене и адекватне смернице су из тог разлога од круцијалне важности у пружању помоћи људима да се безбедно избеаве из опасних ситуација у којима се налазе (Li et al., 2010). Брајан и сарадници (Bryan et al., 2002) су истраживали разлику у одговорима на пожар у зависности од пола. Испитаницима су понуђене четири могућности: „Спаси породицу”, „Пронађи извор пожара”, „Зови ватрогасну службу” и „Користи уређај за гашење пожара”. Резултати истраживања показују да су мушкарци више били оријентисани на активности везане за гашење пожара, док је прва реакција жена била евакуација и позивање ватрогасне службе. Код 14% мушкараца је иницијална реакција била да пронађу извор паљења (код жена 6%), док је код жена евакуација осталих чланова породице била прва реакција (11%). Код мушкараца је тај број био знатно мањи (3%) (Bryan et al., 2002).

У случају ванредних ситуација изазваних пожарима, станари зграда морају да дођу на сигурно место, при чему им помаже евакуационо понашање. У том процесу се разликују два периода која чине евакуацију корисника из зграда: период пре евакуације - који се састоји од фазе пре аларма, фазе тражења информација и фазе одговора у којој се предузимају почетне заштитне мере, а која се окончава доношењем одлуке о евакуацији када наступа други период; и период евакуације. Пресудна тачка у периоду

пред евакуацијом је одлука људи да се евакуишу, на коју утичу перцепција ризика и други људски фактори (Kinatader et al., 2015). Управо зато, бројне студије су изучавале перцепцију ризика од пожара у контексту евакуације зграда, како би се побољшао процес евакуације. Примера ради, Кин и сарадници (Qin & Gao, 2019) су утврдили да на процес тумачења ватрених наговештаја утиче неколико фактора, укључујући особине противпожарних знакова, архитектуру зграде у којој се јавља пожар и личне карактеристике. Тумачење такође значајно утиче на понашање у доношењу одлука и реакцију (Qin & Gao, 2019). На тумачење, односно перцепцију ризика, утичу психолошки, социјални, физички, политички (регулаторни и нормативни) и културни фактори, док су као доминантни фактори истакнути улога поверења, људског окружења (свакодневног и ванредног), физичког окружења (зграда) и безбедне климе у којој се догађај одвија (Tancogne-Dejean & Laclémence, 2016). О значају истраживања перцепције и понашања људи у условима пожарних катастрофа за постизање адекватне стратегије евакуације говори и чињеница о броју повређених особа у покушајима да се евакуишу са спратова изнад нивоа пожара, док су они који су сачекали помоћ ватрогасаца на месту и исту добијали бивали спасени (Mousavi & Kariminia, 2021). Показано је да су евакуисани у поређењу са нееваквисаним појединцима више размишљали и разговарали о пожару. Евакуисани становници су такође ментално путовали назад и више проживели катастрофу; видели ватру, чули њен звук, више су је мирисали и осећали се узнемиреније, бесније и емоционално снажније. Штавише, евакуисани у поређењу са нееваквисаним учесницима проценили су да се њихов живот и поглед на свет променио услед катастрофе која их је задесила (Knez et al., 2021).

Имајући у виду да је на територији САД, нарочито Западне Америке, забележен огроман број пожара од средине деведесетих година прошлог века, неки од напора владиних агенција, које су почеле да обраћају пажњу на власнике кућа у подручјима склониим пожарима, укључују унапређење комуникације ризика и разумевање начина на који становници перципирају ризик (Vandeventer & Vandeventer, 2012). Мартин и сарадници (Martin, Martin, & Kent, 2009) су резултатима своје анализе указали на два значајна фактора који имају директан утицај на понашања смањења ризика које предузимају власници кућа: уверења у сопствену способност суочавања са опасношћу и стално или сезонско запослење, док субјективно знање и локус одговорности имају посредан утицај на понашање смањења ризика. Ови последњи ефекти се посредују кроз перцепцију ризика појединаца. Значајан је утицај осећаја немоћи оних који имају искуство катастрофе на спречавање у предузимању акција (Fernandez, Tun, Okazaki, Zaw, & Kyaw, 2018), као и перцепција одговорности (Roth, 2015) као једна

од најважнијих за ублажавање и минимизирање штете у случају пожара.

ЗАКЉУЧАК

Унапређење нивоа пожарне безбедности је комплексно питање које захтева свеобухватни и мултидисциплинарни приступ. Поред високог нивоа стручне посвећености, потребна је и апсолутна и целокупна подршка друштва, као и озбиљна и недвосмислена политичка посвећеност. Како би се унапредио ниво противпожарне безбедности у држави, мора се променити приступ „од врха ка доле”, другим речима, ради постизања овог циља прво се мора поћи од промена на нивоу појединца. Да би држава била у стању да одговори на изазове, ризике и претње са којима се суочава, требало би да прати примере добре праксе из света и примењује их у складу са потребама и могућностима своје земље.

С тим циљем су основане многе међународне организације и платформе које пружају размену информација, искустава, знања и праксе у области заштите од пожара. Поред надзора над имплементацијом закона о заштити од пожара, нормативних и техничких стандарда, прописа и планова, неопходно је радити и на побољшању техничке опремљености ватрогасно-спасилачке службе, као и стручних компетенција припадника тих служби.

Први корак у изградњи ефикасног система заштите и спасавања јесте увођење предмета везаних за пожарну безбедност у образовне институције. Децу је кроз наставне и ваннаставне активности неопходно упознати са мерама заштите и начинима имплементације ових мера у свакодневном животу, како због личне заштите, тако и због тенденције својствене њима да усвојена знања преносе даље на чланове своје породице, чиме се посредно врши едукација. Заједница, а нарочито породица, као основна јединица друштва, има велику улогу када је у питању усвајање безбедносне културе. У Србији, потребно је наставити унапређивање законске и подзаконске регулативе, али и нивоа контроле над спровођењем законских норми. Поред тога, неопходна је што хитнија имплементација иновативних превентивних мера, како би развијеност система заштите и спасавања у ванредним ситуацијама изазваним пожарима била на подједнаком нивоу технолошке и друштвене развијености.

Vladimir M. Cvetković¹
Darko Protić²
Dejan Stefanović³

INTEGRATED FIRE DISASTER RISK REDUCTION: A LITERATURE REVIEW

Abstract

All over the world, different types of fires do not cease to cause serious material and non-material consequences, forcing people and their institutions to design and implement various preventive (construction, mechanical, electrical, architectural, etc.) measures with the aim of mitigating the risk of such events. Using an integrated disaster risk reduction approach ensures a higher level of efficiency in mitigating the likelihood and consequences of future fires. The subject of the paper is a comprehensive analysis and description of various preventive fire protection measures, fire protection systems with reference to equipment, education programs in the field of fire protection and training of citizens, preparedness for response as well as tactical elements for effective response in disasters caused by fires. In order to carry out a review of the literature on the integrated reduction of the risk of disasters caused by fires, a historical and comparative method were used, as well as a content analysis method. The results of the literature review can be used to improve the reduction of the risk of disasters caused by fires in Serbia.

Keywords: *disasters, fires, risk reduction, mitigation, prevention, response, reaction, tactical elements.*

¹ University of Belgrade, Faculty of Security, Belgrade (Serbia); Scientific and Professional Society for Risk Management in Emergency Situations, Belgrade (Serbia); International Institute for Disaster Research, Belgrade; vmc@fb.bg.ac.rs.

² RS Ministry of Internal Affairs, Belgrade (Serbia); Scientific and Professional Society for Risk Management in Emergency Situations, Belgrade (Serbia); proticd91@gmail.com.

³ Ministry of Internal Affairs, Belgrade (Serbia); Scientific and Professional Society for Risk Management in Emergency Situations, Belgrade (Serbia); destefanovic@gmail.com.

INTRODUCTION

Although fire throughout history has played a fundamental role in improving the conditions of the everyday life of mankind, by providing protection, developing technology and industry, it also represented a permanent danger from the occurrence of disasters caused by fires (Cavallini, Papagni, & Preis, 2007), in addition to other sources of safety threats (Jevtić, 2019; Jovićević, 2021; Krga, 2019; Vučić, 2020). Fire research is, therefore, of great use for producing knowledge about the ways and reasons for their occurrence and development in certain ways, the effectiveness of various safety measures and the reasons for their (in)effectiveness, for learning about the likely behavior of people in fires, as well as discovering new trends in society and their implications for fire protection. Fire data are valuable to various branches of fire safety science as they lead to more proactive fire management as well as revisions to regulations in this area (Steen-Hansen, Storesund, & Sesseng, 2020). Regardless of the type of disaster, the disaster management process usually consists of four life cycles – mitigation, preparedness, response and recovery. The disaster management paradigm has recently shifted its focus from disaster relief to disaster preparedness, risk mitigation, and vulnerability reduction (Kwon & Ryu, 2020).

A large number of residential fires in the past were the result of careless disposal of smoking materials in waste paper baskets, as well as a lack of prevention and safety regulations (Cavallini et al., 2007; Leistikow, Martin, & Milano, 2000). Although, as a result of the ban on smoking in most buildings, such fires have become less frequent, electronic office equipment, i.e. the use of faulty, modified or unapproved electrical equipment, malfunctioning of the electricity distribution system, insufficient space between the electrical heating equipment and combustible materials, etc. have become the main causes of fires in residential buildings in the modern world (Rather). The critical concern of residential fires is illustrated by the fact that 39.7% of all fires occur there, to which society has responded in a variety of ways, including firefighter interventions, insurance, building rules, fire hazard education, control of the use of materials and products in buildings and building design to resist the effects of fire (Vučić, 2020; Xin & Huang, 2013).

Many empirical studies have shown that the preparedness of residents (Proroković, 2018; Jerić, 2021) for disasters is crucial for their coping with the impact of disasters (Godschalk, Rose, Mittler, Porter, & West, 2009; Hoffmann & Muttarak, 2017; Iftikhar & Iqbal, 2023; Janković, Sakač, & Iričanin, 2023; Lindell, 2013; Rajani, Tuhin, & Rina, 2023; Xu et al., 2019). One of the prominent ways to mitigate the threat of disasters is the personal preparedness of citizens. Despite this, a large degree of unpreparedness of states and citizens for disasters

is evident, which resulted in increasing emphasis on the importance of researching the way people perceive and deal with dangers, instead of focusing exclusively on physical dangers (V. Cvetković, Adem, & Aleksandar, 2019; Gaillard, Liamzon, & Villanueva, 2007; Mercer, Kelman, Lloyd, & Suchet-Pearson, 2008; Ocal, Cvetković, Baytiyeh, Tedim, & Zečević, 2020; van Manen, 2014).

Historically, the focus of fire preparedness research has primarily been on identifying the most effective ways of communicating disaster risk and encouraging preparedness behavior through public campaigns and programs for disaster education and risk communication (Akter, Roy, & Aktar, 2023; Baruh, Dey, & Dutta, 2023; Cvetković, Romanić, & Beriša, 2023; Sergey & Gennadiy, 2022; Shibru, Operea, Omondi, & Gichaba, 2022). Today, new possibilities for informing and improving community preparedness for extreme events have been created through technologies based on the Internet and mobile devices, although the insensitivity of information to the social context often appears as their drawback (Verrucci et al., 2016). That is why the first step in the implementation of effective information and preparedness strategies, based on new technologies, is to identify the different levels of vulnerability of individuals and households and the factors that influence the way of preparation, response and recovery from a disaster (El-Mougher, 2022; Hossen, Nawaz, & Kabir, 2022; Kabir, Hossain, & Haque, 2022; Mohammed & Maysaa, 2022; Odero & Mahiri, 2022; Podder, Hasan, & Islam, 2022; Teo, Goonetilleke, Ahankoob, Deilami, & Lawie, 2018).

DEFINITION AND CLASSIFICATION OF FIRES

In addition to endangering human lives, fire disasters cause significant economic and environmental damage, while their occurrence is generally associated with various human errors or system failures (Muhammad, Ahmad, & Baik, 2018). Fire is one of the main disasters in the urban environment (Rather), as well as in rural communities, especially among those who live in wooden housing structures and have a lower socioeconomic status, that thus often bear a higher level of disaster risk (Chan et al., 2018). Over the past decade, the number of natural and technological disasters has increased manifold. According to statistics, the number of disasters per year increased by 60% in the period 1999-2001, compared to the previous period from 1994 to 1998. The greatest increase was recorded in countries of low economic development, where an increase of 142% was registered (Khan, Vasilescu, & Khan, 2008), although the prevalence is likely higher due to underreporting of fires (Lambie, Best, Tran, Ioane, & Shepherd, 2015). Fires cause more than 300,000 deaths annually worldwide, and millions of people

are left with permanent injuries: around 95% of fire-related deaths are in low- and middle-income countries (Twigg, Christie, Haworth, Osuteye, & Skarlatidou, 2017). Also, approximately 80% of all fire deaths in Europe and the United States occur in domestic settings (Hahm, Knuth, Kehl, & Schmidt, 2016).

The Law on Fire Protection defines fire as a process of uncontrolled combustion that endangers the life and health of people, material goods and the environment ("Službeni glasnik RS", No. 111/09, 20/15, 87/18). According to Cvetković (2020), fires can be classified based on several different criteria, such as size: small, medium, large, catastrophic, that is, block; places of origin: internal and external; while the stages of fire development are divided into the initial stage, the flare-up stage, and the live fire pits stage. According to the international classification of fires, based on the fuel, fires are divided into 5 basic categories A - F: class A includes fires of solid combustible materials, class B fires of flammable liquids, class C fires of flammable gases, class D fires of combustible metals and to class E oil and grease fires (Ponomarenko et al., 2019).

In the last 40 years, several large fires have occurred in Brazil, resulting in human and material losses. This led to community-led initiatives that, together with gaps in national legislation, caused a diversity of building fire safety regulations that were applicable only in certain cases (Rodrigues, Rodrigues, & da Silva Filho, 2017). The absence of a central authority in emergency risk management and the lack of coordination within and between fire-related organizations is the reason for an inefficient and ineffective risk management system. At the state level, mitigation measures are oriented towards structural aspects, neglecting non-structural elements such as knowledge and capacity of individuals/community. By increasing individual response capacities, the impact of fires could be significantly reduced (Khan et al., 2008). The case of Delhi, a city of regulatory chaos, poverty, ignorance and non-compliance, provides evidence that well-run fire services, together with market incentives and solutions, manage to provide relatively high levels of protection, despite dysfunctional or non-existent legislation (Cobin, 2013; Cvetković and Protić, 2021).

Current fire protection measures lead to uneven levels of fire protection in buildings, provide minimal risk mitigation strategies and do not take into account contemporary fire challenges, risks and threats. Essential measures to mitigate the risk of fire in buildings include reliable fire protection systems, enforcement of building codes, proper use of electrical appliances, and raising public awareness. Research shows that it is necessary to conduct training to improve fire safety, as well as the introduction of new performance-based materials (Kodur, Kumar, & Rafi, 2019). The European standard EN 13501-1 provides a fire resistance classification for all products and building elements. Construction

products are classified in Euroclasses A1, A2, B, C, D, E and F. Products classified in A1 and A2 classes are non-combustible materials (cement, concrete, glass, stone, ceramics), while materials from B to F are combustible. in ascending order (European Standard EN 13501-1:2010).

In Europe, there is a trend towards increasing the quality and enforcement of regulations. In 2017, the EU Commission established the European Fire Information Exchange Commission (FIEP). The platform brings together member states to facilitate the exchange of information between them, and is planned to be used to promote best practices across Europe. The Alliance of Modern Buildings is a framework that aims to provide member states with a clear basis for building legislation, with a structured list of elements to achieve fire protection in high-rise and mid-rise buildings. This framework mandates respect for the principle of subsidiarity (de Hults & El Houssami). The core of fire protection systems in buildings are technical and scientific knowledge applied in the fields of engineering, architecture and urban planning, because despite multidisciplinary knowledge that includes human behavior in fire situations, fire protection in residential buildings involves the application and maintenance of active and passive protection systems, as well as training emergency personnel (Rodrigues et al., 2017).

The fire protection strategy for the period 2002-2017 assesses the situation in the field of fire protection in the Republic of Serbia as unsatisfactory. The following are recognized as the most important problems in this document: insufficient preparation of protection and rescue entities for the implementation of preventive measures; lack of risk management plans; the safety culture of the population is at an extremely low level; the number of firefighters and rescuers is below the European level, the traffic structure is unsatisfactory, as is the capacity of the public water supply network. In the same document, it was proposed to improve the current situation in the fire protection system by engaging all fire protection entities through the exchange of relevant information ("Službeni glasnik RS", No. 21/2012). In order to achieve an optimal state of safety in the field of fire protection, the strategy states the achievement of the following specific goals: adopt new legal solutions; improve the system of preventive protection; improve meteorological monitoring and forecasting of meteorological conditions for the occurrence of fires in forest areas; ensure functional integration of all services; improve cooperation, coordination and availability of information; improve the speed and efficiency of response, improve international and regional cooperation, improve the knowledge and technical equipment of the subjects of the fire protection system, develop the safety culture of citizens (Cvetković and Protić, 2021). Fire risk can be seen as the probability of fire occurrence and the consequences or disruption/damage that can be expected if a fire occurs (Watts & Hall, 2016).

STRUCTURAL AND NON-STRUCTURAL FIRE PROTECTION PREVENTIVE MEASURES

With the aim of reducing the number of fires in residential units, fire prevention strategies began to be used massively by fire and rescue services (Shai, 2006; Cvetković and Protić, 2021). In the United Kingdom, the "Safe and Well Checked" program has been developed, by which the person responsible for safety identifies the potential risk in the residential building, informs the tenants what to do to reduce and prevent the risk of fire, creates an evacuation plan in the event of a fire and ensures that there are functional smoke detectors in residential buildings. The program is primarily intended for categories of the population exposed to greater risk, and it also covers other risks that may be present, such as vulnerable categories of the population (Diekman et al., 2008; Cvetković & Protić, 2021).

There are several different preventive measures that can contribute to reducing the number of injuries and deaths in residential fires, but there is no reliable information about which measures are effective for which group of residents. As a result, general measures were often applied to all population groups, which turned out to be ineffective compared to the application of specific measures to specific groups, such as the elderly, disabled, children, etc. (Runefors, Johansson & van Hees, 2017). One of the recommendations (Bruck & Thomas, 2008) is to look at the population from the aspect of fire protection and to divide the population into two basic groups that require different strategies. The first group would be the most vulnerable category (elderly, disabled), and the second would be the general public. This division is necessary and important because the effectiveness of measures varies significantly between groups. When it comes to the first group, the installation of a fire suppression system could reduce the risk of fire occurrence by 80%-85%, and the number of deaths by 14%. Also, these systems should be aimed at protecting the bedroom and kitchen. In the second group, smoke detectors should be promoted, while efforts to improve the performance of these devices should be the responsibility of persons responsible for safety (Bruck & Thomas, 2008). When it comes to smoke detectors, Son (Son, 2014) suggests that heat detectors (slow-sensing) give way to smoke detectors due to their ability to detect fires in the early stages. Also, tests of the effectiveness of smoke detectors showed that photoelectric detectors should have an advantage over ionization detectors, given their significantly higher reaction speed than ionization detectors in a smoldering fire, while for flaming fires, ionization detectors were slightly faster than optical detectors (Steen-Hansen et al., 2020). The best type of insurance against loss of property and life caused by fire is the adoption of proactive protection measures, a protection and rescue plan combined with different types of fire detection and extinguishing

systems (Nyankuru, Omuterema, & Nyandiko, 2017; Cvetković & Protić, 2021).

A very significant step in drastically reducing the number of fires involves shifting the focus from firefighting and emergency response to systematic fire prevention. Certainly, such a turnaround requires improvement of education, taking initiative, use of statistics, methodology and other tools for systematic prevention, i.e. fire prevention (Rosenberg, 1999). Beringer (Beringer, 2000) found out in his research that more than 50% of respondents share the opinion that their homes would be protected by firefighters in the event of a fire. This study points to the need to further develop community awareness, educate the population and focus on building resilience among residents in rural and urban areas. Education and resilience are key to building self-protection in the event of a fire, and taking such actions can greatly facilitate and help the operation of the fire department (Cvetković & Protić, 2021).

The level of protection depends on the readiness of the residents to react in a given situation, but also on the level of preparedness, which includes measures such as evacuation planning, organizing and conducting training and simulations, defining safe exits, safe zones, etc. In the research conducted by Hanea et al. (Hanea & Ale, 2009) it was determined that in facilities where fire response training was conducted once every three years, the chances of not being victims increased by as much as 91.4%. These measures can help reduce the time needed to evacuate and encourage residents to move more quickly and provide assistance to those in need. In addition, the fire protection measures taken by the competent fire services are reflected in the existence of a certain number of firefighters in fire units, available equipment and the ability to provide efficient rescue and fire extinguishing (Xin & Huang, 2013; Cvetković & Protić, 2021).

Low-cost housing has the highest number of fire incidents compared to other building types, with the causes of fires being the presence of a large number of ignition sources, inadequate fire-fighting equipment, lack of training of residents on risks and improving safety. Recommendations include considering new room layouts, improving active and passive protection systems, conducting training to improve awareness and knowledge of fire safety (Akashah, Baaki, & Lee, 2017). According to the results of a study conducted by Runefors, Johansson and Van Hees (Runefors, Johansson & Van Hees, 2016), approximately 80%-90% of all fire-related deaths occur in residential areas. The results show that fire suppression systems (sprinklers) have the highest percentage of efficiency (68%), followed by detector activated systems in the bedroom and living room (59%) and smoke detectors (37%). In addition, the authors determined that the effectiveness of the measures differs significantly among different population groups, and therefore suggested that a statistical analysis be conducted to analyze the characteristics of the population, and then implement adequate protection measures

(Runefors, Johansson & Van Hees, 2016; Cvetković and Protić, 2021). Research conducted in Kenya focused on the effectiveness of fire response training and residents' response and found that fire safety training is essential to fire prevention, as it provides residents with the knowledge of how different types of fires start and the skills necessary to their suppression and extinction (Nyankuru, Omuterema, & Nyandiko, 2017; Cvetković & Protić, 2021; Cvetković et al., 2022).

FIRE PROTECTION SYSTEMS WITH REFERENCE TO FIRE FIGHTING EQUIPMENT

The concept of total fire protection in buildings can be achieved by improving passive building construction for fire protection, active fire protection systems and fire safety management (Chow, 2004). Fire protection measures are usually a combination of active and passive fire protection systems. Active protection systems control fire, i.e. its effects by taking action by an individual or devices that are automatically activated. Passive protection measures are those implemented in the construction phase of the facility itself. The most important component of passive protection is fire resistance, which prevents the spread of fire and the collapse of the building (Buchanan & Abu, 2017). Preventive protection measures include the use of safe, i.e. fire-resistant materials, wooden furniture (wood has a slower burning process), fire-resistant constructions, ensuring a safe exit and entrance to the building, as well as fire extinguishing agents. Smoke suppression devices should be available in every residential building, as the majority of fire deaths occur as a result of suffocation rather than direct exposure to flames (Chow, 2004).

According to Hall (Hall, 2000), protection and early warning systems play a significant role in reducing the consequences of fires, including smoke detection systems, automatic fire extinguishing systems (sprinklers) and the use of non-combustible materials in construction. However, special safety equipment such as alarms, although designed to give residents enough time to leave the building, is not enough; the safety of the residents to the greatest extent depends on themselves, whether people are ready to react when a fire occurs (Hall, 2000). Alarms are devices that indicate a situation that requires immediate action and usually send a call for evacuation. There are two types of alarm systems: simple and complex. The basic function of simple systems is to warn and alert the residents, while complex systems are networked with certain fire departments to which a direct signal is sent in the event of a fire (OSHA, 2015). Examples include: manual pull stations, sprinkler detectors, smoke detectors, heat detectors, flame detectors, optical detectors, carbon monoxide detectors, dry chemical fire extinguishing sys-

tems, wet chemical fire extinguishing systems, carbon dioxide detectors and other gas detection systems (OSHA, 2015).

The fire protection strategy for tall buildings is fundamentally related to the function of time. It contains two basic components: the time required to exit and the performance of the building. Building performance includes the structure, i.e. the construction of the building and the equipment that mitigates the spread of fire. Building performance refers to the amount of time a building can withstand the effects of a fire without collapsing while remaining functional. The time associated with evacuation is usually expressed in minutes, while the structural component is measured in hours. The risk occurs when these two times overlap, that is, if the building collapses during evacuation, as was the case with the World Trade Center (Cowlard, Bittern, Abecassis-Empis, & Torero, 2013).

Research conducted by Juneja (Juneja, 2005) indicated the impact and importance of a functional fire protection system in residential buildings. Namely, residential buildings recorded the highest percentage of deaths due to fire (95%), the highest percentage of injuries (80%), the highest percentage of incidents (72%) and the highest level of property losses (59%) due to fire. In residential buildings, there are fire protection systems that control the growth of fire and the spread of smoke, such as ventilation systems, heating systems, smoke extraction systems and sprinklers. Regular maintenance of these systems is crucial if we want reliable activation in the event of an accident. For example, a sprinkler system can significantly reduce the effects of a fire by suppressing and controlling the fire. Statistics show that fire deaths are reduced by 81% in residential buildings that have a sprinkler system compared to those that do not (Xin & Huang, 2013). Fire sprinkler systems enable early fire detection, control and extinguishing. If properly installed and maintained, fire sprinkler systems are extremely useful in fighting fires. Along with them, it is important to mention the system of fire hoses that supply water for manual fire extinguishing in large buildings. Water is supplied to these systems automatically or via a water supply connection. These systems are extremely important when it comes to the response of the fire crew inside the building itself, while their absence can have catastrophic consequences (OSHA, 2015).

In residential buildings, both active and passive protection measures are used. Active fire protection systems include automatic fire detection and fire suppression systems, while the main purpose of passive systems is to try to slow the spread of fire. The goal of using the fire protection system is to keep the temperature in the building below the critical temperature during the fire (so that the electrical installations and the structure itself are not endangered), but also to contain the fire in the part where it broke out and prevent further spread (Mróz, Hager, & Korniejenko, 2016). In order to improve active protection systems, Chow proposes

the development and implementation of new technologies for detecting and suppressing fire and smoke, equipment for faster movement of firefighters and rescuers, as well as the implementation of water networks in urban areas for firefighting purposes (Chow, 2004).

The safety of residential buildings is measured by the time it takes to evacuate all occupants outside the building. The shorter the evacuation time, the safer the building is considered. The height of many modern buildings today, combined with the limited number of vertical exits, increases the time necessary for evacuation. Therefore, the stairs must be designed as a safe zone that will provide residents with safe evacuation and transition from endangered places to a safe zone. For any fire rescue operation to be successfully carried out, the stairwell must remain free of smoke and heat, and the building structure must be solid, taking into account the time the residents spend in the stairwell during evacuation. Without adequate protection and adequate stair width, when smoke spreads through the building and corridors, evacuation becomes almost impossible. A common method of ensuring that a stairwell is protected from smoke ingress is the installation of a pressure maintenance system (Cowlard et al., 2013). Modern architecture is characterized by glass structures, which could create additional problems in the event of a fire. Cracking and falling of glass due to high temperatures would only increase the flow of oxygen and thereby accelerate the combustion phase, which would lead to greater material damage and human losses (Chow, 2006). One of the solutions in limiting fires is the use of different materials in construction, such as concrete and plaster. However, although concrete is considered a good insulating barrier, in cases where it is dense and impermeable, it can lead to explosive cracking due to fire. Another group of protective materials are ablative materials used to protect steel structures (Mróz et al., 2016).

The requirements that residential buildings must meet in China in terms of fire protection are as follows: passive construction - use of fire-resistant materials, means of escape and means of access; active protection systems known as fire service installations - alarms and other fire detection systems, fire suppression systems, smoke management systems, auxiliary systems such as basic supply and emergency lighting systems (Chow, 2006). In 16 federal states in Germany, the obligation to introduce smoke detectors has been introduced to reduce the risk of fire in residential buildings. The analysis indicates that the implementation of this measure contributes to saving lives. To analyze the effectiveness of this measure, fire risks are compared before and after the introduction of the obligation to install smoke detectors, and the results should be verified when the practice is transferred to other countries (Festag, 2020).

In order to improve the efficiency of residential fire detection systems, certain authors (Seebamrungsat, Praising, & Riyamongkol) designed and proposed a special building fire detection system. The system uses HSV and YcbCr color models with the ability to distinguish orange, yellow and high light from the background. The HSV color model is used to collect color and light information, while YcbCr is used for light detection and analysis, as it distinguishes bright photos more effectively than any other model. Fire growth is checked based on different frames. The authors state that this system detects fire much faster by tracking and analyzing light, and the end result is a significant reduction in loss of life and property. The accuracy of this system has been experimentally verified to be more than 90%, proving its effectiveness and usefulness. Hagen studied whether a system of gas sensors and thermocouples was capable of detecting and distinguishing between different types of fires. Research results show that a gas sensor system is capable of detecting a fire faster than a smoke detector system, without an increased false alarm rate. In addition, the gas sensor system is able to distinguish between raging fires and smoldering fires and detect sources of disturbance (Hagen & Milke, 2000).

EDUCATION IN THE FIELD OF FIRE PROTECTION AND TRAINING

Unless disaster plans, like those for any other type of rescue operation, are tested in various training programs, made comprehensible to the general public, supported by adequate resources, and updated as necessary, they will be ineffective. The acquisition of emergency capabilities by ordinary people is a sign of civic and cultural progress, but the most important factor of all is disaster preparedness (Masellis, Ferrara, & Gunn, 1999; Cvetković & Protić, 2021). The importance of advanced disaster preparedness is reflected in saving lives, reducing injuries, preventing damage to property and critical infrastructure, while allowing communities to recover more quickly (Kagawa & Selby, 2012; Petal & Izadkhah; Shaw, Shiwaku, & Takeuchi, 2011). One way to reduce the negative impacts of disasters that is gaining importance is disaster education, which includes education about disaster risks, mitigation strategies, and preparedness (Johnson, Ronan, Johnston, & Peace, 2014).

Disaster education should not be limited to school students but should be promoted among families and communities. When developing and providing disaster education programs, it is necessary to take into account the needs of all population groups and their level of preparedness for disasters. In addition, having a network to share current disaster-related information within and outside the family is of great importance (Jung, Kim, & Choi, 2020). The combination of theoretical

and practical activities in school, family, community and self-education programs seems to achieve the best results (Codreanu, Celenza, & Jacobs, 2014; Cvetković & Protić, 2021). Certainly, based on the fact that children are the most vulnerable group in society, disaster education today prioritizes ways to improve their level of resilience and transfer information to reduce disaster risks in their homes (Lidstone, 1996; Ronan, Alisic, Towers, Johnson, & Johnston, 2015). According to the results of some studies, people never forget what they learned at an early age, therefore it is very useful for people to learn disaster prevention and risk reduction methods in childhood (Collymore, 2011). In addition, children are able to spread messages throughout their society, starting with their parents. Since more than half of the population in many developing countries is under the age of 18, it is possible to convey vital information to the majority of the population through the knowledge, skills and enthusiastic motivation of children. In this regard, it is important to note that the level of acceptance of children by parents in these countries is generally high (Izadkhah & Hosseini, 2005).

Although school fires are a public concern due to the increased incidence, injuries and deaths of students, as well as the destruction of property, they appear to be inadequately prepared for fire disasters (Gichuru, 2013). The safety of school buildings is useful for disaster reduction in the short term, while disaster education can play a crucial role in developing a culture of disaster reduction in the long term (Shiwaku & Fernandez, 2011; Shiwaku, Shaw, Kandel, Shrestha, & Dixit, 2007). Depending on conditions and time, family or school staff may provide first aid and direct the evacuation of children to safety; therefore, the education of children depends entirely on the education of families and schools (Bosschaart, van der Schee, Kuiper, & Schoonenboom, 2016). There is a need to provide disaster mitigation knowledge, especially in primary school, and to develop a "safety culture" (Winarni & Purwandari, 2018). According to the results of the study, which indicated the unpreparedness of secondary schools, Gichuru et al. (Gichuru, 2013) recommended the school management to consider adding fire extinguishing equipment to be adequate, as well as its regular inspection; fire extinguishers should be easily accessible, windows should not be barred, exits should be clear of obstacles, fire extinguishers should be enlarged and doors should open outwards. In addition, head teachers, teachers, non-teaching staff and students should be familiar with the evacuation plans, all stakeholders should be reminded of the evacuation plan, assembly points should be identified and stakeholders informed, schools should have alarm procedures and multiple assembly areas in case of fire. Finally, all stakeholders should be trained in fire safety (Gichuru, 2013).

In recent years, Japan has recognized the importance of disaster prevention education at an early age and has developed disaster prevention training manuals for

primary and secondary schools. There are some educational programs, such as workshops, drills and maneuvers, operational trainings and preventive measures aimed at children in the community (Aldrich & Benson, 2008). Winarni (Winarni & Purwandari, 2018) proposed the integration of a mobile learning application in a primary school that could improve disaster risk reduction capability. An experiment he conducted shows the impact of an educational mobile application on students' understanding of disaster preparedness. In 2016, interactive exercises were conducted in China and the Philippines as part of the "Save the Children" project, during which they were taught life-saving skills. In China, on this occasion, a learning day was organized in three schools, where children learned about the importance of preparedness for responding to disasters. Students had the opportunity to experience earthquake simulation and fire evacuation and to learn practical skills, such as preparing a first aid kit (Cvetković, 2019). New Zealand and the USA are countries that have prioritized the education of children at the national level, and for this purpose, various programs have been created that find their application in formal, informal and activities in the local community (Tuladhar, Yatabe, Dahal, & Bhandary, 2015).

When it comes to young adults (18-24 years old), the involvement in unsafe fire behavior is extremely high. Examining the opinions of students at two New Zealand universities about the problem of unsafe behavior and fire use among young adults, as well as the best ways to engage this group in safe fire behavior, some differences were found between those participants who engaged in unsafe behavior and those who did not, although both groups were similar overall (Lambie, Best, Tran, Ioane, & Shepherd, 2018). Therefore, the authors concluded that campaigns aimed at young adults are likely to be most successful. Young adults' suggestions for ways to better engage youth in fire safety behavior include better fire safety education, campaigns that highlight the negative consequences of fires, use of fire victims in campaigns, campaigns specifically aimed at young adults, and the use of TV advertising and Facebook (Lambie et al., 2018). Existing literature also suggests that campaigns for young adult populations should be grounded in research and theory, using strategies such as humor, positivity, peer influence, and social norms interventions (Lambie et al., 2015).

Nowadays, among the various methods of education, simulations stand out as one of the most valuable, because they enable users to face real uncertainties and pressures that accompany the decision-making process in all phases of proactive and reactive prevention or mitigation of disaster risks (Cvetković & Martinović, 2021; Cvetković & Andrić, 2019). The purpose of disaster simulation is: to provide knowledge about the dangers of disasters; increasing disaster awareness; checking the readiness of procedures and equipment for disaster management and reducing the number of victims if a disaster actually occurs (Gunawan

et al., 2019). Fire situations, especially in an enclosed space shared by a large number of people, are characterized by severe limitations in fire-rescue activities due to the rapid growth of fires and difficulties related to ventilation and provision of evacuation routes (Cha, Han, Lee, & Choi, 2012), as and the onset of mental confusion of the population, that is, the so-called "disaster personalities" that must be overcome with experience (Kim & Han, 2018). Complete training for such conditions, which includes reproducing real fire situations, requires enormous social/economic costs, as buildings or roads would have to be closed or new buildings constructed for training purposes, as well as the possibility of toxic gas poisoning and structural collapse during process. This is precisely why virtual reality-based fire training simulators are critical, providing the general public or inexperienced firefighters or commanders with a broad first-hand experience so that they can make quick decisions and respond safely and organizedly in real-world fire situations (Cha et al., 2012).

The virtual reality fire disaster prevention training system proposed by Ooi et al. (Ooi, Tanimoto, & Sano) consists of evacuation drills, fire training, and comprehensive training. First, VR evacuation drills allow users to learn by gaining experience in fire evacuation methods. Second, users can undergo firefighting training in virtual reality by gaining experience in extinguishing methods. Finally, in general training, users can experience mock fire training based on knowledge gained in evacuation and fire drills. They conducted an experiment by dividing the participants into two groups: one group was trained using existing methods with the use of teaching materials, while the other was trained using the proposed method. They then conducted a comprehensive training and evaluation to investigate whether this system demonstrated an improvement over existing teaching methods. The results showed that the proposed system achieved better results in terms of attention, relevance, confidence and user satisfaction. Furthermore, for the groups trained with the proposed system, the average player evacuation risk during VR comprehensive training was -6.45 p, the fire start time was -10 s less and the user could act safely and quickly against disasters (Ooi et al.). The findings of the study conducted by Huseyin et al (Huseyin & Satyen, 2006) also show the importance of fire safety training in improving people's knowledge of fire safety and their response in the event of a fire which could lead to a reduction in fire casualty rates. Namely, by examining 158 participants between the ages of 18 and 80, they determined that fire protection training increases the level of knowledge about fire safety and the accuracy of fire response. In addition, middle-aged adults responded more accurately to fire than younger and older adults (Huseyin & Satyen, 2006) (Cvetković & Protić, 2021).

Tan and colleagues (Tan et al., 2017) investigated disaster preparedness among students at 10 different universities in southern China and found that students expressed a high desire for disaster preparedness knowledge (85.5% of students expressed a desire for a systematic course for disasters, while 75.4% expressed willingness to attend such a course), especially for rescue skills. The authors therefore concluded that there is a need for systematic disaster courses focused on rescue skills at all universities, as well as the need to conduct semester exercises for disasters in order to improve education and preparedness. This is particularly important when considering research on the evaluation of the effectiveness of educational interventions to increase knowledge about fire risk reduction. Namely, Chan and colleagues (Chan et al., 2018) based on the analysis of questionnaires before, immediately after and 17 months after the intervention determined that the knowledge about using a fire blanket, calling the correct telephone number for emergencies, turning off unused electrical devices and not using of water for extinguishing electrical fires immediately improved after the interventions. Also, respondents demonstrated a better understanding that fire blankets can fight fires if used appropriately, and that knowledge was maintained at 17 months (Chan et al., 2018). An example of the introduction of such courses is Oklahoma State University, which offers two required fire courses annually, in which more than 600 students have enrolled and actively participated (Weir). On the territory of the Republic of Serbia, in the organization of the Scientific and Professional Society for Risk Management in Emergency Situations⁴, a large number of online courses are organized, which, among other things, include the acquisition of knowledge about firefighting tactics. Research findings by Lee et al. (Lee et al., 2018) indicate the effectiveness of online fire prevention training and education in China. Given the vulnerability of hospitals to fires, challenging evacuation, and the fact that face-to-face fire prevention and evacuation training can take healthcare workers' time away from patient care, they found that this type of fire training can effectively improve healthcare workers' knowledge of fire prevention and evacuation.

PREPAREDNESS FOR DISASTERS CAUSED BY FIRES

Despite individuals and households reporting awareness of various risks (Perez-Fuentes, Verrucci, & Joffe, 2016), adoption of preparedness measures remains low, even in high-risk regions (Joffe et al., 2019), thereby increasing the

⁴<https://upravljanje-rizicima.com/online-kursevi/>

likelihood that they will suffer the cascade of adverse effects that follow a disaster (Perez-Fuentes et al. 2016). This is precisely why citizen participation is recognized as key to all four phases of emergency management (mitigation, preparedness, response and recovery), while the responsibility of local governments is based on the promotion of authentic citizen participation in all phases (Wu, Chang, & Tso, 2016). Personal emergency preparedness can be defined as a set of knowledge, skills, trained behavior as well as appropriate equipment to deal with emergency situations until professional help is present (Goersch & Werner, 2011).

Numerous fires in buildings have confirmed the importance of residents' behavior for survival (Kobes, Post, Helsloot, & Vries), while the presence of fire-fighting equipment in the household is one of the more significant indicators of fire preparedness (Stumpf, Knuth, Kietzmann, & Schmidt, 2017). Even if an attempt to extinguish the fire is not possible or successful, timely detection of smoke is life-saving. That is why, based on the importance of smoke detectors in saving lives, warning residents of fire, and reducing property damage if detected early, "Smoke Detector Day" is celebrated in Germany. Since the start of the campaign to promote the use of smoke detectors in Germany in 2000, smoke detectors have been installed in approximately 50% of German households, and annual fire deaths have been reduced by half (Stumpf et al., 2017). In the US, the frequency and severity of wildfires has led agencies, such as the US Forest Service, to encourage residents to protect their homes, property and communities by adopting Firewise recommendations, while their adoption has been linked to the following influencing factors: fire experience, familiarity with the Fire Protection Plan and a high level of risk perception for their community (Wolters, Steel, Weston, & Brunson, 2017).

A survey carried out in Nigeria covered 43 public buildings and 108 residents and found that banks, buildings and hospitals pay the most attention to the provision and maintenance of fire protection equipment. The study also found that nearly 52% of respondents had poor knowledge of the use of safety equipment and concluded with the recommendation that existing fire safety legislation should be implemented and building residents should participate in training on fire safety, first aid in disaster and evacuation process (Adeleye, 2020). According to Cvetković (Cvetković, 2020), in order to improve the safety and preparedness of citizens to react in the event of a fire, they should be educated on how to use fire extinguishers. As a preventive measure, it is necessary to secure flammable materials in basements, attics, corridors of buildings and households. Before leaving the household, it is necessary to check whether all electrical devices are switched off, especially if a long stay outside the residential building is planned. Also, an important prerequisite for protection is the regular maintenance of evacuation passages (Cvetković, 2020).

In a similar study conducted in Tanzania, fire preparedness was examined

in terms of the presence of fire-fighting equipment, knowledge and awareness among building users about their use. On that occasion, it was determined that the distance of the fire department is one of the most important factors that influence preparedness and response in emergency situations (Sierra, Rubio-Romero, & Gámez, 2012). More than half of the respondents (51%) of the mentioned study did not know how to handle firefighting tools and equipment; 91% of the respondents indicated that the lack of training and insufficient orientation in the building are the reasons for the lack of knowledge about emergency response; another important element examined by the study is whether respondents would seek help in the event of a fire. It was noted that as many as 81.5% of respondents do not know the number of the fire department; 63% of respondents answered that their first instinctive reaction would be to flee the scene of the accident, while only 22% answered that they would seek help from the fire department (Kobes, Helsloot, De Vries, & Post, 2010). The study conducted by Kihila (2017) focuses on the number of residents in buildings, the presence of combustible materials and the accessibility of a given facility. Namely, it was discovered that 40% of the buildings were occupied by a larger number of people than expected, 30% of the buildings had firefighting units that were not in operation, 50% of the buildings had a storage of flammable material, and 90% of the buildings hosted events that gathered more than 100 people in one place, 70% of the buildings did not have enough water to extinguish the fire, and 50% of the buildings did not have easily visible access points for the fire department.

Community-based approaches to disaster preparedness are linked to a political trend of valuing the knowledge and capacity of local people and represent an increasingly important element of disaster management and risk reduction strategies (Allen, 2006). Disaster management agencies invest varying levels of resources in communities to prepare for a range of hazards. Ryan et al. (Ryan, Johnston, Taylor, & McAndrew, 2020) apostrophize the importance of the combined use of a wide range of behavior change techniques, including face-to-face community engagement, as part of the overall effort that Disaster Management Agencies should undertake.

In order to develop an integrated disaster management strategy, which motivates the contribution of citizens and households to fire risk reduction, insight into fire risk mitigation behavior is crucial. Troy (Troy, Carson, Vanderbeek, & Hutton, 2008) highlights a local database that provides a variety of resources, such as physical, informational, and human, for use in response as a critical component of disaster preparedness. Also, he emphasizes that maintaining such a base can become a joint responsibility of non-governmental organizations in the community and public and private community organizations. This process is of great importance both for mobilizing resources and for assessing local knowledge and

resources and raising awareness in the community. The author concludes that community-based disaster preparedness is strengthened by a combination of appropriate information technology and collaborative relationships between NGOs and community-based organizations (Troy et al., 2008).

Preparedness studies highlight various programs for fire mitigation, the purpose of which is to increase the awareness of the population and work to minimize the chance of damage at the personal and community level. In this regard, installing a fire-resistant roof, creating a defensible space around the house and reducing the fuel load in the community are recommended as part of the efforts that residents can take to deal with potential fire hazards (Robinson, 2012). Mileti (Mileti, 1999) points to the importance of community examples and sustainable hazard mitigation in terms of moving from emergency management to local responsibility and capability. Also, numerous other advantages of participatory processes are mentioned, such as providing the possibility of generating and distributing information, developing a sense of community and ideas. An analysis of the various aspects of preparedness and response to the severe fires in Victoria in 2009 suggests that community fire safety programs should emphasize the risks associated with staying in to defend property, and how people should prepare to leave the city safely if a fire threatens (McLennan, Elliott, Omodei, & Whittaker, 2013).

Programs in Australia, such as Community Fireguard and similar, aim to improve the knowledge of neighborhood groups about fire preparedness and property protection (Gibbs et al., 2015), while in Canada's Jasper National Park, residents of cottages around Lake Edith actively participate in the work of bees to help Parks of Canada manage fuel around their community (Gilbert, 2007; McGee, 2011). A significant example in America is the national Firewise Communities program, designed to encourage residents of fire-prone areas to take measures to reduce the risk of fire in their homes and neighborhoods, by educating people on the basics of fire behavior and adaptation, or protection from them. Given that many homes are within 100 meters of other homes and properties, getting neighbors together to agree on a plan of action and take certain safety steps is crucial to effectively reducing the risk of house fires in the community. In order to achieve the goal of the program, a number of methods are used, such as Firewise Community workshops, public education and an interactive website (Steinberg).

In addition to participating in community efforts to protect their homes, the program also encourages individual owner behaviors, focused primarily on landscaping and construction, followed by emergency and evacuation planning. Within 200 feet of the home, called the home's ignition zone, there are three separate zones, each with its own specific recommendations for reducing or eliminating ignition hazards. The zones closest to the home require the most decoration

and maintenance. Recommendations include thinning and spacing of shrubs and trees, removing dead leaves, needles and branches, using stone and brick near the foundation of the house rather than mulching, creating fuel breaks such as drive-ways or paths, and many others. When building or renovating a home using Firewise techniques, homeowners are encouraged to plan their construction with consideration of the home's immediate surroundings. Homes that are exposed to more fuels and combustible materials will be more susceptible to fires and will have a greater need for non-combustible and fire-resistant building materials. The most important places to use fire resistant materials are on the roof, exterior walls and additions such as decks and porches (Wolters et al., 2017).

Residents of homeowner associations and small communities interested in improving fire protection work with state forest and fire officials and follow a simple, flexible process to become recognized as Firewise. To date, more than 700 communities in 40 states have been recognized as Firewise Communities/USA sites. There are also certain conditions they must meet in order to maintain their status, such as conducting annual mitigation work, holding Bonfire Day and documenting their activities. The template initially required communities to take four steps: complete a community assessment and create a plan; form a Firewise Board; hold a Firefighter's Day; invest at least \$2 per resident in local fire mitigation projects annually. Each community develops its own protection plan in collaboration with community leaders, agency staff and professionals, and is responsible for its implementation (Steinberg). The ultimate goal of any Firewise landscaping project is to create a defensible space. The program offers instructors and videos that guide homeowners on what materials, plants, and landscaping will make their homes the most fire-safe (Wolters et al., 2017).

Starting from the need to research the factors that influence the success and failure of various community-based programs, Kyle and colleagues (Kyle, Theodori, Absher, & Jun, 2010) found that those who are most connected to their homes and community will be most inclined to adopt the recommendations for protection. They observed that dimensions of home attachment most strongly predicted activities centered in and around the home, while community attachment more strongly predicted community-based activities. By studying three different community preparedness programs, McGee and colleagues (McGee, 2011) identified three main reasons for participating in them: fire experience, agency involvement, and personal and family protection. In addition, Ojerio and colleagues (Ojerio, Moseley, Lynn, & Bania, 2011) found that socially disadvantaged communities were less engaged in federal fire mitigation efforts than other less disadvantaged communities. This finding supports the possibility that the factors that increase vulnerability are the same ones that limit access to power and resources. However, the researchers were unable to document an empirical explanation for this absence of mitigation activity. In this

sense, more research should specify the reasons why the socially vulnerable population does not participate in fire mitigation activities (Ojerio et al., 2011).

TACTICAL ELEMENTS OF RESPONSE TO DISASTERS CAUSED BY FIRES

An essential element of building fire safety in residential units is the training and education of their residents. A building may have the latest fire prevention and extinguishing devices installed, but if the residents ignore the warning signals, do not know how to operate the devices, and do not know which behaviors are desirable and which may put them in greater danger, even the latest technology will not help and benefit them if a fire occurs (Nyankuru, Omuterema, & Nyandiko, 2017). The three key aspects of fire protection management are: education and training of residents in high-rise residential buildings; implementation of protection and rescue and evacuation programs; providing clear signage indicating fire exits and the location of firefighting equipment (Prashant & Tharmarajan, 2007).

The ability of individuals to respond to a fire depends on whether they are able to notice the warning signs of danger and make the correct and effective decisions that will help them survive the fire with little or no harm to health and property losses. It was found that in the early moments of a fire, residents smell smoke or hear an alarm, but react with a delay. At the very beginning, the person does not assess that he/she is in danger, ignores the situation or looks for an explanation for the phenomenon. Such responses often lead to delayed evacuation or protection measures (Tancogne-Dejean & Laclémence, 2016). According to the authors (Tong & Canter, 1985), human behavior is influenced by other individuals, building construction and fire effects. The mentioned authors also point out three strategies for surviving a fire. The first strategy involves trying to extinguish the fire, the second strategy refers to seeking shelter and waiting for help to arrive, while the focus of the third strategy is evacuation. The most important aspect of the security of a building is the possibility of a safe exit. An important prerequisite for protection is that the plans and equipment available to the building enable an independent and adequate response from the building's occupants (Kobes et al. 2010). The same authors claim that people's behavior is based on the perception of the situation. In the first moments of a fire, building users rely only on their own resources or on the people they are surrounded by. The response of people in the first moments of fire is a decisive factor for survival (Kobes et al. 2010).

Phases of evacuation: a) confirmation of the warning signal - the perception of risk determines the reaction. Although fire and smoke are clear indicators of danger and the need for evacuation, people continue with their daily activities and wait for other people to initiate action before joining in (Graham & Roberts,

2000); b) decision-making - the users of the building are evacuated using the usual routes, mainly the main exit from the building (Guylène Proulx, 2003); c) the movement phase - by examining the incidents during this phase, the results show that people are facing smoke and those who tried to evacuate that way stated that they had to change direction or go back from where they started because of breathing problems, reduced visibility, fear and other reasons (Proulx, 2003).

The higher the level of perceived risk, the faster the residents will make a decision to take protective actions such as evacuation (Kinaterer, Kuligowski, Reneke, & Peacock, 2015). On the other hand, when the threshold of perceived risk is low, residents may exhibit passive behavior, pretending that the situation does not pose a threat (Kuligowski, 2013). This leads to the conclusion that the perceived risk is directly related to the response time, i.e. taking action. Once the decision to evacuate is made, the movement time is determined by the choice of exit path and evacuation speed. The speed of evacuation is determined not only by the degree of mobility, but also by the level of perceived risk. For example, residents will move more slowly and leave the building more calmly if they feel that the situation is relatively safe, but if the situation they are in is life-threatening, they will leave the building much faster (Choi, Lee, Park, & Lee, 2018).

Firefighting as an individual response is most prevalent in housing units to which individuals are emotionally attached or economically involved. In a study conducted by Bryan (Bryan, DiNenno, Drysdale, & Beyler, 2002), of the 208 fires included in the study, 167 fires (80%) were not reported to the fire department. The reason for this is that most of the unreported fires were extinguished by the occupants of the building where the fire broke out, and whose neighbors came to their aid. In the evacuation model, the time needed for vulnerable categories to make a decision (response time) and the time needed to leave the building (movement time) in different conditions were examined. This process consists of three basic elements: risk perception, the ability to find a way out, and the speed of evacuation (Choi, Lee, Hwang, Park, & Lee, 2020). An interesting finding is that in 20% of cases the victim had the opportunity to evacuate, but chose not to do so. The majority of cases are where residents try to put out the fire instead of evacuating (82%), trying to save other residents or pets (9%), or calling the fire department before evacuating (9%). The reason behind this is that people are unable to predict the speed of fire spread and therefore overestimate the time they have available (Fridolf & Nilsson, 2011).

Unforeseen events, such as fire, can cause a higher fatality rate when there are vulnerable categories of occupants in the building. Vulnerable categories are those categories that are more susceptible to the negative impact of high-risk situations due to their inability to implement the proposed measures during evacuation (Oppenheimer et al., 2015). In a study conducted by Rubadiri (Rubadiri, 1994),

statistics indicate that a significant number of fire victims suffered from some type of disability. In this context, disability is related to a person's physical and mental condition that affects their ability to react in case of danger (Rubadiri, 1994). The elderly are most at risk due to poor mobility, rapid fatigue, confusion, impaired vision and hearing. In addition, older people often refuse to evacuate their homes (Jenkins, Laska, & Williamson, 2007). According to the results of one of the surveys conducted by Choi et al. (Choi et al., 2020), respondents consider the elderly (64.3%), the hearing impaired (80.6%) and the mentally retarded (75%) as those who are most likely to fail when evacuating from a fire-affected building because they will not be aware of the danger.

The Resident Movement Decision Model divides building users into two basic groups in the event of a fire and suggests two basic ways of responding for each group: people stay where they are; people are moved to a safe area inside or outside the building. The authors suggest which strategies are best for which group of residents, ways of adapting plans when situations develop in an unexpected direction (Groner, 2016). Studies conducted by Proulx (Guylène Proulx, 2000) show that it should not be expected that the activation of the alarm alone will alert all residents, that it will encourage them to take immediate action, initiate evacuation and leave enough time to leave the building safely. Complementary elements, such as voice messages, staff instructions, conducted training, and a well-designed and implemented fire safety plan, significantly increase the likelihood that residents will respond quickly and appropriately in the event of an emergency (Proulx, 2000). Persons who are exposed to the greatest risk of fire should be prioritized when providing information on the necessity of taking certain measures and actions, while persons whose lives are not endangered may be required to wait for further information. When it is considered that people are safe in a certain place, they should be informed not to leave the given space, because by doing so they would potentially put themselves in danger (Proulx & Sime, 1991). In dangerous situations, making bad decisions is more likely. Timely and adequate guidance is therefore crucial in helping people to safely escape from dangerous situations (Li et al., 2010). Bryan et al., 2002 investigated gender differences in responses to fire. Respondents were offered four options: "Save the family," "Find the source of the fire," "Call the fire department," and "Use a fire extinguisher." The results of the research show that men were more oriented towards firefighting activities, while women's first reaction was to evacuate and call the fire department. In 14% of men, the initial reaction was to find the source of ignition (in women, 6%), while in women, evacuation of other family members was the first reaction (11%). In men, that number was significantly lower (3%) (Bryan et al., 2002).

In case of emergency situations caused by fires, building occupants have to get to a place of safety, which is assisted by evacuation behavior. In that process,

two periods are distinguished that make up the evacuation of users from buildings: the pre-evacuation period - which consists of the pre-alarm phase, the information seeking phase and the response phase in which initial protective measures are taken, and which ends with the decision to evacuate when it occurs second period; and the evacuation period. A crucial point in the pre-evacuation period is people's decision to evacuate, which is influenced by risk perception and other human factors (Kinatender et al., 2015). That is why numerous studies have investigated the perception of fire risk in the context of building evacuation, in order to improve the evacuation process. For example, Qin et al. (Qin & Gao, 2019) found that the process of interpreting fire cues is influenced by several factors, including the characteristics of fire signs, the architecture of the building where the fire occurs, and personal characteristics. Interpretation also significantly influences decision-making and response behavior (Qin & Gao, 2019). The interpretation or perception of risk is influenced by psychological, social, physical, political (regulatory and normative) and cultural factors, while the dominant factors are the role of trust, human environment (everyday and extraordinary), physical environment (building) and safe climate in which the event takes place (Tancogne-Dejean & Laclémence, 2016). The importance of researching the perception and behavior of people in the conditions of fire disasters in order to achieve an adequate evacuation strategy is also shown by the fact of the number of injured persons in attempts to evacuate from floors above the fire level, while those who waited for help from firefighters on the spot and received it were saved (Mousavi & Kariminia, 2021). It was shown that evacuees compared to non-evacuees thought and talked more about the fire. Evacuees also mentally traveled back and relived the disaster; they saw the fire, heard its sound, smelled it more and felt more agitated, angrier and emotionally stronger. Furthermore, compared to non-evacuees, evacuees estimated that their life and worldview had changed as a result of the disaster that befell them (Knez et al., 2021).

Given that the U.S., especially the American West, has seen a tremendous number of fires since the mid-1990s, some of the efforts of government agencies that have begun to pay attention to homeowners in fire-prone areas include improving risk communication and understanding the way residents perceive risk (Vandeventer & Vandeventer, 2012). Martin et al. (Martin, Martin, & Kent, 2009) indicated in the results of their analysis two significant factors that have a direct impact on the risk reduction behaviors undertaken by homeowners: beliefs in their own ability to face the danger and permanent or seasonal employment, while subjective knowledge and locus of responsibility have an indirect effect on risk reduction behavior. These latter effects are mediated through individuals' risk perception. There is a significant impact of the feeling of powerlessness of those who have experienced a disaster on the prevention of taking action (Fernandez, Tun, Okazaki, Zaw, & Kyaw,

2018), as well as the perception of responsibility (Roth, 2015) as one of the most important factors for mitigating and minimizing damage in the event fire.

CONCLUSION

Improving the level of fire safety is a complex issue that requires a comprehensive and multidisciplinary approach. In addition to a high level of professional commitment, the absolute and total support of society is also needed, as well as serious and unequivocal political commitment. In order to improve the level of fire safety in the country, the approach "from top to bottom" must be changed, in other words, in order to achieve this goal, one must first start from changes at the individual level. In order for the country to be able to respond to the challenges, risks and threats it faces, it should follow examples of good practice from around the world and apply them in accordance with the needs and capabilities of the country.

With this aim, many international organizations and platforms have been established that provide the exchange of information, experiences, knowledge and practices in the field of fire protection. In addition to monitoring the implementation of the law on fire protection, normative and technical standards, regulations and plans, it is necessary to work on improving the technical equipment of the fire-rescue service, as well as the professional competencies of members of those services.

The first step in building an effective protection and rescue system is the introduction of subjects related to fire safety in educational institutions. Through curricular and extracurricular activities, it is necessary for children to be introduced to protection measures and ways of implementing these measures in everyday life, both for personal protection and because of their tendency to pass on the acquired knowledge to their family members, thereby providing indirect education. The community, and especially the family, as the basic unit of society, has a great role when it comes to adopting a safety culture. In Serbia, it is necessary to continue improving legal and by-law regulations, as well as the level of control over the implementation of legal norms. In addition, it is necessary to implement innovative preventive measures as soon as possible, so that the development of the protection and rescue system in emergency situations caused by fires is at the same level of technological and social development.

REFERENCE LIST

Akashah, F. W., Baaki, T. K., & Lee, S. P. (2017). Fire risk assessment of low cost high rise residential buildings in Kuala Lumpur: A case study. *Journal of Design and Built Environment*, 17.

Akter, R., Roy, T., & Aktar, R. (2023). The Challenges of Women in Post-disaster Health Management: A Study in Khulna District. *International Journal of Disaster Risk Management*, 5(1), 51-66.

Aldrich, N., & Benson, W. F. (2008). Peer reviewed: disaster preparedness and the chronic disease needs of vulnerable older adults. *Preventing chronic disease*, 5(1).

Allen, K. M. (2006). Community-based disaster preparedness and climate adaptation: local capacity-building in the Philippines. *Disasters*, 30(1), 81-101.

Baruh, S., Dey, C., & Dutta, N. P. M. K. (2023). Dima Hasao, Assam (India) landslides' 2022: A lesson learnt. *International Journal of Disaster Risk Management*, 5(1), 1-13.

Bosschaart, A., van der Schee, J., Kuiper, W., & Schoonenboom, J. (2016). Evaluating a flood-risk education program in the Netherlands. *Studies in Educational Evaluation*, 50, 53-61.

Bryan, J. L., DiNenno, P. J., Drysdale, D., & Beyler, C. L. (2002). Behavioral response to fire and smoke. *The Society of Fire Protection Engineers (SFPE) handbook of Fire Protection Engineering* edited by Philip J. DiNenno, Dougal Drysdale, Craig L. Beyler, 315-341.

Buchanan, A. H., & Abu, A. K. (2017). *Structural design for fire safety*: John Wiley & Sons.

Cavallini, M., Papagni, M. F., & Preis, F. W. B. (2007). Fire disasters in the twentieth century. *Annals of Burns and Fire Disasters*, 20(2), 101.

Cha, M., Han, S., Lee, J., & Choi, B. (2012). A virtual reality based fire training simulator integrated with fire dynamics data. *Fire safety journal*, 50, 12-24.

Chan, E. Y. Y., Lam, H. C. Y., Chung, P. P. W., Huang, Z., Yung, T. K. C., Ling, K. W. K., . . . Chiu, C. P. (2018). Risk perception and knowledge in fire risk reduction in a dong minority rural village in China: a Health-EDRM Education Intervention Study. *International Journal of Disaster Risk Science*, 9(3), 306-318.

Choi, M., Lee, S., Hwang, S., Park, M., & Lee, H.-S. (2020). Comparison of emergency response abilities and evacuation performance involving vulnerable occupants in building fire situations. *Sustainability*, 12(1), 87.

Choi, M., Lee, S., Park, M., & Lee, H.-S. (2018). Effect of dynamic emerg-

ency cues on fire evacuation performance in public buildings. *Journal of infrastructure systems*, 24(4), 04018029.

Chow, W. K. (2004). Aspects of fire safety in ultra highrise buildings. *International Journal on Engineering Performance-Based Fire Codes*, 6(2), 47-52.

Chow, W. K. (2006). Fire Safety Provisions for Super Tall Buildings. *International Journal on Architectural Science*, 7(2), 57-60.

Cobin, J. M. (2013). The Effectiveness of Delhi's Fire Safety Regulation Amidst Poverty, Ignorance, Corruption and Non-Compliance. *Economic Affairs*, 33(3), 361-378.

Codreanu, T. A., Celenza, A., & Jacobs, I. (2014). Does disaster education of teenagers translate into better survival knowledge, knowledge of skills, and adaptive behavioral change? A systematic literature review. *Prehospital and disaster medicine*, 29(6), 629.

Collymore, J. (2011). Disaster management in the Caribbean: Perspectives on institutional capacity reform and development. *Environmental Hazards*, 10(1), 6-22.

Cowlard, A., Bittern, A., Abecassis-Empis, C., & Torero, J. (2013). Fire safety design for tall buildings. *Procedia Engineering*, 62, 169-181.

Cvetković, V. M., & Andrić, K. (2019). Edukacija građana o smanjenju rizika od katastrofa korišćenjem multimedijalnih sadržaja-društvene igre, kompjuterske igrice i simulacije. *Vojno delo*, 71(6), 122-151.

Cvetković, V. M., Romanić, S., & Beriša, H. (2023). Religion Influence on Disaster Risk Reduction: A case study of Serbia. *International Journal of Disaster Risk Management*, 5(1), 66-81.

Cvetković, V., & Martinović, J. (2021). Upravljanje u nuklearnim katastrofama (Nuclear Disaster Management). In: *Naučno-stručno društvo za upravljanje rizicima u vanrednim situacijama*, Beograd.

Cvetković, V., Adem, O., & Aleksandar, I. (2019). Young adults' fear of disasters: A case study of residents from Turkey, Serbia and Macedonia. *International journal of disaster risk reduction*, <https://doi.org/>

Cvetković, V., Dragašević, A., Protić, D., Janković, B., Nikolić, N., & Milošević, P. (2022). Fire Safety Behavior Model for Residential Buildings: Implications for Disaster Risk Reduction. *International journal of disaster risk reduction*, 75, 102981.

De Hults, Q., & El Houssami, M. (2019). A European framework to ensure fire safety in taller buildings. 3rd International Symposium on Fire Safety of Facades Paris, France, September 26-27, 2019

El-Mougher, M. M. (2022). Level of coordination between the humanitarian and governmental organizations in Gaza Strip and its impact on the humanitarian interventions to the Internally Displaced People (IDPs) following May

escalation 2021. *International Journal of Disaster Risk Management*, 4(2), 15-45.

Fernandez, G., Tun, A. M., Okazaki, K., Zaw, S. H., & Kyaw, K. (2018). Factors influencing fire, earthquake, and cyclone risk perception in Yangon, Myanmar. *International journal of disaster risk reduction*, 28, 140-149.

Festag, S. (2020). Analysis of the effectiveness of the smoke alarm obligation—Experiences from practice. *Fire safety journal*, 103263.

Gaillard, J.-C., Liamzon, C. C., & Villanueva, J. D. (2007). ‘Natural’ disaster? A retrospect into the causes of the late-2004 typhoon disaster in Eastern Luzon, Philippines. *Environmental Hazards*, 7(4), 257-270.

Gibbs, L., Sia, K. L., Block, K., Baker, E., Nelsson, C., Gilbert, J., MacDougall, C. (2015). Cost and outcomes associated with participating in the Community Fireguard Program: Experiences from the Black Saturday bushfires in Victoria, Australia. *International journal of disaster risk reduction*, 13, 375-380.

Gichuru, J. N. (2013). *Fire disaster preparedness strategies in secondary schools in Nyeri central district, Kenya*.

Gilbert, J. (2007). *Community Education, Awareness and Engagement Programs for Bushfire: An Initial Assessment of Practices Across Australia*: Bushfire Cooperative Research Centre.

Godschalk, D. R., Rose, A., Mittler, E., Porter, K., & West, C. T. (2009). Estimating the value of foresight: aggregate analysis of natural hazard mitigation benefits and costs. *Journal of Environmental Planning and Management*, 52(6), 739-756.

Goersch, H. G., & Werner, U. (2011). Empirische Untersuchung der Realisierbarkeit von Maßnahmen zur Erhöhung der Selbstschutzzfähigkeit der Bevölkerung. In: *Bundesamt für Bevölkerungsschutz und Katastrophenhilfe Bonn*.

Graham, T. L., & Roberts, D. J. (2000). Qualitative overview of some important factors affecting the egress of people in hotel fires. *International Journal of Hospitality Management*, 19(1), 79-87.

Groner, N. E. (2016). A decision model for recommending which building occupants should move where during fire emergencies. *Fire safety journal*, 80, 20-29.

Gunawan, I., Afiantari, F., Kusumaningrum, D. E., Thasbikha, S. A., Zulkarnain, W., Burham, A. S. I., Cholifah, P. S. (2019). Improving disaster response through disaster simulation. *Int. J. Innov. Creat. Chang*, 5(4), 640-653.

Hagen, B. C. H. R., & Milke, J. A. (2000). The use of gaseous fire signatures as a mean to detect fires. *Fire safety journal*, 34(1), 55-67.

Hahm, S., Knuth, D., Kehl, D., & Schmidt, S. (2016). The impact of different natures of experience on risk perception regarding fire-related incidents: A comparison of firefighters and emergency survivors using cross-national data.

Safety science, 82, 274-282.

Hall, J. R. (2000). *High-rise building fires*: The Association.

Hanea, D., & Ale, B. (2009). Risk of human fatality in building fires: A decision tool using Bayesian networks. *Fire safety journal*, 44(5), 704-710.

Hoffmann, R., & Muttarak, R. (2017). Learn from the past, prepare for the future: Impacts of education and experience on disaster preparedness in the Philippines and Thailand. *World Development*, 96, 32-51.

Hossen, M. N., Nawaz, S., & Kabir, M. H. (2022). Flood Research in Bangladesh and Future Direction: an insight from last three decades. *International Journal of Disaster Risk Management*, 4(1), 15-41.

Huseyin, I., & Satyen, L. (2006). Fire safety training: Its importance in enhancing fire safety knowledge and response to fire. *Australian Journal of Emergency Management*, 21(4), 48-53.

Iftikhar, A., & Iqbal, J. (2023). The Factors responsible for urban flooding in Karachi (A case study of DHA). *International Journal of Disaster Risk Management*, 5(1), 81-103.

Izadkhah, Y. O., & Hosseini, M. (2005). Towards resilient communities in developing countries through education of children for disaster preparedness. *International journal of emergency management*, 2(3), 138-148.

Janković, B., Sakač, A., & Iričanin, I. (2023). Students' perception of police readiness to respond to disasters caused by a COVID-19 pandemic. *International Journal of Disaster Risk Management*, 5(1), 39-51.

Jenkins, P., Laska, S., & Williamson, G. (2007). Connecting future evacuation to current recovery: Saving the lives of older people in the next catastrophe. *Generations*, 31(4), 49-52.

Jerić, K. (2021). Žandarmerija u Ugarskoj do Prvog svetskog rata: Teritorijalna organizacija, lični sastav i oficirski kor. *Diplomatija i bezbednost*, 4(2), 95-114.

Jevtić, M. (2019). Odnosi SAD i NR Kine kroz projekat „Jedan pojas, jedan put”. *Diplomatija i bezbednost*, 2(2), 155-169.

Joffe, H., Potts, H. W. W., Rossetto, T., Doğulu, C., Gul, E., & Perez-Fuentes, G. (2019). The Fix-it face-to-face intervention increases multihazard household preparedness cross-culturally. *Nature human behaviour*, 3(5), 453-461.

Johnson, V. A., Ronan, K. R., Johnston, D. M., & Peace, R. (2014). Evaluations of disaster education programs for children: A methodological review. *International journal of disaster risk reduction*, 9, 107-123.

Jovićević, L. (2021). „Zaboravljeni rat” kroz prizmu Holivuda: Korejski rat u američkim filmovima tokom Hladnog rata. *Diplomatija i bezbednost*, 4(1), 87-107.

Juneja, C. S. (2005). *Analysis of Ontario fires and reliability of active fire*

protection systems.

Jung, E., Kim, G. U., & Choi, E. K. (2020). Factors affecting home-based disaster preparedness among school-aged children's parents: A cross-sectional study. *Nursing & health sciences*, 22(2), 138-148.

Kabir, M. H., Hossain, T., & Haque, M. W. (2022). Resilience to natural disasters: A case study on southwestern region of coastal Bangladesh. *International Journal of Disaster Risk Management*, 4(2), 91-105.

Kagawa, F., & Selby, D. (2012). Ready for the Storm: Education for Disaster Risk Reduction and Climate Change Adaptation and Mitigation1. *Journal of Education for Sustainable Development*, 6(2), 207-217.

Khan, H., Vasilescu, L. G., & Khan, A. (2008). Disaster management cycle - a theoretical approach. *Journal of Management and Marketing*, 6(1), 43-50.

Kihila, J. M. (2017). Fire disaster preparedness and situational analysis in higher learning institutions of Tanzania. *Jambá: Journal of Disaster Risk Studies*, 9(1), 1-9.

Kim, J. K., & Han, D.-H. (2018). A Study of Introducing Virtual Reality for Fire Disaster Preparedness Training. *The Journal of the Convergence on Culture Technology*, 4(1), 299-306.

Kinateder, M. T., Kuligowski, E. D., Reneke, P. A., & Peacock, R. D. (2015). Risk perception in fire evacuation behavior revisited: definitions, related concepts, and empirical evidence. *Fire science reviews*, 4(1), 1-26.

Knez, I., Willander, J., Butler, A., Sang, Å. O., Sarlöv-Herlin, I., & Åkerskog, A. (2021). I can still see, hear and smell the fire: Cognitive, emotional and personal consequences of a natural disaster, and the impact of evacuation. *Journal of Environmental Psychology*, 74, 101554.

Kobes, M., Helsloot, I., De Vries, B., & Post, J. G. (2010). Building safety and human behaviour in fire: A literature review. *Fire Safety Journal*, 45(1), 1-11.

Kobes, M., Post, J., Helsloot, I., & Vries, B. (2008). *Fire risk of high-rise buildings based on human behavior in fires.*

Kodur, V., Kumar, P., & Rafi, M. M. (2019). *Fire hazard in buildings: review, assessment and strategies for improving fire safety.* PSU Research Review.

Krga, B. (2019). NATO agresija na SRJ 1999. g. – bitni bezbednosni problemi. *Diplomatija i bezbednost*, 9-27.

Kuligowski, E. (2013). Predicting human behavior during fires. *Fire Technology*, 49(1), 101-120.

Kwon, S. A., & Ryu, S. I. (2020). What Role Do Disaster Victims Play as the Mainstream for Future Disaster Preparedness in Korea? Case Studies of Foundations Established by Disaster Victims. *Social Sciences*, 9(10), 182.

Kyle, G. T., Theodori, G. L., Absher, J. D., & Jun, J. (2010). The influence

of home and community attachment on firewise behavior. *Society and Natural Resources*, 23(11), 1075-1092.

Lambie, I., Best, C., Tran, H., Ioane, J., & Shepherd, M. (2018). Evaluating effective methods of engaging school-leavers in adopting safety behaviors. *Fire safety journal*, 96, 134-142.

Lambie, I., Best, C., Tran, H., Ioane, J., & Shepherd, M. J. F. S. J. (2015). Risk factors for fire injury in school leavers: A review of the literature. 77, 59-66.

Lee, P. H., Fu, B., Cai, W., Chen, J., Yuan, Z., Zhang, L., & Ying, X. (2018). The effectiveness of an on-line training program for improving knowledge of fire prevention and evacuation of healthcare workers: A randomized controlled trial. *PLoS One*, 13(7), e0199747.

Leistikow, B. N., Martin, D. C., & Milano, C. E. (2000). Fire injuries, disasters, and costs from cigarettes and cigarette lights: a global overview. *Preventive medicine*, 31(2), 91-99.

Lidstone, J. (1996). Disaster education: Where we are and where we should be. *International perspectives on teaching about hazards and disasters*, 7-18.

Lindell, M. (2013). North American cities at risk: Household responses to environmental hazards. In *Cities at risk* (pp. 109-130): Springer.

Martin, W. E., Martin, I. M., & Kent, B. (2009). The role of risk perceptions in the risk mitigation process: the case of wildfire in high risk communities. *Journal of Environmental Management*, 91(2), 489-498.

Masellis, M., Ferrara, M. M., & Gunn, S. W. A. (1999). Fire disaster and burn disaster: Planning and management. *Annals of Burns and Fire Disasters*, 12, 67-76.

McGee, T. K. (2011). Public engagement in neighbourhood level wildfire mitigation and preparedness: case studies from Canada, the US and Australia. *Journal of Environmental Management*, 92(10), 2524-2532.

McLennan, J., Elliott, G., Omodei, M., & Whittaker, J. (2013). Homeholders' safety-related decisions, plans, actions and outcomes during the 7 February 2009 Victorian (Australia) wildfires. *Fire safety journal*, 61, 175-184.

Mercer, J., Kelman, I., Lloyd, K., & Suchet-Pearson, S. (2008). Reflections on use of participatory research for disaster risk reduction. *Area*, 40(2), 172-183.

Mileti, D. (1999). *Disasters by design: A reassessment of natural hazards in the United States*: Joseph Henry Press.

Mohammed, E.-M., & Maysaa, J. (2022). International experiences in sheltering the Syrian refugees in Germany and Turkey. *International Journal of Disaster Risk Management*, 4(1), 1-15.

Mousavi, S. Y., & Kariminia, S. (2021). Analysis of human behavior in case of fire inside a high-rise building: effect of risk perception and Individual's location. *International Journal of Building Pathology and Adaptation*.

Mróz, K., Hager, I., & Korniejenko, K. (2016). Material solutions for passive fire protection of buildings and structures and their performances testing. *Procedia Engineering*, 151, 284-291.

Muhammad, K., Ahmad, J., & Baik, S. W. (2018). Early fire detection using convolutional neural networks during surveillance for effective disaster management. *Neurocomputing*, 288, 30-42.

Ocal, A., Cvetković, V., Baytiyeh, H., Tedim, F., & Zečević, M. (2020). Public reactions to the disaster COVID-19: A comparative study in Italy, Lebanon, Portugal, and Serbia. *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 11(1), 1864-1885.

Odero, N. A., & Mahiri, I. (2022). The Complacency of Flood Victims, Socio Economic Factors, and Effects and Vulnerabilities of Floods in Lower Kano Plains, Kisumu County, Kenya. *International Journal of Disaster Risk Management*, 4(2), 59-77.

Ojerio, R., Moseley, C., Lynn, K., & Bania, N. (2011). Limited involvement of socially vulnerable populations in federal programs to mitigate wildfire risk in Arizona. *Natural Hazards Review*, 12(1), 28-36.

Ooi, S., Tanimoto, T., & Sano, M. (2019). *Virtual reality fire disaster training system for improving disaster awareness*.

Perez-Fuentes, G., Verrucci, E., & Joffe, H. (2016). A review of current earthquake and fire preparedness campaigns: What works?

Petal, M., & Izadkhah, Y. O. (2008). Concept note: formal and informal education for disaster risk reduction.

Podder, M., Hasan, M. K., & Islam, M. J. (2022). Seismic Vulnerability Assessment of Existing Buildings by Rapid Visual Screening Method: A Study on Ward 27 in Dhaka South City Corporation. *International Journal of Disaster Risk Management*, 4(2), 77-91.

Ponomarenko, R., Loboichenko, V., Strelets, V., Gurbanova, M., Morozov, A., Kovalov, P., Kovalova, T. (2019). Review of the environmental characteristics of fire extinguishing substances of different composition used for fires extinguishing of various classes.

Prashant, T., & Tharmarajan, L. (2007). *The essential aspect of fire safety management in high rise buildings*. Faculty of Civil.

Proroković, D. (2018). Unutrašnji dijalog o Kosovu: deset objašnjenja i deset predloga. *Diplomatija i bezbednost*, 1, 43-56.

Proulx, G. (2000). *Why building occupants ignore fire alarms*: Citeseer.

Proulx, G. (2001). *Occupant behaviour and evacuation*. New York.

Proulx, G. (2003). Smoke does not turn people back. Although most building occupants know that smoke kills, they often move through the smoke instead of away when evacuating a burning building. Studies show occupants behave dif-

ferently during a fire event than traditionally anticipated by HVAC designers and fire protection engineers. *ASHRAE Journal*, 45(7), 33-35.

Proulx, G., & Sime, J. D. (1991). To prevent 'panic' in an underground emergency: why not tell people the truth? *Fire Safety Science*, 3, 843-852.

Qin, H., & Gao, X. (2019). How fire risk perception impacts evacuation behavior: A review of the literature.

Rajani, A., Tuhin, R., & Rina, A. (2023). The Challenges of Women in Post-disaster Health Management: A Study in Khulna District. *International Journal of Disaster Risk Management*, 5(1), 51-66.

Rather, J. A. Risk Perception and Knowledge in Fire Risk Reduction in an Urban Environment: A Study of Srinagar City.

Robinson, D. K. (2012). Understanding Firewise Investment: Examining Social and Biophysical Factors Related to Mitigation Engagement.

Rodrigues, E. E. C., Rodrigues, J. P. C., & da Silva Filho, L. C. P. (2017). Comparative study of building fire safety regulations in different Brazilian states. *Journal of Building Engineering*, 10, 102-108.

Ronan, K. R., Alisic, E., Towers, B., Johnson, V. A., & Johnston, D. M. (2015). Disaster preparedness for children and families: a critical review. *Current psychiatry reports*, 17(7), 58.

Roth, S. J. (2015). *Assessing fire risk perception and risk communication in the Big Bear Valley*: California State University, Long Beach.

Rubadiri, L. (1994). Evacuation modelling of mixed-ability populations in fire emergencies.

Ryan, B., Johnston, K. A., Taylor, M., & McAndrew, R. (2020). Community engagement for disaster preparedness: A systematic literature review. *International journal of disaster risk reduction*, 49, 101655.

Seebamrungsat, J., Praising, S., & Riyamongkol, P. (2014). Fire detection in the buildings using image processing.

Sergey, K., & Gennadiy, N. (2022). Methodology for the risk monitoring of geological hazards for buildings and structures. *International Journal of Disaster Risk Management*, 4(1), 41-49.

Shaw, R., Shiwaku, K., & Takeuchi, Y. (2011). *Disaster education*: Emerald Group Publishing.

Shibru, M., Operea, A., Omondi, P., & Gichaba, M. (2022). Impact of 2016-2017 drought on household livestock assets and food security: the case of pastoralists and agro-pastoralists in Borana zone, southern Ethiopia. *International Journal of Disaster Risk Management*, 4(1), 49-69.

Shiwaku, K., & Fernandez, G. (2011). *Roles of school in disaster education*. In *Disaster education*: Emerald Group Publishing Limited.

Shiwaku, K., Shaw, R., Kandel, R. C., Shrestha, S. N., & Dixit, A. M. (2007). Future perspective of school disaster education in Nepal. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*.

Sierra, F. J. M., Rubio-Romero, J. C., & Gámez, M. C. R. (2012). Status of facilities for fire safety in hotels. *Safety science*, 50(7), 1490-1494.

Službeni glasnik RS, No. 111/09, 20/15, 87/18).

Službeni glasnik RS, No. 21/2012.

Son, B.-S. (2014). Basic Study for Performance Improvement of Fire Detectors System at Domestic Apartment Buildings. *Journal of the Korea Academia-Industrial Cooperation Society*, 15(1), 533-538.

Steen-Hansen, A., Storesund, K., & Sesseng, C. (2020). Learning from fire investigations and research –A Norwegian perspective on moving from a reactive to a proactive fire safety management. *Fire safety journal*, 103047.

Steinberg, M. (2011). Firewise forever? Voluntary community participation and retention in Firewise programs.

Stumpf, K., Knuth, D., Kietzmann, D., & Schmidt, S. (2017). Adoption of fire prevention measures–Predictors in a representative German sample. *Safety science*, 94, 94-102.

Tan, Y., Liao, X., Su, H., Li, C., Xiang, J., & Dong, Z. (2017). Disaster preparedness among university students in Guangzhou, China: assessment of status and demand for disaster education. *Disaster medicine and public health preparedness*, 11(3), 310-317.

Tancogne-Dejean, M., & Laclémence, P. (2016). Fire risk perception and building evacuation by vulnerable persons: Points of view of laypersons, fire victims and experts. *Fire safety journal*, 80, 9-19.

Teo, M., Goonetilleke, A., Ahankoob, A., Deilami, K., & Lawie, M. (2018). Disaster awareness and information seeking behaviour among residents from low socio-economic backgrounds. *International journal of disaster risk reduction*, 31, 1121-1131.

Tong, D., & Canter, D. (1985). The decision to evacuate: a study of the motivations which contribute to evacuation in the event of fire. *Fire Safety Journal*, 9(3), 257-265.

Troy, D. A., Carson, A., Vanderbeek, J., & Hutton, A. (2008). Enhancing community-based disaster preparedness with information technology. *Disasters*, 32(1), 149-165.

Tuladhar, G., Yatabe, R., Dahal, R. K., & Bhandary, N. P. (2015). Disaster risk reduction knowledge of local people in Nepal. *Geoenvironmental Disasters*, 2(1), 1-12.

Twigg, J., Christie, N., Haworth, J., Osuteye, E., & Skarlatidou, A. (2017).

Improved methods for fire risk assessment in low-income and informal settlements. *International journal of environmental research and public health*, 14(2), 139.

van Manen, S. M. (2014). Hazard and risk perception at Turrialba volcano (Costa Rica); implications for disaster risk management. *Applied Geography*, 50, 63-73.

Vandeventer, A., & Vandeventer, A. R. E. (2012). Factors Influencing Residential Risk Perception in Fire-Prone Landscapes.

Verrucci, E., Perez-Fuentes, G., Rossetto, T., Bisby, L., Haklay, M., Rush, D., Joffe, H. (2016). Digital engagement methods for earthquake and fire preparedness: a review. *Natural Hazards*, 83(3), 1583-1604.

Vučić, M. (2020). Izazovi primene restriktivnih mera Evropske unije protiv sajber napada. *Diplomatija i bezbednost*, 3, 77-98.

Weir, J. R. (2008). Prescribed fire education at Oklahoma State University: training our future pyros.

Winarni, E. W., & Purwandari, E. P. (2018). Disaster risk reduction for earthquake using mobile learning application to improve the students understanding in elementary school. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 9(2), 205-205.

Wolters, E. A., Steel, B. S., Weston, D., & Brunson, M. (2017). Determinants of residential Firewise behaviors in Central Oregon. *The Social Science Journal*, 54(2), 168-178.

Wu, W.-N., Chang, K., & Tso, Y.-E. (2016). If only we knew what we know: Factors for mobilizing citizen participation in community-based emergency preparedness. *Chinese Public Administration Review*, 7(1), 77-109.

Xin, J., & Huang, C. (2013). Fire risk analysis of residential buildings based on scenario clusters and its application in fire risk management. *Fire safety journal*, 62, 72-78.

Xu, D., Yong, Z., Deng, X., Liu, Y., Huang, K., Zhou, W., & Ma, Z. (2019). Financial preparation, disaster experience, and disaster risk perception of rural households in earthquake-stricken areas: Evidence from the Wenchuan and Lushan earthquakes in China's Sichuan Province. *International journal of environmental research and public health*, 16(18), 3345.

Санела Вељковић¹

СЕКТОРСКИ ПРИСТУП БЕЗБЕДНОСТИ И ПРЕЛИВАЊЕ ПРЕТЊИ НА ПРИМЕРУ ОРУЖАНОГ СУКОБА У МАКЕДОНИЈИ 2001. ГОДИНЕ

Сажетак

Циљ рада је да на примеру оружаног сукоба у Македонији 2001. године покаже како неадекватно третирана претња из друштвеног/социјеталног сектора може довести до оружаног сукоба, односно да укаже на допринос који секторски приступ безбедности може имати у спречавању сукоба. Од стицања независности Македоније 1991. године, отворен сукоб унутар државе је избегнут на тај начин што су се Албанци позивали да учествују у власти, као и у бројним државним институцијама. Међутим, тиме није спречено формирање претње у социјеталном сектору. Последица неадекватног третмана поменуте претње у каснијим годинама довела је до тога да се претња прелила на политички сектор, што је резултовало оружаном сукобом унутар државе између њених снага безбедности и организованих радикалних албанских група. Сукоб је завршен исте 2001. године потписивањем Охридског мировног споразума уз посредовање међународне заједнице. Споразум је уједно предвидео многе уставне и законске реформе у Македонији. Већина реформи усмерена је на побољшање статуса националних мањина, а посебно албанске националне мањине као најбројније. Посматрајући данашњи политички и друштвени живот у Македонији, рад покушава да одговори и на питање колика је заправо делотворност одредаба Охридског оквирног споразума у годинама које су уследиле, као и да ли су овим споразумом успешно регулисане националне тензије између албанске и македонске стране у Македонији.

Кључне речи: *секторски приступ безбедности, претња, оружани сукоб, Македонија, Охридски оквирни споразум.*

¹ Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, Србија. sanelaveljkovic113@gmail.com

УВОД

Традиционални приступи у студијама безбедности нису били у могућности да понуде објашњење за дешавања након завршетка Хладног рата, па на сцену ступају, до тада занемарени, алтернативни приступи. Дотадашњи концепти су веома мало говорили о безбедносним проблемима, као што су, на пример, грађански ратови, пропадање држава, етнички сукоби и климатске промене, а који су избили у први план након рушења Берлинског зида (Ejdus, 2017: 60). Концепт безбедности се проширио са искључиво војне на остале димензије друштва, попут политике, екологије, економије, и продубио се - држава више није једини референтни објекат, оно што је потребно заштитити, већ се као референтни објекти појављују и појединци, друштвене групе, региони, или чак сам међународни систем безбедности. Године које су уследиле након завршетка Хладног рата потврдиле су значај идеја које су настале и које су се развијале у оквиру Копенхашке школе студија безбедности. Копенхашка школа покрива три области: Оле Вивер (Ole Waever) је у великој мери развио теорију секуритизације, док је Бери Бузан (Barry Buzan) најзаслужнији за развој секторске анализе и за Теорију регионалног безбедносног комплекса (Ejdus, 2009: 10). У првом делу рада фокус је стављен на секторски приступ безбедности, као и на опасности које произилазе из преливања претњи из једног у други сектор и могућности за избијање сукоба услед неадекватног третмана.

Доба Хладног рата је карактеристично по међудржавним и антиколонијалним ратовима, трци у наоружању, биполарном светском поретку, као и по доминацији САД и СССР у решавању сукоба. Након деведесетих година прошлог века долази до доминације западних земаља, пре свега САД. Број грађанских ратова, терористичких акција, сајбер напада и других нерешених сукоба је у сталном порасту. Међудржавни сукоби драстично се смањују, док сукоби унутар држава постају све чешћа појава (Jeftić i sar, 2018). Оружани сукоб у Македонији 2001. године, између Македонаца и албанске националне мањине, само је један од њих. На овом примеру, у другом делу рада, показује се како неадекватно третирана претња из друштвеног/социјеталног сектора може резултовати формирањем радикалних струја које сматрају да силом могу остварити своје циљеве, односно како се претње из социјеталног сектора преливају у политички, што је довело до оружаног сукоба на територији Македоније.

Трећи део рада односи се на Охридски споразум, постигнут преговорима између релевантних политичким актера у Македонији, а уз подршку међународне заједнице. Преиспитује се ефикасност Охридског споразума и

његова улога у спречавању националних тензија и формирања нових претњи у оквиру друштвеног сектора безбедности, односно у онемогућавању преливања претњи из социјеталног у друге секторе, које би имале потенцијал да доведу до евентуалног новог оружаног сукоба на територији Македоније.

СЕКТОРСКИ ПРИСТУП БЕЗБЕДНОСТИ У ГОДИНАМА НАКОН ХЛАДНОГ РАТА

Са завршетком Хладног рата, многи алтернативни приступи безбедности добијају на значају услед чињенице да традиционални приступи безбедности нису могли да предвиде и објасне нестанак биполарне структуре света деведесетих година прошлог века. Један од тих алтернативних приступа јесте конструктивизам. У оквиру ове струје посебно се издвајају идеје Копенхашке школе, као и радови Бери Бузана и Оле Вејвера. Теорија регионалног комплекса, секторски приступ безбедности и теорија секуритизације јесу неке од најутицајнијих идеја ових теоретичара. У свом делу *Народ, државе и страх (People, States and Fear)* из 1983. године, Бузан запажа да држава не представља једини референтни објекат, односно оно што је потребно заштитити, као и да на безбедност људских заједница утичу чиниоци из војне, економске, политичке, друштвене и еколошке области (Vilijams, 2012: 42). Секторски приступ безбедности представљао је адекватну парадигму за године које су уследиле након краја Хладног рата. Такође, док је у хладноратовском периоду војни сектор имао примарни значај за однос две суперсиле, сада се указује на чињеницу да претње по безбедност могу долазити и из других сектора. Уједно, референтни објекат у оквиру сваког сектора је другачији. Сектори безбедности се могу дефинисати као поља активности која подразумевају посебан облик безбедносног деловања и различите дефиниције референтних објеката (Vilijams, 2012: 121). Иако постоји пет сектора безбедности, у раду се разматрају два сектора, социјетални и политички, као релевантни за анализу ситуације која је постојала на територији Македоније током 2001. године.

Политичка безбедност представља организациону стабилност поретка у оквиру одређене политичке заједнице (Buzan, De Wilde and Waever, 1998: 141). С обзиром на савремени начин организовања заједница, као чињеницу да у међународном систему не постоји виша власт од државне, држава представља референтни објекат у политичком сектору. Претње које могу угрожавати стабилност државе могу бити бројне, али од снаге државе зависи ниво њене угрожености. Такође, претње по државу могу долазити и

из других сектора безбедности, или се преливати из једног сектора у други уколико нису на адекватан начин третиране. Унутрашња снага државе је битна категорија јер „државе су јаке у мери у којој се њихови грађани идентификују са њом и прихватају њене институције као легитимне” (Ejdus, 2017: 133). Ако ово није случај, може се очекивати испољавање незадовољства од стране мањег или већег дела становништва, што свакако утиче на организациону стабилност поретка. Претње могу долазити споља и изнутра, односно од стране недржавних актера у оквиру државе, или ако друге државе ускраћују признање одређеној држави (Ejdus, 2017: 136). Уколико претња долази од стране недржавних субјеката у оквиру заједнице, оних који нису задовољни постојећим начином живота у њој, то може имати огроман потенцијал да наруши стабилност поретка. Уједно, у годинама након Хладног рата присутна је тенденција пораста сукоба унутар држава који најчешће започињу као испољавање незадовољства и прерастају у борбе између снага безбедности одређене државе и организованих група одређеног дела њеног становништва. Организовање и деловање појединих радикалних група унутар државе, представници државних институција неретко означавају као терористичко деловање које је уперено против државног поретка. Деловање овако организованих група може довести до озбиљног оружаног сукоба чије последице се не могу унапред предвидети.

Истицањем друштвеног сектора безбедности, Бузан је нагласио значај разликовања друштва од државе. Ова идеја све више добија на значају у годинама које су уследиле након нестанка биполарне структуре међународних односа. Понекад се чак може десити да држава представља извор претњи по друштво и његове вредности. У друштвеном или социјеталном сектору, колективни идентитет представља референтни објекат. Колективни идентитет заправо подразумева „скуп идеја и пракси које одређене појединце идентификују као припаднике неке друштвене групе” (Ejdus, 2017: 167). Идентитет појединаца може обухватати различите категорије, као што су на пример националност, вера, род, пол, етницитет и друго. Међутим, управо су национални и верски идентитет најподобнији за мобилизацију у условима угрожености, јер им највећи број људи придаје огроман значај (Ejdus, 2017: 167). Када се појави претња по колективни идентитет, група која је угрожена најчешће ће бранити свој идентитет или ће проблем пребацити у други сектор, неретко политички (Ejdus, 2017: 170). У складу са тим, може се закључити да је етнонационализам „постао оправдање за спровођење насиља, чије су последице грађански немири, рушење институција, анархија” (Mišev i Bošković, 2022: 127). У делу *Безбедност: Нови аналитички оквир (Security: a New Framework for Analysis)*, Бузан, Вејвер и Де Вилде су претње по колективни идентитет

сврстали у четири групе, и то миграције, хоризонтално надметање, вертикално надметање и депопулација (1998: 119-141).

Приликом анализе дешавања у Македонији, ситуација се може класификовати као вертикално надметање. Већинско становништво Македоније чине Македонци, док су Албанци најбројнија национална мањина у држави. Временом, њихова бројност водила је ка све већим захтевима унутар државе, а сви они одсликавају жељу за положајем који би био једнак положају већинског македонског становништва. Дугогодишње непрестајање Македонаца на одређене захтеве Албанаца водило је ка расту међуетничких тензија, порасту незадовољства код албанске стране, формирању одређених оружаних група и на крају, отпочињању оружаног сукоба. У наредном делу рада биће представљено формирање претње у оквиру социјеталног сектора и њено преливање у друге секторе, у овом случају политички.

СТВАРАЊЕ ПРЕТЊЕ У ОКВИРУ СОЦИЈЕТАЛНОГ СЕКТОРА И ЊЕНО ПРЕЛИВАЊЕ У ОСТАЛИМ СЕКТОРИМА - СУКОБ У МАКЕДОНИЈИ 2001.

Корене оружаног сукоба пре свега треба тражити у самом проглашењу независности и доношењу Устава Бивше Југословенске Републике Македоније током 1991. године. Поменути Устав садржи одређене контрадикторне формулације. Иако је у једном делу Устава загарантована једнакост свих група, у другом делу истакнуто је да је Македонија држава етничких Македонаца (Boduszynski, 2010: 143). Уједно, Устав прокламује македонски као службени језик и ћирилицу као службено писмо. Узроци незадовољства албанске стране могу се пронаћи и у: непостојању могућности студирања на албанском језику, која је искључена чланом 84 Устава (Belammy, 2002: 124); пописима становништва које су годинама Албанци редовно оспоравали; непризнавању статуса конститутивног народа чији је положај једнак положају македонског становништва. Албанска национална мањина у Македонији очекивала је да ће им Македонци након проглашења независности указати веће поштовање и побољшати њихов положај, с обзиром на њихову бројност, у односу на раније комунистичке власти и период у коме су имали прилично неповољан положај (Glenny, 2012: 656). Треба имати у виду да се чврста веза македонског националног идентитета и Македонаца, на којој се инсистира у Уставу, може перципирати и као последица спољних претњи од стране суседних држава које су доводиле у питање само име нове државе, македонски језик, као и статус цркве.

Од самог настанка државе, власт је била двонационална у том смислу што се створила одређена прећутна пракса која је подразумевала да су представници албанског становништва били позивани да учествују у власти, најважнијим институцијама и телима државе. Развијању ове праксе вероватно је допринела перцепција етничких Македонаца да је ово најповољније решење како би се избегао отворени сукоб унутар државе током деведесетих година прошлог века. Албанци и Македонци, посебно представници елита ова два етницитета, тежили су подели власти, притом „занемарујући остале националне мањине које живе у Македонији” (Stanković-Rejnović, 2010: 236). Колику улогу етничке поделе имају у политичком животу Македоније говори чињеница да све политичке партије, од самог проглашења независности, играју на карту етничких подела како би привукле што већи број гласача (Taleski, 2008: 139). Узимајући у обзир бројност албанске популације, намеће се закључак да у политичком животу Македоније доминирају македонске и албанске партије које имају највеће бирачко тело. Промене изборног система које су се догодиле током 1991, 1998, 2002. и 2006. године нису спречавале политичке партије које представљају националне мањине да ипак буду заступљене у Парламенту Македоније (Taleski, 2008: 141-142). Такође, једна од одлика политичког живота јесу и предизборне мултиетничке коалиције, најчешће албанских и македонских партија, што указује на слаб коалициони потенцијал политичких партија које представљају остале националне мањине у Македонији. Иако мултиетничке коалиције имају одређена ограничења и не одликују се претераном стабилношћу, оне представљају „кључну одлику међупартијске сарадње” (Taleski, 2008: 150). То доводи до закључка да је управо та међупартијска сарадња одложила отворени сукоб од тренутка проглашења независности до 2001. године.

Албански национализам је годинама јачао (Танасковић, 2019; Прококовић 2018; Вугделић, 2018), што је довело до организовања референдума о аутономији, проглашења самосталне територијалне јединице под називом Илирида, као и до оснивања Универзитета у Тетову. Такође, погоршању међуетничких тензија допринела је и НАТО интервенција која је извршена на простору Савезне Републике Југославије током 1999. године и која је суочила Македонију са огромним бројем избеглица и могућношћу повећања процента Албанаца у укупном становништву (Musladin, 2019: 32). До преливања сукоба на суседну Македонију исте године ипак није дошло, али су дешавања на Косову послужила Албанцима са територије Македоније да „под плаштом сталне борбе за мањинска права (...) отварају албанско национално питање” (Tatalović, 2010: 163). Уједно, ако се узме у обзир да су Македонци албанске захтеве схватили као „ширење великоалбанске идеје”, као и да је

постојао стални страх од испољавања лојалности албанске националне мањине суседној Албанији, јасно је да је етнички сукоб био неизбежан. Претња која се формирала у оквиру социјеталног сектора у Македонији годинама није на адекватан начин третирана, што је доприносило константном расту тензија између Албанаца и Македонаца.

Сви поменути елементи су довели до преливања претње у политички сектор, што је резултовало оружаним сукобом који је започет крајем јануара 2001. године деловањем Националне ослободилачке армије (*National Liberation Army, NLA*). Након завршетка НАТО интервенције на простору Савезне Републике Југославије и успостављања локалне самоуправе на Косову, утицај Ослободилачке војске Косова (*Kosovo Liberation Army, KLA*) је наставио да се осећа како у Србији, тако и у суседној Македонији (Vugdelić, 2018: 76). Национална ослободилачка армија није била довођена само у везу са Ослободилачком војском Косова, већ и са Албанском националном армијом (*Albanian National Army, ANA*). Отворен оружани сукоб између Војске Македоније и припадника Националне ослободилачке армије започет је током фебруара у околини села Танушевци и убрзо је захватио и друге делове земље. Вођа Националне ослободилачке армије, Али Ахмети, изјавио је да то није био рат за територију или отцепљење, него за изједначавање положаја албанског становништва са македонским (Bellamy, 2002: 120). Убрзо долази и до преговора између побуњеника и представника државе, који нису успешно окончани, па је сукоб настављен већ крајем марта. Паравојна јединица је извела бројне нападе, а они са највише последица јесу напади на село Теарце, на Тетово, на оближња места у околини Куманова и заузимање Арачинова.

Догађаји на територији Македоније убрзо су привукли пажњу међународне заједнице која је отпочела предан рад на иницијативама у циљу решавања сукоба. У ту сврху ангажовали су се Европска унија (European Union, EU), Организација за европску безбедност и сарадњу (*Organization for Security and Cooperation in Europe, OSCE*), Организација Уједињених нација (*Organization of the United Nations, OUN*), а нешто касније и Организација Северноатлантског споразума (*The North Atlantic Treaty Organization, NATO*) и Сједињене Америчке Државе. Укупно деловање довело је до обуставе сукоба и отпочињања припрема за мировне преговоре. Шестомесечно насиље је кулминирало 9. августа 2001. године, када је пуцано на конвој македонске армије у време када су мировни преговори отпочели. Овај догађај не само да је однео десет људских живота, него је могао да угрози и сам ток мировних преговора (Marković, 2008: 127). Деловање западних актера можемо поделити у две фазе: прву, коју карактерише обезбеђивање стабилности у држави по сваку цену, и другу, у којој је образован каснији садржај државне политике у складу са либералним идеалима и вред-

ностима (Boduszynski, 2010: 161). Са аспекта међународне заједнице, ситуација у Македонији имала је потенцијал да изазове озбиљну кризу у региону, посебно у суседним државама које имају већи проценат албанског становништва. Такође, постојала је могућност преливања оружаног сукоба на суседне државе, те је у интересу међународне заједнице било спречавање даљих сукоба на територији Македоније и престанак оружаног дејства у што краћем року.

ОХРИДСКИ МИРОВНИ СПОРАЗУМ КАО ИНСТРУМЕНТ СПРЕЧАВАЊА БУДУЋИХ СУКОБА

Охридски оквирни споразум је потписан 13. августа 2001. године захваљујући напорима међународне заједнице, а у циљу пацификације конфликта у Македонији. Потписали су га представници Владе Македоније и представници Албанаца у Македонији, након двомесечних преговора. На преговорима је учествовао тадашњи председник Македоније Борис Трајковски, као и представници четири најважније политичке партије у том тренутку, две македонске и две албанске партије – Бранко Црвенковски у име Социјалдемократског савеза Македоније (СДСМ), Љупчо Георгијевски (Љупчо Георгиевски) у име Демократске партије за македонско национално јединство (ВМРО-ДПМНЕ), Имер Имери у име Партије демократског просперитета Албанаца (ПДП) и Арбен Ксафери (Arbën Xhaferi) у име Демократске партије Албанаца (ДПА). Овај споразум не само да је довео до завршетка оружаног конфликта, већ је и обавезивао македонску државу на озбиљне уставне и законске реформе, како би се националне мањине нашле у што повољнијем положају, а пре свега албанска национална мањина.

У споразуму су, пре свега у општем делу, формулисана основна начела, и то – базични принципи, прекид непријатељстава, развијање децентрализоване владе, антидискриминација и правична заступљеност, посебне парламентарне процедуре и едукација и употреба језика (Marković, 2008: 125). Текст споразума обухвата и три анекса која су посвећена уставним и законским изменама, као и имплементацији споразума. Део споразума који се односи на едукацију и употребу језика прокламује као једини службени језик македонски, али и било који други који говори више од 20 процената укупне популације. Ова одредба је касније водила ка оспоравању пописа становништва, посебно од стране Албанаца, али је и повезала права националних мањина са њиховом бројношћу у укупном становништву. Такође, ова одредба је на индиректан начин повезана са албанском националном заједницом, јер ниједна друга етничка заједница није била бројна као албанска.

Треба скренути пажњу и на поменуте посебне парламентарне процедуре које су подразумевале да је у Парламенту потребна такозвана „Бадинтерова већина” ако се усваја измена Устава или закона, а које су на директан начин повезане са било којим питањем које има везе са мањинским заједницама (Taleski, 2008: 132). Свакако, најзабрињавајући део споразума је општа амнестија за побуњенике, и то је касније довело до стварања нове странке - Демократске уније за интеграцију (ДУИ), која је сачињена од бивших припадника паравојне јединице која је деловала на простору Македоније током 2001. године, и која ће касније постати најзначајнија албанска партија у земљи. Припадници паравојне јединице који су у току сукоба означавани као терористи, сада су заузимали места у битним државним институцијама и телима. У складу са тим, не чуди незадовољство великог броја етничких Македонаца Охридским оквирним споразумом који је перципиран као средство којим је међународна заједница фаворизовала албанску страну.

Измењена преамбула Устава из 2002. године, која је била предвиђена Охридским споразумом, нагласила је равноправност свих етничких заједница које живе на територији Македоније (Ђукановић, 2007: 71). У њој је дефинисано да је Македонија „држава састављена од грађана Републике Македоније, македонског народа, као и грађана који живе у оквиру њених граница, који су делови албанског, турског, влашког, српског, ромског народа, и других” (Pavlica, 2004: 182). Све извршене измене Устава и законских решења ишле су у правцу већег учешћа албанске популације у разним државним органима и телима. Још је Устав Македоније из 1991. године предвиђао Савет за међунационалне односе, међутим након потписивања Охридског споразума, структура овог тела је значајно промењена. У Савету за међунационалне односе албанско становништво, с обзиром на своју бројност, добило је једнак број заступника (седам) као и македонско становништво и тај број се може упоредити и са осталим етничким заједницама које имају по једног представника који улази у састав овог тела (Ђукановић, 2007: 132). Све измене најзначајнијих државних аката ишле су у правцу регулисања што повољнијег положаја етничких мањина, и у складу са тим албанска национална мањина у Македонији има „најшири спектар уставом загарантованих мањинских права у односу на било коју другу етничку мањину на простору некадашње Југославије” (Ђукановић, 2007: 89).

Један од важнијих сегмената које је споразум регулисао јесте и јачање локалне самоуправе, која је перципирана као начин да се смање тензије између етничких заједница у Македонији. Иако општине у оквиру Македоније имају знатна овлашћења, Закон о локалној самоуправи који је предвиђен Анексом 2 Охридског споразума и донет током 2002. године, ограничава од-

ређене могућности које општинама стоје на располагању. За формирање општина Македоније на државном нивоу уведено је ограничење како би се спречило евентуално повезивање албанских општина које би имало потенцијал да доведе до поделе земље (Ђукановић, 2007: 202). Охридски оквирни споразум довео је и до различитих мишљења и ставова у односу на његове одредбе. Албанци су били задовољни јер је овај споразум ишао у прилог њиховом бољем положају, док су етнички Македонци сматрали да одредбе споразума могу довести до неочекиваних и далекосежних последица, односно могућег отцепљења територија насељених албанским становништвом од Македоније (Marković, 2008: 130). Међутим, сматра се да је Охридски споразум допринео повољнијем положају припадника не само албанске као најбројније, већ и других националних мањина које живе на простору ове државе.

Треба истаћи утицај и значај Бориса Трајковског, тадашњег председника Македоније и гаранта Охридског оквирног споразума, за успешно балансирање између најважнијих македонских и албанских партија у циљу имплементације постигнутог споразума (Ђукановић, 2007: 134). Упркос одлагању постизања договорених одредби Охридског споразума, Македонија је, осим уставних измена, у наредним годинама донела и низ закона који су били предвиђени Анексом 2, а који регулишу најважније области друштвеног живота. У следећем делу рада биће приказано како је текла имплементација Охридског споразума, да ли су се партије на власти придржавале његових одредаба и да ли је он успешно допринео решавању националних сукоба на територији Македоније.

ДЕЛОТВОРНОСТ ОДРЕДАБА ОХРИДСКОГ СПОРАЗУМА

Охридски оквирни споразум свакако је допринео завршетку оружаног сукоба на територији Македоније. Уједно, допринео је бољем дефинисању положаја мањинских заједница, њиховом очувању идентитета, културе и симбола, праву на образовање на сопственом језику, као и заступљености у кључним државним телима. Међутим, треба имати у виду да је споразум донет као последица оружаног сукоба који је имао потенцијал да изазове кризу у региону, с обзиром на чињеницу да и суседне државе имају бројно албанско становништво, а пре свега Србија и Црна Гора. Колико су стране које су потписале споразум под покровитељством међународне заједнице биле задовољне тиме показало се у наредним годинама.

Политичке партије које су у годинама након закључења Охридског споразума улазиле у састав власти наставиле су да буду углавном оријенти-

сане ка побољшању положаја сопствене групе (Viber, 2020: 93). Иако су одређене и македонске и албанске партије учествовале у преговорима и прихватиле споразум, очигледно нису биле све стране задовољне одредбама споразума. Поделе по етничкој линији у Македонији и даље су биле изражене, што су партије успешно користиле. Уједно, стављајући акценат на поделе у оквиру државе, партије додатно продубљују неповерење између припадника македонске и албанске стране. Један од покушаја непоступања у складу са Охридским споразумом у коме се налази одредба о промени општинских граница јесте организовање референдума против промене општинских граница (Viber, 2020: 94). С обзиром да су овакву иницијативу одређене политичке партије у држави подржале, уочава се озбиљно неслагање политичких руководилаца са имплементацијом поменутог споразума. Проблем са политичким странкама у држави испољио се и приликом поштовања одредаба о равноправности приликом запошљавања, које је Охридски споразум предвиђао, па у складу са тим албанска странка је користила свој положај на власти да би запошљавала огроман број албанског становништва које заправо није радило на тим позицијама, већ су само добијали плате (Viber, 2020: 101). Политичке партије и њихови лидери били су вођени својим интересима и доприносили су умањењу значаја који је Охридски споразум имао за обе стране. Подржавали су и позивали се на одредбе споразума када им је то било у интересу, док су покушавали да заобиђу одредбе споразума када оне нису биле у сагласности са тим интересом. Тиме су доприносили да се политички конфликти преносе на друштво, и само додатно подгревали постојећу поделу по етничкој линији, истовремено идући на руку одређеним радикалним групацијама које су се јавиле у каснијим годинама.

На територији Македоније већ током 2003. године појављују се одређене парамилитарне и радикалне групе које отворено заговарају непризнавање Охридског споразума. То су, пре свега, Албанска национална армија и Армија Републике Илириде, које делују на територији Западне Македоније и залажу се за евентуално одвајање овог дела територије који је насељен албанским становништвом (Ђукановић, 2013: 16). Очигледно је да је почетну албанску еуфорију Охридским споразумом и њихову перцепцију споразума као средства за побољшање њихових права заменило незадовољство, које је добило свој израз у овим групацијама. Током 2007. године извршена је операција „Планинска бура” македонских снага безбедности против терористичке групе за коју се сматрало да угрожава безбедност државе, а веровало се да је она повезана са Албанском националном армијом („Makedonija kao bure baruta”, 2017). Током 2012. године у Македонији опет долази до сукоба између албанске и македонске стране због протеста муслиманског станов-

ништва који је организован као последица „увреде ислама”. Наредне године у земљи је отпочет огроман протест када је одлучено да се Талат Џафери (Talat Xhaferi) постави за министра одбране, а који је раније био један од команданата Ослободилачке народне армије („Makedonija kao bure baruta”, 2017). Затим, ту је и друго проглашење Републике Илириде, које као ни прво није довело до стварних последица, јер локално албанско становништво није подржало овај пројекат. Исте године извршен је напад на зграду Владе, при чему су припадници Ослободилачке националне армије преузели одговорност за напад. Треба поменути и напад на станицу Гошинце, као и сукоб између македонских снага и наоружане групе са Косова током 2015. Године, који су последице преливања конфликта са политичке сцене („Makedonija kao bure baruta”, 2017). Током 2017. године избили су нереди у македонском Парламенту, који су укључивали етничку димензију. Сви приказани сукоби су повезани са етничком поделом у друштву и сваки од њих је последично стварао подлогу за наредни. С тим у вези, може се закључити да поменути сукоби могу резултовати не само поновним угрожавањем политичког поретка саме Македоније, већ и угрожавањем политичког поретка суседних земаља које имају значајнији проценат албанског становништва (Stevanović, 2015: 24).

Охридски оквирни споразум, донет у складу са либералним западним вредностима, извршио је бројне уставне и законске реформе у Македонији. Усвојен је као последица оружаног сукоба између две етничке групе, што је касније водило томе да свака страна прерачунава своје користи и губитке у односу на другу. Уместо да допринесе стварању једног друштва у коме би националне мањине, а пре свега албанска, биле интегрисане, што је вероватно и био циљ твораца овог споразума, он није испунио своју сврху. Иако неколико година од доношења самог споразума није било озбиљнијих сукоба, већ се радило на имплементацији споразума и реформама које су биле предвиђене његовим текстом, након 2007. године они постају све учесталији, при чему сваки од њих има етничку компоненту или се са њом доводи у везу. Политичке партије су допринеле постојећој тензији која постоји у друштву на тај начин што је свака од њих била оријентисана на сопствену групу и њене интересе. Може се закључити да се поделе у политичком животу преносе на друштвени живот, при чему постоји огромно неповерење према другој страни. Свакако да том неповерењу доприноси још увек свежа сећање на оружани сукоб из 2001. године, али и стално размишљање обе етничке групе о томе ко је заправо добитник Охридског оквирног споразума.

ЗАКЉУЧАК

У годинама које су уследиле након завршетка Хладног рата, број међудржавних сукоба значајно опада, док је број сукоба унутар одређених држава у порасту. Тиме је потврђен значај секторског приступа, који је зачет у студијама безбедности током постојања биполарне структуре света. Формирање одређене претње у једном од сектора безбедности и њен неадекватан третман може резултовати њеним преливањем у остале секторе. Многе земље суочиле су се са претњом на својој територији у виду организованих оружаних група које су тежиле да употребом силе приморају власт на одређене уступке. Један од бројних примера представља оружани сукоб у Македонији који се десио током 2001. године између снага безбедности државе и организованих албанских група. Од проглашења независности Бивше Југословенске Републике Македоније, отворен сукоб са албанском националном мањином као најбројнијом одлаган је неформалном поделом власти. Спорадични догађаји у држави резултовали су формирањем албанских оружаних јединица и отпочињањем оружаног сукоба. На овај начин претња формирана у социјеталном сектору прелила се у политички, угрожавајући организациону стабилност поретка. Захваљујући међународној заједници, сукоб је успешно окончан потписивањем Охридског оквирног споразума. Македонија је била у обавези да спроведе бројне уставне и законске промене, од којих су многе усмерене на побољшање положаја националних мањина, а пре свега албанске као најбројније. Међутим, уместо да споразум допринесе стварању једног интегрисаног друштва, он није испунио замисао својих твораца.

У годинама које су уследиле након закључивања Охридског оквирног споразума, обе стране су непрестано прерачунавале своје губитке и користи. Поделе су се из политичког живота преносиле на друштво и подгревале већ постојеће тензије. Од 2007. године у Македонији су забележени одређени спорадични инциденти, који опет поседују етничку димензију, што говори у прилог чињеници да и данас постоји претња у оквиру социјеталног сектора. Остаје неизвесно да ли ће та претња бити на адекватан начин третирана или ће се у будућности створити услови за њено поновно преливање у политички сектор безбедности. Питање албанске националне мањине актуелно је и у другим суседним земљама, посебно у Србији и Црној Гори, које имају већи проценат Албанаца у укупном становништву. Неспорно је да би евентуална нестабилна ситуација у једној од поменутих држава имала утицаја и на остале.

Sanela Veljković¹

**A SECTORAL APPROACH TO SECURITY
AND SPILLOVER OF THREATS ON THE EXAMPLE
OF THE ARMED CONFLICT IN MACEDONIA IN 2001**

Abstract

The aim of the paper is to illustrate, using the example of the armed conflict in Macedonia in 2001, how inadequately addressed threats from the societal sector can lead to an armed conflict. In other words, it aims to highlight the contribution that a sector-specific approach to security can have in conflict prevention. Since gaining independence in 1991, open conflict within the state was avoided by involving Albanians in the government and various state institutions. However, this did not prevent the emergence of threats in the societal sector. The consequence of the inadequate treatment of these threats in later years led to their overflow into the political sector, resulting in an armed conflict within the country between its security forces and organized radical Albanian groups. The conflict was resolved in the same year with the signing of the Ohrid Framework Agreement through the mediation of the international community, which also envisaged numerous constitutional and legal reforms in Macedonia. Most of the reforms were aimed at improving the status of national minorities, especially the Albanian ethnic minority as the largest one. Looking at the current political and social life in Macedonia, this paper attempts to answer the question of how effective the provisions of the Ohrid Framework Agreement were in the years that followed and whether this agreement successfully regulated the national tensions between the Albanian and Macedonian sides in Macedonia.

Key words: *armed conflict, Macedonia, Ohrid Framework Agreement, sectoral approach to security, international community.*

¹ Faculty of Political Science, University of Belgrade, Belgrade, Serbia. sanelaveljkovic113@gmail.com

INTRODUCTION

The traditional approaches in security studies were unable to provide an explanation for the events following the end of the Cold War. This led to the emergence of alternative approaches that had been previously overlooked. Previous concepts had discussed security issues such as civil wars, state failures, ethnic conflicts, and climate change very little. These issues came to the forefront after the fall of the Berlin Wall (Ejdus, 2017: 60). The concept of security expanded from purely military to other dimensions of society, including politics, ecology, economy, and it deepened - the state was no longer the sole referent object to be protected. Individuals, social groups, regions, and even the international security system emerged as referent objects. The years following the end of the Cold War confirmed the significance of ideas that emerged and developed within the framework of the Copenhagen School of security studies. The Copenhagen School covers three areas: Ole Waever greatly developed the theory of securitization, while Barry Buzan is most credited for the development of the sectoral analysis and the Theory of the Regional Security Complex (Ejdus, 2009: 10). The first part of the paper focuses on the sectoral approach to security, the dangers arising from the overflow of threats from one sector to another, and the possibilities of conflict arising from inadequate treatment.

The Cold War era was characterized by interstate and anti-colonial wars, arms races, a bipolar world order, and the dominance of the USA and USSR in conflict resolution. After the 1990s, Western countries, primarily the USA, gained dominance. The number of civil wars, terrorist actions, cyber-attacks, and other unresolved conflicts has been steadily increasing. Interstate conflicts have dramatically decreased, while conflicts within states have become more common (Jeftić et al., 2018). The armed conflict in Macedonia in 2001, between Macedonians and the Albanian national minority, is just one of them. Using this example, in the second part of the paper, it is shown how inadequately addressed threats from the societal sector can result in the formation of radical currents that believe they can achieve their goals through force. This demonstrates how threats from the societal sector overflow into political realms, leading to an armed conflict on the territory of Macedonia.

The third part of the paper concerns the Ohrid Agreement, reached through negotiations between relevant political actors in Macedonia with the support of the international community. The effectiveness of the Ohrid Agreement is examined, as well as its role in preventing national tensions and the formation of new threats within the social security sector. This includes preventing the overflow of threats from the societal sector into other sectors, which could potentially lead to another armed conflict in the territory of Macedonia.

SECTORAL APPROACH TO SECURITY IN THE POST-COLD WAR YEARS

With the end of the Cold War, many alternative approaches to security gained significance due to the inability of traditional security approaches to predict and explain the disappearance of the bipolar world structure in the 1990s. One of these alternative approaches is constructivism, while within this framework, the ideas of the Copenhagen School and the papers of Barry Buzan and Ole Wæver stand out. The theory of regional security complexes, the sectoral approach to security, and the theory of securitization are some of the most influential ideas put forward by these theorists. In his work "People, States, and Fear" published in 1983, Buzan observes that the state is not the only referent object, that is, what needs to be protected, and that security threats to communities come from military, economic, political, social, and environmental aspects (Williams, 2012: 42). The security sector approach proved to be a suitable paradigm for the post-Cold War years. Additionally, while during the Cold War the military sector had primary importance in the relations between the two superpowers, it is now emphasized that security threats can come from other sectors as well. Moreover, the referent object within each security sector is different. Security sectors can be defined as fields of activity that involve a particular form of security action and various definitions of referent objects (Williams, 2012: 121). Although there are five security sectors, this paper focuses on two, the societal and political sectors, as relevant for analyzing the situation in Macedonia during 2001.

Political security represents the organizational stability of the order within a specific political community (Buzan, De Wilde, and Wæver, 1998: 141). Given the contemporary way of organizing communities and the absence of a higher authority than the state in the international system, the state becomes the referent object in the political sector. Threats that can jeopardize the stability of a state can be numerous, but the level of its vulnerability depends on the state's strength. Moreover, security threats to a state can come from other security sectors or spill over from one sector to another if not adequately addressed. The internal strength of a state is crucial because "states are strong to the extent that their citizens identify with them and accept their institutions as legitimate" (Ejdus, 2017: 133). If this is not the case, dissatisfaction among parts of the population can be expected, which certainly affects the organizational stability of the order. Threats can come from external and internal sources, that is, from non-state actors within a state or from other states denying recognition to a certain state (Ejdus, 2017: 136). If the threat comes from non-state actors within the community who are dissatisfied with the existing way of life, it can have enormous potential to disrupt the stability

of the order. Furthermore, in the years after the Cold War, there has been a tendency for conflicts within states to increase, often starting as manifestations of dissatisfaction and evolving into confrontations between the security forces of a particular state and organized groups of its population. The organization and actions of radical groups within a state are often labeled as terrorist activities aimed against the state order. The actions of such organized groups can lead to serious armed conflicts, the consequences of which cannot be foreseen in advance.

By emphasizing the societal security sector, Buzan highlighted the importance of distinguishing society from the state. This idea has gained increasing significance in the years following the end of the bipolar structure in international relations. Sometimes, the state itself can become a source of threats to society and its values. In the societal or social sector, the referent object is the collective identity. Collective identity encompasses "a set of ideas and practices that identify certain individuals as members of a social group" (Ejdus, 2017: 167). Individual identities can include various categories such as nationality, religion, gender, ethnicity, and others. However, national and religious identities are particularly suitable for mobilization in times of perceived threats because a significant number of people attach immense importance to them (Ejdus, 2017: 167). When a threat to collective identity arises, the affected group will often defend its identity or shift the problem into another sector, frequently the political one (Ejdus, 2017: 170). In line with this, it can be concluded that ethnonationalism "has become a justification for the implementation of violence, the consequences of which are civil unrest, the destruction of institutions, and anarchy" (Mišev and Bošković, 2022: 127). In their work "Security: a New Framework for Analysis" from 1988, Buzan, Wæver, and De Wilde categorize threats to collective identity into four groups: migration, horizontal competition, vertical competition, and depopulation (1998: 119-141).

Analyzing the events in Macedonia, the situation can be classified as vertical competition. The majority population of Macedonia is made up of Macedonians, while Albanians constitute the largest national minority in the country. Over time, the increasing number of Albanians led to growing demands within the state, reflecting their desire for a status equal to that of the majority Macedonian population. The long-standing refusal of Macedonians to meet certain demands of Albanians led to growing interethnic tensions, increased dissatisfaction among the Albanian population, the formation of certain armed groups, and ultimately, the outbreak of armed conflict. In the following section, the formation of threats within the societal sector and their spillover into other sectors, in this case, the political sector, will be presented.

CREATING THREATS WITHIN THE SOCIETAL SECTOR AND THEIR SPILLOVER INTO OTHER SECTORS

The roots of the armed conflict should be primarily sought in the very proclamation of independence and the adoption of the Constitution of the Former Yugoslav Republic of Macedonia in 1991. The mentioned Constitution contains certain contradictory formulations. While one part of the Constitution guarantees equality of all groups, another part emphasizes that Macedonia is a state of ethnic Macedonians (Boduszynski, 2010: 143). Additionally, the Constitution proclaims Macedonian as the official language and Cyrillic as the official script. The causes of dissatisfaction on the Albanian side can also be found in: the lack of possibilities for studying in Albanian, which is excluded by Article 84 of the Constitution (Balammy, 2002: 124); population censuses that Albanians have regularly contested for years; and the non-recognition of the status of a constituent people, whose position is equal to that of the Macedonian population. The Albanian national minority in Macedonia expected that after the proclamation of independence, Macedonians would show them greater respect and improve their position, considering their numbers compared to the previous communist authorities and the period when they had a rather unfavorable position (Glenny, 2012: 656). It should be noted that the strong link between the Macedonian national identity and the Macedonians, insisted upon in the Constitution, can also be perceived as a consequence of external threats from neighboring states that have questioned the name of the new state, the Macedonian language, and the status of the church.

From the very formation of the state, the government was bi-national in the sense that a certain tacit practice was established, in which representatives of the Albanian population were invited to participate in the government, key institutions, and state bodies. The development of this practice was probably influenced by the perception of ethnic Macedonians that this was the most favorable solution to avoid open conflict within the state during the 1990s. Albanians and Macedonians, especially representatives of the elites of these two ethnic groups, aimed at power-sharing, while "neglecting other national minorities living in Macedonia" (Stanković - Pejnović, 2010: 236). The role of ethnic divisions in the political life of Macedonia can be seen in the fact that all political parties have been playing on the card of ethnic divisions since the proclamation of independence to attract as many voters as possible (Taleski, 2008: 139). Considering the number of the Albanian population, it is evident that Macedonian and Albanian parties dominate the political life of Macedonia as they have the largest voter base. Changes in the electoral system that occurred in 1991, 1998, 2002, and 2006 did not prevent political parties representing national minorities from being represented in the Ma-

cedonian Parliament (Taleski, 2008: 141-142). Also, one of the features of political life are the pre-election multi-ethnic coalitions, mostly between Albanian and Macedonian parties, which indicates a weak coalition potential of political parties representing other national minorities in Macedonia. Although multi-ethnic coalitions have certain limitations and are not characterized by excessive stability, they represent a "key feature of inter-party cooperation" (Taleski, 2008: 150). This leads to the conclusion that it was precisely this inter-party cooperation that postponed open conflict from the moment of the independence proclamation until 2001.

Albanian nationalism has been growing stronger over the years (Tanasković, 2019; Proroković, 2018; Vugdelić 2018), leading to the organization of a referendum on autonomy, the declaration of an independent territorial unit called Ilirida, and the establishment of the University of Tetovo. Additionally, the worsening of inter-ethnic tensions was also contributed by the NATO intervention carried out in the territory of the Federal Republic of Yugoslavia during 1999, which confronted Macedonia with a huge number of refugees and the possibility of an increased percentage of Albanians in the total population (Musladin, 2019: 32). However, in the same year, the conflict did not spill over to neighboring Macedonia, but the events in Kosovo served Albanians from the territory of Macedonia to "open the Albanian national question" under the guise of a constant struggle for minority rights (Tatalović, 2010: 163). Furthermore, considering that Macedonians perceived Albanian demands as an "expansion of the Greater Albania idea" and that there was a constant fear of the Albanian national minority showing loyalty to the neighboring Albania, an ethnic conflict became inevitable. The threat that formed within the societal sector in Macedonia was not adequately addressed for years, contributing to the constant growth of tensions between Albanians and Macedonians.

All the mentioned elements led to the spill-over of the threat into the political sector, resulting in an armed conflict that began in late January 2001 with the actions of the National Liberation Army (NLA). After the conclusion of the NATO intervention in the territory of the Federal Republic of Yugoslavia and the establishment of local self-government in Kosovo, the influence of the Kosovo Liberation Army (KLA) continued to be felt both in Serbia and in neighboring Macedonia (Vugdelić, 2018: 76). The National Liberation Army was not only associated with the Kosovo Liberation Army but also with the Albanian National Army (ANA). The open armed conflict between the Macedonian Army and the members of the NLA started in February in the vicinity of the village of Tanuševci and soon spread to other parts of the country. The leader of the NLA, Ali Ahmeti, stated that it was not a war for territory or secession, but for equalizing the position of the Albanian population with the Macedonian population (Bellamy, 2002: 120). Negotiations between the insurgents and the representatives of the state were in-

initiated but were not successful, leading to the continuation of the conflict by the end of March. The paramilitary unit carried out numerous attacks, with the most consequential ones being the attacks on the village of Tearce, Tetovo, and nearby places in the vicinity of Kumanovo, as well as the occupation of Aračinovo.

The events on the territory of Macedonia soon attracted the attention of the international community, which began dedicated efforts to resolve the conflict. For this purpose, the European Union (EU), the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), the United Nations (UN), and later on, the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the United States of America, all engaged in actions that eventually led to the cessation of the conflict and the start of preparations for peace negotiations. The six-month violence culminated on August 9, 2001, when shots were fired at a Macedonian army convoy during the time when peace negotiations had just begun. This event not only claimed ten human lives but also had the potential to jeopardize the course of the peace talks (Marković, 2008: 127). The actions of Western actors can be divided into two phases. The first phase was characterized by ensuring stability in the country at all costs, while in the second phase, they shaped the content of state policy in line with liberal ideals and values (Boduszynski, 2010: 161). From the perspective of the international community, the situation in Macedonia had the potential to cause a serious crisis in the region, especially in neighboring countries with a higher percentage of the Albanian population. There was also a possibility of the armed conflict spilling over to neighboring states. Therefore, it was in the interest of the international community to prevent further conflicts on the territory of Macedonia and to bring an end to armed actions as quickly as possible.

THE OHRID FRAMEWORK AGREEMENT AS AN INSTRUMENT FOR PREVENTING FUTURE CONFLICTS

The Ohrid Framework Agreement was signed on August 13, 2001, thanks to the efforts of the international community to pacify the conflict in Macedonia. It was signed by representatives of the Macedonian government and representatives of the Albanians in Macedonia after two months of negotiations. The negotiations involved the then-President of Macedonia, Boris Trajkovski, and representatives of four major political parties at that time, two Macedonian and two Albanian – Branko Crvenkovski representing the Social Democratic Union of Macedonia (SDSM), Ljupčo Georgievski representing the Internal Macedonian Revolutionary Organization – Democratic Party for Macedonian National Unity (VMRO-DPMNE), Imer Imeri representing the Party for Democratic Prosperity of Albanians (PDP), and

Arbën Xhaferi representing the Democratic Party of Albanians (DPA). This agreement not only led to the cessation of the armed conflict but also committed the Macedonian state to significant constitutional and legal reforms to improve the position of national minorities, especially the Albanian national minority.

The agreement primarily formulates basic principles in its general part, including fundamental principles, the cessation of hostilities, the development of a decentralized government, anti-discrimination, and fair representation, special parliamentary procedures, and education and language use (Marković, 2008: 125). The text of the agreement also includes three annexes dedicated to constitutional and legal amendments, as well as the implementation of the agreement. The part of the agreement concerning education and language use proclaims Macedonian as the sole official language but any other language spoken by more than 20 percent of the total population as well. This provision later led to disputes over population censuses, especially by the Albanians, and linked the rights of national minorities to their share in the overall population. Moreover, this provision is indirectly connected to the Albanian national community as no other ethnic community was as populous as the Albanian one.

Attention should be drawn to the mentioned special parliamentary procedures, which required a so-called "Badinter majority" in the Parliament for the adoption of constitutional or legal changes related to any issue concerning minority communities (Taleski, 2008: 132). Certainly, the most concerning part of the agreement was the general amnesty for the insurgents, which later led to the formation of the new Democratic Union for Integration (DUI) party composed of former members of the paramilitary unit that operated in Macedonia during 2001 which later became the most significant Albanian party in the country. Former members of the paramilitary unit, who were labeled as terrorists during the conflict, now held positions in crucial state institutions and bodies. As a result, it is not surprising that a significant number of ethnic Macedonians were dissatisfied with the Ohrid Framework Agreement, perceived as a means through which the international community favored the Albanian side.

The modified preamble of the 2002 Constitution, foreseen by the Ohrid Agreement, emphasized the equality of all ethnic communities living in the territory of Macedonia (Đukanović, 2007: 71). In it, it is defined that Macedonia is "a state composed of citizens of the Republic of Macedonia, the Macedonian people, as well as citizens living within its borders who are parts of the Albanian, Turkish, Vlach, Serbian, Roma people, and others" (Pavlica, 2004: 182). All the executed changes to the Constitution and legal solutions aimed at increasing the participation of the Albanian population in various state institutions and bodies. Even the 1991 Constitution of Macedonia initially provided for the Council for Inter-Com-

munity Relations, but after the signing of the Ohrid Agreement, the structure of this body was significantly changed. In the Council for Inter-Community Relations, the Albanian population, considering its size, was granted an equal number of representatives (seven) as the Macedonian population, and this number can be compared to other ethnic communities, each having one representative in this body (Đukanović, 2007: 132). All the changes made to the most significant state acts were directed towards regulating a more favorable position for ethnic minorities, and in line with that, the Albanian national minority in Macedonia has "the broadest spectrum of constitutionally guaranteed minority rights compared to any other ethnic minority in the former Yugoslavia" (Đukanović, 2007: 89).

One of the essential segments regulated by the agreement was the strengthening of local self-government, perceived as a way to reduce tensions between ethnic communities in Macedonia. Although municipalities in Macedonia have significant powers, the Law on Local Self-Government, provided for in Annex 2 of the Ohrid Agreement and adopted in 2002, limited certain possibilities available to municipalities. To form municipalities in Macedonia at the state level, a restriction was introduced to prevent any potential linking of Albanian municipalities that could lead to the country's division (Đukanović, 2007: 202). The Ohrid Framework Agreement led to various opinions and attitudes regarding its provisions. Albanians were satisfied because the agreement favored their improved position, while ethnic Macedonians believed that the provisions of the agreement could lead to unexpected and far-reaching consequences, namely the possible secession of territories inhabited by Albanian populations from Macedonia (Marković, 2008: 130). However, it is considered that the Ohrid Agreement contributed to a more favorable position for members of not only the Albanian, as the most numerous, but also other national minorities living in this country.

The influence and significance of Boris Trajkovski, the then-President of Macedonia and the guarantor of the Ohrid Framework Agreement, should be emphasized for successfully balancing between the most important Macedonian and Albanian parties to implement the achieved agreement (Đukanović, 2007: 134). Despite delays in achieving the agreed provisions of the Ohrid Agreement, in the following years, Macedonia, in addition to constitutional amendments, passed a series of laws foreseen in Annex 2 that regulate the most important areas of social life. In the next part, the implementation of the Ohrid Agreement will be presented, in terms of whether the parties in power adhered to its provisions and whether it successfully contributed to resolving national conflicts in the territory of Macedonia.

EFFECTIVENESS OF THE OHRID FRAMEWORK AGREEMENT

The Ohrid Framework Agreement undoubtedly contributed to the cessation of armed conflicts in the territory of Macedonia. At the same time, it led to a better definition of the position of minority communities, preserving their identity, culture, and symbols, and granting them the right to education in their own language and representation in key state bodies. However, it should be noted that the agreement was reached as a consequence of armed conflict, which had the potential to cause a crisis in the region, given the fact that neighboring countries also have a significant Albanian population, especially Serbia and Montenegro. The satisfaction of the signatory parties, under the auspices of the international community, became evident in the following years.

Political parties that entered into power in the years after the conclusion of the Ohrid Agreement continued to be mainly oriented towards improving the position of their own ethnic group (Biber, 2020: 93). Although certain Macedonian and Albanian parties participated in the negotiations and accepted the agreement, it was obvious that not all parties were satisfied with its provisions. Ethnic divisions in Macedonia continued to exist, which the parties successfully exploited. Moreover, by emphasizing divisions within the country, the parties further deepened the already weakened mistrust between the Macedonian and Albanian sides. One attempt to disregard the Ohrid Agreement, which includes provisions for changing municipal borders, was the organization of a referendum against this change (Biber, 2020: 94). The fact that certain political parties in the country supported this initiative indicated serious disagreement among political leaders regarding the implementation of the mentioned agreement. The problem with political parties in the country also manifested itself in respecting the provisions on employment equality as envisaged by the Ohrid Agreement. In line with this, the Albanian party used its position in power to employ a large number of the Albanian population who were not actually working in those positions but were still receiving salaries (Biber, 2020: 101). Political parties and their leaders were driven by their own interests and contributed to diminishing the significance of the Ohrid Agreement for both sides. They supported and invoked the provisions of the agreement when it served their interests but attempted to bypass those provisions when they were not in line with their own agenda. This contributed to the politicization of conflicts and further fueled the existing ethnic division, simultaneously accommodating certain radical groups that emerged in later years.

On the territory of Macedonia, certain paramilitary and radical groups appeared as early as 2003, openly expressing their refusal to recognize the Ohrid Framework Agreement. These groups primarily include the Albanian National Army and the Army of the Republic of Ilirida, which operate in the Western Ma-

cedonia region and advocate for the potential secession of this territory, predominantly inhabited by Albanians (Đukanović, 2013: 16). It is evident that the initial Albanian euphoria over the Ohrid Agreement and their perception of it as a means to improve their rights have been replaced by dissatisfaction, as manifested through these groups. In 2007, the Macedonian security forces conducted the "Mountain Storm" operation against a terrorist group believed to threaten the state's security and believed to be connected with the Albanian National Army ("Macedonia as a Barrel of Gunpowder," 2017). In 2012, conflicts between the Albanian and Macedonian sides occurred again due to protests organized by the Muslim population as a consequence of "offenses to Islam." The following year, massive protests erupted in the country when it was decided to appoint Talat Xhaferi, a former commander of the National Liberation Army, as Minister of Defense ("Macedonia as a Barrel of Gunpowder," 2017). Then, the second proclamation of the Republic of Ilirida, like the first one, had no real consequences as the local Albanian population did not support this project. The same year, an attack was carried out on the Government building, with the Liberation National Army members claiming responsibility for the attack. It is also worth mentioning the attack on the Gosince station and the conflict between Macedonian forces and an armed group from Kosovo in 2015, as these are consequences of the spillover of conflicts from the political scene ("Macedonia as a Barrel of Gunpowder," 2017). In 2017, riots erupted in the Macedonian Parliament, including an ethnic dimension. All these conflicts are related to the ethnic division in society, with each one laying the groundwork for the next. In connection with this, it can be concluded that the mentioned conflicts may result not only in the re-endangerment of the political order within Macedonia itself, but also in the endangerment of the political order of neighboring countries that have a significant percentage of Albanian population (Stevanović, 2015: 24).

The Ohrid Framework Agreement, established in line with liberal Western values, brought about numerous constitutional and legal reforms in Macedonia. It was reached as a result of an armed conflict between two ethnic groups, which later led each side to calculate their benefits and costs in relation to the other. Instead of contributing to the creation of a society where national minorities, especially Albanians, would be integrated (which was likely the goal of the agreement's creators), it failed to fulfill its purpose. Although several years after its adoption, there were no significant conflicts, and efforts were made to implement the agreement and the reforms envisaged in its text, after 2007, conflicts became more frequent, with each one having an ethnic component or being linked to it. Political parties contributed to the existing tension in society by being primarily oriented toward their own ethnic group and its interests. It can be concluded that divisions in political life spill over into societal life, resulting in significant mistrust toward

the other side. This mistrust is undoubtedly influenced by the still-fresh memory of the armed conflict in 2001, as well as continuous considerations from both ethnic groups - who actually benefitted from the Ohrid Framework Agreement?

CONCLUSION

In the years following the end of the Cold War, the number of interstate conflicts significantly decreased, while the number of internal conflicts within certain states increased. This confirms the significance of a sectoral approach, which originated in security studies during the existence of the bipolar world structure. The emergence of a specific threat in one security sector and its inadequate treatment can result in its spillover into other sectors. Many countries faced threats on their territory from organized armed groups that sought to use force to compel the authorities to make specific concessions. One of the numerous examples is the armed conflict in Macedonia, which occurred in 2001 between the security forces of the state and organized Albanian groups. Since the declaration of independence of the Former Yugoslav Republic of Macedonia, a conflict with the Albanian national minority, as the largest one, has been deferred by an informal power-sharing arrangement. Sporadic events in the state led to the formation of Albanian armed units and the onset of armed conflict. In this way, the threat posed in the societal sector spilled into the political sector, jeopardizing the order's stability. Thanks to the international community, the conflict was successfully concluded by signing the Ohrid Framework Agreement. Macedonia was obligated to implement numerous constitutional and legal changes, many of which were aimed at improving the position of national minorities, especially the Albanian minority as the most numerous. However, instead of contributing to the creation of an integrated society, the agreement did not fulfill the vision of its creators.

In the years following the conclusion of the Ohrid Framework Agreement, both sides constantly recalculated their costs and benefits. Divisions from the political sphere were transmitted to society and fueled existing tensions. Since 2007, Macedonia has experienced certain sporadic incidents that again possess an ethnic dimension, indicating that there is still a threat within the societal sector. It remains uncertain whether this threat will be adequately addressed or whether conditions will be created in the future for it to spill back into the political security sector. The issue of the Albanian national minority is also relevant in other neighboring countries, especially in Serbia and Montenegro, which have a higher percentage of Albanians in the total population. It is undeniable that a potential unstable situation in one of the mentioned states would also have an impact on the others.

REFERENCE LIST

- Bellamy J, A. (2002). The new wolves at the door: Conflict in Macedonia. *Civil Wars* 5 (1): 117-144.
- Biber, F. (2020). *Uspón autoritarizma na Zapadnom Balkanu*. Biblioteka XX vek.
- Boduszynski, M. (2010). *Regime change in the Yugoslav successor states*. The Johns Hopkins University Press. 140-171.
- Buzan, B., Waever O. and De Wilde J. (1998). *Security: a New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner.
- Ejdus, F. (2009). Opasne veze: teorija sekuritizacije i šmitovsko nasleđe. *Bezbednost zapadnog balkana*, Godina 4, broj 13, april-jun 2009. 9-16.
- Ejdus, F. (2017). *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Glenny, M. (2012). *The Balkans: Nationalism, war and the great powers 1804-2012*. House of Anansi Press Inc. 634-663.
- Đukanovic, D. (2007). *Institucionalni modeli i demokratizacija postjugoslovenskih država*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Đukanović, D. (2013). Postojeće političke prilike i međuetnički odnosi u Makedoniji. *Pregledi i osvrti* 55 (3-4): 395-412.
- Jeftić, Z., Mišev, G., Stanojević, P., Obradović, Ž. (2018). „Savremeni konflikti i njihove tendencije”, *Vojno delo*, 7/2018, Ministarstvo odbrane RS, 27-28.
- Makedonija kao bure baruta: Na isti dan pre 16 godina, Albanci su izveli najbrutalniji masakr nad Makedoncima. (2017, April 28). <https://www.telegraf.rs/vesti/2750450-makedonija-kao-bure-baruta-na-isti-dan-pre-16-godina-albanci-su-izveli-najbrutalniji-masakr-nad-makedoncima-foto-video>
- Marković, N. (2008). Ohridski okvirni sporazum – novi društveni ugovor podeljenog društva. U *Politička i konstitucionalna integracija duboko podeljenih društava*. Urednik Milan Podunavac. 122-137. Beograd: Fondacija Heinrich Boll.
- Mišev, G. i Bošković, M. (2022). Savremeni oružani sukobi i redefinisane koncepta bezbednosti utemeljenog na principima Povelje UN. *Diplomatija i bezbednost*, Broj 2/2022. 117-131.
- Musladin, M. (2019). Sjeverna Makedonija u kontekstu regionalne sigurnosti. *Suvremene teme* 10 (1): 27-44.
- Pavlica, B. (2004). Albanska manjina u Makedoniji – od mađuetničkih sukoba do terorizma. *Vojno delo* 56 (1): 165-187.
- Proroković, D. (2018). Unutrašnji dijalog o kosovu: deset objašnjenja i deset predloga. *Diplomatija i bezbednost*, Broj 1/2018. 43-56.

Taleski, D. (2008). Minorities and Political Parties in Macedonia. U *Political Parties and Minority Participation*. Urednik Florian Bieber. 127-152. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung.

Tanasković, D. (2019). Turski „jastrebovi” u jatuu „Milosrdnog anđela”. *Diplomatija i bezbednost*, Broj 1/2019. 29-43.

Tatalović, S. (2010). Globalna sigurnost i etnički sukobi. *Politička kultura*. 153-158.

Stanković-Pejnović, V. (2010). Postaje li Makedonija binacionalna država. *Sociološki pregled* 44 (2): 231-246.

Stevanović, O. (2015). Teroristički potencijal albanskih ekstremista na Zapadu Makedonije i na Jugu centralne Srbije. *Politika nacionalne bezbednosti* (1): 11-28.

Vilijam, P. (2012). *Uvod u studije bezbednosti*. Beograd: Službeni glasnik.

Vugdelić, V. (2018). Geneza i razvoj konflikta na Kosovu i Metohiji. *Diplomatija i bezbednosti*, Broj 1/2018. 73-87.

УДК:
314.04(4)"20"
314(497.11)
327.56(4)"20"
Оригинални научни рад

Дипломатија и безбедност
Година 6.
Број 2/2023.
Стр. 99-109.

*Мирослава Глигорић*¹

УТИЦАЈ МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ НА ДЕМОГРАФСКУ СЛИКУ ЕВРОПЕ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак

У раду је анализиран утицај мигрантске кризе на демографску слику Европе, као и могући утицај миграција на демографску слику Републике Србије. У оквиру излагања о утицају мигрантске кризе на демографску слику Европе, констатовано је да су неке од основних карактеристика демографских процеса Европске уније: снижавање нивоа фертилитета испод потребног, старење популације и интензивни миграциони токови. Уочљиво је и да је у Европи регистрован благи пораст становништва, који је неретко подстакнут међународним миграцијама. Такође, констатовано је да се Република Србија суочава са тешком демографском ситуацијом, односно порастом тренда депопулације. Предмет истраживања овог рада јесу последице избијања мигрантске кризе по демографску слику како Европе, тако и наше земље. Методе које се у раду примењују су научно-дескриптивна, компаративна и анализа садржаја. Циљ рада је да се анализом демографског утицаја мигрантске кризе на европски континент укаже на могуће побољшање демографске слике Европе, с посебним освртом на Републику Србију.

Кључне речи: *мигрантска криза, демографија, миграције, Европа, Република Србија.*

¹ Академија за националну безбедност, Београд, miroslava.gligoric@yahoo.com.

УВОД

Утицај мигрантске кризе на разноврсна друштвена кретања у Европи, укључујући и демографску слику Европе, као и на демографију Републике Србије, је вишеструк (Рапић, 2018; Тућић, 2021). Нарочито од 2015. године миграције изазивају у Европи врло значајна померања у дотадашњим односима европских земаља према усвојеним вредностима, пре свега оним које се тичу људских права и слобода. Такође се значајно заоштрава однос према исламу у низу европских земаља, што је свакако у вези са чињеницом да је далеко највећи број долазећих миграната муслиманске вероисповести. Евидентан је спор, а у низу средина и незадовољавајући тренд инкорпорирања и интеграције миграната у европска друштва.

У раду је анализиран не само негативан утицај миграција на демографију, већ је указано и на позитиван аспект савремених миграторних кретања. Однос према мигрантима узрокује стварање својеврсних гета у којима они живе живот који је далеко од оног који су сањали када су полазили пут Европе, и који је свакако квалитативно веома различит у односу на живот домицилног европског становништва.

Као континент који стари и у којем је висок проценат становништва већ сада у тзв. непродуктивном добу, као посебан проблем намеће се бројчани однос између европског домицилног становништва и миграната. Разлог за бригу да ће европско домицилно становништво временом постати мањина на тлу Европе, а коју нарочито испољавају све политички утицајнији покрети и партије, обично се своди на два аргумента: поред евидентног старења домицилног становништва у свим европским земљама, изразит је и проблем недовољног рађања деце од родитеља који припадају домицилној популацији, док су са друге стране мигранти који пристижу сви у младој доби, и из верских и традиционалних разлога имају велики број деце.

У овом раду се разматра у којој мери те чињенице утичу на демографску слику Европе, као и Републике Србије, и које су могуће реперкусије тога.

УТИЦАЈ МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ НА ДЕМОГРАФСКУ СЛИКУ ЕВРОПЕ

Када говоримо о факторима који утичу на мигрантске токове, ретко се међу најзначајним помиње демографски фактор.

У демографском смислу, миграције одређује, између осталог, висока

стопа фертилитета² у Субсахарској Африци и на Блиском истоку, где живи најмлађе становништво у свету (Youthpolicy.org, 2023). Имајући у виду да је, према актуелним подацима, просечна старост у Африци 18,8 година (Statista, 2023), а у земљама ЕУ 44,4 године (Eurostat, 2023), те чињеницу да је европском континенту потребна млада радна снага, постају јаснији савремени мигрантски токови који су усмерени ка Европи. Притисак становништва на ресурсе, те немогућност државе да одговори на њега, подстиче мигрантска кретања.

Демографске промене се врло често догађају „испод радара”, но ипак, демографске разлике међу националним државама, односно континентима, могу указати на потенцијалне жаришне тачке где постоји могућност да се јаве нови миграцијски притисци. У прилог наведеном говоре и следећи подаци. Током 1950. године стопа фертилитета два континента, Европе (11,84) и Африке (11,2) - изражена у милионима, била је приближна, док је током 2015. године разлика међу њима била скоро шестострука, односно, у Европи је стопа фертилитета износила 7,92 милиона, док је у Африци достигала 41,61 милион. Поред релативно високе стопе фертилитета, као и рањивости на климатске промене, својим ниским резултатима индекса људског развоја, те одређеним нивоима политичких сукоба, Африка се суочава са значајним миграцијским кретањима, како унутар овог континента, тако и ван њега, углавном ка Европи, и мало је вероватно да ће се та кретања смањити (Cohen, 2019: 213).

Неке од основних карактеристика демографских процеса ЕУ јесу снижавање нивоа фертилитета испод потребног, старење популације, као и интензивни миграциони токови (Šantić i Obradović, 2016: 118).

У последње две деценије, у Европи је регистрован благи пораст становништва, који је углавном подстакнут међународним миграцијама, што потврђује и податак од 0,5% пораста на годишњем нивоу који је забележен 2000. године. У европским земљама конвергирају и фертилитет и морталитет, а чињеница је да низак фертилитет и смањен морталитет воде ка повећаном проценту старог становништва (Kupiszewski et al., 2012: 17). Насупрот томе, у Африци висок фертилитет и побољшани услови живота који продуцавају животни век становништва доводе до рапидног повећања броја становника свих афричких земаља.

У прилог наведеном говоре и подаци ОУН који указују на могућност пораста броја становника у Африци у наредне три деценије за више од милијарду становника, што представља дупло већи број становника од оних које сада има ЕУ (Petrović i Bukvić, 2020: 115).

² Број рођене деце по мајци.

Када је реч о европском континенту, природни прираштај је последњих неколико година у земљама Европске уније око нуле (Nikolić, 2015, citirano prema Petrović i Bukvić, 2020: 116). Што се тиче демографске слике Европе, Савет Европе је прошле године изнео процену да би до краја века Европа могла имати 70 милиона становника мање него што их има сада, због чега је једна од препорука овог европског тела да се настоји повећати прираштај европског становништва, што је, како је констатовано, могуће само миграцијама (Jokić, 2021). Поменута процена се посебно тиче источног дела Европе, где се већ неко време региструје негативни механички и природни прираштај. Наведено потврђују и подаци Ворлдометера (*Worldometers*) из 2020. године, који указују да постоји могућност да у Источној Европи до 2050. године дође до смањења популације на скоро 262 милиона становника ("Eastern Europe Population", према: Petrović i Bukvić, 2020: 115). Ипак, то није случај са читавим европским континентом. Наиме, у Западној и Средњој Европи региструје се позитиван механички прираштај, углавном млађе популације становништва (Petrović i Bukvić, 2020: 115).

Велики прилив миграната, посебно 2015. године у Европи, утицао је како на њену економску слику и степен безбедности њених грађана и држава, тако и на демографску слику, пре свега оних земаља које су биле главне жељене дестинације миграната, а то су по правилу земље са највишим животним стандардом, попут Немачке, Француске, Велике Британије и скандинавских земаља. Прилив више милиона миграната у те и земље транзита довео је до измене у саставу њиховог становништва, што није нарочито забрињавајуће, али узрокује оправдане страхове домицилног становништва од већег процентуалног пораста броја миграната у тим земљама, па и евентуалне преваге мигрантске популације у ближој будућности. Услед тога, те земље, као и ЕУ, донеле су низ мера којима се успорава и само до одређеног броја дозвољава улазак миграната у земље ЕУ, при чему су земље које су биле и остале главне жељене дестинације већине миграната захтевале неку врсту солидарности од других чланица ЕУ, које због свог нижег животног стандарда нису пожељне када је реч о крајњој дестинацији миграната. Таква решења су наишла на отпор низа мање богатих чланица ЕУ, попут Мађарске и чланица тзв. Вишеградске групе, пре свега Словачке и Пољске. Ове земље су се својим прописима и праксом издвојиле из миграционе политике ЕУ, па су чак неке од њих донеле прописе који су директно супротстављени прописима званичног Брисела у погледу мигрантске политике. Своје одлуке су ове земље правдале економским разлозима, али и страхом од измене демографске и религијске слике њихових друштава.

Статистички подаци Високог комесаријата УН за миграције одиста показују да је фертилитет припадника мигрантске популације (при чему су се користили подаци о фертилитету у државама порекла миграната) драстично већи у односу на фертилитет у земљама чланицама ЕУ (UNHCR, 2022).

Уопште узевши, фертилитет свих европских земаља и нација спада у најниже у свету, са изузетком Албанаца из Албаније, са подручја КиМ и из Северне Македоније, чији је фертилитет скоро раван фертилитету неких афричких или блискоисточних земаља (Рао, 2023), што се у великој мери може приписати исламској вероисповести највећег броја Албанаца на Балкану.

Стране истраживаче по правилу збуњује релативно низак фертилитет Бошњака³ у БиХ у односу на Албанце, иако су и они припадници исламске вере. Најбоље, а можда и једино научно објашњење за ту појаву пружио је Драган Симеуновић у историјском приступу политичким збивањима у БиХ у неколико протеклих векова (Симеуновић, 2019). Наиме, Симеуновић је, користећи валидну историјску грађу, утврдио да је БиХ, као вишевековни најзападнији део турског царства, уживала низ привилегија које други народи у турском царству нису имали. Тако су због своје важности и одржања чврстине границе према хришћанским земљама, пре свега Аустроугарској, муслимани у БиХ задржали низ словенских и хришћанских обичаја, између осталог и традицију моногамије, што је значајно утицало на разлику у прираштају бошњачког и албанског становништва кроз векове. Поред тога, они су од важних привилегија које није уживао нико други у турском царству, рецимо, имали наследно племство, а у последњим вековима владавине већ онемоћалог турског царства су чак од војничких титула правили наследне (Симеуновић, 2019: 164-202). Због свега тога, право на многоженство у складу са учењем ислама користио је тек веома мали део Бошњака, и то махом оних на највишим друштвеним и политичким положајима.

Имајући у виду наведено, може се констатовати да утицај миграција на демографску слику Европе, поред одређених негативних страна, има и позитиван аспект, што је посебно видљиво на плану миграција становништва са афричког континента, где се последњих неколико година бележи тренд пораста броја становника. Ове миграције су све интензивније усмерене ка Европи, и то углавном у земље ЕУ у којима се већ неко време бележи природни прираштај око нуле, чиме се доприноси повећању броја становништва

³ Израз *Бошњак* почео се дневно-политички масовније користити 90-их година прошлог века, како би се њиме означили босанско-херцеговачки муслимани. Алексис Труд наводи да је сам концепт босанског народа оформљен од стране муслиманских интелектуалаца из БиХ у циљу окупљања муслимана из БиХ, Србије и Црне Горе (Trud, 2013: 121-122).

у тим земљама и повећању одговарајуће радне снаге.

Када је реч о решавању демографских проблема на тлу Европе, два су најочљивија становишта. Једно је да се проблем смањења становништва на тлу Европе може решити искључиво имиграцијом, док је друго виђење решења демографског проблема углавном заступљено у источном делу Европе, где је доминантно мишљење да се по датом питању треба ослонити првенствено на државне ресурсе (Petrović i Bukvić, 2020: 118).

МОГУЋИ УТИЦАЈ МИГРАНТСКЕ КРИЗЕ НА ДЕМОГРАФСКУ СЛИКУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Када говоримо о демографској слици Републике Србије, наша земља је након 1990. године била снажно погођена демографском ситуацијом (Ракоћевић, 2015, према: Petrović i Bukvić, 2020: 111), што је случај са готово свим земљама које су прошле кроз процес транзиције. У последњих неколико година у Републици Србији бележи се тренд депопулације који Србија релативно успешно ублажава.

Према подацима Управе граничне полиције МУП Републике Србије, укупан број пријављених боравишта странаца у периоду од 2015. до 2021. године показује извесне правилности, али и флукуације. Рецимо, док је 2015. године било 1.611 држављана Египта, са пријављеним боравиштем, и следећих година се тај број одржавао, нагли скок тих држављана са пријављеним боравиштем регистрован је 2019. године у виду бројке од 3.049 лица. У истом периоду, пријављених боравишта држављана Ирака било је 2015. године 7.845, да би од те године њихов број флукуирајући опадао и 2021. износио десетоструко мање, свега 736 пријављених боравишта ових странаца. Слична ситуација је и у погледу пријављених боравишта држављана Сирије, којих је 2015. било 64.907, да би се њихов број након неравномерног опадања свео 2021. на 1.535, као и у погледу држављања Либије, којих је 2015. године, са пријављеним боравиштем у Србији, било 4.236, а 2021. свега 784 (Управа граничне полиције, 2021).

Наведени подаци показују да конфликтна збивања, посебно ратна, као и друге врсте кризних ситуација, директно утичу на изазивање миграција, а самим тим и на демографску слику миграционе популације која се налази на тлу Републике Србије. У прилог оваквом закључку иду и подаци о укупном броју привремених боравака за исти период, гледано према држављанствима.

На овом месту важно је указати и на украјинске избеглице, које од избијања оружаних сукоба у Украјини до данас уточиште проналазе и у

нашој земљи. Иако Република Србија, као транзитна и земља у развоју⁴, не располаже значајним финансијским средствима у сврху збрињавања међународних миграната, ипак, показала је хуман однос и према украјинским избеглицама, као што је био случај и са мигрантима са Блиског истока и из Африке који су од 2015. године у таласима „хрлили” ка Европи.

Прве избеглице које су стигле у Републику Србију су већ у марту 2022. године смештене у Центар за азил у Врању који је опредељен у те сврхе. Према подацима Комесаријата за избеглице и миграције Републике Србије (КИРС), у фебруару 2023. године се у нашој земљи са пријављеним боравиштем налазило 26.000 Украјинаца, а у прихватном смештају се налазило 4.500 избеглица из Украјине, од којих је 19 деце⁵ било укључено у образовни систем наше земље (KIRS, 2023). Посебно је важно истаћи да се у наведеном периоду, према подацима Канцеларије за азил, у нашој земљи налазило 1.231 лице из Украјине које је добило одлуку о привременој заштити, што је први пут да је у Србији активирао овакав вид заштите избеглица од када је та могућност предвиђена Законом о азилу из 2018. године („Од роџетка sukoba u Ukrajini”, 2023).

Имајући у виду наведено, као и узимајући у обзир чињеницу да је Влада Републике Србије у марту 2022. године донела *Одлуку о допуни Одлуке о пружању привремене заштите* (Одлука о пружању привремене заштите, 2022), са роком важења од годину дана од дана ступања ове одлуке на снагу, може се констатовати да је Република Србија адекватно реаговала по питању прихвата украјинских избеглица у нашој земљи.

Милена Спасовски је у оквиру реализације пројекта Демографска регионализација Србије извела закључке у вези са успостављањем демографске поларизације Србије, а који се односе на два типа територијалне дистрибуције рађања – тип ниске и тип високе концентрације. Тако, према Спасовској, „типу ниске концентрације припада целокупна територија Војводине и Централне Србије, а типу високе концентрације Косово и Метохија” (Spasovski, 1998: 63, citirano prema Radovanović, 2004: 544).

Истраживачки тим Института *BioSense* је у јуну 2021. године презентовао сазнања до којих се дошло у оквиру програма који су подржали UNDP, UNFPA и GIZ, под називом *Подацима до бољег разумевања процеса депопулације*, а која указују да су у Србији мапиране две општине у којима је на-

⁴ Тримодална подела света на: развијене земље, земље у развоју и неразвијене или земље тзв. Трећег света (Mišev i Bošković, 2022: 126-127).

⁵ Средином 2022. године петнаесторо деце, која су смештена у Центру за азил у Врању, похађала су наставу у школама („Deca iz Ukrajine”, 2022).

јизраженији тренд депопулације – Нови Пазар и Тутин, док је највећи прилив становништва у две општине Београда – Нови Београд и Савски венац, као и у општини Смедерево. Такође, истраживачи са Географског института „Јован Цвијић” при САНУ, дошли су до сазнања да се број српског становништва смањује у периферним деловима Србије, на ободима насеља, као и у брдско-планинским пределима, те је депопулација најзаступљенија у Источној и Југоисточној Србији (UNDP, 2021).

Посматрано по општинама Србије, према Попису становништва из 2011, највећи удео аутохтоног становништва у Србији забележен је у општинама Жагубица (81%), те преко 70% у следећим општинама: Ковачица, Сјеница, Нови Пазар, Мало Црниће, Жабари и Косјерић. У свим општинама, сем у Сјеници и Новом Пазару, изражена је депопулација, низак наталитет и негативне вредности природног прираштаја. Такође, на миграције које изазивају депопулацију утичу и спонтана расељавања узрокована неповољним климатским условима, посебно из планинских или пограничних подручја која нису адекватна за становање (Raduški, 2016: 50).

Када је реч о депопулацији, према поменутом попису, у раздобљу 1953-2011. године, смањен је број пољопривредног становништва са 4,1 милион или 66% на 491.500, односно 6,8% укупне популације Србије (без АП КиМ). Највећи пад броја становништва забележен је 70-их година 20. века (Raduški, 2016: 54-55).

Да је и након поменутог пописа наставио да расте тренд депопулације говоре и најновији подаци Пописа становништва из 2022. године⁶. Овим пописом регистрован је укупан број становника Републике Србије који износи 6.647.003 лица (Popis 2022, 2023), што у односу на Попис из 2011. године представља пад броја становника за више од пола милиона. Такође, Републички завод за статистику констатовао је да се тренд депопулације у нашој земљи наставља, упућујући на податке о броју становника Србије којих је 2021. године било 6,83 милиона, што у поређењу са 2020. годином указује на пад стопе раста за 9,4 одсто („Stopa rasta stanovništva”, 2022).

Једна од последица сажимања становништва и демографског старења јесте и недостатак радне снаге. Стога је, између осталог, задатак Пописа становништва да прикаже потенцијалне резерве радне снаге.

⁶ Када је реч о попису као једном од најважнијих извора података становништва одређене територије, подсећања ради, први Попис становништва Србије је спроведен 1834. године, а први попис који је самостално организован и спроведен од стране Србије јесте Попис из 2011. године.

Прилив миграната је могућ фактор измене демографске слике, не само европског континента, већ и Републике Србије. Због наведене миграционе политике ЕУ којом се ограничава улазак миграната у земље чланице, земље транзита, а међу њима и Србија су суочене са задржавањем миграната у њиховој средини. Иако није спорно да мигранти не теже да остану ни у Србији нити у другим земљама транзита, ипак број миграната који се све дуже задржавају у Србији непрекидно, мада споро расте из простог разлога релативне непропусности граница суседних земаља, пре свега Хрватске и Мађарске. Суочени са великим тешкоћама уласка у жељене земље - чланице ЕУ, мигранти се полаку почињу „адаптирати” на друштва у којима су се на свом путу затекли, што значи и у Србији. Иако њихов број није упоредив са бројем оних који су успели да уђу у богате земље чланице ЕУ, попут Немачке, њихов бројчани пораст у Србији представља не толико економски, колико безбедносни изазов. Разлог томе је што у случају њиховог трајног останка у Републици Србији може доћи до изражаја верски екстремизам једног броја миграната и опасност од њихове повезаности са исламским екстремистима на Балкану. Наиме, златно правило миграција ка Европи у последњих десетак година јесте да чак и екстремисти који су се „увукли” у мигрантски ток не праве никакве проблеме у земљама кроз које путују, међутим када доспеју до жељене дестинације, тада показују своје екстремистичко лице, а неки од њих учествују и у терористичким нападима. Пример тога је мигрант који је учествовао у највећем терористичком нападу у Паризу 2015. године, пропутовавши без иједног инцидента кроз низ европских земаља пре тога, укључујући и Србију.

Ако се упореде подаци о фертилитету у Србији и земљама порекла миграната који су најприсутнији у нашој земљи, добијамо следећу слику. Фертилитет у Републици Србији у периоду 2015-2020. године износио је 1,46, док је у земљама порекла миграната који су најзаступљенији у мигрантској популацији у Србији, попут Авганистана, фертилитет 4,56, затим у Ираку 3,68, итд. (UN, 2022). Исто тако, драстична разлика је видљива и у погледу наталитета. Док наша земља у периоду 2015-2020. године има 9,6 рођених на хиљаду становника, са тенденцијом даљег опадања до 2050, Авганистан, из којег потиче највећи број азиланата у Србији, у том истом периоду има 32,9 новорођених на хиљаду становника, Ирак 29,1, Сирија 24, итд. (UN, 2022).

Током протеклих готово седам деценија „општи образац кретања фертилитета” у Републици Србији наликовао је обрасцима који су били присутни у земљама Европе. Реч је о појави послератног „бејби бума” (*baby boom*), након којег је уследио пад фертилитета прво „до нивоа замене генерација”, а касније и испод њега. Илустративан пример наведеног јесте податак од 1,4

СУФ (стопа укупног фертилитета) који је регистрован 2010. године у Србији, а који је ипак виши од најнижег забележеног европског нивоа који је у Лето-нији у наведеном периоду износио 1,18 СУФ (Kupiszewski et al., 2012: 19-20).

Знатно већи број мушкараца него жена у мигрантској популацији јесте у складу са традицијом друштава из којих долазе мигранти, а по којој муш-карац треба да нађе посао како би могао да прехрањује породицу, па је зато природно да први иде у непознат свет да би остварио тај услов. Међутим, са безбедносне тачке гледишта за европске државе које су земље крајње дести-нације већине у мигрантском току, али и за транзитне земље попут Републике Србије, забрињавајућа је чињеница да веома велику већину мигранта чине млађи мушкарци који долазе из ратом захваћених подручја, због чега не треба искључити могућност да су на неки начин били учесници оружаних сукоба, односно да су вични руковању оружјем и да постоји могућност да неки од њих припадају екстремистичким паравојним формацијама које су биле или су још увек активне у тим областима. Додатни безбедносни изазов пред-ставља веома мала могућност да мигранти признају своје учешће у ратовима, а разумљиво, не постоји никаква вероватноћа да они који су били чланови терористичких организација, то признају. Уз то, веома је тешко утврдити прави идентитет миграната који долазе из ратом захваћених подручја, будући да имају право да без оригиналних личних докумената из домицилне средине имају статус мигранта, што подразумева могућност да могу дати о себи податке које год желе, па и оне које се тичу њиховог правог имена и презимена, што све додатно усложњава безбедносну ситуацију на овом плану.

ЗАКЉУЧАК

Утицај миграција на демографску слику Европе, а самим тим и де-мографску слику Републике Србије као дела европског континента, поред негативних, има и позитиван аспект, који се посебно очитује на плану међу-народних миграција.

У том погледу, највећи допринос дају миграциона кретања из Африке у којој се последњу деценију бележи тренд пораста броја становника, а која су усмерена ка Европи, нарочито ка земљама ЕУ, што значајно доприноси повећању броја становништва и радне снаге у тим земљама, услед чега се већ неко време на европском континенту бележи природни прираштај око нуле.

Као један од узрочника демографске кризе, поред демографског ста-рења, наводи се и пад фертилитета, при чему се истиче разлика у фертилитету између припадника мигрантске популације (у државама порекла миграната),

који је драстично већи у односу на фертилитет у земљама чланицама ЕУ. С тим у вези, констатовано је да управо висок фертилитет и продужени животни век становништва доводе до повећања броја становништва у афричким земљама, услед чега се процењује да би у наредне три деценије у Африци број становника могао да досегне дупло већи број од оног који тренутно постоји у земљама ЕУ.

Такође, може се уочити да миграциона кретања представљају двосмеран процес, те да различито утичу на демографску слику европских земаља. Док један део континента бива „погођен” одливом становништва, што је углавном случај са јужним и источним делом Европе, северне и западне земље европског континента постају „богатије” са новопродошлим имигрантима.

Увидом у анализу актуелне демографске слике Републике Србије, констатовано је да се у њој наставља тренд депопулације, чему посебно доприносе негативан природни прираштај, негативан миграциони салдо, као и низак фертилитет и висока стопа смртности.

Разматрајући могућа решења демографских проблема на тлу Европе у корелацији са миграцијама, уочљиво је да тренутно преовладава становиште појединих европских елита према којима се проблем смањења становништва на европском тлу може решити искључиво имиграцијом, што се, дакле, доводи у везу са самом мигрантском кризом, као и актуелним миграционим кретањима. Што се тиче Републике Србије, такво мишљење није доминантно, па чак ни присутно приликом разматрања демографских проблема, па се може рећи да се Србија у настојању да побољша своју демографску слику не ослања на могућност ефекта имиграционог прилива на том плану, већ да се настоји ослонити првенствено на класичне методе и решења у којима миграције не налазе своје место.

Miroslava Gligorić¹

THE IMPACT OF THE MIGRANT CRISIS ON THE DEMOGRAPHIC LANDSCAPE OF EUROPE AND THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

This paper analyzes the impact of the migration crisis on the demographic landscape of Europe and the potential influence of migrations on the demographic situation in the Republic of Serbia. Within the context of assessing the impact of the migration crisis on Europe's demographic landscape, some key demographic trends in the European Union are identified, including decreasing fertility rates below replacement levels, an aging population, and intense migration flows. Additionally, Europe has experienced a slight population increase, often driven by international migration. The Republic of Serbia is facing a challenging demographic situation, marked by a growing depopulation trend. This research focuses on the consequences of the migration crisis on the demographic situation of both Europe and Serbia. Scientific descriptive, comparative, and content analysis methods are applied in this study. The goal is to analyze the demographic impact of the migration crisis on the European continent, with a specific focus on improving Europe's demographic landscape, including Serbia.

Keywords: *migration crisis, demography, migrations, Europe, Republic of Serbia*

¹ The National Security Academy, Belgrade, Serbia, miroslava.gligoric@yahoo.com.

INTRODUCTION

The impact of migrations on various social phenomena in Europe, including the demographic landscape of Europe and the demography of the Republic of Serbia, is multifaceted (Panić, 2018; učić 2021). Particularly since 2015, migrations have triggered significant shifts in the established values of European countries, especially those related to human rights and freedoms. Moreover, there is a noticeable increase in tensions regarding Islam in several European countries, primarily because the majority of incoming migrants practice Islam.

This paper not only analyzes the negative impact of migrations on demography but also highlights the positive aspects of contemporary migratory movements. The treatment of migrants leads to the creation of unique enclaves where they live lives far from what they had envisioned when embarking on their journey to Europe, significantly differing from the lives of the local European population.

As a continent with an aging population and a high percentage of individuals in the non-productive age group, Europe faces a significant challenge regarding the numerical relationship between the domestic population and migrants. Besides evident demographic aging, the declining fertility of the domestic population is considered one of the root causes of the demographic crisis. Conversely, migrants arriving in Europe are predominantly of a younger age and, for various religious and traditional reasons, have higher birth rates.

This paper examines to what extent these factors affect the demographic landscape of Europe and the Republic of Serbia, along with potential repercussions.

THE IMPACT OF THE MIGRATION CRISIS ON THE DEMOGRAPHIC PICTURE OF EUROPE

When discussing factors influencing migrant flows, demographic factors are rarely mentioned among the most significant.

In demographic terms, migration is influenced, among other things, by a high fertility² rate in Sub-Saharan Africa and the Middle East, where the world's youngest populations reside (Youthpolicy.org, 2023). Given that the average age in Africa is 18,8 years (Statista, 2023), while in EU countries it is 44,4 years (Eurostat, 2023), and considering that the European continent requires a young labor force, contemporary migrant flows directed towards Europe become clearer. Population pressure on resources and the state's inability to respond to it stimulate migration movements.

² The number of children born per mother

Demographic changes often occur "under the radar," but demographic differences among national states or continents can indicate potential hotspots where new migration pressures may emerge. The following data supports this argument. In 1950, the fertility rate of two continents, Europe (11.84) and Africa (11.2) - expressed in millions, was roughly similar, whereas in 2015, the difference between them was almost six fold. In Europe, the fertility rate was 7.92, while in Africa, it reached 41.61. In addition to a relatively high fertility rate, vulnerability to climate change, low Human Development Index scores, and certain levels of political conflicts, Africa faces significant migration movements, both within the continent and towards Europe, and it is unlikely that these movements will decrease (Cohen, 2019: 213).

Some of the key characteristics of EU demographic processes include a decrease in fertility rates below the replacement level, an aging population, and intensive migration flows (Šantić and Obradović, 2016: 118).

In the last two decades, Europe has witnessed a slight population increase, primarily driven by international migration, as evidenced by a 0.5% annual increase recorded in 2000. In European countries, both fertility and mortality are converging, and low fertility rates and reduced mortality lead to an increased proportion of elderly populations (Kupiszewski, 2012: 17). Conversely, in Africa, high fertility rates and improved living conditions that extend life expectancy result in rapid population growth in all African countries.

Supporting this argument the United Nations data are indicating the possibility of a population increase in Africa by over one billion in the next three decades, which represents twice the current population of the EU (Petrović and Bukvić, 2020: 115).

As for the European continent, natural population growth has hovered around zero (Nikolić, 2015, as cited in Petrović and Bukvić, 2020: 116) in EU countries over the past few years. Concerning Europe's demographic landscape, the Council of Europe estimated last year that by the end of the century, Europe could have 70 million fewer inhabitants than it currently does. One of the recommendations from this European body is to increase Europe's population growth, which, as concluded, can only be achieved through migration (Jokić, 2021). This estimate particularly concerns the eastern part of Europe, where negative mechanical and natural population growth has been registered for some time. These trends are corroborated by Worldometers data from 2020, indicating the possibility of a population decrease of nearly 262 million inhabitants (Eastern Europe Population, as cited in Petrović and Bukvić, 2020: 115) in Eastern Europe by 2050. Nevertheless, this is not the case for the entire European continent. In Western and Central Europe, there is a positive mechanical population growth, primarily among the younger population (Petrović and Bukvić, 2020: 115).

The significant influx of migrants, especially in 2015 in Europe, has impacted not only its economic landscape and the security level of its citizens and states but also the demographic composition, primarily in countries that were the main desired destinations for migrants. These countries are typically characterized by the highest living standards, such as Germany, France, the United Kingdom, and Scandinavian countries. The influx of over a million migrants into these transit and destination countries has led to changes in the composition of their populations, which is not particularly alarming but does raise legitimate concerns among the native populations about the potential future dominance of migrant populations in these countries. As a result, these countries, as well as the EU, have implemented a series of measures to slow down and limit the entry of migrants into EU countries, which were also the main desired destinations for most migrants, requesting a form of solidarity from other EU member states. These other member states, due to their lower living standards, are less attractive as final destinations for migrants. Such decisions faced resistance from several less wealthy EU member states, such as Hungary and the countries of the Visegrád Group, including Slovakia and Poland. These countries have set themselves apart from EU migration policies through their regulations and practices, and some have even enacted regulations that directly contradict official Brussels policies regarding migrant policies. These countries have justified their decisions for economic reasons but also with the fear of changes in the demographic and religious makeup of their societies.

Statistical data from the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) indeed show that the fertility rate among migrant populations (using data on fertility in the migrants' countries of origin) is drastically higher compared to the fertility rate in EU member states (UNHCR, 2022).

In general, the fertility rate of all European countries and nations is among the lowest in the world, except for Albanians from Albania, “Kosovo”, and North Macedonia, whose fertility rate is nearly equal to that of some African or Middle Eastern countries (Rao, 2023). This can largely be attributed to the Islamic religion of the majority of Albanians in the Balkans.

Foreign researchers are usually puzzled by the relatively low fertility rate of Bosniaks³ in Bosnia and Herzegovina compared to Albanians, even though both groups adhere to the Islamic religion. The best and perhaps the only scientifically explained phenomenon in this regard was provided by Dragan Simeunović, who ap-

³ The term "Bosniak" began to be more widely used in the political discourse during the 1990s to refer to Bosnian-Herzegovinian Muslims. Alexis Trud notes that the concept of the Bosniak people was shaped by Muslim intellectuals from Bosnia and Herzegovina with the aim of uniting Muslims from Bosnia and Herzegovina, Serbia, and Montenegro (Trud, 2013: 121-122).

proached the political events in Bosnia and Herzegovina over the past centuries from a historical perspective (Simeunović, 2019). Using valid historical sources, Simeunović determined that Bosnia and Herzegovina, as the westernmost part of the Ottoman Empire for centuries, enjoyed a series of privileges that other nations in the Ottoman Empire did not have. Due to their significance and maintaining the stability of the border with Christian countries, primarily Austria-Hungary, Muslims in Bosnia and Herzegovina retained several Slavic and Christian customs, including the tradition of monogamy. This significantly contributed to the difference in population growth between Bosniaks and Albanians over the centuries. Moreover, they enjoyed essential privileges that no one else in the Ottoman Empire had, such as hereditary nobility. In recent centuries, as the Ottoman Empire weakened, they even transformed military titles into hereditary ones (Simeunović, 2019: 164-202). Consequently, only a very small portion of Bosniaks used the right to practice polygamy in line with Islamic teachings, mainly those in the highest social and political positions.

Considering the above, it can be concluded that the impact of migration on the demographic landscape of Europe, despite certain negative aspects, also has a positive aspect. This is particularly evident in the migration of populations from the African continent, where in recent years, there has been a trend of population growth, increasingly directed towards Europe. This trend is most noticeable in EU countries that have experienced near-zero natural population growth for some time. Consequently, migration contributes to an increase in the population in these countries and the expansion of the available labor force.

When it comes to addressing demographic issues on the European continent, two prominent viewpoints exist. One perspective argues that the problem of declining population in Europe can be solved exclusively through immigration, while the other view, mainly prevalent in Eastern Europe, suggests that addressing this issue should primarily rely on state resources (Petrović and Bukvić, 2020: 118).

POTENTIAL IMPACT OF THE MIGRANT CRISIS ON THE DEMOGRAPHIC SITUATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA

When discussing the demographic situation in the Republic of Serbia, our country, like almost all nations that went through the transition process after 1990, has been significantly affected by demographic changes (Rakočević, 2015, as cited in Petrović and Bukvić, 2020: 111). In recent years, there has been a trend of depopulation in the Republic of Serbia.

According to data from the Border Police Administration of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia, the total number of reported residences

of foreigners from 2015 to 2021 shows some patterns but also fluctuations. For example, while in 2015 there were 1,611 citizens of Egypt with registered residences, this number remained stable in the following years until there was a sudden increase in 2019 to 3,049 individuals. In the same period, the registered residences of Iraqi citizens were 7,845 in 2015, but their numbers fluctuated, decreasing significantly to only 736 in 2021. Similar fluctuations occurred with Syrian citizens, with 64,907 registered residences in 2015, reducing unevenly to 1,535 in 2021. A similar situation is observed regarding Libyan citizens, with 4,236 registered residences in Serbia in 2015, but only 784 (The Border Police Administration, 2021) in 2021.

These data show that conflict-related events, especially wars and other types of crisis situations directly influence the occurrence of migrations and, consequently, the demographic composition of migrant populations in the Republic of Serbia. To support this conclusion, data on the total number of temporary stays for the same period, categorized by nationality, are also provided.

It is important to note the Ukrainian refugees who have found refuge in our country since the outbreak of armed conflicts in Ukraine until today. Although the Republic of Serbia, as a transit country and a developing nation, does not possess significant financial resources for the care of international migrants, it has shown a humane approach to Ukrainian refugees, as was the case with migrants from the Middle East and Africa who, since 2015, have been "flowing" towards Europe in waves.

The first refugees who arrived in the Republic of Serbia were already accommodated in the Vranje Asylum Center in March 2022, which was designated for this purpose. According to the data from the Commissariat for Refugees and Migration of the Republic of Serbia (CRMS) in February 2023, there were 26,000 Ukrainians registered in our country with reported residence, while 4,500 refugees from Ukraine were accommodated in reception centers, with 19 children⁴ included in our country's educational system (KIRS, 2023). It is particularly important to emphasize that, according to the Office for Asylum, during this period, there were 1,231 individuals from Ukraine in our country who received temporary protection status, which is the first time that such a form of refugee protection has been activated in Serbia since it was established by the 2018 Asylum Law („Od početka sukoba u Ukrajini”, 2023).

Considering the aforementioned and taking into account the fact that the Government of the Republic of Serbia adopted a Decision to amend the Decision on Providing Temporary Protection (Odluka o pružanju privremene zaštite, 2022) in March 2022, with a validity period of one year from the date of entry into force

⁴In the middle of 2022, 15 children, who were accommodated in the Asylum Center in Vranje, attended classes in local schools („Deca iz Ukrajine“, 2022).

of this decision, it can be stated that the Republic of Serbia has adequately responded to the issue of hosting Ukrainian refugees in our country.

Milena Spasovski, as part of the implementation of the Demographic Regionalization of Serbia project, drew conclusions regarding the establishment of demographic polarization in Serbia, relating to two types of territorial distribution of births: low and high concentration. According to Spasovski, "the low concentration type encompasses the entire territory of Vojvodina and Central Serbia, while the high concentration type includes Kosovo and Metohija" (Spasovski, 1998: 63, as cited in Radovanović, 2004: 544)

The research team at the *BioSense Institute* presented findings in June 2021 under a program supported by UNDP, UNFPA, and GIZ, titled "Data for Better Understanding of the Depopulation Process." These findings indicate that two municipalities in Serbia, Novi Pazar and Tutin, have the most pronounced depopulation trends, while the highest influx of population is observed in two Belgrade municipalities, Novi Beograd and Savski Venac, as well as in the municipality of Smederevo. Additionally, researchers from the Geographical Institute "Jovan Cvijić" at the Serbian Academy of Sciences and Arts found that the number of Serbian population is decreasing in peripheral parts of Serbia, on the outskirts of settlements, and in hilly and mountainous areas, with depopulation being most prevalent in Eastern and Southeastern Serbia (UNDP, 2021).

Looking at Serbian municipalities, according to the 2011 Census, the highest share of the autochthonous population in Serbia was recorded in municipalities like Žagubica (81%), with over 70% in the following municipalities: Kovačica, Sjenica, Novi Pazar, Malo Crniće, Žabari, and Kosjerić. In all these municipalities, except Sjenica and Novi Pazar, depopulation, low birth rates, and negative natural population growth values are observed. Moreover, migrations driven by depopulation are influenced by spontaneous migrations caused by unfavorable climatic conditions, especially from mountainous or border regions that are not suitable for habitation (Raduški, 2016: 50).

Regarding depopulation in the period from 1953 to 2011, the number of agricultural population decreased from 4.1 million, or 66%, to 491,500, which accounts for 6.8% of the total population of Serbia (excluding Kosovo and Metohija). The most significant decline in population numbers was recorded during the 1970s (Raduški, 2016: 54-55).

The latest data from the 2022 Census⁵ show a further decline in the total

⁵ When it comes to a census as one of the most important sources of population data for a specific territory, for the sake of reminding, the first Census of the population of Serbia was conducted in 1834. The first census that was independently organized and conducted by Serbia was the Census of 2011.

population of the Republic of Serbia. This census registered a total of 6,647,003 individuals (Popis 2022, 2023), which is a decrease of over half a million compared to the 2011 Census. The Republic Statistical Office also noted that the trend of depopulation continues in our country, with data from 2021 indicating a population of 6.83 million, which, compared to 2020, suggests a 9.4% decrease („Stopa rasta stanovništva”, 2022) in the growth rate.

One of the consequences of population decline and demographic aging is the lack of a workforce. Therefore, among other things, the task of the Population Census is to present potential labor force reserves.

The influx of migrants is a possible factor in changing the demographic picture, not only in the European continent but also in the Republic of Serbia. Due to the EU's migration policy, which restricts the entry of migrants into member countries, transit countries, including Serbia, are faced with the issue of retaining migrants in their environment. While it is not disputed that migrants generally do not aim to stay in Serbia or other transit countries, the number of migrants who are staying longer in Serbia is steadily increasing, albeit slowly. This is due to the relative permeability of the borders of neighboring countries, primarily Croatia and Hungary. Faced with significant difficulties in entering their desired EU countries, migrants are slowly starting to "adapt" to the societies they find themselves in, including Serbia. Although their numbers are not comparable to those who successfully enter rich EU member countries like Germany, their numerical increase in Serbia poses not so much an economic but a security challenge. If they were to remain in the Republic of Serbia for an extended period, it could lead to the expression of religious extremism among some migrants and the risk of their association with Islamic extremists in the Balkans. The golden rule of migration to Europe over the past decade has been that even extremists who have "blended in" with migrant flows do not cause any problems in the countries they pass through. However, when they reach their desired destination, they then reveal their extremist face, with some of them even participating in terrorist attacks. An example of this is a migrant who was involved in the largest terrorist attack in Paris in 2015, having traveled through several European countries, including Serbia, without incident.

When comparing fertility data in Serbia to the countries of origin of migrants most present in our country, such as Afghanistan, a clear difference is observed. Fertility in the Republic of Serbia during the period 2015-2020 was 1.46, while in the countries of origin of migrants most prevalent in the migrant population in Serbia, fertility rates were much higher, such as 4.56 in Afghanistan, 3.68 in Iraq, and so on (UN, 2022). Similarly, a drastic difference can be seen in terms of natality. While our country had 9.6 births per thousand inhabitants during the period 2015-2020, with a tendency to further decline until 2050, Afghanistan, from which the largest

number of asylum seekers in Serbia originates, had 32.9 newborns per thousand inhabitants in the same period, Iraq had 29.1, Syria had 24, and so on (UN, 2022).

Over the past seven decades, the "general pattern of fertility trends" in the Republic of Serbia has resembled patterns seen in European countries. This includes a post-war "baby boom" followed by a decline in fertility, first to the replacement level and later below it. An illustrative example of this is the total fertility rate (TFR) of 1.4 recorded in Serbia in 2010, which was still higher than the lowest recorded European level, which was 1.18 (Kupiszewski et al., 2012: 19-20) in Latvia during the same period.

The significantly larger number of men than women in the migrant population is in line with the tradition of the societies from which migrants come, where men are expected to find employment to provide for their families. Therefore, it is natural for men to venture into the unknown world to fulfill this condition. However, from a security perspective, it is concerning that a vast majority of migrants are younger men coming from war-torn areas. This raises the possibility that some of them may have been participants in armed conflicts, they are skilled in handling weapons, and could be associated with extremist paramilitary formations that were or are still active in those areas. Another security challenge is that it is very difficult to ascertain the true identities of migrants coming from war-torn areas since they often lack original identification documents from their home countries. They have the right to provide whatever information they choose, including their name and surname, making it more challenging to assess the security situation in this regard.

CONCLUSION

The impact of migrations on the demographic landscape of Europe and, by extension, the Republic of Serbia, presents both negative and positive aspects, particularly concerning international migrations.

Notably, the most significant contributions come from migratory movements originating in Africa, where population growth has been evident over the last decade, primarily directed towards Europe, especially EU member states, contributing significantly to increased population and labor force in those countries, resulting in a near-zero natural increase.

As one of the causes of the demographic crisis, in addition to demographic aging, a decline in fertility is highlighted, with a significant difference in fertility rates between members of the migrant population (in their countries of origin) and those in EU member states. In this regard, it is noted that high fertility rates and extended life expectancy contribute to population growth in African countries.

It is estimated that over the next three decades, the population in Africa could potentially double compared to the current population in EU countries.

The analysis indicates that migrations are a two-way process, influencing the demographic landscapes of European countries differently. While some regions, primarily in Southern and Eastern Europe, face population outflows, northern and western European countries become "enriched" with incoming immigrants.

Regarding the current analysis of Serbia's demographic landscape, the trend of depopulation continues. Factors contributing to this trend include negative natural population growth, negative net migration, low fertility rates, and high mortality rates.

When considering possible solutions to demographic problems on the European continent in relation to migrations, it is evident that a prevailing viewpoint among certain European elites suggests that the issue of decreasing populations on European soil can be resolved exclusively through immigration. This perspective is closely related to the ongoing migration crisis and contemporary migratory movements. However, this opinion is not dominant in the context of discussing demographic issues in Serbia. Serbia, in its efforts to improve its demographic situation, does not primarily rely on the potential effects of immigration but rather seeks solutions through traditional methods where migrations do not occupy a central place.

REFERENCE LIST

Cohen, R. (2019). *Migration – The movement of humankind from prehistory to the present*. London: Andre Deutsch.

Deca iz Ukrajine smeštena u vranjski Centar za azil krenula u školu. (2022, April 8). *Južne vesti*. <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Deca-iz-Ukrajine-smestena-u-vranjski-Centar-za-azil-krenula-u-skolu.sr.html>.

Eurostat (2023, February 22). *Half of EU's population older than 44.4 years in 2022*. Retrieved April 12, 2023, from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/DDN-20230222-1>.

Eastern Europe Population, <https://www.worldometers.info/world-population/eastern-europe-population/>.

FoNet. (2022, July 1). Stopa rasta stanovništva u Srbiji opala za 9,4 odsto, nastavljen trend depopulacije. Retrieved August 8, 2023) from <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/stopa-rasta-stanovnistva-u-srbiji-opala-za-94-odsto-nastavljen-trend-depopulacije/>.

Jokić N. (2021, June 25). Savet Evrope o tragediji migracija i evropskoj (ne)solidarnosti: zašto Evropa nema rešenje za migracije?. *Balkan Magazin*. Retrieved May 23, 2023, from <http://www.balkanmagazin.net/novosti-i-politika/cid128-278534/savet-evrope-o-tragediji-migracija-i-evropskoj-nesolidarnosti-zasto-evropa-nema-resenje-za-migracije>.

Kupiszewski M., Kupiszewska, D. & Nikitović, V. (2012) *Uticao demografskih i migracionih tokova na Srbiju*. Beograd: IOM.

Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije. (2023). *Dnevnik ukrajinske krize*. <https://kirs.gov.rs/cir/svet/dnevnik-ukrajinske-krize>.

Konačni rezultati Popisa stanovništva, domaćinstva i stanova 2022. (2023, April 28). *Popis 2022*. <https://popis2022.stat.gov.rs/sr-latn/5-vestisaopstenja/news-events/20230428-konacnirezpopisa/>.

Mišev, G. & Bošković, M. (2022). Savremeni oružani sukobi i redefinisavanje koncepta bezbednosti utemeljenog na principima Povelje UN. *Diplomatija i bezbednost*, 5(2), 117-131.

Nikolić, G. (2015, September 9). Šta nam zapravo pokazuju demografske projekcije UN?. *Nova srpska politička misao*.

Одлука о пружању привремене заштите у Републици Србији расељеним лицима која долазе из Украјине. (2022). *Службени гласник РС*. бр. 36/2022.

Rao, P. (2023, April 10). Visualizing the World's Plummeting Fertility Rate. *Visual Capitalist*. <https://www.visualcapitalist.com/worlds-plummeting-fertility-rate/>.

Panić, G. (2018). Migrantska kriza - bezbednosni izazov ili politika izazova. *Diplomatija i bezbednost*, Broj 2/2018. str. 181-197.

Petrović, D. & Bukvić, R. (2020). *Evropa i migrantsko pitanje 2014-2020*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Radovanović, M. (2004). *Etnički i demografski procesi na Kosovu i Metohiji*. Beograd: Liber press.

Raduški, M. N. (2016). Uticaj unutrašnjih migracija na demografski razvitak Srbije. *Socijalna politika*. 51 (2), 43-59.

Rakočević, Ž. (2015). *Nagrađeni zločin (Crime Rewarded)*. Politika.

Statista (2023). *Median age of the population of Africa from 2000 to 2030*. <https://www.statista.com/statistics/1226158/median-age-of-the-population-of-africa/#statisticContainer>.

Simeunović, D. (2019). *Istorija srpske političke misli – novi vek*. Novi Sad: Pravoslavna reč.

Spasovski, M. (1998). *Depopulacija i populaciona ekspanzija - rezultat demografske tranzicije i osnova regionalizacije. Demografske osnove regionalizacije Srbije*. Beograd: SANU.

Šantić, D. & Obradović, S. (2016). Migraciona politika Evropske unije. *Demografija*, 13,117-128.

Trud, A. (2013). *Razaranje Balkana*. Beograd: Xenia, Metella.

Tučić B. (2021). Evropska Unija i bezbednost Zapadnog Balakana: Osvrt na BiH. *Diplomatija i bezbednost*, broj 1/2021. str. 43-59.

Uprava granične policije (2021, October 6). Izveštaj MUP Republike Srbije. Beograd.

UNHCR. (2022). *Global trends forced displacement in 2022*. Report. <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2023-06/global-trends-report-2022.pdf>.

United Nations (n. d.). World Population Prospects 2022. Department of Economic and Social Affairs Population Division. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>.

UNDP. (2021, June 30). *Predstavljena nova saznanja o depopulacije u Srbiji*. <https://www.undp.org/sr/serbia/news/predstavljena-nova-saznanja-o-depopulaciji-u-srbiji>.

Youthpolicy.org. (n. d.). *Middle East and North Africa: Youth facts*. <https://www.youthpolicy.org/mappings/regionalyouthscenes/mena/facts/#FN13>.

*Ана Јевтовић*¹

БЕЗБЕДОНОСНИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ДЕПОПУЛАЦИЈЕ У СРБИЈИ

Сажетак

Анализирајући демографску и популациону структуру становништва Србије, ауторка разматра динамичан и експлозиван карактер унутрашњих миграција у пограничном подручју, доводећи их у релацију са безбедносним и геополитичким аспектима. Уважавајући податак да је између два пописа број становника мањи за око пола милиона, али и да је просечна старост у Србији виша од 43 године, у средишту интересовања је трагање за безбедносним перспективама очувања државног суверенитета у условима прикривеног прекомпоновања геополитичке стварности на Западном Балкану. Доказујући низом статистичких података како се током неколико последњих деценија континуирано празне села и насеља у готово свим рубним деловима државе, упозоравамо колико овај проблем доприноси демографској, друштвеној, економској, религијској, технолошкој и културној диверсификацији. Кључна хипотеза по којој значајне миграције из приграничних подручја Србије слабе безбедносни прстен и одбрамбени капацитет државе је потврђена. Етничка промена структуре и густине становништва као последицу има увећан безбедносни ризик и порозност границе, коју уместо цивилног становништва све више чувају професионалне полицијске и војне јединице. Чињенице да се погранична подручја празне, уз истовремено неконтролисано ширење Београда и још неколико већих центара, указују на неравномерности развоја и појаву метрополитације која може произвести нове политичке поделе. Инвестирање у промену комуникацијске свести о значају рађања и наталитета стратешки је најбоља инвестиција за безбедност Србије, уз још већа улагања државе у младе и јасан став да се очувањем пограничних територија брани суверенитет државе.

Кључне речи: *депопулација, погранични простор, унутрашње миграције, безбедност, комуникацијска промена свести.*

¹ Институт за политичке студије, Београд. Србија, jevtovic.ana@gmail.com

УВОД

Крајем прошле године (15.11.2022) *Популациони фонд Уједињених нација* објавио је вест да је планета добила осмомилијардитог становника. Већина света је са радошћу испратила овај податак, сматрајући како има довољно места за неке нове људе са којима ће градити лепшу будућност. Међутим, мањи део научне јавности, посебно геополитиколога и војних аналитичара, није делио оптимизам, сматрајући како неумерено брз развој технологије, урбанизације и нарушена еколошка равнотежа изазивају низове тектонских по ремећаја широм света, при чему сви региони нису једнако угрожени. Колико је убрзање непредвидиво показују следећи подаци: да би становништво света било увећано за 250 милиона и достигло цифру од пола милијарде било је потребно читавих 16 векова. Да би се удвостручило, требало је да прођу још два века. Статистика је веома поуздана: почетком XVIII века на планети је живела милијарда људи, да би током наредног века тај број био дуплиран. Од 1930. до 1960. цифра је нарасла за још једну милијарду, али да би се увећао још толико било је потребно свега 15 година. Убрзање је евидентно, тако да је након само 12 година планета добила четвртомиллијардитог становника, после још једне деценије петомиллијардитог, да бисмо крај XX века дочекали са шест милијарди житеља. Демографска равнотежа је озбиљно нарушена, јер популација тако неконтролисано расте да ће се свет у скорије време суочити са борбом за простор, енергију, воду и храну. Руски академик Сергеј Капица (Сергей Капица) први је изашао са теоријом о згушњавању времена, али и тезом да планета има ограничене природне и енергетске ресурсе за између 13 и 14 милијарди становника, док ће свако даље увећање производити велике ратове и миграције становништва (Jevtović, 2000: 32).

Геополитика је млада научна дисциплина, при чему треба знати да је она дуго постојала скривена у езотеричним врховима власти моћних колонијалних држава, од којих неке и данас из сенке гледају како да преобликују архитектуру планете. Прекрајање државних граница и отимање територија постало је уобичајена појава, при чему мали, слабије информисани и неорганизовани народи постају жртве међународних архитеката који промене врше у складу са езотеричним пројекцијама дубоко скривених коридора моћи. Љубиша Деспотовић истиче како се код нас „пречесто геополитика доживљавала само као наука о владању, као 'кратак приручник господара', као наука о политичкој моћи, њеном стицању, употреби и ширењу, као нека врста обавезне империјалне лектуре без које је немогуће отпочети процес покорвања света властитим интересима”, али и као модерна „научна дисциплина чија се сврховитост пре свега налази у потреби освајања оних знања која ће од-

ређеним социјално-политичким инстанцама послужити за реалније планирање, стратешко промишљање, глобално позиционирање и вођење политике реалних циљева, који треба да исходују планирано задовољење парцијалних интереса моћи” (Despotović i Jevtović, 2010: 13). У савременом геополитичком појмовнику ова научна дисциплина за велике силе има прворазредан значај, јер им омогућава глобалну надмоћ, уочава Миломир Степић, подвлачећи да отуда за малобројне народе смештене на малој, али атрактивној територији Балкана, разумевање геополитике постаје кључ опстанка. Један од наших водећих познавалаца геополитике, разматрајући динамику глобалних конфликта и кретања, предвиђа да ће Балкан и земље у његовом саставу бити у веома „трусној” контактної зони, „у процепу светова” и унутар пулсирајућег трансгресионо-регресионог frontiјера осциловања моћи и интереса: са једне стране на главном путу исламског продора према пољуљаном европском „стубу” Запада, те са друге стране, на „првој линији фронта”, где ће неисламски свет покушавати да „обузда” ту експанзију. Отуда су овде све чешће сукобљене различите геополитичке концепције, првенствено САД и ЕУ, али у одређеној мери Русије и Кине.² Отуда је наш предмет истраживања усмерен ка популационој политици очувања српског становништва у граничном подручју државе као важног сегмента безбедносне и геополитичке стратегије. Отуда издвајамо и дефиницију руског геополитичара Александра Дугина (Алекса́ндр Ду́гин), који геополитику види као „уцбеник власти, у коме се даје сажетак онога што треба имати у виду приликом доношења глобалних (судбоносних) одлука, као што су склапање савеза, започињање ратова, спровођења реформи, структурално престојавање друштва, увођење свеобухватних економских и политичких санкција итд” (Dugin, 2004: 25).

У језгру геополитике су простор, народ и политика, мада се са модернизацијом процес проучавања шири, па тако данас имамо геополитику религије, геополитику културе, геополитику здравства, геополитику енергетских ресурса, геополитику емоција, па и геополитику тв-серија. Демографија и популациона политика су везивно ткиво свих учења о друштву, па отуда наше опредељење за ову тему. Политичко одрицање Србије од Косова и Метохије није само предаја 12,3% територије, већ и трајни губитак контроле кључних геополитичких коридора, чиме би држава била сведена на те-

² „Из ове визуре посматран, балкански (међу)простор може да постане ’монета за поткусуривање’, тј. предмет ’историјских’ компромиса, компензација и уступака. У сваком случају, његов будући статус биће ближи зони притиска (compression zone) и/или конфликтног појаса (chatterbelt), него идиличног региона-капије (gateway region) између цивилизацијских и геополитичких блокова”, констатује Миломир Степић (Stepić, 2016).

риторију без правног наслова.³ Ако знамо да геополитика у средишту има став да су политика и безбедност просторно мотивисани и оријентисани, без становништва оне губе на значају.

Демографска равнотежа у свету такође је данас битно нарушена. Док у супсахарској Африци или Индији број људи неумерено расте, у Источној Европи, којој припада и наша земља, догађа се велики пад броја становника. Отуда феномен старења становништва и пражњења руралних простора није својствен само Србији. Природни прираштај у Бугарској износи - 13 промила, у Мађарској и Хрватској око - 6 промила, у Босни око -7 промила. Према подацима Албанског института за статистику, становништво на Косову и Метохији имало је највећи позитиван природни прираштај у Европи од 10,3 промила, што је било испред 10,1 промила у Турској. Иако стопе фертилитета последњих година указују на тренд пада у поређењу са крајем прошлог века (са просечно 3,59 на 1,66 деце по жени), не треба испустити из вида да је просечна старост албанског становништва на КиМ само 29, а у Албанији 36 година.

Много је разлога за бригу: наша држава се већ деценијама суочава са негативним демографским трендовима који позивају на акцију – број становника од последњег пописа је мањи за 495.975, односно 6,9%, али још поразније су процене да ћемо са најнижом стопом природног прираштаја од минус 10,9 промила до 2050. године остати без чак петине становништва.⁴ Просечна старост становника Србије је 43,8 година, уз евидентан процес демографског старења, што значи да је особа старијих од 65 година више од 21%, док је млађих од 15 година нешто изнад 14%. Најнеповољнија ситуација је у регионима Источне и Јужне Србије, где је скоро четвртина популације изнад наведеног просека (23,8%), при чему су евидентни пратиоци свакодневне миграције младог становништва. Из фокуса не треба испустити ни податак да су жене у просеку старије од мушкараца за око три године (просечна старост жена је 45,2 године, а мушкараца 42,4 године). Ако се у нашој држави дневно рађа 170 беба, а умире 374 људи, јасна је депопулациона претња и

³ „Оно што је неупитно у свим теоријама безбедности јесте концептуално дефинисање опстанка државе и очување територијалног интегритета, као главни циљ и примарног национални интерес”, пишу Гордана Мишев и Милица Бошковић, откривајући карактер савремених оружаних сукоба (Mišev i Bošković, 2022:119).

⁴ Највећи пад броја становника забележен је у региону Шумадије и западне Србије – за 196.906 људи. Смањење броја становника забележено је у свим регионима – и то за око десет одсто – осим у београдском, где је број становника повећан за 1,6 одсто (Podaci Republičkog zavoda za statistiku, Regioni u Republici Srbiji, 2022.).

њене безбедоносне рефлексије.⁵ Ипак, највише забрињава смањење радно активног становништва – током пописа из 2011. године, у Србији је живело 439.741 становника узраста 20 до 24 године, док је деценију касније било 337.105 становника тог узраста, што значи да смо за само једну деценију изгубили близу 100.000 младих особа. Исти трендови уочавају се и код популације између 25 и 29 година, где смо код пописа из 2011. године регистровали 480.286 младих, док их је 2022. било 373.087. Демографске промене на које указујемо видљиве су кроз три групе детерминанти: ниске стопе фертилитета и смањен број жена у фертилном периоду, спољашње и унутрашње миграције и високе стопе смртности.⁶ Из угла теме коју проучавамо, још један податак за размишљање: у Србији данас живи 117.651 становник старији од 85 година, док их је 2011. године било 81.550. Без дилеме - становништво је све старије, док је војно способних све мање, што значи да без великих промена популационе политике држави прети перспектива даљег смањења одбрамбених капацитета. Питања за размишљање је много, али издвајамо неколико: како ће промена популационе политике утицати на друштвено окружење – економију, демократске односе, безбедност, слободно време, образовање, стандард грађана и грађанки... Могу ли регионалне неједнакости убрзати унутрашње миграције и оставити празан гранични појас државе? Да ли ћемо са наглим старењем становништва очувати пензије и социјалне припадности? Хоћемо ли креирати адекватан модел јавних политика у којем би политика рађања из приватног била измештена у јавни домен? Да ли је децентрализација могуће решење? На крају, да ли је брига за државу изнад бриге за права појединаца и шта је овде национални интерес?

ПРАЖЊЕЊЕ ПОГРАНИЧНИХ ПРОСТОРА СРБИЈЕ И НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

У политикологији настајање модерних националних држава везано је за два кључна фактора: територију и идентитет, који се међусобно подупиру и учвршћују. Национално хомогене и густо насељене територије чине стабилну и чврсту основу за бујање и консолидацију националних идентитета, али ако нема географски снажних граница и бројног становништва, временом

⁵ Демографи упозоравају да је више од 200.000 одсељених из Србије него досељених становника. Током ковида је умрло 70.000 људи више него што би у редовним околностима.

⁶ Данило Вуковић то идентификује као: „низак фертилитет; неповољан биланс спољашњих и изражена неравнотежа унутрашњих миграција; и висок морталитет и спори напредак у очекиваном трајању живота, а посебно очекиваном трајању живота старих.” (Vuković, 2022:52).

долази до појаве нестајања и преливања прекограничних идентитета. Јасна територијална одређеност и законски неограничена власт унутар уставно дефинисане територије обележја су снажне државе, при чему депопулација системски подрива просторни суверенитет. Небрига о депопулацији производи низ опасних последица по друштво: школе остају без ученика, што значи да процес образовања улази у кризу; економија остаје без довољно квалификоване и младе радне снаге; здравствени сектор бива изложен страховитим издацима, јер је становништво све старије и болесније, док је јавност све незадовољнија, пошто стандард постепено опада. Геополитика депопулације као централну последицу има психолошки домино ефекат незадовољства, посебно младих, који у најбољим репродуктивним годинама напуштају домовину тражећи бољи живот у другим државама, враћајући се тек у позним годинама или остајући трајно у новим местима живљења. У језгру студија о националној безбедности увек су простор, народ и безбедност, при чему се подразумева да „основни критеријум безбедности државе представља њен суверенитет, а безбедност друштва идентитет” (Гаџиновић, 2017: 89). У структури безбедносног деловања, заштита граница има приоритет, јер припада националном одбрамбеном систему (national defense system), у којем миграције (унутрашње и спољашње) битно мењају садржај безбедносне политике, укључујући у њу и невојна средства и технике. Отуда су геополитика и наука о безбедности дијалектички преплетене дисциплине, јер предвиђају и управљају бројним друштвеним променама у циљу контроле властитог простора – и то, како спољних фактора (природних и технолошких), тако и унутрашњих (биолошких, физиолошких и генетских).⁷

Проблем интензивног пражњења села и насеља у пограничном делу државе ретко се научно анализирао у социјалистичкој заједници, вероватно из разлога што је у њима живело локално становништво сачињено од припадника мањинских заједница. Извештавање о промени структуре територија у деловима граничних појасева отварало је проблем безбедности државе и очувања територије, што је у мултиетничким, мултирелигијским и мултикултурним срединама веома сензитивна тема. Зато се у свом раду толико користимо статистичким подацима из пописних података 1971, 1981, 1991, 2002, 2011. и делом 2022, јер нам потпуни резултати пописа још нису били доступни. Према међународно упоредивим статистичким показатељима, Србија спада међу земље са највећим развојним диспаритетима (регионалним и ло-

⁷ Експерти који проучавају демографско опадање становништва Србије сагласни су у проценама да се оно у ближој перспективи неће зауставити, због чега је прилагођавање депопулацији неизбежно (Coleman & Rowthorn, 2013: 83; Nikitović, 2018).

калним), како међу балканским суседима, тако и у европским размерама. Неки аутори (Vukmirović i dr., 2016) одлично запажају како пражњења „високо колерирају са повећањем необрадивог земљишта”, постављајући питање „да ли ће држава у будућности моћи да задржи територије без становништва?”

Тенденција смањења насељености види се већ када пођемо са севера земље. На делу који чини границу са пријатељском Мађарском налази се 19 насеља, два града (Суботица и Палић) и 17 села. У периоду од 1971. до 2011. године, укупан број становника смањен је за скоро 5%, при чему тренд није исти – у сеоским насељима мање је скоро трећина житеља (34,3%; за разлику од града Суботице, где је регистрован раст за 10,3%). Што је много алармантније, села и насеља уз саму границу изгубила су од једне до две трећине становништва: Мајдан (-66,3%), Растина (-53,9%), Шупљак (-50,4%), Ђала (-49,6%), Бачки Виногради (-48,7%), Горњи Таванкут (-47,9%), Риђица (-45,1%), Бачки Брег (-43,2%), Српски Крстур (-40%), Станишић (-35,2%) и Мартонош (-33,6%) (Republički zavod za statistiku, 2011). Плодно земљиште, добра инфраструктура, па чак и близина Европске уније (ЕУ) нису гаранција задржавања становништва. Користећи могућност двојног држављанства у периоду између два пописа, око 50.000 припадника мађарске мањине отишло је ка тржишту рада ЕУ, са намером да се не враћају у Србију.

Слични трендови важе и за све порозније границе ка Румунији, јединим суседом са којим никада у историји нисмо ратовали. Дуж линије раздвајања са овом државом имамо 76 насеља, од којих су четири градска и 72 села. Током три деценије истраживаног периода (од 1971. до 2011. године), укупан број становника смањен је за 28,5%. Истичемо битне карактеристике демографских кретања: укупан број становника у сеоским насељима је мањи за скоро половину (опао за 43,4%), док истовремено у три града – Кикинда (1%), Кладово (27,5%) и Велико Градиште (42,9%) региструјемо значајан раст становника. Статистика прецизно констатује како је 38 сеоских насеља изгубило више од половине житеља, док је још 12 насеља изгубило две трећине становника: Врбица (-75,9%), Љубичевац (-74,7%), Сочица (-71,7%), Велесница (-71,2%), Михајловац (-70,0%), Купузиште (-69,7%), Марковац (-68,8%), Грабовица (-68,2%), Купиник (-67,6%), Душановац (-67,5%), Хетин (-66,5%) и Мајдан (-66,3%) (Republički zavod za statistiku, 2011). Можда треба саопштити и податак да општина Кладово има најдужу границу у Србији, при чему су села која гравитирају ка овом делу територије скоро испражњена.

Уз бугарску границу простире се 68 сеоских насеља, од којих су нека на ивици нестајања. У анализираном интервалу укупан број становника сма-

њен је за готово две трећине (-64,5%). Чак 62 насеља су остала без више од половине становника, 52 насеља без више од две трећине, 44 насеља без више од три четвртине, 39 без више од четири петине становника, док је 18 насеља изгубило више од 90% становника. У четири насеља (Репушница, Алдина Река, Колуница и Верзар) огњишта су се потпуно угасила. Од скоро 70 села, свега два (Лукавица 35,2% и Белеш 65,2%) бележе пораст броја становника (Republički zavod za statistiku, 2011).

Тужна слика је присутна и на југу Србије, где такође нестају читава села. Уз македонску границу простиру се 22 сеоска насеља и баш у њима запажамо највећи губитак становништва. Чак више од четири петине (81,5%) људи је умрло током само три деценије, па не чуди податак да су у интервалу забране кретања људи током ковида овим коридором безбедно кријумчарене колоне миграната на свом путу ка Европи.⁸ У области Бурел, код Димитровграда, некада је у 12 села било 4.000 становника, а данас их је мање од 100. Основна школа у селу Прача никада није примила ђаке, јер када је изграђена, више није било деце, а од 2006. нема ни стараца. Угашена су још три села, тако да границе према Бугарској нема ко да чува. Суморна слика је карактеристична за Пчињски, Нишавски, Јабланички, Пиротски и Топлички округ, једном речју за цео југ.

Укупно посматрано, смањење броја становника у селима која се простиру уз територију Аутономне покрајине Косово и Метохија износи 72,2%. Четири села су се потпуно угасила, девет је остало на једноцифреном броју становника, 42 села на двоцифреном, а само 16 села бележи троцифрен број (максимално 446) становника. Највеће насеље у овом појасу је село Драга у општини Тутин са 1.080 становника, које једино има пораст од 1%. Дуж тзв. административне линије, у четири топличка села, нема живе душе, док у још пет има мање од 20 људи чија је просечна старост преко 70 година. Добра страна безбедоносне слике је што депопулационе проблеме имају и косовско-метохијски Албанци, међу којима се број новорођених константно смањује.

Уз границу са Црном Гором простире се укупно 35 сеоских насеља, од којих само два насеља (Драга 1% и Шпиљани 8,3%) у општини Тутин бележе пораст броја становника. Укупан пад броја становника у насељима уз црногорску границу у анализираном периоду износи 57,2%. Највећи пад (преко три четвртине) бележимо у селима Кукуровићи (-89,0%), Црвско (-

⁸ Овим појасом се реализује тзв. *Балканска рута* под којом подразумевамо географску путању која повезује Грчку, Македонију, Бугарску, Србију и Хрватску, а даље Мађарску и чланице Европске уније и која је због јефтиноће, безбедности и близине најпопуларнија за мигранте из Азије и Африке.

86,4%), Баре (-82,9%), Плашће (-82,4%), Ритошићи (-79,8%), Крњача (-79,7%), Ивезићи (-78,6%), Брајковац (-78,5%), Пода (-78,5%) и Заступ (-75,3%).⁹

Уз границу са Босном и Херцеговином налази се 68 насеља, 6 градских и 62 села. Негативан прираштај становника бележимо у 50, док у 18 насеља имамо пораст броја становника. Укупно посматрано, број становника који живе у овим насељима увећан је за 5,8%, с тим што су села изгубила 14,6% становника, док је број становника у градским центрима значајно увећан (Прибој 14,5%, Лозница 38,5%, Мали Зворник 72,1%, Бајина Башта 131% и Љубовија 143%) (Republički zavod za statistiku, 2013). Уз податак да просечно смањење броја становника у посматрана 62 села износи 14,6%, треба навести да 49 села бележи пад броја становника, али и да у 13 постоји благи раст. Охрабрујући подаци су карактеристични за села Читлук (30,0%), Липнички Шор (33,2%), Јелав (43,3%), Лозничко Поље (48,9%), Рача (85,4%), Црнузи (151,7%), Вишесава (152,7%) и Луг (378,4%). Претња гашењем села нарочито је изражен у селима Кукуровици (-89,0%), Стрмац (-87,4%), Крсање (-80,4%), Заовине (-79,6%), Јагоштица (-76,9%), Забрђе (-73,8%), Пањак (-70,9%), Дрлаце (-67,6%), Батковици (-65,8%), Касидол (-64,8%), Растиште (-64,5%), Јабланица (-62,0%), Стрмово (-57,8%), Селанац (-53,1%) и Живинице (-50,0%) (Republički zavod za statistiku, 2013).

Уз хрватску границу простиру се 24 насеља, од којих су три градска и 21 село. Укупан губитак становништва износи 7,3%, с тим што су села изгубила готово трећину становништва (-32%), док градска насеља Шид (26%) и Бачка Паланка (33,8%) бележе значајан пораст броја становника. Највише становника (трећину и више) изгубила су села Моловин (-57,6%), Бођани (-49,3%), Плавна (-43,3%), Бачки Брег (-43,2%), Љуба (-41,1%), Богојево (-39,3%), Колут (-38,2%), Сонта (-37,7%), Сот (-37,0%), Купусина (-36,3%), Визић (-35,9%), Бачко Ново Село (-35,6%), Илинци (-32,9%).

Статистика неумољиво показује да су у периоду од 1971. до 2011. године највећи проценат становника изгубила села уз границу са Северном Македонијом (-81,5%) и села уз територију АП Косово и Метохија (-72,2%). Готово две трећине популације су изгубила насеља уз границу са Бугарском (-64,5%) а више од половине становништва су изгубила насеља која се простиру уз границу са Црном Гором (-57,2%). У насељима према Румунији бе-

⁹ Душан Пророковић запажа како „међу косовско-метохијским Албанцима почиње да преовладава тренд који је пре петнаестак година захватио сународнике из Албаније, а пре 7-8 оне из Македоније да се број новорођених по жени континуално смањује, док с друге стране очајан социјално-економски амбијент и бесперспективност терају млађи свет у емиграцију”, предвиђајући да „наставком текућих трендова за две деценије у Штимљу неће живети нико млађи од 40 година” (Proroković, 2018).

лежимо пад броја становника од 28,5%, према Хрватској 7,3% и према Мађарској од 4,9%. Позитиван прираштај имају једино насеља уз границу са Босном и Херцеговином, која 2011. године имају 5,8% становника више него три деценије раније.

Ако знамо да је дуж Балканске руте (из правца Северне Македоније) највећи прилив илегалних миграната (чак и током затварања земље у време ковида), јасно је да недовољно штићене границе представљају слабу тачку за безбедност шире заједнице. Упозорење покренуто из Аустрије, Пољске и неких других чланица Европске уније у јавност је увело и нову трасу тзв. „џамијске руте”¹⁰ свдећи је на религијски логистички карактер и подршку, показујући даљу порозност наших граница, што све више постаје и европски безбедносни проблем.

Феномен граница данас је актуелнији него икада, јер оне одавно нису обична географска линија раздвајања или спајања држава, већ својом дубином указују на односе центра и периферије, са снажним геополитичким аспектом у функцији очувања целине државе.¹¹ Професор Драган Симеуновић исправно запажа како „живот на границама формира посебан, граничарски менталитет који, мада није свуда исти, има довољно генералних карактеристика које се могу препознати у стилу живота и начину мишљења сваког пограничног становништва”, закључујући да „граница служи опстанку и то је њен *сredo* који највише долази до изражаја у кризним временима” (Simeunović, 2018: 18). Наше истраживање показује несумњив одлив становништва из граничних подручја државе, што значи да се мења идентитет оних који остају, али и да ће нарушена безбедносна парадигма периферије имати неизбежни рефлекс у нарушеној безбедности центра.

Унутрашње миграције су присутне у свим транзиционим и неразвијеним државама, али последице нису исте за сваку од њих. Србија је у свим социолошко-демографским студијама окарактерисана као „типична земља емиграције”, са занемарљивим приливом страних држављана.¹² Стога се

¹⁰ О новом коридору први је почетком јуна 2018. говорио Петер Вебингер (Peter Webinger), шеф групе за азил, миграцију и људска права у Министарству унутрашњих послова Аустрије, подразумевајући под њим мигрантску трасу ка Европској унији дуж које џамије пружају логистичку подршку. „џамијска рута” води преко Албаније, Црне Горе или Србије, БиХ и Хрватске. Више на: <https://www.blic.rs/vesti/svet/nastaje-nova-dzamijska-ruta-za-migrante-a-trasa-vodi-i-preko-srbije/4qghjxe> (Танјуг, 2018).

¹¹ Скандинавски политиколог Стајн Рокан (Stein Rokkan) је средином седамдесетих година прошлог века извршио поделу свих политичких простора на *центар* и *периферију*, превиђајући да постоји и нешто треће, а то је граница схваћена као залеђни простор граничне линије који и њу обухвата (Rokkan & Urwin, 1983).

¹² Изузетак је период деведесетих година прошлог века, када је око 618 хиљада људи из бив-

салдо међународних миграција код нас своди на разлику броја емиграната и повратника, који су у оба случаја наши држављани, при чему део представљају пензионисани „гастарбајтери” из првог великог таласа емиграције, који је почео средином шездесетих година. Унутрашње миграције су у фокусу овог проучавања, јер неконтролисано и превелико пражњење села, насеља и градова у граничном подручју мења постојеће безбедоносне обрасце, пошто без укљученог домицилног становништва велики део простора остаје без адекватне одбране и контроле. Пад фертилитета, снижавања морталитета и исељавање младих само су део дугорочних процеса који потресају ово подручје, али када се додају збуњујуће и брзе политичке, економске и социјалне трансформације, јасно је што се као последица добијају све бројније и израженије миграције радно способних лица. Податак да је од укупно 4.700 села у Србији око 1.200 пред нестајањем, а скоро хиљаду има мање од стотину становника, упозоравајући је за сваку безбедоносну анализу.¹³ Више од 50.000 сеоских кућа је без власника, што значи да исто толико домаћинстава не обрађује своје оранице или не користи воћњаке, пашњаке и шуме. Још 150.000 је кућа у којима тренутно нико не живи. Економски губитак државе је велики, али безбедоносни аспект је још израженији, посебно када се зна да је велики број смештен у пограничним просторима.

Проблем који је у средишту нашег проучавања држава је брзо уочила, реализујући низ мера које су циљале да се стање на терену промени. *Стратегијом подстицања рађања* још 2008. године предвиђена су материјална давања и други подстицаји породицама, док је 2018. године документ допуњен. Још 2016. године именован је министар без портфеља задужен за демографска питања, а 2020. године формирано је и Министарство за бригу о породици и демографију. Иако су деценијама раније примењиване различите мере подршке родитељству, од продужених породилских боловања до ширења мреже јавних и приватних предшколских установа и увећаних родитељских додатака за друго, треће и четврто дете, сада је усвојена посебна *Стратегија подстицања рађања*, која је увела низ конкретних облика материјалне помоћи младим породицама, од куповине или изградње куће средствима државе до приступних саобраћајница и побољшања услова живљења. Актуелна власт је први пут у историји основала *Министарство за бригу о селу* (2020. године), које се директно бави проблемом промене депопула-

ших југословенских република, углавном Срба из Босне и Херцеговине и Хрватске нашло уточиште у Србији, а од којих се око 400 хиљада трајно задржало у земљи.

¹³ Скоро четвртина села је у интервалу између два последња пописа нестала, а у још толико живи мање од по 30 житеља чија је просечна старост изнад 80 година.

ционе политике (додела бесплатних сеоских кућа младима, уз посебан фокус на брдско-планинска погранична села, обнову сеоских задруга, изградњу сеоске инфраструктуре итд), чиме су демографска питања у много већој мери почела да бивају предметом различитих јавних политика, постајући видљива за већину друштва. Коначно се схватило да демографске политике подразумевају симбиозу са другим јавним политикама, од образовања и пореских политика, до екологије и политике урбаног развоја.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

За геополитичку моћ сваке државе заштита граничног простора има велики значај, јер индиректно одређује распоред војних оруђа и оружја, дубину потенцијалних маневара у кризним ситуацијама и способност кретања на одређеној територији. Нови облици просторне покретљивости указују на снажну централизацију размештања становништва концентрисаног ка Београду и још неколико већих градова, док границе остају празне, са тенденцијом даљег погоршања стања. Данас Србија има исти број становника као и пре пола века, али отежавајућа је чињеница да нам је становништво знатно старије, тако да је у перспективи даљег пада наталитета проблем заштите приграничних подручја све реалнији. Прорачуни наших демографа показују да ће се становништво до половине века смањити за 1,4 милиона или за једну петину (Nikitović, 2021). При томе, Београд ће изгубити 3,8% становника, Војводина 19,4%, Шумадија и Западна Србија 28,5%, Јужна и Источна Србија 33,4%, а Југоисточна Србија преко 40%. Мањи пад становништва ће се догодити у оним деловима Србије који могу да привуку унутрашње мигранте (Београд, Нови Сад, Ниш и Суботица) и у Рашкој области, која има млађе становништво и више стопе фертилитета.¹⁴ Истраживачи оваквих кретања закључују како се слика демографског пражњења територија уз државне границе, ако посматрамо само сеоска насеља, значајно разликује. Према Северној Македонији, АП Косово и Метохији, Бугарској и Црној Гори нема градских насеља, па се подаци подударају. Међутим, према граници са Румунијом, Мађарском, Хрватском и БиХ бележе се значајне разлике у демографским токовима према урбаности насеља: за разлику од градова који су углавном добијали на становништву, села су се празнила.¹⁵

¹⁴ Експерти који проучавају демографско опадање становништва Србије сагласни су у проценама да се оно у ближој перспективи неће зауставити, због чега је прилагођавање депопулацији неизбежно (Coleman & Rowthorn, 2013: 83; Nikitović, 2018).

¹⁵ У периоду од 1971. до 2011. године, око трећину становника изгубила су села према Ру-

Истраживање нам је показало да се у граничном појасу широм државе драматично смањује број становника, што води ка забрињавајућим структурним променама идентитета и националне безбедности. У социолошкој теорији Улрих Бек (Ulrich Beck) то описује кроз „друштво ризика”, које на ширем плану доводи у релацију са низом међусобно повезаних промена: „трансформацијом рада који се из индустријске сели у услужну сферу; новим обрасцима радне организације; све већом несигурношћу радних места, уз сељење технологије и производних капацитета; промену међународних односа; трансфер знања, капитала и слично” (Бек, 2001). Немачки социолог је запазио и да се истовремено „у пољу друштвености одвија низ сличних процеса, од раста несигурности појединаца и група, губљења традиције и обичаја, преко урушавања традиционалних облика и улога породице, до слабљења утицаја школе, државе, институција система, итд.” Наш рад је доказао како се у свим срединама у граничном подручју број младих смањило на штрб раста ове популације у Београду. Експлозивна метрополизиација са једне стране, уз забрињавајуће пражњење сеоских и граничних подручја је процес који се тихо одвија већ неколико последњих деценија, али са бујањем европских миграција, друштвеном дигитализацијом, олакшаним транспортом и комуникацијским убрзањем последњих година добија на интензитету, дугорочно слабећи радни и одбрамбени потенцијал државе. У јавном мњењу недовољно се говори о овом проблему, а истраживања која говоре о расту сензационализма у медијима указују и на „недовољну едукованост редакција, уредника и новинара” (Jevtović i dr., 2022: 1067).

Основно полазиште нашег истраживања како значајне унутрашње миграције становништва из приграничног подручја Србије слабе безбедносни потенцијал и одбрамбени капацитет државе је потврђено. *Стратегија националне безбедности Републике Србије* (Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, 2019) реално идентификује објективно стање на терену, препоручујући „интензивно системско деловање друштвених субјеката у свим сферама демографског развоја, и то: повећања наталитета, смањења морталитета и миграција грађана (унутрашњих и међународних) ради повећања радног и фертилног потенцијала неопходног за репродукцију нових генерација, те наставак социо-економског развоја и демографског раста друштва”, али декларативне мере и планови су превише спори за брзе промене стања на терену. Што Србија буде ближа Европској унији, емиграције

мунији (-43,3%), Мађарској (-34,3%) и Хрватској (-32%). Сеоска насеља уз границу са Босном и Херцеговином, 2011. године имала су 14,6% становника мање него у истим тим насељима 1971. (Vukmirović i dr., 2016: 324).

ће бити израженије и динамичније. Зашто смо претходно говорили о селима која нестају? У њима имамо 260.000 неожењених мушкараца који су између 40 и 50 година старости и 100.000 девојака. Али да би се они задржали и наталитетом променили демографску слику нису потребна бирократска документа и стратешки планови, већ конкретна улагања државе и јасан став да се очувањем села, посебно у граничном појасу, брани државни суверенитет.

Метрополизација јесте глобални тренд, али у нашем случају треба је свести у рационални оквир. Сличан проблем имала је Чешка почетком овог века, али га је успешно решила променом циљане економске миграције и променом пореске политике. На пример, када би се пограничне општине растеретиле пореских издвајања, а запослени у јавним службама и предузећима стимулисали вишим платама од колега из Београда или Новог Сада, процес миграција би могао да крене у обрнутом смеру. Ако би погони и фабрике које се граде у Прокупљу, Бујановцу, Неготину или Димитровграду биле значајнијим делом ослобођене неких фискалних намета, власници би имали више мотива да их тамо отварају, што значи нова запошљавања и останак локалног становништва. Већи локални буџети, уз снажну подршку државних фондова, омогућили би даља улагања у инфраструктуру, здравство, културу, спорт... Ако енергична политика опоравка наталитета не буде хитно предузета, Србији тек следе велике економске и друштвене кризе, са прекомпоновањем националног идентитета, али и новоотвореним питањима унутрашње и спољње безбедности. Промена комуникацијске свести коју предлажемо заснива се на отварању проблема у напонском простору између власти и политичке јавности, како би се у јавном мњењу развила свест о потреби промене депопулационе политике.

*Ana Jevtović*¹

SECURITY AND GEOPOLITICAL ASPECTS OF DEPOPULATION IN SERBIA

Abstract

Analyzing the demographic and population structure of the population of Serbia, the author considers the dynamic and explosive character of internal migrations in the border area, bringing them into relation with security and geopolitical aspects. Acknowledging the fact that between the two censuses the number of inhabitants is smaller by about half a million, but also that the average age in Serbia is higher than 43 years, the focus of interest is the search for security perspectives of preserving state sovereignty in the conditions of a covert rearrangement of the geopolitical reality in the Western Balkans. Proving with a series of statistical data that during the last few decades, villages and settlements in almost all peripheral parts of the country have been continuously emptied, we warn how much this problem contributes to demographic, social, economic, religious, technological and cultural diversification. The key hypothesis according to which significant migrations from the border areas of Serbia weaken the security ring and defense capacity of the country has been confirmed. The ethnic change in the structure and density of the population has as a consequence an increased security risk and the porosity of the border, which is increasingly guarded by professional police and military units instead of the civilian population. The facts that the border areas are emptying, along with the uncontrolled expansion of Belgrade and several other larger centers, point to uneven development and the emergence of metropolitanization, which can produce new political divisions. Investing in changing the communication awareness about the importance of birth and birth rate is strategically the best investment for Serbia's security, with even greater investments by the state in the youth and a clear position that the preservation of the border territories defends the sovereignty of the state.

Keywords: *depopulation, border area, internal migration, security, communication awareness change*

¹ Institute for Political Studies, Belgrade, Serbia, E-mail: jevtovic.ana@gmail.com

INTRODUCTION

At the end of last year (November 15, 2022), *the United Nations Population Fund* announced the news that the planet gained eight billion inhabitants. Most of the world welcomed this information with joy, considering that there is enough room for some new people with whom to build a better future. However, a small part of the scientific public, especially geopolitical and military analysts, did not share the optimism, considering that the excessively fast development of technology, urbanization and disturbed ecological balance are causing a series of tectonic disturbances around the world, where all regions are not equally threatened. The following data show how unpredictable the acceleration is: it took 16 centuries for the world's population to increase by 250 million and reach half a billion. In order for it to double, another two centuries had to pass. The statistics are very reliable: at the beginning of the 18th century, one billion people lived on the planet, and during the next century that number was doubled. From 1930 to 1960, the number grew by another billion, but it only took 15 years to grow that much. The acceleration is evident, so that after only 12 years the planet gained a fourth billionth inhabitant, after another decade five billionth, so that we would meet the end of the 20th century with six billion inhabitants. The demographic balance is seriously disturbed, because the population is growing so uncontrollably that the world will soon face a struggle for space, energy, water and food. Russian academic Sergey Kapitsa was the first to come up with *the theory of time compression*, but also the thesis that the planet has limited natural and energy resources for between 13 and 14 billion inhabitants, while any further increase will produce large wars and population migrations (Jevtović, 2000: 32).

Geopolitics is a young scientific discipline, and it should be known that it existed for a long time hidden in the esoteric heads of power of powerful colonial states, some of which are still watching from the shadows to reshape the architecture of the planet. The redrawing of national borders and the seizure of territories have become a common phenomenon, whereby small, less informed and disorganized peoples become victims of international architects who make changes in accordance with the esoteric projections of deeply hidden corridors of power. Ljubiša Despotović points out that "too often geopolitics was perceived only as a science of governance, as a 'brief manual of the master', as a science of political power, its acquisition, use and spread, as a kind of mandatory imperial reading without which it is impossible to start the process of subjugation the world by its own interests", but also as a modern "scientific discipline whose purpose lies primarily in the need to acquire knowledge that will serve certain social and political instances for more realistic planning, strategic reflection, global positioning and policy management

of realistic goals, which should achieve planned satisfaction of partial interests of power" (Despotović and Jevtović, 2010: 13). In the modern geopolitical glossary, this scientific discipline has a first-class importance for the great powers, because it enables them to gain global supremacy, observes Milomir Stepić, underlining that for the few peoples located in the small but attractive territory of the Balkans, understanding geopolitics becomes the key to survival. One of our leading experts in geopolitics, considering the dynamics of global conflicts and movements, predicts that the Balkans and the countries within it will be in a very "fragile" contact zone, "in the gap between worlds" and within a pulsating transgression-regression frontier of power and interest oscillations: with on the one hand, on the main road of Islamic penetration towards the shaky European "pillar" of the West, and on the other hand, on the "front line", where the non-Islamic world will try to "restrain" this expansion. That is why different geopolitical conceptions, primarily the USA and the EU, but to a certain extent Russia and China, are in conflict here more and more often. Hence, our subject of research is directed towards the population policy of preserving the Serbian population in the border area of the state as an important segment of the security and geopolitical strategy.² Hence, we highlight the definition of the Russian geopolitician Aleksandr Dugin, who sees geopolitics as "a textbook of government, which gives a summary of what should be taken into account when making global (fatal) decisions, such as concluding alliances, starting wars, implementing reforms, structural restructuring of society, introduction of comprehensive economic and political sanctions, etc." (Dugin, 2004: 25).

At the core of geopolitics are space, people and politics, although with modernization the process of study expands, so today we have the geopolitics of religion, the geopolitics of culture, the geopolitics of health, the geopolitics of energy resources, the geopolitics of emotions, and even the geopolitics of TV series. Demography and population policy are the connective tissue of all studies about society, hence our commitment to this topic. Serbia's political renunciation of Kosovo and Metohija is not only the surrender of 12.3% of the territory, but also the permanent loss of control over key geopolitical corridors, which would reduce the country to a territory without a legal title.³ If we know that geopolitics has at

² "Looked at from this point of view, the Balkan (in-between) space can become a 'coin for change', i.e. the subject of 'historical' compromises, compensations and concessions. In any case, its future status will be closer to a compression zone and/or a chatterbelt, than an idyllic gateway region between civilizational and geopolitical blocs," states Milomir Stepić (Stepić, 2016).

³ "What is unquestionable in all security theories is the conceptual definition of the survival of the state and the preservation of territorial integrity, as the main goal and the primary national interest", write Gordana Mišev and Milica Bošković, revealing the character of modern armed conflicts (Mišev and Bošković, 2022:119).

its core the attitude that politics and security are spatially motivated and oriented, without the population they lose their importance.

The demographic balance in the world is also significantly disturbed today. While the number of people in sub-Saharan Africa or India is growing immoderately, in Eastern Europe, to which our country also belongs, there is a large decrease in the number of people. Hence, the phenomenon of population aging and the emptying of rural areas is not unique to Serbia. The natural increase in Bulgaria is - 13 per thousand, in Hungary and Croatia about - 6 per thousand, in Bosnia about - 7 per thousand. According to data from the Albanian Institute of Statistics, the population in Kosovo and Metohija had the highest positive natural increase in Europe at 10.3 per thousand, which was ahead of 10.1 per thousand in Turkey. Although fertility rates in recent years indicate a downward trend compared to the end of the last century (from an average of 3.59 to 1.66 children per woman), we should not lose sight of the fact that the average age of the Albanian population in the Republic of Kosovo is only 29, and in Albania 36 years.

There are many reasons for concern: for decades, our country has been facing negative demographic trends that call for action - the number of inhabitants since the last census has decreased by 495,975, i.e. 6.9%, but even more devastating are the estimates that with the lowest rate of natural increase of minus 10.9 per thousand by 2050, we will be without even a fifth of the population.⁴ The average age of the inhabitants of Serbia is 43.8 years, with an evident process of demographic aging, which means that more than 21% of people are over 65 years old, while under 15 years old is just over 14%. The most unfavorable situation is in the regions of Eastern and Southern Serbia, where almost a quarter of the population is above the stated average (23.8%), where the daily migration of the young population is evident. The fact that women are on average older than men by about three years (the average age of women is 45.2 years and men's 42.4 years) should not be omitted from the focus. If 170 babies are born in our country every day, and 374 people die, the depopulation threat and its security implications are clear.⁵ However, the reduction of the working population is most worrying - during the 2011 census, 439,741 people aged 20 to 24 lived in Serbia, while a decade later there were 337,105 people of that age, which means that in just one decade we lost close to 100,000 young people. The same trends are observed in the population between 25 and 29 years

⁴ The largest decrease in the number of inhabitants was recorded in the region of Šumadija and western Serbia - by 196,906 people. A decrease in the number of inhabitants was recorded in all regions - by about ten percent - except in Belgrade, where the number of inhabitants increased by 1.6 percent (Data from Republički zavod za statistiku, Regioni u Republici Srbiji, 2022.).

⁵ Demographers warn that there are more than 200,000 people who have emigrated from Serbia than there are immigrants. During covid, 70,000 more people died than under normal circumstances.

old, where in the 2011 census we registered 480,286 young people, while in 2022 there were 373,087 of them. The demographic changes we are pointing to are visible through three groups of determinants: low fertility rates and a reduced number of women in the fertile period, external and internal migration and high mortality rates.⁶ From the point of view of the topic we are studying, one more piece of data to think about: 117,651 people over 85 live in Serbia today, while in 2011 there were 81,550 of them. No dilemma - the population is getting older, while there are fewer and fewer people of military age, which means that without major changes in the population policy, the state is threatened by the prospect of a further reduction in defense capacities. There are many questions to think about, but we single out a few: how will the change in population policy affect the social environment - the economy, democratic relations, security, free time, education, the standard of citizens... Can regional inequalities accelerate internal migration and leave an empty border belt of the country? With the sudden aging of the population, will we preserve pensions and social benefits? Will we create an adequate model of public policies in which the politics of childbirth would be moved from the private to the public domain? Is decentralization a possible solution? In the end, is the concern for the state above the concern for the rights of individuals and what is the national interest here?

EMPTYING THE BORDER AREAS OF SERBIA AND NATIONAL SECURITY

In political science, the emergence of modern nation-states is linked to two key factors: territory and identity, which support and reinforce each other. Nationally homogeneous and densely populated territories form a stable and solid basis for the growth and consolidation of national identities, but if there are no geographically strong borders and a large population, over time, cross-border identities will disappear and overflow. Clear territorial determination and legally unlimited power within a constitutionally defined territory are hallmarks of strong states, while depopulation systematically undermines territorial sovereignty. Inattention to depopulation produces a series of dangerous consequences for society: schools remain without students, which means that the education process enters a crisis; the economy remains without a sufficiently qualified and young work-

⁶Danilo Vuković identifies it as: "low fertility; unfavorable balance of external and pronounced imbalance of internal migrations; and high mortality and slow progress in life expectancy, especially the life expectancy of the elderly." (Vuković, *Depopulacija kao problem javnih politika: politike održivog inkluzivnog razvoja kao nove populacione politike (da li je moguće baviti se kvalitetom, a ne veličinom stanovništva?)*, *Socijalna politika*, br. 1/2022: 52).

force; the health sector is exposed to tremendous expenses, as the population is getting older and sicker, while the public is increasingly dissatisfied, as the standard is gradually declining. The geopolitics of depopulation as a central consequence has a psychological domino effect of dissatisfaction, especially among young people, who in their best reproductive years leave their homeland in search of a better life in other countries, returning only in their later years or staying permanently in new places of life. At the core of studies on national security are always space, people and security, whereby it is understood that "the basic criterion of state security is its sovereignty, and the security of society is identity" (Gaćinović, 2017: 89). In the structure of security action, border protection has priority, because it belongs to the national defense system, in which migration (internal and external) significantly changes the content of security policy, including non-military means and techniques. Hence, geopolitics and security science are dialectically intertwined disciplines, because they predict and manage numerous social changes in order to control their own space - both external factors (natural and technological) and internal (biological, physiological and genetic).⁷

The problem of intensive emptying of villages and settlements in the border part of the country has rarely been scientifically analyzed in the socialist community, probably for the reason that the local population made up of members of minority communities lived there. Reporting on the change in the structure of the territories in parts of the border zones opened up the problem of state security and the preservation of the territory, which is a very sensitive topic in multi-ethnic, multi-religious and multicultural environments. That is why in our work we make so much use of statistical data from the census data of 1971, 1981, 1991, 2002, 2011 and part of 2022, because the complete results of the census were not yet available to us. According to internationally comparable statistical indicators, Serbia is among the countries with the greatest development disparities (regional and local), both among its Balkan neighbors and on a European scale. Some authors (Vukmirović et al., 2016) note very well how emptying "highly correlates with the increase of uncultivable land", posing the question "will the state be able to keep territories without population in the future?"

The tendency to reduce the population is already visible when we start from the north of the country. There are 19 settlements, two cities (Subotica and Palić) and 17 villages on the part that forms the border with friendly Hungary. In the period from 1971 to 2011, the total number of inhabitants decreased by almost 5%,

⁷ Experts who study the demographic decline of Serbia's population agree in their assessments that it will not stop in the near future, which is why adjustment to depopulation is inevitable (Coleman & Rowthorn, 2013: 83; Nikitović, 2018).

while the trend is not the same - in rural settlements, almost a third of the inhabitants are fewer (34.3%; in contrast to the city of Subotica, where growth was registered by 10.3%). What is much more alarming, the villages and settlements along the border lost from one to two thirds of their population: Majdan (-66.3%), Rastina (-53.9%), Šupljak (-50.4%), Djala (-49.6%), Bački Vinogradi (-48.7%), Gornji Tavankut (-47.9%), Ridjica (-45.1%), Bački Breg (-43.2%), Srpski Krstur (-40%), Stanišić (-35.2%) and Martonoš (-33.6%) (Republički zavod za statistiku, 2011). Fertile land, good infrastructure, and even proximity to the European Union (EU) are no guarantee of population retention. Using the possibility of dual citizenship in the period between the two censuses, around 50,000 members of the Hungarian minority left for the EU labor market, with the intention of not returning to Serbia.

Similar trends apply to the increasingly porous borders with Romania, the only neighbor with which we have never been at war in history. Along the dividing line with this country, we have 76 settlements, of which four are urban and 72 are rural. During the three decades of the researched period (from 1971 to 2011), the total number of inhabitants decreased by 28.5%. We emphasize the important characteristics of demographic trends: the total number of inhabitants in rural settlements is smaller by almost half (down by 43.4%), while at the same time in three cities - Kikinda (1%), Kladovo (27.5%) and Veliko Gradište (42.9%) we register a significant increase in the population. Statistics accurately state that 38 rural settlements lost more than half of their inhabitants, while another 12 settlements lost two thirds of their inhabitants: Vrbica (-75.9%), Ljubičevac (-74.7%), Sočica (-71.7%), Velesnica (-71.2%), Mihajlovac (-70.0%), Kupuzište (-69.7%), Markovac (-68.8%), Grabovica (-68.2%), Kupinik (-67.6%), Dušanovac (-67.5%), Hetin (-66.5%) and Majdan (-66.3%) (Republički zavod za statistiku, 2011). Perhaps the fact that the municipality of Kladovo has the longest border in Serbia should be announced, while the villages that gravitate towards this part of the territory are almost empty.

There are 68 rural settlements along the Bulgarian border, some of which are on the verge of disappearing. In the analyzed interval, the total number of inhabitants decreased by almost two thirds (-64.5%). As many as 62 settlements were left without more than half of their inhabitants, 52 settlements without more than two thirds, 44 settlements without more than three quarters, 39 without more than four fifths of their inhabitants, while 18 settlements lost more than 90% of their inhabitants. In four settlements (Repušnica, Aldina Reka, Kolunica and Verzar) the fireplaces went out completely. Out of almost 70 villages, only two (Lukavica 35.2% and Beleš 65.2%) recorded an increase in the number of inhabitants (Republički zavod za statistiku, 2011).

A sad picture is also present in the south of Serbia, where entire villages are also disappearing. There are 22 rural settlements along the Macedonian border, and it is in them that we notice the greatest loss of population. Even more than four fifths (81.5%) of people died in just three decades, so it is not surprising that in the interval of the ban on the movement of people during the covid, large groups of migrants were safely smuggled through this corridor on their way to Europe.⁸ In the Burel region, near Dimitrovgrad, there used to be 4,000 inhabitants in 12 villages, and today there are less than 100. The elementary school in the village of Prača never received students, because when it was built, there were no more children, and since 2006 there have been none old men. Three more villages were shut down, so there is no one to guard the border with Bulgaria. The gloomy picture is characteristic of Pčinjski, Nišavski, Jablanički, Pirotski and Toplički districts, in a word, for the entire south.

Taken as a whole, the decrease in the number of inhabitants in the villages that extend along the territory of the Autonomous Province of Kosovo and Metohija amounts to 72.2%. Four villages completely disappeared, nine remained with a single-digit number of inhabitants, 42 villages with a double-digit number, and only 16 villages recorded a three-digit number (maximum 446) of inhabitants. The largest settlement in this zone is the village of Draga in the municipality of Tutin with 1,080 inhabitants, the only one with an increase of 1%. Along the so-called administrative line, in four villages of Toplice, there is no living soul, while in another five there are less than 20 people whose average age is over 70 years. The good side of the security picture is that the Kosovo-Metohija Albanians also have depopulation problems, among whom the number of newborns is constantly decreasing.⁹

There are a total of 35 rural settlements along the border with Montenegro, of which only two settlements (Draga 1% and Špiljani 8.3%) in the municipality of Tutin recorded an increase in the number of inhabitants. The total decrease in the number of inhabitants in the settlements along the Montenegrin border in the analyzed period amounts to 57.2%. The largest decline (over three quarters) was

⁸ In this belt is the so-called *The Balkan route*, by which we mean the geographical path that connects Greece, Macedonia, Bulgaria, Serbia and Croatia, and further Hungary as well as the members of the European Union, and which is the most popular for migrants from Asia and Africa due to its cheapness, safety and proximity.

⁹ Dušan Proroković notes that "among Kosovo-Metohija Albanians, the trend that affected compatriots from Albania about fifteen years ago, and those from Macedonia 7-8 years ago, that the number of newborns per woman is continuously decreasing, while on the other hand a desperate social and economic environment is beginning to prevail as well as lack of perspective are forcing the younger world to emigrate", predicting that "with the continuation of the current trends, in two decades no one under the age of 40 will live in Štimlje" (Proroković, 2018).

recorded in the villages of Kukurovići (-89.0%), Crvsko (-86.4%), Bare (-82.9%), Plašće (-82.4%), Ritošići (-79.8%), Krnjača (-79.7%), Ivezići (-78.6%), Brajkovac (-78.5%), Poda (-78.5%) and Zastup (-75.3%).

Along the border with Bosnia and Herzegovina there are 68 settlements, 6 towns and 62 villages. We recorded a negative increase in population in 50, while in 18 settlements we have an increase in the number of inhabitants. Taken as a whole, the number of inhabitants living in these settlements increased by 5.8%, with villages losing 14.6% of inhabitants, while the number of inhabitants in urban centers increased significantly (Priboj 14.5%, Loznica 38.5%, Mali Zvornik 72.1%, Bajina Bašta 131% and Ljubovija 143%) (Republički zavod za statistiku, 2013). Along with the fact that the average decrease in the number of inhabitants in the observed 62 villages is 14.6%, it should be noted that 49 villages recorded a decrease in the number of inhabitants, but also that in 13 there is a slight increase. Encouraging data are typical for the villages of Čitluk (30.0%), Lipnički Šor (33.2%), Jelav (43.3%), Lozničko Polje (48.9%), Rača (85.4%), Crnuzi (151.7%), Višesava (152.7%) and Lug (378.4%). The threat of shutting down villages is particularly pronounced in the villages of Kukurovići (-89.0%), Strmac (-87.4%), Krsanje (-80.4%), Zaovine (-79.6%), Jagoštica (-76.9%), Zabrđe (-73.8%), Panjak (-70.9%), Drlace (-67.6%), Batkovici (-65.8%), Kasidol (-64.8%), Rastište (-64.5%), Jablanica (-62.0%), Strmovno (-57.8%), Selanac (-53.1%) and Živinice (-50.0%) (Republički zavod za statistiku, 2013).

There are 24 settlements along the Croatian border, of which three are urban and 21 are villages. The total population loss is 7.3%, with villages losing almost a third of their population (-32%), while urban settlements Šid (26%) and Bačka Palanka (33.8%) recorded a significant increase in the number of inhabitants. The villages of Molovin (-57.6%), Bođani (-49.3%), Plavna (-43.3%), Bački Breg (-43.2%), Ljuba (-41.1%), Bogojevo (-39.3%), Kolut (-38.2%), Sonta (-37.7%), Sot (-37.0%), Kupusina (-36.3%), Vizić (-35.9%), Bačko Novo Selo (-35.6%), Ilinci (-32.9%).

Statistics relentlessly show that in the period from 1971 to 2011, villages along the border with North Macedonia (-81.5%) and villages along the territory of AP Kosovo and Metohija (-72.2%) lost the largest percentage of inhabitants. Almost two-thirds of the population were lost in settlements along the border with Bulgaria (-64.5%) and more than half of the population was lost in settlements along the border with Montenegro (-57.2%). In settlements close to Romania, we recorded a decrease in the number of inhabitants of 28.5%, close to Croatia by 7.3% and to Hungary by 4.9%. Only settlements along the border with Bosnia and Herzegovina have a positive increase, which in 2011 had 5.8% more inhabitants than three decades earlier.

If we know that the largest influx of illegal migrants is along the Balkan route, from the direction of North Macedonia (even during the closure of the country in the time of covid), it is clear that insufficiently protected borders represent a weak point for the security of the wider community. The warning launched by Austria, Poland and some other members of the European Union introduced a new route to the public, the so-called "mosque route"¹⁰ reducing it to a religious logistical character and support, showing the further porosity of our borders, which is increasingly becoming a European security problem.

The phenomenon of borders is more relevant today than ever, because they have long been no longer a simple geographical line of separation or joining of states, but their depth indicates the relationship between the center and the periphery, with a strong geopolitical aspect in the function of preserving the entire state.¹¹ Professor Dragan Simeunović rightly notes that "life on the borders forms a special border mentality which, although it is not the same everywhere, has enough general characteristics that can be recognized in the lifestyle and way of thinking of every border population", concluding that "the border serves survival and that is its credo that comes to the fore most in times of crisis" (Simeunović, 2018: 18). Our research shows an undoubted outflow of the population from the border areas of the state, which means that the identity of those who remain is changing, but also that the damaged security paradigm of the periphery will have an inevitable reflex in the damaged security of the center.

Internal migrations are present in all transition and underdeveloped countries, but the consequences are not the same for each of them. In all sociological and demographic studies, Serbia is characterized as a "typical country of emigration", with a negligible influx of foreign citizens.¹² Therefore, the balance of international migration in our country comes down to the difference in the number of emigrants and returnees, who in both cases are our citizens, with a part represented

¹⁰ At the beginning of June 2018, Peter Webinger, the head of the group for asylum, migration and human rights in the Ministry of the Interior of Austria, was the first to speak about the new corridor, meaning by it the migrant route to the European Union along which mosques provide logistical support. The "Mosque Route" leads through Albania, Montenegro or Serbia, BiH and Croatia. More at: <https://www.blic.rs/vesti/svet/nastaje-nova-dzamijska-ruta-za-migrante-a-trasa-vodi-i-preko-srbije/4qghjxe> (Tanjug, 2018).

¹¹ The Scandinavian political scientist Stein Rokkan in the mid-seventies of the last century divided all political spaces into the center and the periphery, overlooking that there is also something else, which is the border understood as the back space of the border line that also includes it (Rokkan & Urwin, 1983).

¹² The exception is the period of the nineties of the last century, when about 618 thousand people from the former Yugoslav republics, mostly Serbs from Bosnia and Herzegovina and Croatia, found refuge in Serbia, and about 400 thousand of them remained permanently in the country.

by retired "guest workers" from the first big wave of emigration, which began in the mid-sixties. Internal migration is the focus of this study, because the uncontrolled and excessive emptying of villages, settlements and cities in the border area changes the existing security patterns, since without the inclusion of the resident population, a large part of the area remains without adequate defense and control. Falling fertility, decreasing mortality and emigration of young people are only part of the long-term processes that are shaking this area, but when you add the confusing and rapid political, economic and social transformations, it is clear that the result is more and more pronounced migration of able-bodied people. The fact that out of a total of 4,700 villages in Serbia, about 1,200 are about to disappear, and almost a thousand have less than a hundred inhabitants, is a warning for every security analysis.¹³ More than 50,000 rural houses are without owners, which means that the same number of households do not cultivate their arable land or use their orchards, pastures and forests. Another 150,000 houses are currently uninhabited. The economic loss of the state is great, but the security aspect is even more pronounced, especially when it is known that a large number are located in the border areas.

The problem that is at the center of our study was quickly noticed by the state, that implemented a series of measures aimed at changing the situation on the ground. In 2008, *the Birth promotion strategy* provided for material benefits and other incentives for families, while in 2018, the document was supplemented. Back in 2016, a minister without portfolio in charge of demographic issues was appointed, and in 2020, the Ministry of Family Care and Demography was formed. Although various measures to support parenting were applied decades ago, from extended maternity leaves to the expansion of the network of public and private preschool institutions and increased parental allowances for the second, third and fourth child, now a special *Birth promotion strategy* has been adopted, which introduced a number of specific forms of material assistance to young families, from buying or building a house with state funds to access roads and improving living conditions. For the first time in history, the current government established *The Ministry of Rural Care* (in 2020), which directly deals with the problem of changing the depopulation policy (allocation of free rural houses to young people, with a special focus on hill-mountainous border villages, reconstruction of rural cooperatives, construction of rural infrastructure, etc.), whereby demographic issues to a much greater extent began to be the subject of various public policies, becoming visible to the majority of society. Finally, it was understood that demographic policies imply symbiosis with other public policies, from education and tax policies, to ecology and urban development policies.

¹³ Almost a quarter of the villages disappeared in the interval between the two last censuses, and in as many villages live less than 30 inhabitants whose average age is over 80 years old.

CONCLUDING CONSIDERATIONS

For the geopolitical power of each state, the protection of the border area is of great importance, because it indirectly determines the deployment of military tools and weapons, the depth of potential maneuvers in crisis situations and the ability to move in a certain territory. New forms of spatial mobility indicate a strong centralization of population distribution concentrated in Belgrade and several other larger cities, while the borders remain empty, with a tendency for further deterioration of the situation. Today, Serbia has the same number of inhabitants as it did half a century ago, but the fact that our population is significantly older is aggravating, so that in the perspective of a further decline in the birth rate, the problem of protecting the border areas is becoming more and more real. The calculations of our demographers show that the population will decrease by 1.4 million or by one fifth by the middle of the century (Nikitović, 2021). At the same time, Belgrade will lose 3.8% of its inhabitants, Vojvodina 19.4%, Šumadija and Western Serbia 28.5%, Southern and Eastern Serbia 33.4%, and Southeastern Serbia over 40%. A smaller population decline will occur in those parts of Serbia that can attract internal migrants (Belgrade, Novi Sad, Niš and Subotica) and in the Raška region, which has a younger population and higher fertility rates.¹⁴ Researchers of such movements conclude that the picture of demographic emptying of the territories along the state borders, if we look only at rural settlements, is significantly different. In the areas towards North Macedonia, AP Kosovo and Metohija, Bulgaria and Montenegro there are no urban settlements, so the data match. However, towards the border with Romania, Hungary, Croatia and Bosnia and Herzegovina, there are significant differences in the demographic flows according to the urbanity of the settlements: in contrast to the cities, which mostly gained in population, the villages have been emptying.¹⁵

The research has shown us that in the border zones across the country, the number of inhabitants is dramatically decreasing, which leads to worrying structural changes in identity and national security. In the sociological theory, Ulrich Beck describes it through the "risk society", which on a broader level brings it into relation with a series of interconnected changes: "the transformation of work that moves from

¹⁴ Experts who study the demographic decline of Serbia's population agree in their assessments that it will not stop in the near future, which is why adjustment to depopulation is inevitable (Coleman & Rowthorn, 2013: 83; Nikitović, 2018).

¹⁵ In the period from 1971 to 2011, villages towards Romania (-43.3%), Hungary (-34.3%) and Croatia (-32%) lost about a third of their inhabitants. In 2011, rural settlements along the border with Bosnia and Herzegovina had 14.6% fewer inhabitants than in the same settlements in 1971 (Vukmirović et al., 2016: 324).

the industrial to the service sphere; new forms of work organization; the increasing insecurity of jobs, along with the transfer of technology and production capacities; change in international relations; transfer of knowledge, capital and the like" (Beck, 2001). The German sociologist noted that at the same time "a number of similar processes are taking place in the field of sociality, from the growth of insecurity of individuals and groups, the loss of traditions and customs, through the collapse of traditional forms and roles of the family, to the weakening of the influence of the school, the state, the institutions of the system, etc." Our paper proved that in all areas in the border area, the number of young people decreased at the expense of the growth of this population in Belgrade. Explosive metropolitanization on the one hand, with the worrying emptying of rural and border areas is a process that has been quietly taking place for the last few decades, but with the rise of European migration, social digitalization, facilitated transport and communication acceleration in recent years, it is gaining intensity, weakening the work and defense potential of the state in the long term. Public opinion does not talk about this problem enough, and researches that talk about the growth of sensationalism in the media also indicate "insufficient education of newsrooms, editors and journalists" (Jevtović et al., 2022: 1067).

The basic starting point of our research, how significant internal migration of the population from the border area of Serbia weakens the security potential and defense capacity of the country, has been confirmed. *The National Security Strategy of the Republic of Serbia* (National Security Strategy of the Republic of Serbia, 2019) realistically identifies the objective situation on the ground, recommending "intensive systemic action of social entities in all spheres of demographic development, namely: increase in birth rate, decrease in mortality and migration of citizens (internal and international) in order to increase the labor and fertility potential necessary for the reproduction of new generations, and the continuation of socio-economic development and demographic growth of society", but declarative measures and plans are too slow for rapid changes in the situation on the ground. The closer Serbia is to the European Union, the more pronounced and dynamic emigration will be. Why did we talk about disappearing villages before? In them we have 260,000 unmarried men between 40 and 50 years of age and 100,000 girls. In order to keep them and change the demographic picture with the birth rate, bureaucratic documents and strategic plans are not needed, but concrete investments by the state and a clear attitude that by preserving the countryside, especially in the border zone, state sovereignty is defended.

Metropolization is a global trend, but in our case it should be reduced to a rational framework. The Czech Republic had a similar problem at the beginning of this century, but it successfully solved it by changing the targeted economic migration and changing the tax policy. For example, if border municipalities were

relieved of tax allocations, and employees in public services and companies were stimulated with higher salaries than their colleagues from Belgrade or Novi Sad, the migration process could start in the opposite direction. If the plants and factories being built in Prokuplje, Bujanovac, Negotin or Dimitrovgrad were to a significant extent freed from some fiscal levies, the owners would have more motivation to open them there, which means new jobs and the stay of the local population. Larger local budgets, with the strong support of state funds, would enable further investments in infrastructure, healthcare, culture, sports... If an energetic policy of recovery of the birth rate is not urgently undertaken, major economic and social crises will happen in Serbia, with the recomposition of the national identity, but also newly opened issues of internal and external security. The change in communication awareness that we propose is based on opening up the problem in the tense space between the government and the political public, in order to develop awareness in public opinion about the need to change the depopulation policy.

REFERENCE LIST

Bek, U. (2001). *Rizično društvo: u susret novoj moderni*. Beograd: Filip Višnjić.

Coleman, D. & Rowthorn B. (2013). Population Decline – Facing an Inevitable Destiny? In A. Buchanan & A. Rotkirch (eds.), *Fertility Rates and Population Decline* (pp. 82–101). London: Palgrave Macmillan.

Despotović, Lj. i Jevtović, Z. (2010). *Geopolitika i mediji*. Novi Sad: Kultura polisa; Grafomarketing.

Dugin, A. (2004). *Osnovi geopolitike 1–2*. Zrenjanin: Ekopres.

Gaćinović, R. (2017). Nacionalna bezbednost kao ključni faktor u funkcionisanju moderne države, *Vojno delo*, 69(1), 87–97.

Jevtović, A., Bajić, P. i Vojinović, M. (2022). Crna hronika kao segment medijske agende u dnevnim novinama u Srbiji. *Sociološki pregled: časopis Srpskog sociološkog društva*, 56(3), 1056–1081.

Jevtović, Z. (2000). *Totalitarizam i masmediji*. Negotin: Krajinski književni krug; Beograd: BIGZ.

Mišev, G. i Bošković, M. (2022). Savremeni oružani sukobi i redefinisavanje koncepta bezbednosti utemeljenog na principima povelje UN. *Diplomatija i bezbednost*, Godina 5, Broj 2/2022, 117–147.

Nikitović, V. (2018). Značaj političkog odgovora za demografsku budućnost Srbije. U V. Kostić, S. Đukić Dejanović i M. Rašević (ur.), *Ka boljoj demografskoj budućnosti Srbije* (str. 210–221). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.

Nikitović, V. (2021), Složena priroda depopulacije u Srbiji: najnoviji podaci i trendovi (The Complex Nature of Depopulation in Serbia: the Latest Data and Trends). U *Ljudski razvoj kao odgovor na demografske promene. Nacionalni Izveštaj o ljudskom razvoju – Srbija 2022. (Human Development in Response to Demographic Change. National Human Development Report – Serbia 2022)*.

Proroković, D. (2018), Unutrašnji dijalog o Kosovu: 10 objašnjenja i 10 predloga, *Diplomatija i bezbednost*, Godina 1, Broj 1/2018. Beograd.

Republički zavod za statistiku (2011). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji, 2011*. <https://www.stat.gov.rs/oblasti/popis/popis-2011>.

Republički zavod za statistiku (2013). *Opštine i regioni u Republici Srbiji 2013*. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2013/Pdf/G20132011.pdf>.

Republički zavod za statistiku (2022): *Regioni u Republici Srbiji 2022*, /urednik Dušan Gavrilović, odsek za komunikaciju i informisanje, Beograd.

Rokkan, S. & Urwin, D. (1983). *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. London: Sage Publications.

Simeunović, D. (2018). Fenomen granica. *Srpska politička misao*, 3/2018, 9–25.

Stepić, M. (2016). *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*. Beograd: Institut za političke studije.

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije („Službeni glasnik RS”, broj 94/19). <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2>.

Tanjug (1. jun 2018). Nastaje nova "DŽAMIJSKA RUTA" za migrante, a trasa vodi i PREKO SRBIJE. *Blic*. <https://www.blic.rs/vesti/svet/nastaje-nova-dzamijska-ruta-za-migrante-a-trasa-vodi-i-preko-srbije/4qghjxe>.

Vuković, D. (2022). Depopulacija kao problem javnih politika: politike održivog inkluzivnog razvoja kao nove populacione politike (da li je moguće baviti se kvalitetom, a ne veličinom stanovništva?), *Socijalna politika*, br. 1/2022, god. 57, Institut za političke studije, Beograd.

Vukmirović, J., Radojčić, M., Vukmirović, A. i Vukmirović, D. (2016). Razmatranje demografskog pražnjenja u pograničnim naseljima u kontekstu nacionalnog bezbednosnog rizika. *Tehnika – kvalitet IMS, standardizacija i metrologija*, 16 (2016) 2, 321–337.

УДК:
342:321.5(676.1)
342:321.5(679)
321.7(67)
Прегледни рад

Дипломатија и безбедност
Година 6.
Број 2/2023.
Стр 153-171.

Данијел Г. Спорea¹

ТРАДИЦИОНАЛНИ АУТОРИТЕТИ У ОБНОВЉЕНИМ УЛОГАМА НАКОН ДЕМОКРАТСКИХ ПРОМЕНА У УГАНДИ И МОЗАМБИКУ

Сажетак

Након три деценије од стицања независности од колонијалне власти, многобројне државе подсахарске Африке су 90-тих кренуле у плуралистички систем и стварање демократског поретка. Тих година, осим уласка у вишестраначје и неолибералних тржишних реформи, у овом региону дошло је до поновног оживљавања и формалног признавања традиционалних власти и традиционалног лидерства (вође). Перцепција успешне демократизације у овом региону још увек води у смеру неуспеха данашњих постколонијалних држава да се консолидују. Све више превладава утисак да проблем неостварене мисије представља одраз две историјске конјунктуре – „модерност” која коегзистира са „традицијом” у донекле „неаутентичном” односу. Овај рад представља покушај да уз помоћ шире литерарне грађе одговори на питања о традиционалном управљању на челу са традиционалним вођом (поглаварем). Традиционално управљање и ауторитети својим признавањем умногоме могу да допринесу демократском развоју друштва. Кроз компаративну анализу Уганде и Мозамбика настојаћемо да овакав вид традиционалног руководства прикажемо у критичко-аналитичкој форми, обрађеној у тематској целини. Рад настоји да укаже на постојање оваквог облика управљања у коме поглавице представљају аутентичне историјске афричке облике владавине као „језгро културе”, и да могу допринети изградњи демократског друштва. Но, остаје и питање колико је овакав облик у савременом друштву управљања компатибилан са принципима демократског поретка.

Кључне речи: *подсахарска Африка, традиционално управљање, традиционални ауторитети, демократизација, Уганда, Мозамбик.*

¹ Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Србија, daniel.sporea@gmail.com

УВОД

Многобројна дешавања на континенту Африке могу се посматрати кроз периодни оквир, у коме је ово друштво кроз историју, почев од предколонијалног доба, па до колонијализма, стицања независности од колонијалне власти, затим демократизације, па све до поновног „оживљавања” традиционалних власти и трансформације афричког вођства, постало друштво са великим степеном трансформације друштвеног поретка. Многи теоретичари су очекивали да ће у овом региону у његовој даљој модернизацији, поглаварство и традиционална владавина нестати и бити замењени модерним институцијама управљања. Уместо тога, од 1990. год. дошло је до поновног оживљавања и формалног признавања традиционалних власти у подсахарској Африци. Овај развој догађаја довео је до интересовања за афричко поглаварство, фокусирајући се на однос између државе и традиционалних власти у вези са питањима као што су: демократија, управљање и поверење, као и улога традиционалних ауторитета као конструктивних фактора који су имали „посредничку позицију” између власти и локалног становништва.

Основно схватање традиционалног управљања своди се пре свега на избор поглавица и старешина, затим на процедуре за доношење одлука, решавање спорова, доделу земљишта или наслеђивање. Савремени традиционални облици управљања коегзистирају са политичким институцијама и законима држава. Традиционално управљање је глобални феномен. Од 193 државе чланице Уједињених нација, 103 признају постојање одређених етничких група у својим уставима. Већи део ових држава даје овим заједницама посебна културна или политичка права, док државе попут Гане, Индије, Индонезије, Мексика и Парагваја експлицитно признају облике традиционалног управљања и обичајног права (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 469).

Овакав дуализам на релацији традиционално-државно, који је посебно распрострањен у регионима подсахарске Африке, али и у неким областима јужне Азије, доста је оптерећен унутрашњим сукобима, одложеном демократизацијом и застојем у развоју, где се последично може уочити да систематско истраживање ове динамике изгледа готово императивно.

Двосмислена природа односа између традиционалних лидера и постколонијалних држава је тема која се понавља у подсахарској Африци од стицања независности. Ово је делом последица колонијалних облика „индиректне владавине”, који су користили и инкорпорирали поглавице као продужетак колонијалних режима, средства за извлачење људских и природних ресурса и као стратегију за обуздавање организованог отпора против колонијалних господара (Mamdani, 1996). Иако су неке поглавице помагале у ослободилачким борбама

широм континента, постколонијалне владе су их виделе углавном као сараднике колонијалних господара и као препреку модернизацији и пројектима изградње нације након 60-их и 70-их. Поједине владе су и званично забраниле традиционалну власт, као што су то урадили Уганда и Мозамбик, док су неке у великој мери смањиле улогу поглавара у локалној управи, која је генерално била ограничена на културне и духовне активности (Kyed & Buur, 2006: 1).

Од почетка 1990-их, чини се да је талас онога што се назива „поновном традиционализацијом” преокренуо претходну политику посматрања поглавица као негативних сила. У великом броју подсахарских афричких земаља, овај талас је био израз постепеног оживљавања и проширења формалне улоге шефова у развоју локалне управе (Englebort, 2002: 345-368). Корак даље се ишло према правној формулацији у виду закона, разних уредби и реформи које су сада биле инициране „одозго”. Поново су се инкорпорирале традиционалне вође у државне хијерархије, које су признавале њихов стални утицај локалних актера. Ако не директно, обнављање поглаварства које је раније било предмет различитих облика *de iure* искључења, формално државно признање је свакако резултирало трансформацијом и јачањем улоге шефова у локалној управи и националним политичким аренама.

Током протекле деценије, научници су дали низ објашњења за талас „ретрадиционализације” и бројне случајеве формалног признавања поглаварства у подсахарској Африци. Услови који подржавају „неуспешне државе”, неуспешну изградњу нација, као и унутрашњи сукоби или грађански ратови били су доминантна објашњења за поновно оживљавање оваквог облика управљања (Skalnik, 2002: 76–98). Идеја да су поглавице попуниле празнину коју су оставиле крхке државе и/или наставиле да оспоравају монопол државне власти у првенствено руралним подручјима, отворила је простор за преиспитивања улоге поглавица у таквим околностима (Kyed & Buur, 2006: 2).

Но, оно што даје позитивну димензију њиховим функцијама у односу на локално становништво јесте њихова улога где они пружају основне услуге које афричке државе не успевају увек да пруже. Првенствено делујући као посредници између власти и локалног становништва, често представљају политичку снагу на коју треба рачунати и која има огроман изборни и општи утицај у својим заједницама. Овом се може придодати и чињеница контроле шефова над ресурсима и људима који припадају тој заједници. Са друге стране, разлог се може тражити и на линији покушаја политичких елита да заузму помирљив став према њима. Инкорпорирањем у државне институције, као и коришћењем државног покровитељства, власти су нашле за сходно да их уврсте у савремени систем политичких партија под ознаком „културних” институција.

Полазна тачка у овом раду биће дефинисање појмова традиционалног управљања, као и традиционалног лидерства (поглавар, шеф, лидер), што уједно представља неопходност за даље предметно истраживање овог рада. Поред кратког увида у историјски део традиционалних афричких политичких система, тематика рада ставља нагласак на виђење односа традиционалне владавине након демократских промена и њихову „обновљену” улогу. Кроз анализу посматраних земаља, Уганде и Мозамбика, покушаћемо да у овим државама у којима су присутне традиционалне власти, анализирамо приступ власти у институционалном оквиру, што су владе и статусно правно регулисале. У постављеној тези о односима традиционалног вођства и питањима демократизације региона подсахарске Африке, настојаћемо да трагамо за одговором на чији ћемо значај покушати да укажемо у раду.

КРАТАК ОСВРТ НА АФРИЧКИ ТРАДИЦИОНАЛНИ ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ

Пре него што понудимо дефиниције горе поменутих појмова: традиционално управљање и традиционални ауторитет (шеф-поглавар), најпре ћемо кратким уводом дотаћи историјски приступ афричких политичких система, њихову структуру и организованост. Због ограниченог формата рада, нисмо у могућности да овом питању у потпуности и на детаљан начин приступимо, премда је оно изузетно и представља значајну компоненту историје афричког народа. Стога, у таквом ограниченом оквиру покушаћемо да презентујемо важност ове теме. Истраживања која су се фокусирали на афричке политичке системе углавном су била окупирана њиховим функцијама и улогом унутар заједнице. То им је омогућило, како је Жорж Баландиер (1963) (Georges Balandier) уочио, да дефинишу политичке односе и организациону основу тих система. Међутим, приступ није отишао довољно далеко да би осветлио природу политичког система као појаву унутар друштвеног система. Главна слабост свих ових приступа била је искључивање историје из анализе афричких друштава. Претпоставка да афричка друштва немају сопствену историју постала је разлог за игнорисање улоге историје и лоцирање афричке историјске политичке свести искључиво у доба колонизације. Колонијална свест, која је била суочена са новим силама промене, када су уследиле антиколонијалне борбе, разуверила је претходно мишљење о пробуденом афричком духу. Због оваквог приступа, афричке историјске политичке снаге су дислоциране из стварних корена афричког политичког развоја и игнорисане у корист нових облика који су били наметнути новоствореним колонијалним државама (Nabudere, 2004: 15).

Један од првих афричких научника који се бавио овим тешким изобличењем афричких политичких система био је Чеик Анта Диоп (1974) (Cheikh Anta Diop). У својој књизи *Преколонијална црна Африка (Pre-colonial Black Africa)* покушао је да „одмрзне” и „дефосилизује” афричко искуство како би показао његову историјску улогу и релевантност у новој ситуацији. Диоп је започео дугу битку, заједно са афроамеричким научницима, да премести Египат унутар црног афричког света од кога су га одвојиле теорије појединих европских научника из осамнаестог и деветнаестог века. Успео је да покаже да је сам концепт државе као „територије” која се састоји од неколико градова или концепт „царства” и његове организације, произашао из афричко-египатског политичког искуства.

Ово откриће постало је још јасније када су антрополози, који су проучавали афричке друштвене системе, наишли на чињеницу да су афричке религије имале много веза са концептима и идејама афричке политичке моћи, и да је управо то омогућило Нума Денису Фустелу де Куланжу (1927) (Numa Denis Fustel de Coulanges) да разуме „Древни град” (фран. *La Cité antique*, енгл. *The Ancient City*). Посматрање односа између афричких религија и политичке моћи, као и успостављање веза између њих, довело је до новог приступа који је наглашавао исправно историјско схватање ових друштава испитано из овог угла. Кроз ову оријентацију постало је могуће схватити да „чак и у такозваним сложеним друштвима која поседују хијерархију и јасно диференциране ауторитете, односи између политичке моћи и религије нису радикално промењени” (Balandier, 1963: 109). Најважнија лекција која се може научити из афричког политичког искуства, а што еволутивни и структурални приступи нису могли да обухвате, била је разноликост и варијабилност облика друштвеног и политичког организовања афричких политичких система у свакој фази развоја државе.

У својој студији о плурализму у претколонијалним афричким друштвима, Мајкл Гарфилд Смит (1961) (Michael Garfield Smith) је тврдио да је уобичајена дихотомизација афричких политичких система на „државне” и „бездржавне” (централизована и акефална друштва) била погрешно постављена, јер је отежавала разумевање организације различитих врста друштава и њихове везе. Уместо тога, он је показао да се тражењем разлика у корпоративној организацији може открити разноликост политичких структура које су омогућиле Африканцима да прилагоде различите врсте друштвених организација и друштвеног живота различитим врстама политика. По овом аутору, суштина оваквог схватања јесте питање у коме лежи одговор о томе како су афричка друштва била у стању да се организују на такав начин који им је омогућио да прихвате велики број различитих заједница насељених на континенту. У ствари, овај аспект истраживања даје афричким политичким системима карактер (Nabudere, 2004: 18).

Корак даље иде Вилијамс Чанселор (Williams Chancellor), који у свом делу прати родне везе и одговарајуће системе узраста, као најраније институције кроз које је функционисао афрички устав. Према његовим речима, ови основни елементи настављају се кроз државне облике, као што су краљевства и царства. Он сматра да је већина афричких држава деловала на принципу прихватања заједничког порекла и изградње система лоза као „моћног фактора” који је дао основу и подстицај за касније формирање краљевстава и царства (Chancellor, 1989). Посматрано из овог угла, може се констатовати да се овим открива тајна историје афричких политичких система и њиховог опстанка у различитим историјским и друштвеним условима.

Структура афричке друштвене организације унутар њихове заједнице је поново доживела неку врсту трансформације у којој су је на свој начин структурирале и идентификовале колонијалне власти. Оне су током колонијализма погрешно разумеле, односно, неадекватно протумачиле афричке традиционалне религије. Такође, нису могле да схвате дубоко значење афричких традиционалних политичких система који су горе наведени. Теренс Ренцер (Terence Ranger) долази до истог закључка, с тим што он овакав покушај назива колонијални „проналазак” традиција у Африци (Ranger, 1995: 247). Са друге стране, Роланд Оливер (Roland Oliver) је такође показао да неки нови облици управе у циљу „изумирања” нису у складу са афричким политичким системима, а колонијалне силе у сврху администрације су у многим случајевима сврстале многе врсте афричких заједница у један ентитет, који су тада назвали „племеном”. У другим случајевима, постојеће и веће државе су сегментирале у јединице које су сматрале кохерентним „племенима”. Надаље, овај аутор указује да су се овакве државе формирале у кластере од двадесет или тридесет и да је сваки кластер представљао заједнички језик и културу (Roland, 1992: 148). Овакви посматрани ентитети нису представљали племена, већ мале државе, са становништвом између пет хиљада и десет хиљада људи. За ове групе Европљани су употребљавали термин „племе”, што значи нешто више од скупа кланова, али и нешто мање него нација, посебно у недостатку било каквих свеобухватних политичких институција (Nabudere, 2004: 19).

Да би постигли своје циљеве, колонизатори су морали да деградирају афричке политичке системе и униште их тамо где су представљали стварну претњу њиховим интересима (Purić, 2020; Stevanović, 2022). Својом доминацијом су наставили да преобликују њихову постојаност. Кроз усвајање „индиректне владавине” (Mamdani, 1996) која је представљала механизам у рукама колонијалне власти, овакав облик владања претворен је у легалне системе управљања, што јој је напослетку и одговарало (Knežević, 2020).

ОСНОВНО ПОИМАЊЕ ОДНОСА ТРАДИЦИОНАЛНО УПРАВЉАЊЕ - ТРАДИЦИОНАЛНИ АУТОРИТЕТ

Дефиниција традиционалне власти о којој је писао Макс Вебер (Max Weber) представља полазну основу која одговара дефиницији оваквог облика владања. По њему, „традиционална власт” јесте она која се ослања на „светост прастарих” и због тога јој треба веровати. За наш рад је посебно значајна реченица у којој Вебер указује да је „господар одређен у складу са традиционалним правилима, према којима други им се покоравају због њиховог сопственог достојанства које уживају на основу традиције” (Weber, 1976: 178). То карактерише улогу старешине, односно поглавара у заједници коју он представља. Међутим, ова дефиниција се може посматрати у њеном стриктном оквиру, у коме се „традиционалност” односи на начин легитимизације који се разуме и потврђује кроз наративе или процедуре које конституенти сматрају „традиционалним”. Стога, чини нам се да термин „управљање” више одговара посматраној тематици, јер представља свеобухватан концепт који подразумева политичку функцију коју старешина или шеф има када представља своју заједницу. Управљање се односи и на организације и на процедурална и суштинска правила која регулишу понашање и доношење одлука за колектив (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 8).

Када су у питању традиционални ауторитети, пре свега мислимо на актере, као што су вође, поглавице, лидери или шефови, па ћемо током рада користити и термине попут „традиционалне власти” или „традиционалне вође”, јер су то све синоними који означавају горе поменуте актере.

Афрички традиционални ауторитети у својим идентификованим улогама представљају разноликост. Наиме, ова разноликост је делом последица разлика у претколонијалним политичким структурама, а делом је настала због низа колонијалних и постколонијалних владиних политика према поглаварству. Предколонијална традиционална друштва покривала су читав низ политичких поредака. У једном екстрему, нека афричка друштва су имала изузетно хијерархијске, милитаризоване облике сродства или поглавице. Са друге стране, многа друштва традиционално нису имале поглавице, али била су лабавим сегментима система рода повезане. У колонијалном периоду, у неким областима постојеће поглавице су „признавале” различите колонијалне владе, док у другим областима, у којима нису постојале поглавице, или те поглавице нису биле по вољи колонијалне власти, биле су смењене и доведене друге, али по вољи власти. Међутим, колонијална власт је у многим областима измислила или ојачала хијерархијске односе, између различитих племена и традиционалних власти, који нису тада постојали или су се тек формирали.

На тај начин су поглавице интегрисане у административни апарат, постављане као веза између локалних колонијалних администратора и становништва (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016:8).

Однос колонијалних власти према приступу поглаварству је варирао од администрације до администрације. Док је британска администрација више пажње усмерила на инсталирање „леgitимних” традиционалних вођа који би испунили све традиционалне предуслове за преузимање функције, дотле је француска администрација имала прагматичан приступ поглаварству. Французи су више балансирани између традиционалног права на владавину и могућности управљања у модерном смислу, укључујући и способност познавања језика, односно било им је значајно да поглавице говоре њихов језик. Такође, у погледу функција поглавица, британска и француска политика су се међусобно разликовале (Crowder, 1978: 209-230).

Напоследку, оно што се може уочити јесте да су поглавице током колонијализма готово изгубиле аутономност пред својим становништвом, јер су све директиве добијале од колонијалне администрације. Даље, свој суверенитет су подариле колонијалним властима, али су се њихова овлашћења над својим поданицима повећавала, јер су традиционалне провере и равнотеже у вршењу њихове власти неутралисале те исте власти. Последишно се може рећи да су колонијални владари на овим подручјима постали довољно јаки да власт (Živanović, 2002:82) коју су поглавице имале над својим поданицима присвоје. Ово повећање моћи било је главни узрок непопуларности многих поглавица у британској западној Африци током колонијалне ере (Crowder, 1978: 209-230). Напоследку, можемо се вратити питању шта традиционални ауторитети посматрани у овом контексту представљају. Одговор, чини нам се да лежи на линији историјског корена лидерства, чији је легитимитет дубоко укоренен у историји афричког народа.

ТРАДИЦИОНАЛНИ АУТОРИТЕТИ У ЕРИ ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ

Афричке земље су у западној пракси релативно нове демократске владавине, за разлику од европских и северноамеричких земаља које демократију негују вековима. Међутим, готово последњих пет деценија широм афричког континента, земље су прошле кроз драматичне промене у управљању од постколонијализма до ере независности. Како Стивен Раделет (Steven Radelet) тврди, „са завршетком Хладног рата и апартхејда почетком 1990-их, ауторитарни лидери су све више били принуђени да уступе место демократским изабраним владама. Број демократија у подсахарској Африци скочио је са 3 у

1989. год. на 23 у 2008. години” (Radelet, 2010: 16). Иако је направљено много корака ка демократизацији афричких земаља, и даље постоје политичке несавршености у погледу начина на који владе управљају и како лоше управљање утиче на развој земље. Но, оно што је наша питање јесте у којој мери су оне државе које су инкорпорирале традиционалне власти допринеле бољој демократизацији њиховог друштва и какав је њихов однос по том питању. Сматрамо да су такве државе, попут Уганде и Мозамбика, које су и законски легализовале њихову постојаност, добро реаговале током фузије традиционалне и „модерне” власти у облику дуалне политике владања.

Са друге стране, намеће се питање колико је препознавање традиционалних ауторитета - шефова као елемента савремених процеса демократизације било од користи током преласка на вишепартијско такмичење, децентрализацију и повећан нагласак на учешће заједнице у локалној управи и развоју. Демократизација функционише као важна арена за формално признање и опште оживљавање традиционалних шефова, аспект који је широко признат у новијој литератури о поновној традиционализацији (Englebert, 2002/2: 51-61; Oomen, 2002). Као што је Хана Арент (Hannah Arendt) истакла, имајући на уму Имануела Канта (Immanuel Kant), „способност маште пружа и шеме за спознају и примере за расуђивање” (Arendt, 1982: 80). Управо је демократија постала важан имагинар у Африци, омогућавајући ревидирану евалуацију традиције, традиционалне лидере, локалне заједнице и управу. У том погледу, демократизација као контекст и политички имагинар повећавала је, а не смањила улоге традиционалних лидера у локалној управи.

Приступ традиционалној власти, упркос њеном прихватању и правном регулисању, остаје у јавности у овим државама тема са доста отворених питања. Многи доводе у питање пожељност и легитимитет традиционалне власти у савременим облицима управљања и компатибилност традиционалне владавине са принципима демократске владавине права. Традиционалне власти ће тешко испунити аспекте доброг управљања, као што је социјална укљученост неких група или подела власти. Традиционални лидери често комбинују одређена извршна, законодавна и судска овлашћења, па се тако не придржавају принципа поделе власти. Демократизацијски дискурс, заснован на принципу изборног представљања, погађа у срце традиционалног вођства које је структурирано на наследној деволуцији власти (Ubink, 2008: 29).

Критичари, међутим, често постављају питање у вези са истинским деловањем традиционалних лидера око интереса својих заједница, као и да ли традиционална владавина заиста повећава учешће јавности у доношењу одлука. Традиционална управа не дозвољава право грађанима да бирају своје представнике слободно и по сопственом избору. Тамо где опште право гласа

у модерним демократским државама у теорији гарантује инклузивност, позиција традиционалног лидера не подлеже демократском процесу селекције. Ово је додатно отежано патријархалном природом традиционалног вођства, које обично није социјално, етнички или родно укључено (Ubink, 2008: 29). У закључку се може констатовати да ће традиционална владавина угрозити добитке које је демократија обећала у погледу једнакости, људских права и родне равноправности.

Већа пажња је такође усмерена на проучавање последица традиционалног управљања по демократију. Томе је допринео приступ у литератури у коме су изражене две супростављене стране на линији неотрадиционалне и неолибералне парадигме (Basil, 1992; Economic Commission for Africa - ЕСА, 2007). Неотрадиционалисти гледају на традиционално вођство као на компатибилно са демократским управљањем, због елемената као што је консензуално доношење одлука и учешће јавности (Oomen, 2005). Насупрот томе, неолиберални приступ тврди да су традиционалне институције у супротности са идејом либералне демократије, јер занемарују демократске процедуралне стандарде, родну равноправност и људска права (Mamdani, 1996).

Ауторка Каролина Логан (Carolyn Logan), на основу Афробарометра², који је истраживао однос грађана према традиционалним властима и њиховим лидерима, указује на солидан проценат афирмативан у односу према овим појавама (удео од 44,7% испитаника „многа” верује својим традиционалним лидерима, а 22,9 % им верује бар „донекле”) (Logan, 2009: 101–128; Afrobarometer Survey - Round 4). Логан сматра да позитивни ставови према поглавицама нису некомпатибилни са демократијом. Њена анализа сугерише да традиционални лидери играју суштинску улогу у локалној управи, не само због своје културне улоге, већ и зато што решавају сукобе и доступни су члановима заједнице. Она закључује да „уместо да се нађу заробљени између две конкурентске сфере политичке власти, изгледа да су се Африканци прилагодили хибридикацији својих политичких институција” (Logan, 2009: 101).

Кејт Болдвин (Kate Baldwin), која се такође бави питањем улоге традиционалних лидера у демократским процесима, сматра да упркос претпостављеној недемократској легитимности поглавица, њихово учешће често чини да владе боље реагују, пошто традиционални лидери имају потенцијал да мобилишу локалне бираче и да изнесу постојеће проблеме заједнице државним властима. Она идентификује разлоге за ове позитивне потенцијале у временском хоризонту шефова, који могу да делују као „посредници у развоју” без страха од губитка функције и са дугорочним интересом за добробит

² www.afrobarometer.org

заједница у којима живе (Baldwin, 2015).

Иако студије које су горе приказане наговештавају корелацију између обима традиционалног управљања у земљи и степена демократије, још увек недостају подаци и снажни аргументи поткрепљени чињеницама о томе да ли традиционално управљање може ојачати или ослабити демократију.

ТРАДИЦИОНАЛНО УПРАВЉАЊЕ - ТРАДИЦИОНАЛНИ АУТОРИТЕТИ У АНАЛИЗИ ПОСМАТРАНИХ ЗЕМАЉА: УГАНДА И МОЗАМБИК

Након стицања независности, многе афричке владе су поглаваре доживљавале као сметњу модернизацији и изградњи нације. Међутим, 1990-их, велики број афричких земаља је побољшао или формализовао положај својих шефова. Генерално посматрано, став афричких влада према традиционалном руководству је доста варирао, иако се ниједан не може сматрати претерано позитивним. Традиционални лидери су често остајали политичка снага на коју је требало рачунати, јер су многи од њих и даље имали огроман изборни и општи утицај у својим заједницама. Поред тога, многи постколонијални режими су одређеним поглавицама, који су се сматрали политичким савезницима, унапредили положаје, тако што су им дали места у политичком систему као члановима скупштина на различитим нивоима, од локалних већа до националног парламента.

Традиционалне вође имају разне функције у заједници, које су регулисане обичајним правом. То подразумева: спор око насеља, управљање природним ресурсима, локални развој, као и традиционалне верске задатке. Често у локалној или националној политици имају конструктивну улогу, јер су на различите начине повезане са савременим државним структурама (Ubink, 2008: 7).

УГАНДА

У Уганди су краљевства играла главну улогу у управљању током колонијалне ере. Међутим, након деколонијализације, пост-независна влада укинула је краљевства. Оно што је значајно за ову државу јесте да у оквиру малог броја краљевстава која су се налазила на подручје данашње Уганде, најистакнутија је Краљевина Буганда. Доминирало је и неколико етничких група, које су углавном биле организоване на нехијерархијски начин, као што

је етничка група Итесо³. Хијерархијска организација Краљевине Буганда учинила је њене елите погодним посредницима да владају територијом у име британске колонијалне администрације. Колонијална експанзија у Уганди довела је до тога да у многим подручјима која нису Буганда, управљају агенти Баганде, пре свега владајући над етничком групом Итесо.

Процес стицања политичке независности у Уганди био је препун етничких и регионалних разлика које су деловале у оквиру вишепартијског политичког система. Нелагодни политички савез између Народног конгреса Уганде (*Uganda People's Congress-UPC*) и Кабака Јека (*Kabaka Yekka*) одвео је Уганду 1962. у независност. Међутим, притужбе које су на рачун Буганде, која је одбила да призна премијера над Кабаком и другим наследним поглавицама, стигле због амандмана на Устав из 1963, довеле су Кабаку Мутеса II (*Edward Mutesa*) за председника Уганде. Милтон Оботе (*Milton Obote*) је овим добио нова извршна овлашћења. Односи између нове владе и Краљевине Буганда су убрзо прекинути, да би у мају 1966. год. достигли најнижу тачку међусобног поверења. Разлог овоме била је наредба Оботеа за напад на Кабакину палату у коме је страдало неколико стотина људи. Следећег дана проглашено је ванредно стање, а Краљевина Буганда је угашена. Већ следеће године наметнут је нови унитарни Устав. Устав из 1967. год. уклонио је Кабаку као председника, распустио је место премијера, поставио Оботеа за извршног председника и укинуо монархију и федерализам. Овај драматичан потез најдубље се осетио међу Багандом, пошто је Устав демонтирао дугогодишњу хијерархију традиционалних власти, поделио Буганду на четири округа и лишио је њеног савезног статуса (*Goodfellow & Lindemann, 2010*).

После грађанског рата 1986. год, Јовери Мусевени (*Yoweri Museveni*) је постао председник и вођа Армије националног отпора (*National Resistance Army- NRA*), партије која је преименована у Покрет националног отпора (*National Resistance Movement – NRM*). Године 1988. Кабаки Мутебију II (*Ronald Muwenda Mutebi II*) је дозвољено да се врати у Уганду. Тадашњи председник је обећао да ће опозвати укидање традиционалних лидера у замену за подршку краљевства Буганда у борби НРА, што је и учинио (*Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 26-27*). Влада је у актуелном Уставу Уганде из 1995. године увела признање традиционалним вођама у заједници, али им је забранила партијско политичко деловање. Устав из 1995, Шеснаесто поглавље, члан 246, прописује да „институције традиционалног вође или културног вође, у било којој области Уганде у складу са културом, обичајима,

³ Итесо је друга по величини етничких група у Уганди. Настањени су на територији која се простире од Карамође према југу до језера Кјога.

традицијом, као и жељама и тежњама народа којима припадају, могу постојати” (Law Global Hub, 1995). За разлику од других земаља у подсахарској Африци, као што је Јужна Африка, Влада Уганде није хтела да формално инкорпорира традиционалне власти у државни апарат. Уместо тога, влада је експлицитно више пута спомињала традиционалне ауторитете у смислу „културе”, репродуцирајући на тај начин културу и политику као бинарне супротности (Paine, 2014: 57-58).

Корак даље се ишло у правцу регулисања ове области кроз Закон о традиционалним и културним лидерима (The institution of traditional or cultural leaders Act, 2011), у коме су проширене неке надлежности. Закон препознаје традиционалне лидере из тринаест такозваних „културних институција”, који примају државну плату. Поред тога, влада лично спонзорише културног лидера и неке његове активности, попут међународних путовања, образовања и других значајних активности које су у интересу лидера и државе (Media Ulii, 2011). Овим актом влада је ефективно проширила своју контролу над многим традиционалним властима. Краљевина Буганда је, међутим, имала довољно средстава, па је такав облик финансијске подршке од државе одбила. Ово се у јавности протумачило на начин да је влада успела да политички подели традиционалне вође различитих етничких група тако што их је финансијски учинила зависним (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 27).

Посматрано са аспекта друштвеног и организационог значаја, узимајући у обзир политичку релевантност појединих актера, у политичком животу ове заједнице иста јавност указује да је „уставна концепција нестраначких културних лидера превише нејасна и нереална”, алудирајући пре свега на Краљевину Буганду чија питања на националном нивоу често постају осетљива. Разлог за то јесте услов повећања административних овлашћења за Буганду, што се налазе на листи жеља ове краљевине уоквирене у федералном систему Уганде. Ови захтеви представљају спорно питање у угандској политици. Однос традиционалних институција према администрацији Буганде, за разлику од традиционалне администрације Итесо, која је организована у оквиру Итесо културне уније (*Iteso Cultural Union – ICU*) као релативно младе институције, која датира од 2000. године, оставља утисак да су аспирације увек на једној страни. Иако је ICU изграђен као реакција на Закон о културним лидерима, у покушају да се интензивније ојачају интереси ове заједнице, њен друштвени значај у тој заједници остаје прилично мали. Мешање државе по питању вође клана Итесо отвара сукоб унутар кланова ове заједнице. Друштвено-политичка организација Итесо, за разлику од Краљевине Буганда, била је традиционално акефална и прилично егалитарна са малим кланским јединицама структурираним дуж лозе. Изазови са којим се ова организација

суочава, пре свега у правцу да се њихова традиционална политика централизује под окриљем ICU-а и Еморимора (институција у којој се налази високо свештенство, као Папа Еморимор Итеса, кога бирају вође кланова), постају интензивни и готово „недостижни”. Канцеларија Еморимора се међа између кланова, али вође остају на функцији доживотно. Такође, њихова бојазан огледа се у виду захтева за федерални системом који је упућен од стране Краљевине Буганде, што би умногоме утицало на територију на којој се налази ова етничка група. Стога ниво напетости између појединих традиционалних група, који се одражава на однос државе и традиционалне институције, ствара тензије не само између државе и њих, него и међу одређеним традиционалним групама, као што су Краљевина Буганда и Итесо заједница. Посебно је напет однос између Краљевине Буганде и владе, првенствено због њиховог захтева за федерални систем, који они називају „федеро”, а у коме би се политички ауторитет Краљевине повећао, а Кабака би постао уставни монарх на државном нивоу. Са друге стране, сукоб између ICU и државе не постоји, јер држава, именујући Еморимора, контролише ову заједницу (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 26-30). Овим се долази до суштинског проблема када је у питању однос традиционалних институција, укључујући и организацију ICU. Наиме, формализација политике је доста изражена и представља отворен сукоб и проблем међу овим институцијама. Док власти Буганде теже ка већој институционализацији њихових овлашћења као федералне јединице Уганде, дотле су представници Итесо-а жељни да придобију више пажње од државног апарата по питању хијерархијске организованости, како би ефикасније заступали своје интересе у држави (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 26-30).

МОЗАМБИК

У ери након стицања независности, покушај социјалистичке владе ФРЕЛИМО-а, Фронта ослобођења Мозамбика (португалски: *Frente de Libertação de Moçambique - FRELIMO*), да успостави модерну државу ослобођену икаквих веза са колонијалном државом, довео је до дистанцирања традиционалних власти као локалних административних органа. Међутим, као што показују неке од студија случаја, непријатељска политика ФРЕЛИМО-а се јаче осећала у урбаним срединама или подручјима близу центра моћи, где је држава била чврсто успостављена. Ово објашњава чињеницу да су традиционални ауторитети и други органи локалне власти успели да наставе да функционишу на маргинама званичних дискурса и праксе, развијајући сопствене механизме друштвене репродукције (Meneses, Fumo, Mbilana & Gomes, 2006: 217-226).

Међутим, овакав тренд се није дуго задржао. Наиме, почетком 90-тих Влада ФРЕЛИМО-а је настојала да неутралише непријатељство према традиционалним властима, тиме што им је доделила неку врсту подређеног признања и учешћа у локалној администрацији, како у руралним тако и у периурбаним подручјима (Meneses, Fumo, Mbilana & Gomes, 2006: 217-226). То је довело до ревидирања Уредбе бр. 15/2000 (Regulamento do Decreto 15/2000, 2000) у којој су признате власти локалне заједнице и њихове старешине.

Средином 90-тих појавиле су се активности које је подржавала влада и које су традиционалним властима омогућавале укључивање и управљање њима. Активности, чији је домаћин било Министарство државне управе (*Ministry of State Administration – MAE*) (Buur & Kyed, 2005: 11), биле су усмерене на објективизацију традиционалног ауторитета, прво кроз истраживачки пројекат који је финансирала Форд фондација (1992–1997), а касније кроз пројекат УСАИД-а (1995). Ове студије су истраживале улогу традиционалних структура у локалној управи, посматрајући их у контексту како могу допринети постконфликтној реформи националне државе, демократизацији и децентрализацији. Кроз многобројне публикације, ови пројекти су покушавали да укажу на постојање традиционалних ауторитета у заједницама које имају своје порекло, упркос лошој перцепцији, првенствено из ере колонијализма. Студије МАЕ такође су обећавале демократизацију уз признавање традиционалног ауторитета. Праве традиционалне институције су представљене као истински афрички облик локалне управе, који представља инкарнацију афричке културе или „африканости”. Снажан нагласак је стављен на то како традиционалне власти и савет старешина формирају систем народних провера и равнотеже који надгледа и обуздава моћ, како се она не би злоупотребила. Иако донаторска заједница у почетку није очекивала да ће Уредба постати једини закон који ће се побринути за неки облик „представничког органа” у руралним подручјима, то се на крају и десило. Циљ Уредбе је био усмерен у правцу повећања учешћа сеоског становништва у развоју и управљању, што је као значајно средство допринело истицању демократске вредности. Овим су преименовани и признати традиционални лидери и власти заједнице (Buur & Kyed, 2005: 12).

Истовремено, ово је припремило пут за шире разумевање фигуре локалног лидера заједнице. Овај процес под иницијативом Министарства државне управе Мозамбика, одвијао се у две фазе: у првој фази дошло је до првобитног признавања локалних лидера од стране њихових заједница, након чега је следило и званично признање вођа од стране државе. До средине 2003. год. исход овог процеса је више од 13.500 легитимно идентификованих лидера из руралних и урбаних заједница. Од тога, око хиљаду и по њих (отприлике 10,7%) држава је признала као званичне вође у локалним

заједницама (Meneses, Fumo, Mbilana & Gomes, 2006: 219).

У Мозамбику оживљавање традиционалне власти се подједнако догодило у контексту укупне послератне транзиције ка вишестраначкој демократији и посвећености децентрализацији. Законодавство је директно повезано са позивима донатора за „повлачење државе”, локализовање развоја и оживљавање цивилног друштва. То је напослетку довело до тога да је ово уобичајени феномен на континенту, легитимисан дискурсом о „социјалном капиталу” и поновном појављивању „заједнице” у новом начину уласка у друштвено поље (Delanty, 2003). Ауторка Лиса Лаксо (Liisa Laakso) овакву ситуацију доводи у однос са степеном економске либерализације и укључивањем значајних актера у организације у социјалном друштвеном пољу ове заједнице. Либерализација је довела до повећања удаљености између државе и њиховог становништва, што је по овој ауторки отворило пут ка поновном оживљавању традиције као алтернативног начина идентификације (Laakso, 1996). У случају Мозамбика, на примеру „недостатка” отвореног грађанског друштва након грађанског рата, видимо донаторе и међународне финансијске институције како благонаклоно гледају на традиционалне власти као на карику која недостаје између становништва из руралних подручја и државе (West and Kloeck-Jenson, 1999).

Као што је у претходном излагању потврђено, иако је признање поглавица званично представљано као покушај демократизације традиционалних вођа, изгледа да је функционисање, а уз то још увек упитан број признатих званичника, односно вођа у руралним пределима од стране државе, постало прикривен изговор за неуспех да се потпуно демократизују оваква подручја.

У посматраним државама можемо уочити да је до признавања традиционалних ауторитета дошло тек након демократских промена. Инкорпорација традиционалне власти у обе државе, кроз законско правно регулисање и њихово признавање, легализовале су улогу шефова, али само у оквиру локалних управа. За разлику од ове две државе, у Гани и Нигеру поглавице имају право да се кандидују у локалној управи и веома су утицајне у партијској политици. У Боцвани, домови шефова формирају Горњи дом Народне скупштине, а у Гани представљају независну саветодавну институцију, чији је циљ да саветује владу о традиционалним питањима (Ubink, 2008: 11).

За разлику од других земаља подсахарске Африке, као што је Јужна Африка, Влада Уганде није хтела да формално инкорпорира традиционалне власти у државни апарат. Уместо тога, влада је експлицитно и више пута помињала традиционалне ауторитете у смислу „културе”, што је актом „Закон о традиционалним и културним лидерима” и потврдила. Но, оно што је значајно за обе државе јесте да су традиционалне вође Уредбом означене као неутрални политички актери.

Међутим, у пракси се то баш и не примењује. Наиме, 2004. год. у провинцији Манику у Мозамбику, Влада ФРЕЛИМО-а је поглавице, које су мобилисале сеоско бирачко тело за партијске интересе, неформално увукла у кампању, иако је то противно одредби Декрета о неутралној политичкој позицији поглавице (Kyed & Buur, 2006 a: 563-581).

Напоследку, можемо констатовати да на овим просторима процеси демократизације, на конкретан начин на који се демократизација као политички имагинаријум одвија, не представљају њену инстанцирану нити унилинеарну форму. Чињеница је да демократизација, као што илуструје случај Мозамбика, комбинована са поновним стицањем државне контроле над људима и територијом, ствара контрадикције у пракси.

Експлоатација традиционалних лидера у вишестраначком надметању и модерни политички ритуали као што су избори, постављају додатна и важна питања о суштинском разумевању признавања традиционалних лидера у управљању и њиховој улози у таласу демократизације. Већа пажња се мора усмерити, али и дубински испитати процес замене „постколонијалних експеримената” на простору подсахарске Африке, у различитим облицима ауторитаризма, политичким реформама и друштвеном поретку насталом 80-тих и 90-тих година. Међутим, улога традиционалних ауторитета и њихово управљање не изостаје у академском размишљању, у коме су неки аутори које смо анализирали у раду ишли корак даље и тврдили да интензивно укључивање традиционалних лидера може обезбедити стабилност у афричким земљама и побољшати управљање и развој. То у Уганди (услед захтева за федеро од стране власти Буганде), барем до сада још увек не потврђује исказану хипотезу, што не значи да ова констатација у наредном периоду не поприма и другачији карактер.

У оквиру преовлађујућег дискурса и „политичког имагинарија” демократизације, заговорници традиционалне власти поглавице представљају као „аутентичне” афричке облике демократске владавине. Такође, у више наврата споменута је и теза која се огледа у залагању за један „специфичан афрички облик демократије” (Ubink, 2008: 29), који би одговарао и постао применљив на ова друштва. Добре вибрације у којима се „брижно питање о демократији” (Englund, 2004) поставља и развија над Афричким континентом је тренутно нијансирана боја која се протеже, не само пејзажом модерног дела овог континента, него и делом оживљавања традиционалног управљања.

ЗАКЉУЧАК

Након стицања независности, почев од 1960-тих год. на простору Африке, у већини земаља новоизабрани владини лидери су били скептични према поглавицама. Све више су их подсећали на пређашњи период у коме су поглавице биле продужена рука колонијалним властима, а многи од њих су сматрани корумпираним сарадницима који су тлачили своје сународнике. Такође су доживљавани као препрека модернизацији и изградњи нације, па су стога настојали да им редукују улогу у локалној власти и националној политици. Процеси којима су поглавице владале, ритуали и идеје који су подржавали њихов ауторитет, схватани су као „неприхватљиви” у борби за бржи пут ка трансформацији. Но, суштински проблеми Африке били су углавном њена неразвијеност и недостатак демократије, где су се поглавице и њихов облик владања видели као значајан аспект проблема, а не као могућност која може постати део решења. Ово је поготово присутно у областима у којима су старешине имале утицај над заједницом, али и контролу над ресурсима, што би се у перспективи произвољно и стратешки одразило на добробит државе и друштва.

Одбојност према шефовима током стицања политичке независности у већини земаља, довела је до укидања традиционалних власти у Уганди под Оботеом 1967. год. и у Мозамбику. Изузетак из овог тренда биле су Боцвана, Нигерија, Малави и Замбија, чије су владе признале традиционалне власти и тражиле њихово укључивање у државне структуре. Било да су их владе одбациле или инкорпорирале, тадашњи модернисти су генерално претпостављали да ће традиционални ауторитети нестати или изумирати, под утицајем појаве „грађанства” које је кроз талас друштвеног развоја и демократизације прихватило предности демократски изабране владе. Док се све већа пажња усмеравала на искуства елите у изградњи државе након стицања независности, талас ретрадиционализације и традиционалног оживљавања ауторитета у великој мери се ширио континентом.

Многе владе су кроз Устав, попут Уганде, регулисале право традиционалног владања и њихових лидера, или кроз посебне уредбе, као што је случај са Мозамбиком. Због оваквих ставова који нису јединствени, данашњи традиционални ауторитети на овим просторима осликавају пејзаж савремене Африке. Но, и даље остаје питање колико овакав облик управљања, као и легитимитет традиционалних лидера у савременим облицима управљања, може бити компатибилан са принципима демократске владавине права.

Добра опсервација би ишла ка линији прихватања, односно помирења наследног традиционалног вођства са принципима демократије. Међутим, оно што се може констатовати јесте да традиционално вођство остаје

важан актер у организовању живота људи на локалном нивоу, упркос савременим државним структурама. Традиционални лидери пружају основне услуге које државе не успевају увек да пруже. Такође, лидери делују као посредници између власти и локалног становништва и често су политичка снага са којом треба рачунати, јер због своје контроле над ресурсима и људима потенцијално имају изборни и општи утицај међу њима. Шире посматрано, различите карактеристике традиционалног ауторитета представљају део интегралног политичког пејзажа подсахарске Африке, док у различитом степену играју значајну улогу у текућој реконфигурацији моћи у држави.

*Daniel G. Sporea*¹

TRADITIONAL AUTHORITIES IN RENEWED ROLES AFTER DEMOCRATIC CHANGES IN UGANDA AND MOZAMBIQUE

Abstract

After three decades of independence from colonial rule, the numerous countries of sub-Saharan Africa in the 1990s embarked on a pluralistic system and the creation of a democratic order. In those years, apart from the entry into multi-party system and neoliberal market reforms, there was a revival and formal recognition of traditional authorities and traditional leadership (leaders) in this region. The perception of successful democratization in this region still leads in the direction of the failure of today's post-colonial states to consolidate. The impression that the problem of an unfulfilled mission is a reflection of two historical conjunctures - "modernity" coexisting with "tradition" in a somewhat "inauthentic" relationship is increasingly prevalent. This paper represents an attempt, with the help of a wider literature, to answer questions about traditional governance headed by a traditional leader (chief). Traditional governance and authorities can greatly contribute to the democratic development of society by their recognition. Through a comparative analysis of Uganda and Mozambique, we will try to present this type of traditional leadership in a critical-analytical form, processed in a thematic unit. The paper tries to point out the existence of this form of governance in which the chiefs represent authentic historical African forms of government as the "core of culture", and that they can contribute to the construction of a democratic society. However, the question remains as to how compatible this form of governance is with the principles of democratic order in modern society.

Keywords: *sub-Saharan Africa, traditional governance, traditional authorities, democratization, Uganda, Mozambique.*

¹ Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, Belgrade, Serbia, daniel.sporea@gmail.com

INTRODUCTION

Numerous events on the continent of Africa can be viewed through a periodic framework, in which this society throughout history, starting from the pre-colonial era, until colonialism, gaining independence from colonial rule, then democratization, until the "revival" of traditional authorities and the transformation of African leadership, became a society with a large degree of transformation of the social order. Many theorists expected that in this region in its further modernization, chiefdom and traditional rule would disappear and be replaced by modern institutions of governance. Instead, since the 1990s there has been a resurgence and formal recognition of traditional authorities in sub-Saharan Africa. This development led to an interest in African chiefdom, focusing on the relationship between the state and traditional authorities in relation to issues such as: democracy, governance and trust, and the role of traditional authorities as constructive factors that had a "mediating position" between authorities and the local population.

The basic understanding of traditional governance boils down primarily to the selection of chiefs and heads, then to procedures for decision-making, dispute resolution, land allocation or inheritance. Contemporary traditional forms of governance coexist with political institutions and laws of states. Traditional governance is a global phenomenon. Of the 193 member states of the United Nations, 103 recognize the existence of certain ethnic groups in their constitutions. Most of these states grant these communities special cultural or political rights, while states such as Ghana, India, Indonesia, Mexico and Paraguay explicitly recognize forms of traditional governance and customary law (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 469).

This kind of dualism in the relationship between traditional and state, which is especially widespread in the regions of sub-Saharan Africa, but also in some areas of South Asia, is heavily burdened by internal conflicts, delayed democratization and stalled development, where consequently it can be seen that systematic research of this dynamic seems almost imperative.

The ambiguous nature of the relationship between traditional leaders and post-colonial states has been a recurring theme in sub-Saharan Africa since independence. This is partly due to colonial forms of "indirect rule", which used and incorporated chieftains as an extension of colonial regimes, a means of extracting human and natural resources, and as a strategy for containing organized resistance against colonial masters (Mamdani, 1996). Although some chiefs helped in liberation struggles across the continent, post-colonial governments saw them mainly as collaborators of the colonial masters and as obstacles to modernization and nation-building projects after the 1960s and 1970s. Some governments have officially banned traditional authority, such as Uganda and Mozambique, while some

have greatly reduced the role of chiefs in local governance, which was generally limited to cultural and spiritual activities (Kyed & Buur, 2006: 1).

Since the early 1990s, a wave of what has been called "re-traditionalization" appears to have reversed the previous policy of viewing chiefs as negative forces. In many sub-Saharan African countries, this wave was an expression of the gradual revival and expansion of the formal role of chiefs in the development of local government (Englebert, 2002: 345-368). A step further was taken towards legal formulation in the form of laws, various regulations and reforms that were now initiated "from above". Traditional leaders were re-incorporated into state hierarchies, which recognized their continued influence as local actors. If not directly, the restoration of chieftdom, which was previously subject to various forms of *de iure* exclusion, formal state recognition certainly resulted in the transformation and strengthening of the role of chiefs in local administration and national political arenas.

Over the past decade, scholars have offered a number of explanations for the wave of "retraditionalization" and numerous instances of formal recognition of chieftaincy in sub-Saharan Africa. Conditions supporting "failed states", failed nation-building, as well as internal conflicts or civil wars were the dominant explanations for the resurgence of this form of governance (Skalník, 2002: 76–98). The idea that chiefs filled the void left by fragile states and/or continued to challenge the monopoly of state power in primarily rural areas opened up space for re-examining the role of chiefs in such circumstances (Kyed & Buur, 2006: 2).

However, what gives a positive dimension to their functions in relation to the local population is their role where they provide basic services that African countries do not always manage to provide. Primarily acting as mediators between the government and the local population, they are often a political force to be reckoned with and wield enormous electoral and general influence in their communities. To this can be added the fact of the chiefs' control over the resources and people belonging to certain community. On the other hand, the reason can also be sought along the lines of attempts by the political elites to adopt a conciliatory attitude towards them. By incorporating them into state institutions, as well as using state patronage, the authorities found it appropriate to include them in the modern system of political parties under the label of "cultural" institutions.

The starting point in this paper will be the definition of traditional governance, as well as traditional leadership (chief, head, leader), which is also a necessity for further research on the subject of this paper. In addition to a brief insight into the historical part of traditional African political systems, the theme of the paper emphasizes the view of traditional government relations after democratic changes and their "renewed" role. Through the analysis of the observed countries, Uganda and Mozambique, we will try to analyze the approach of the authorities

in the institutional framework, which the governments have legally regulated, in these countries where traditional authorities are present. In the proposed thesis on the relationship between traditional leadership and issues of democratization in the sub-Saharan African region, we will try to search for an answer whose importance we will try to point out in the paper.

A BRIEF REVIEW OF THE AFRICAN TRADITIONAL POLITICAL SYSTEM

Before offering the definitions of the above-mentioned terms: traditional governance and traditional authority (chief-head), we will first briefly touch on the historical approach of African political systems, their structure and organization. Due to the limited form of the paper, we are not able to approach this question in a complete and detailed manner, although it is exceptional and represents a significant component of the history of the African people. Therefore, in such a limited framework we will try to present the importance of this topic. Research that has focused on African political systems has mostly been occupied with their functions and role within the community. This enabled them, as Georges Balandier (1963) observed, to define the political relations and organizational basis of those systems. However, the approach did not go far enough to illuminate the nature of the political system as a phenomenon within the social system. The main weakness of all these approaches was the exclusion of history from the analysis of African societies. The assumption that African societies have no history of their own became the reason for ignoring the role of history and locating African historical political consciousness exclusively in the era of colonization. The colonial consciousness, which was faced with new forces of change, when the anti-colonial struggles followed, dispelled the previous opinion about the awakened African spirit. Because of this approach, African historical political forces were dislocated from the real roots of African political development and ignored in favor of new forms that were imposed on the newly created colonial states (Nabudere, 2004: 15).

One of the first African scholars to deal with this severe distortion of African political systems was Cheikh Anta Diop (1974). In his book "Pre-colonial Black Africa" he tried to "thaw" and "defossilize" the African experience in order to show its historical role and relevance in the new situation. Diop began a long battle, along with African-American scholars, to relocate Egypt within the black African world from which it had been separated by the theories of certain eighteenth and nineteenth-century European scholars. He managed to show that the very concept of a state as a "territory" consisting of several cities or the concept of an "empire" and

its organization, arose from the African-Egyptian political experience.

This discovery became even clearer when anthropologists, who studied African social systems, encountered the fact that African religions had many connections with the concepts and ideas of African political power, and that it was precisely this that enabled Numa Denis Fustel de Coulanges (1927) to understand the "Ancient City" (French: *La Cité antique*, English: *The Ancient City*). Observing the relationship between African religions and political power, as well as establishing connections between them, led to a new approach that emphasized a correct historical understanding of these societies examined from this angle. Through this orientation, it became possible to understand that "even in the so-called complex societies that possess hierarchy and clearly differentiated authorities, the relations between political power and religion have not radically changed" (Balandier, 1963: 109). The most important lesson that can be learned from the African political experience, which evolutionary and structural approaches could not capture, was the diversity and variability of forms of social and political organization of African political systems at each stage of state development.

In his study of pluralism in pre-colonial African societies, Michael Garfield Smith (1961) argued that the common dichotomization of African political systems into "state" and "stateless" (centralized and acephalous societies) was misplaced, because it made difficult to understand the organization of different types of societies and their connections. Instead, he showed that by looking for differences in corporate organization one can discover the variety of political structures that enabled Africans to adapt different types of social organization and social life to different types of polities. According to this author, the essence of this understanding is the question in which the answer lies about how African societies were able to organize themselves in such a way that allowed them to accept a large number of different communities living on the continent. In fact, this aspect of research gives African political systems their character (Nabudere, 2004: 18).

Williams Chancellor goes a step further; in his work he follows kinship relations and the corresponding age systems, as the earliest institutions through which the African constitution functioned. According to him, these basic elements continue through state forms, such as kingdoms and empires. He believes that most African states acted on the principle of accepting a common origin and building a lineage system as a "powerful factor" that provided the basis and impetus for the later formation of kingdoms and empires (Chancellor, 1989). Viewed from this angle, it can be stated that this reveals the secret of the history of African political systems and their survival in different historical and social conditions.

The structure of African social organization within their community has once again undergone a kind of transformation in which it was structured and iden-

tified in their own way by the colonial authorities. During colonialism, they misunderstood, that is, inadequately interpreted African traditional religions. Also, they could not understand the deep meaning of the African traditional political systems mentioned above. Terence Ranger comes to the same conclusion, with the fact that he calls this attempt a colonial "invention" of traditions in Africa (Ranger, 1995: 247). On the other hand, Roland Oliver also showed that some new forms of administration with the aim of "extinction" are not in accordance with African political systems, and the colonial powers for the purpose of administration in many cases classified many types of African communities into one entity, which they then called "tribe". In other cases, they segmented existing and larger states into units they considered coherent "tribes". Furthermore, this author indicates that such states were formed in clusters of twenty or thirty and that each cluster represented a common language and culture (Roland, 1992: 148). Such observed entities did not represent tribes, but small states, with a population between five thousand and ten thousand people. For these groups, Europeans used the term "tribe", which means something more than a collection of clans, but also something less than a nation, especially in the absence of any comprehensive political institutions (Nabudere, 2004: 19).

In order to achieve their goals, the colonizers had to degrade African political systems and destroy them where they represented a real threat to their interests (Puric, 2020; Stevanovic, 2022). They continued to reshape their standing with their dominance. Through the adoption of "indirect rule" (Mamdani, 1996), which was a mechanism in the hands of the colonial government, this form of government was transformed into legal systems of governance, which eventually suited it (Knežević, 2020).

BASIC CONCEPT OF RELATIONSHIP TRADITIONAL GOVERNANCE - TRADITIONAL AUTHORITY

The definition of traditional government written by Max Weber represents the starting point that corresponds to the definition of this form of government. According to him, the "traditional government" is the one that relies on the "sanctity of the ancients" and therefore should be trusted. Particularly significant for our paper is the sentence in which Weber indicates that "the master is determined according to traditional rules, according to which others obey them because of their own dignity that they enjoy based on tradition" (Weber, 1976: 178). This characterizes the role of the elder, that is, the leader in the community that he represents. However, this definition can be seen in its strict framework, in which "traditionality" refers to a mode of legitimization that is understood and confirmed through narratives or

procedures that are considered "traditional" by the constituents. Therefore, it seems to us that the term "governance" is more suitable for the observed topic, because it represents a comprehensive concept that implies the political function that the elder or chief has when he represents his community. Governance refers to both organizations and procedural and substantive rules that regulate behavior and decision-making for the collective (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 8).

When it comes to traditional authorities, we first of all mean actors, such as leaders, chiefs, elders or heads, so in the paper we will also use terms like "traditional authorities" or "traditional leaders", because these are all synonyms that denote the above mentioned actors.

African traditional authorities represent diversity in their identified roles. Namely, this diversity is partly due to differences in pre-colonial political structures, and partly due to a series of colonial and post-colonial government policies towards chieftaincy. Pre-colonial traditional societies covered a whole range of political orders. At one extreme, some African societies had highly hierarchical, militarized forms of kinship or chieftaincy. On the other hand, many societies traditionally did not have chiefs, but were loosely connected by segments of the kinship system. In the colonial period, in some areas the existing chiefs "recognized" different colonial governments, while in other areas, where there were no chiefs, or those chiefs were not at the will of the colonial authorities, they were replaced and brought in others, but at the will of the authorities. However, the colonial rule in many areas invented or strengthened hierarchical relations, between different tribes and traditional authorities, which did not exist then or had just been formed. In this way, chiefs were integrated into the administrative apparatus, positioned as a link between local colonial administrators and the population (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016:8).

The attitude of the colonial authorities towards the approach to chieftaincy varied from administration to administration. While the British administration focused more attention on installing "legitimate" traditional leaders who would fulfill all the traditional prerequisites for assuming office, the French administration had a pragmatic approach to chieftaincy. The French balanced more between the traditional right to rule and the ability to govern in the modern sense, including the ability to know the language, that is, it was important to them that the chiefs spoke their language. Also, with regard to the functions of chiefs, British and French policies differed from each other (Crowder, 1978: 209-230).

Finally, what can be observed is that during colonialism, the chiefs almost lost their autonomy in front of their population, because they received all the directives from the colonial administration. Further, they gave their sovereignty to the colonial authorities, but their powers over their subjects increased, as the traditional checks and balances in the exercise of their authority were neutralized by those same au-

thorities. Consequently, it can be said that the colonial rulers in these areas became strong enough to appropriate the power (Živanović, 2002:82) that the chiefs had over their subjects. This increase in power was a major cause of the unpopularity of many chiefs in British West Africa during the colonial era (Crowder, 1978: 209-230). Finally, we can return to the question of what traditional authorities viewed in this context represent. The answer, it seems to us, lies along the lines of the historical roots of leadership, whose legitimacy is deeply rooted in the history of the African people.

TRADITIONAL AUTHORITIES IN THE ERA OF DEMOCRATIZATION

African countries are relatively new to the Western practice of democratic rule, unlike European and North American countries that have nurtured democracy for centuries. However, for almost the last five decades across the African continent, countries have undergone dramatic changes in governance from post-colonialism to the independence era. As Steven Radelet argues, "with the end of the Cold War and apartheid in the early 1990s, authoritarian leaders were increasingly forced to give way to democratically elected governments. The number of democracies in sub-Saharan Africa jumped from 3 in 1989 to 23 in 2008" (Radelet, 2010: 16). Although many steps have been taken towards the democratization of African countries, there are still political imperfections in how governments govern and how poor governance affects the country's development. However, our question is to what extent those states that have incorporated traditional authorities have contributed to a better democratization of their societies and what is their relationship in this matter. We believe that those countries, such as Uganda and Mozambique, which have legalized their existence, have reacted well during the fusion of traditional and "modern" government in the form of a dual policy of governance.

On the other hand, the question arises as to how much the recognition of traditional authorities - chiefs as an element of modern democratization processes was useful during the transition to multi-party competition, decentralization and increased emphasis on community participation in local governance and development. Democratization functions as an important arena for the formal recognition and general revival of traditional chiefs, an aspect widely acknowledged in the recent literature on re-traditionalization (Englebert, 2002/2: 51-61; Oomen, 2002). As Hannah Arendt pointed out, with Immanuel Kant in mind, "the faculty of imagination provides both schemes for cognition and examples for reasoning" (Arendt, 1982: 80). It is democracy that has become an important imaginary in Africa, allowing for a revised evaluation of traditions, traditional leaders, local communities

and governance. In this respect, democratization as a context and political imaginary increased, not decreased, the roles of traditional leaders in local governance.

Access to traditional authority, despite its acceptance and legal regulation, remains a public issue in these countries with many open questions. Many question the desirability and legitimacy of traditional government in modern forms of governance and the compatibility of traditional government with the principles of the democratic rule of law. Traditional authorities will find it difficult to fulfill aspects of good governance, such as the social inclusion of some groups or the separation of powers. Traditional leaders often combine certain executive, legislative and judicial powers, thus not adhering to the principle of separation of powers. The democratization discourse, based on the principle of electoral representation, strikes at the heart of traditional leadership, which is structured on the hereditary devolution of power (Ubink, 2008: 29).

Critics, however, often question whether traditional leaders truly act in the interests of their communities, and whether traditional rule really increases public participation in decision-making. Traditional administration does not allow citizens the right to choose their representatives freely and according to their own choice. Where universal suffrage in modern democracies in theory guarantees inclusiveness, the position of traditional leader is not subject to a democratic selection process. This is further compounded by the patriarchal nature of traditional leadership, which is usually not socially, ethnically or gender inclusive (Ubink, 2008: 29). In conclusion, it can be stated that traditional rule will threaten the gains that democracy has promised in terms of equality, human rights and gender equality.

More attention is also focused on studying the consequences of traditional governance for democracy. This was contributed by the approach in the literature in which two opposing sides are expressed along the lines of the neo-traditional and neo-liberal paradigm (Basil, 1992; Economic Commission for Africa - ECA, 2007). Neotraditionalists view traditional leadership as compatible with democratic governance, due to elements such as consensual decision-making and public participation (Oomen, 2005). In contrast, the neoliberal approach claims that traditional institutions contradict the idea of liberal democracy, because they ignore democratic procedural standards, gender equality and human rights (Mamdani, 1996).

The author Carolyn Logan, based on the Afrobarometer², which investigated the attitude of citizens towards traditional authorities and their leaders, points to a solid percentage of affirmative attitudes towards these phenomena (44.7% of respondents trust their traditional leaders "a lot", and 22.9% trust them at least "somewhat") (Logan, 2009: 101–128; Afrobarometer Survey - Round 4). Logan believes

² www.afrobarometer.org

that positive attitudes towards chiefs are not incompatible with democracy. Her analysis suggests that traditional leaders play an essential role in local governance, not only because of their cultural role, but also because they resolve conflicts and are accessible to community members. She concludes that "rather than finding themselves trapped between two competing spheres of political power, Africans seem to have adapted to the hybridization of their political institutions" (Logan, 2009: 101).

Kate Baldwin, who also examines the role of traditional leaders in democratic processes, believes that despite the supposed undemocratic legitimacy of chiefs, their participation often makes governments more responsive, as traditional leaders have the potential to mobilize local voters and raise existing issues of communities to state authorities. She identifies the reasons for these positive potentials in the time horizon of chiefs, who can act as "development mediators" without fear of losing office and with a long-term interest in the well-being of the communities in which they live (Baldwin, 2015).

Although the studies presented above suggest a correlation between the extent of traditional governance in a country and the degree of democracy, there is still a lack of data and strong evidence-based arguments on whether traditional governance can strengthen or weaken democracy.

TRADITIONAL GOVERNANCE - TRADITIONAL AUTHORITIES IN THE ANALYSIS OF THE OBSERVED COUNTRIES: UGANDA AND MOZAMBIQUE

After independence, many African governments saw the chiefs as an obstacle to modernization and nation building. However, in the 1990s, a number of African countries improved or formalized the position of their chiefs. Generally speaking, the attitude of African governments towards traditional leadership has varied widely, although none can be considered overly positive. Traditional leaders often remained a political force to be reckoned with, as many of them still wielded enormous electoral and general influence in their communities. In addition, many post-colonial regimes promoted certain chiefs, who were considered political allies, by giving them places in the political system as members of assemblies at various levels, from local councils to the national parliament.

Traditional leaders have various functions in the community, which are regulated by customary law. This includes: settlement disputes, natural resource management, local development, as well as traditional religious tasks. They often play a constructive role in local or national politics, because they are connected to modern state structures in different ways (Ubink, 2008: 7).

UGANDA

In Uganda, kingdoms played a major role in governance during the colonial era. However, after decolonization, the post-independence government abolished the kingdoms. What is significant for this country is that within the small number of kingdoms that were located on the territory of today's Uganda, the most prominent was the Kingdom of Buganda. It was also dominated by several ethnic groups, which were mostly organized in a non-hierarchical way, such as the Iteso³ ethnic group. The hierarchical organization of the Kingdom of Buganda made its elites suitable intermediaries to rule the territory on behalf of the British colonial administration. Colonial expansion in Uganda led to many non-Buganda areas being ruled by Baganda agents, primarily ruling over the Iteso ethnic group.

The process of gaining political independence in Uganda was fraught with ethnic and regional differences operating within a multiparty political system. An uneasy political alliance between the Uganda People's Congress (UPC) and Kabaka Yekka led Uganda to independence in 1962. However, complaints against Buganda, which refused to recognize the Prime Minister over the Kabaka and other hereditary chiefs, due to the 1963 amendment to the Constitution, brought Kabaka Mutesa II (Edward Mutesa) as President of Uganda. Milton Obote was hereby given new executive powers. Relations between the new government and the Kingdom of Buganda were soon broken, and in May 1966 reached the lowest point of mutual trust. The reason for this was Obote's order to attack the Kabaka's palace in which several hundred people died. The following day, a state of emergency was declared, and the Kingdom of Buganda was abolished. Already the following year, a new unitary Constitution was imposed. Constitution from 1967 removed the Kabaka as president, dissolved the office of prime minister, installed Obote as executive president, and abolished the monarchy and federalism. This dramatic move was most deeply felt among the Baganda, as the Constitution dismantled the long-standing hierarchy of traditional authorities, divided Buganda into four districts and stripped it of its federal status (Goodfellow & Lindemann, 2010).

After the civil war in 1986, Yoweri Museveni became the president and leader of the National Resistance Army (NRA), a party that was renamed the National Resistance Movement (NRM). In 1988, Kabaka Mutebi II (Ronald Mwendwa Mutebi II) was allowed to return to Uganda. The then president promised to revoke the abolition of traditional leaders in exchange for the Buganda kingdom's support in the NRA fight, which he did (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016:

³ The Iteso is the second largest ethnic group in Uganda. They are settled in the territory that stretches from Karamoja southward to Lake Kyoga.

26-27). In the current Ugandan Constitution of 1995, the government introduced recognition of traditional leaders in the community, but prohibited them from party political activity. The 1995 Constitution, Chapter Sixteen, Article 246, stipulates that "institutions of a traditional leader or a cultural leader, in any area of Uganda in accordance with the culture, customs, traditions, as well as the wishes and aspirations of the peoples to which they belong, may exist" (Law Global Hub, 1995). Unlike other countries in sub-Saharan Africa, such as South Africa, the Government of Uganda did not want to formally incorporate traditional authorities into the state apparatus. Instead, the government explicitly repeatedly referred to traditional authorities in terms of "culture", thereby reproducing culture and politics as binary opposites (Paine, 2014: 57-58).

A step further was taken in the direction of regulating this area through the Law on traditional and cultural leaders (The institution of traditional or cultural leaders Act, 2011), in which some competencies were expanded. The law recognizes traditional leaders from thirteen so-called "cultural institutions", who receive a state salary. In addition, the government personally sponsors the cultural leader and some of his activities, such as international travel, education and other important activities that are in the interest of the leader and the state (Media Ulii, 2011). With this act, the government effectively extended its control over many traditional authorities. The Kingdom of Buganda, however, had sufficient funds, so it refused such form of financial support from the state. This was interpreted by the public in the way that the government succeeded in politically dividing traditional leaders of different ethnic groups by making them financially dependent (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 27).

Observed from the aspect of social and organizational importance, taking into account the political relevance of certain actors, in the political life of this community the same public indicates that "the constitutional conception of non-party cultural leaders is too vague and unrealistic", alluding above all to the Kingdom of Buganda, whose issues at the national level often become sensitive. The reason for this is the condition of increasing administrative powers for Buganda, which are on the wish list of this kingdom framed in a federal system of Uganda. These demands are a contentious issue in Ugandan politics. The relationship of traditional institutions towards the administration of Buganda, in contrast to the traditional administration of Iteso, which is organized within the Iteso Cultural Union (ICU) as a relatively young institution, dating back to 2000, leaves the impression that aspirations are always on one side. Although the ICU was built as a reaction to the Law on Cultural Leaders, in an attempt to strengthen the interests of this community more intensively, its social importance in that community remains quite small. The intervention of the state in the matter of the leader of the Iteso clan opens a conflict

within the clans of this community. The Iteso socio-political organization, unlike the Buganda Kingdom, was traditionally acephalous and fairly egalitarian with small clan units structured along lineages. The challenges faced by this organization, primarily in the direction of centralizing their traditional politics under the auspices of the ICU and the Emorimor (an institution that houses high clergy, such as Papa Emorimor Iteso, who is elected by the clan leaders), are becoming intense and almost "unattainable". The office of Emorimor rotates between clans, but leaders remain in office for life. Also, their apprehension is reflected in the request for a federal system sent by the Kingdom of Buganda, which would greatly affect the territory where this ethnic group is located. Therefore, the level of tension between certain traditional groups, which is reflected in the relationship between the state and traditional institutions, creates tensions not only between the state and them, but also between certain traditional groups, such as the Kingdom of Buganda and the Iteso community. The relationship between the Kingdom of Buganda and the government is particularly strained, primarily due to their demand for a federal system, which they call "federo", in which the political authority of the Kingdom would increase and the Kabaka would become a constitutional monarch at the state level. On the other hand, the conflict between the ICU and the state does not exist, because the state, appointing Emorimor, controls this community (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 26-30). This leads to an essential problem when it comes to the relationship between traditional institutions, including the organization of the ICU. Namely, the formalization of politics is quite pronounced and represents an open conflict and problem between these institutions. While the authorities of Buganda strive for greater institutionalization of their powers as a federal unit of Uganda, Iteso representatives are eager to gain more attention from the state apparatus in terms of hierarchical organization, in order to more effectively represent their interests in the state (Holzinger, Kern & Kromrey, 2016: 26-30).

MOZAMBIQUE

In the post-independence era, the attempt by the socialist government of FRELIMO, the Front for the Liberation of Mozambique (Portuguese: Frente de Libertação de Moçambique- FRELIMO), to establish a modern state free from any ties to the colonial state, led to the distancing of traditional authorities as local administrative bodies. However, as some of the case studies show, FRELIMO's hostile policies were felt more strongly in urban areas or areas close to the center of power, where the state was firmly established. This explains the fact that traditional authorities and other local government bodies managed to continue to function on

the margins of official discourses and practices, developing their own mechanisms of social reproduction (Meneses, Fumo, Mbilana & Gomes, 2006: 217-226).

However, this trend did not last long. Namely, at the beginning of the 1990s, the FRELIMO government tried to neutralize the hostility towards traditional authorities, by granting them a kind of subordinate recognition and participation in local administration, both in rural and peri-urban areas (Meneses, Fumo, Mbilana & Gomes, 2006: 217-226). This led to the revision of Regulation no. 15/2000 (Regulamento do Decreto 15/2000, 2000) in which local community authorities and their heads are recognized.

In the mid-1990s, government-sponsored activities emerged that allowed traditional authorities to be involved and to manage. The activities, hosted by the Ministry of State Administration (MAE) (Buur & Kyed, 2005: 11), were aimed at objectifying traditional authority, first through a research project funded by the Ford Foundation (1992–1997), and later through the USAID project (1995). These studies have explored the role of traditional structures in local governance, looking at them in the context of how they can contribute to post-conflict nation-state reform, democratization and decentralization. Through numerous publications, these projects have tried to point out the existence of traditional authorities in communities that have their origins, despite the bad perception, primarily from the era of colonialism. MAE studies also promised democratization while recognizing traditional authority. True traditional institutions are presented as a truly African form of local government, representing the incarnation of African culture or "Africanness". Much emphasis is placed on how traditional authorities and the council of elders form a system of popular checks and balances that monitors and restrains power so that it is not abused. Although the donor community did not initially expect that the Regulation would become the only law that would provide some form of "representative body" in rural areas, it eventually happened. The goal of the Regulation was aimed at increasing the participation of the rural population in development and governance, which as a significant tool contributed to highlighting the democratic value. This renamed and recognized the traditional leaders and authorities of the community (Buur & Kyed, 2005: 12).

At the same time, this paved the way for a broader understanding of the figure of the local community leader. This process, under the initiative of the Mozambican Ministry of Public Administration, took place in two phases: in the first phase, there was an initial recognition of local leaders by their communities, followed by the official recognition of the leaders by the state. By the middle of 2003 the outcome of this process was more than 13,500 legitimately identified leaders from rural and urban communities. Of these, about a thousand and a half (approximately 10.7%) were recognized by the state as official leaders in local communities (Meneses, Fumo, Mbilana & Gomes, 2006: 219).

In Mozambique, the revival of traditional government equally occurred in the context of the overall post-war transition to multi-party democracy and a commitment to decentralization. The legislation is directly linked to donor calls for "withdrawing the state", localizing development and revitalizing civil society. This eventually led to this being a common phenomenon on the continent, legitimized by the discourse of "social capital" and the re-emergence of "community" in a new way of entering the social field (Delanty, 2003). The author Liisa Laakso relates this situation to the degree of economic liberalization and the inclusion of significant actors in organizations in the social field of this community. Liberalization led to an increase in the distance between the state and its population, which, according to this author, opened the way to the revival of tradition as an alternative way of identification (Laakso, 1996). In the case of Mozambique, an example of the "lack" of an open civil society after the civil war, we see donors and international financial institutions looking favorably on traditional authorities as the missing link between the rural population and the state (West and Kloeck-Jenson, 1999).

As confirmed in the previous presentation, although the recognition of chiefs is officially presented as an attempt to democratize traditional leaders, it seems that the functioning and still questionable number of recognized officials, i.e. leaders in rural areas by the state, has become a veiled excuse for the failure to such areas are completely democratized.

In the observed countries, we can see that the recognition of traditional authorities came only after democratic changes. Incorporated traditional authorities in both countries, through legal regulation and their recognition, legalized the role of chiefs, but only within local governments. Unlike these two countries, in Ghana and Niger, chiefs have the right to run for local government and are very influential in party politics. In Botswana, the Houses of Chiefs form the Upper House of the National Assembly, and in Ghana they represent an independent advisory institution, whose aim is to advise the government on traditional matters (Ubink, 2008: 11).

Unlike other sub-Saharan African countries, such as South Africa, the Government of Uganda did not want to formally incorporate traditional authorities into the state apparatus. Instead, the government explicitly and repeatedly mentioned traditional authorities in the sense of "culture", which was confirmed by the "Law on Traditional and Cultural Leaders". However, what is significant for both countries is that traditional leaders are designated by the Regulation as neutral political actors.

However, it is not really applied in practice. Namely, in 2004 in the province of Maniku in Mozambique, the FRELIMO government informally involved the chiefs, who mobilized the rural electorate for the party's interests, in the campaign, although this is against the provisions of the Decree on the neutral political position of the chief (Kyed & Buur, 2006a: 563-581).

In the end, we can state that in these areas the processes of democratization, in the concrete way in which democratization as a political imaginary takes place, do not represent its instantiated or unilinear form. The fact is that democratization, as illustrated by the case of Mozambique, combined with the regaining of state control over people and territory, creates contradictions in practice.

The exploitation of traditional leaders in multiparty competition and modern political rituals such as elections raise additional and important questions about the essential understanding of the recognition of traditional leaders in governance and their role in the wave of democratization. Greater attention must be directed, but also deeply examined, to the process of replacing "post-colonial experiments" in the area of sub-Saharan Africa, in various forms of authoritarianism, political reforms and social order created in the 1980s and 1990s. However, the role of traditional authorities and their governance is not absent in academic thinking, in which some authors analyzed in the paper went a step further and argued that the intensive involvement of traditional leaders can ensure stability in African countries and improve governance and development. That in Uganda (due to the request for *federo* by the Buganda authorities), at least so far, still does not confirm the stated hypothesis, which does not mean that this statement will not take on a different character in the coming period.

Within the prevailing discourse and "political imaginary" of democratization, advocates of traditional chieftdom present chiefs as "authentic" African forms of democratic rule. Also, the thesis that is reflected in the advocacy for a "specific African form of democracy" (Ubink, 2008: 29), which would correspond and become applicable to these societies, was also mentioned on several occasions. The good vibes in which the "worrying question of democracy" (Englund, 2004) is raised and developed over the African continent is currently a nuanced color that extends, not only through the landscape of the modern part of this continent, but also part of the revival of traditional governance.

CONCLUSION

After gaining independence, beginning in the 1960s in Africa, in most countries the newly elected government leaders were skeptical of the chiefs. They were increasingly reminded of the previous period in which the chiefs were an extended arm of the colonial authorities, and many of them were considered corrupt collaborators who oppressed their countrymen. They were also perceived as an obstacle to modernization and nation building, and therefore sought to reduce their role in local government and national politics. The processes that the chiefs

ruled, the rituals and ideas that supported their authority, were understood as "unacceptable" in the struggle for a faster path to transformation. But the essential problems of Africa were mainly its underdevelopment and lack of democracy, where the chiefs and their form of government were seen as a significant aspect of the problem, and not as a possibility that could become part of the solution. This is especially present in areas where chiefs had influence over the community, but also control over resources, which in the future would have an arbitrary and strategic effect on the well-being of the state and society.

Aversion to chiefs during the gaining of political independence in most countries led to the abolition of traditional authorities in Uganda under Obote in 1967 and in Mozambique. Exceptions to this trend were Botswana, Nigeria, Malawi and Zambia, whose governments recognized traditional authorities and sought their inclusion in state structures. Whether rejected or incorporated by governments, the modernists of the day generally assumed that traditional authorities would disappear or die out, influenced by the emergence of a "citizenship" that, through a wave of social development and democratization, accepted the benefits of democratically elected government. While increasing attention was focused on elite state-building experiences after independence, a wave of re-traditionalization and traditional authority revival was sweeping across the continent.

Many governments have regulated the right of traditional rulers and their leaders through the Constitution, such as Uganda, or through special decrees, as in the case of Mozambique. Because of such attitudes, which are not unique, today's traditional authorities in these areas depict the landscape of contemporary Africa. However, the question still remains as to how far this form of governance, as well as the legitimacy of traditional leaders in modern forms of governance, can be compatible with the principles of democratic rule of law.

A good observation would go towards the line of acceptance, that is, reconciliation of hereditary traditional leadership with the principles of democracy. However, what can be stated is that traditional leadership remains an important actor in organizing people's lives at the local level, despite modern state structures. Traditional leaders provide basic services that states fail to provide. Also, leaders act as mediators between the government and the local population and are often a political force to be reckoned with, because of their control over resources and people, they potentially have electoral and general influence among them. More broadly, the various features of traditional authority form part of the integral political landscape of sub-Saharan Africa, while playing a significant role to varying degrees in the ongoing reconfiguration of power in the state.

REFERENCE LIST

- Arendt, H. (1982). *Lectures on Kant's Political Philosophy*. Chicago: Chicago University Press.
- Afrobarometer Survey - Round 4. Retrieved 14th April 2023, www.afrobarometer.org.
- Basil, D. (1992). *The Black Man's Burden: Africa and the Curse of the Nation-State*. New York: Three Rivers Press.
- Baldwin, K. (2015). *The Paradox of Traditional Leaders in Democratic Africa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Balandier, G. (1963). *Political Anthropology*. London: Penguin.
- Buur, L. & Kyed, H. M. (2005). *State recognition of traditional authority in Mozambique*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Coulanges Numa, D. F. (1927). *La Cité antique* (1870). Paris: Librairie Hachette.
- Chancellor, W. (1989). *The Destruction of Black Civilization: Great Issues of Race from 4500 BC to 2000 AD*. Chicago: Third World Press.
- Crowder, M. (1978). "West African chiefs". *Colonial West Africa*. London: Collected Essays, Frank Cass & Co. Ltd.
- Diop, C. A. (1974). *Pre-colonial Black Africa*. Chicago: Lawrence Hill.
- Delanty, G. (2003). *Community*. London and New York: Routledge.
- Englebert, P. (2002/2). Patterns and Theories of Traditional Resurgence in Tropical Africa. *Mondes en Développement*, 118(2), 51-61.
- Englebert, P. (2000). Born Again Buganda and the Limits of Traditional Resurgence in Africa. *Journal of Modern African Studies*, 40(3), 345-368.
- Englund, H. (2004). Introduction: Recognizing Identities, Imagining Alternatives. In H. Englund & F. B. Nyamjoh (eds.), *Rights and the Politics of Recognition in Africa*. London and New York: Zed Books.
- Economic Commission for Africa – ECA. (2007). *Harnessing Traditional Governance in Southern Africa*. Lusaka, Zambia: Economic Commission for Africa, Southern Africa Office.
- Goodfellow, T. & Lindemann, S. (2010). From Strongest Ally to Fiercest Rival? The Fallout between the Museveni Government and the Buganda Kingdom. In *ASAUK Biennial Conference*. Oxford.
- Holzinger, K., Kern, F. G. & Kromrey, D. (2016). The Dualism of Contemporary Traditional Governance and the State: Institutional Setups and Political Consequences. *Political Research Quarterly*, 69, 469-481.

Kyed, H. M. & Buur, L. (2006). Recognition and democratization “New Roles” for traditional leaders in sub-Saharan Africa. Copenhagen: Danish Institute for International Studies.

Kyed, H. M. & Buur, L. (2006 a). New Sites of Citizenship: Recognition of Traditional Authority and Group-based Citizenship in Mozambique. *Journal of Southern African Studies*, 32(3), 563-581.

Mamdani, M. (1996). *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*. Princeton: Princeton University Press.

Meneses, M. P., Fumo, J., Mbilana, G. & Conceição, G. (2006). Traditional Authority. In B. Boaventura de Sousa Santos., J.C. Trindade & M.P. Meneses (eds.), *Law and Justice in a Multicultural Society: The Case of Mozambique* (pp. 217-226). Dakar: Codesria.

Media Ulii. (2011). *The institution of traditional or cultural leaders Act*, 2011, Act 6. Retrieved April 14, 2023, from <https://media.ulii.org/files/legislation/ug-act-2011-6-publication-document.pdf>

Nabudere, D. W. (2004). Traditional and modern political systems in contemporary governance in Africa. *Journal of African Elections*, 3(1), 13-41.

Oomen, B. M. (2002). *Chiefs! Law, Power and Culture in Contemporary South Africa. Ph.D. Dissertation*. Netherlands: University of Leiden.

Oomen, B. M. (2005). *Chiefs in South Africa. Law, Power and Culture in the Post-Apartheid Era*. Oxford: James Currey.

Paine, C. (2014). *Ker Kwaro Acholi A Re-invention of Traditional Authority in northern Uganda*. Penglais: Department of International Politics, Aberystwyth University.

Ranger, T. (1995). The Invention of Tradition in Tropical Africa. In E. Hobsbawm & T. Ranger (eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Radelet, S. (2010). *Emerging Africa: How 17 Countries are Leading the Way*. Washington: DC: Library of Congress.

Roland, O. (1992). *The African Experience: Major Themes in African History from Earliest Times to the Present*. New York: Harper Collins.

Regulamento do Decreto 15/2000. (25 de Agosto, 2000). Buletim da Republica. *Maputo: Publicação oficial da República de Moçambique*, Suplemento.

Knežević, M. (2020). Velike i male nacije i države u međunarodnim odnosima: osvrt na odnose i svojstva veličine u geopolitici. *Politika nacionalne bezbednosti*, Godina XI, vol. 19 broj 2/2020. 39-61.

Laakso, L. (1996). Changing Notions of the Nation-State and the African Experience: Montesquieu Revisited. In A.O. Olukoshi & L. Laakso (eds.), *Challenges to the Nation-State in Africa*. (pp. 7-39). Uppsala, Sweden: Nordic Africa Institute.

Law Global Hub. (1995). Article 246 of the Uganda Constitution 1995. Institution of Traditional or Cultural Leaders, Chapter 16 of the Constitution. Retrieved April 14, 2023, from <https://www.lawglobalhub.com/article-246-uganda-constitution-1995/>

Logan, C. (2009). Selected Chiefs, Elected Councillors and Hybrid Democrats: Popular Perspectives on the Co-existence of Democracy and Traditional Authority. *The Journal of Modern African Studies*, 47(1), 101–128.

Purić, T. (2020). Ideološki i geopolitički aspekti rađanja američke imperije krajem 19. i početkom 20. veka. *Diplomatija i bezbednost*, Broj 2/2020, 55-76.

Skalník, P. (2004). Chiefdom: A Universal Political Formation?. *Focaal-European Journal of Anthropology*, 43, 76–98.

Smith, M. G. (1961). *Case Studies in African Pluralism*. Oxford: Oxford University Press.

Stevanović, N. (2022). Manipulacija verskim osećanjima kao determinanta društvenih sukoba – studija slučaja Nigerije. *Vojno delo*, 1/2022, 16-31.

Ubink, J. (2008). *Traditional Authorities in Africa Resurgence in an Era of Democratisation*. Amsterdam: Leiden University Press.

Veber, M. (1976). *Privreda i društvo - Tom prvi*. Beograd: Prosveta.

West, H. G., and S. Kloeck-Jenson. (1999), Betwixt and Between: ‘Traditional Authority’ and Democratic Decentralization in Post-War Mozambique. *African Affairs*, 98, 455–484.

Živanović, J. (2022). Suverenost u novom poretku generacija. *Diplomatija i bezbednost*, 5(1), 79-95.

Марија Павловић¹

ЗНАЧАЈ СПОРТА У ДРУШТВЕНОМ И ПОЛИТИЧКОМ ЖИВОТУ: ИСТОРИЈСКА И САВРЕМЕНА ПЕРСПЕКТИВА

Сажетак

Рад има за циљ да укаже на значај који спорт и спортисти имају у друштву, узимајући у обзир мултидимензионалну природу спорта, моћ рефлексије на појединца и друштво и интегративну функцију за заједницу. Као глобални феномен, национално усмерен, он представља и значајну спону у међудржавним односима. Имајући у виду вишезначан карактер феномена спорта, кроз анализу различитих друштвених аспеката, уочава се брза промена у комерцијализацији његове улоге, која је донела и знатне промене у савременом схватању ове проблематике. У оквиру тумачења његовог места у друштву, бројне су методе које се користе приликом доношења конкретних закључака. У том смислу је интердисциплинарно повезивање спорта са друштвеним и политичким струјањима очекивано и логично, јер доприноси бољем сагледавању и разумевању његове вредносне улоге у историјском и савременом контексту.

Кључне речи: спорт, олимпијске игре, политика, друштво, идеологија.

¹ Катедра за продукцију драмских и аудиовизуелних уметности и медија, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, Србија, marija.pavlovic@fdb.edu.rs

УВОД

Историја спорта и његова улога у друштвеном систему одувек су тема која је привлачила пажњу истраживача, али и других људи различитих професија. Сама реч спорт је латинског порекла, преузета од речи *disportare*, што значи разносити, док је на енглеском *sport* означавао игру, шалу, и телесна вежбања за која су потребне снага, издржљивост и умешност (Vučklija, 1980: 867).

У далекој прошлости, на својим почецима, спортске вештине су развијане у оквиру религиозних култова. Још у палеолиту, у првобитној људској заједници, плесна, атлетска и гимнастичка извођења су се одвијала на сакралним местима, у храмовима, а простор за такмичења у снази и брзини је ограђиван каменим стубовима (Flander, 1975: 27). Развој спорта, односно у то време, настанак и развој игара и вежби, током наредних векова утицао је и на развој односа друштва према овој појави и утицају који има на појединца.

Његова готово магична и опијајућа моћ да управља и усмерава народне масе, од памтивека је била приметна. У античким временима је имао улогу учвршћивања и снажења култа владара, као и одговарајуће идеологије. У том смислу, данашње време не представља изузетак; спорт се и даље често ставља у службу националне политике, при чему мотиви могу бити врло различити (Vuković, 2018), посматрани кроз призму националног поноса и идентитета, јединства и патриотизма. Као једна од најважнијих људских активности, спорт је кроз свој историјски развој често осликавао и економску, друштвену и политичку димензију. У савременом друштву он представља планетарни феномен (Šiljak, 2007: 12).

Као и остали друштвени сегменти, и спорт је подложен друштвено-историјским променама, које се рефлектују на његову улогу, функцију и значај. Интердисциплинарно повезивање спорта са друштвеним и политичким струјањима омогућава да се уочи његово место у друштву. Предмет интересовања овог рада је спорт у оквиру друштвено-политичких збивања смештених у историјски и савремени контекст. Поред тога што указује на развој и значај који спорт има у друштву, у раду се потенцира његов допринос на развој архитектуре (грађење спортских објеката, игралишта), интегративна функција (јачање националног идентитета, поноса) и улога коју има у ширењу позитивних друштвених вредности (заједништво, поштовање, разумевање). Такође, указује се и на злоупотребу спорта, односно спортских манифестација за промоцију одређених идеологија (политичких, верских) и ширење негативних друштвених вредности (насиља, дискриминације, итд).

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ СПОРТСКИХ АКТИВНОСТИ И УТИЦАЈ ПОЛИТИКЕ НА ВОДЕЋЕ СПОРТСКЕ ТОКОВЕ

Бројни страни, као и домаћи научници, проучавали су историју спорта античке Грчке, која се сматра колевком организованих великих спортских такмичења, а међу којима су најзначајније Олимпијске игре. На Олимпијске игре, први пут одржане 776. године пре нове ере, долазили су и државници, књижевници, песници, вајари и други уметници (Spernjak, 1931: 8–9; Šoškić, 2010: 14-19; Voganović, 1925: 7-8). Познато је и да је женама било забрањено такмичење, мада постоје примери када су прерушене жене узимале учешћа, па чак и као тренери. Свака од ових чињеница, од којих је најважнија да су током Игара постојали споразуми о прекиду ратова, несумњиво доводи спорт у тесну везу са политичким одлукама. То је отворило могућност продубљивања сазнања о овој теми на глобалном нивоу, али и дефинисању места и улоге спорта у друштву.

Утицај државе на спорт, односно спортска такмичења, може се у континуитету пратити и након престанка одржавања Олимпијских игара, преко Римског царства и средњовековне енглеске државе, док у новије доба, државни апарат кроз спортске институције спроводи своју политику, интересе и моћ (Đogatović, 2018: 354).

Систем модерног спорта који се развијао у 19. веку налази се у Олимпијским играма, за чије је обнављање 1896. године био заслужан барон Пјер де Кубертен. Игре су биле узор и модел за развој старих и настанак већине нових спортских дисциплина (Encyclopædia Britannica, 2010; Flander, 1975).² Постоје бројне студије посвећене развоју и утицају спорта на историју, архитектуру и друштвено-политички контекст, али су за овај рад важне оне које задиру у саму суштину теме. Спорт као најзначајнији глобални феномен, уз који су се, уз сама надметања, развила и најважнија спортска начела, као и посебни модели спортског истицања, описан је у бројним издањима, међу којима је посебно значајна Олимпијска повеља, издање Међународног олимпијског комитета (Olympic Charter, 2020).

Један од водећих страних истраживача, социолог Грејам Скамблер (Graham Scambler), тумачи значај спорта кроз нераскидиву повезаност са друштвеном и културном историјом (Scambler, 2005). озбиљна студија о развоју спорта у целом свету, у форми енциклопедијског садржаја, која повезује

² На сајту највеће онлајн енциклопедије на свету, могу се наћи сви неопходни историјски подаци о настанку Олимпијских игара у Старој Грчкој, настанку свих спортских дисциплина, и уопште о историји и развоју спорта.

историју, културу и систем вежбања многобројних спортских дисциплина, представљена је у књизи *Sports around the world, History, Culture and Practice* (Parrish, 2012). Историја спорта и спортске културе, представљена је и кроз компилацију истраживачких радова, међу којима су приказани и најпознатији спортски објекти, као и мечеви који су оставили трага у историји спорта, веома значајни за откривање промена које су део развоја сваког друштва (*Journal of Sport History*, 2015).

Сматра се да су се у Енглеској, која је колевка модерног спорта (Scambler, 2005: 8-11), оснивали и први спортски клубови, а самим тим градили и модерни спортски објекти (Šiljak, 2007: 120). У Енглеској је постојало старо аристократско занимање за спорт, где се кроз формална такмичења са противницима успостављала и социјална лествица којој су такмичари припадали. Тако су се спортска такмичења између Оксфорда и Кембриџа развила још од 1860. године, када су установљена и такмичења у крикету, веслању, „рекету“, „правом тенису“, атлетици, стрељаштву, билијару и „трци с препрекама“. Од 1870. игра се голф, фудбал, рагби и поло, од 1880. крос кантри и тенис; затим од 1890. бокс, хокеј, пливање, клизање и ватерполо, а између 1900. и 1913. установљавају се гимнастика, хокеј на леду, лакрос, мотоциклизам, надвлачење конопца, мачевање, ауто трке и брдски мотоциклизам (Hobsbawm, 2011: 434 – 435). Фудбал се масовно и великом брзином ширио међу радничком класом. Између 1870. и 1880. задобио је све институционалне и ритуалне карактеристике, које су и данас актуелне. На почетку развијан међу средњом класом у државним школама као аматерски спорт, већ до 1885. је професионализован, и то је време када руковођење клубова преузимају локални бизнисмени и други угледни људи. На тај начин је дошло до класних спајања између послодаваца и власника клубова са једне стране, и радника и фудбалера са друге (Mason, 1980: 420 – 421).

Типичан пример оваквих веза је она настала приликом посете принца и принцезе од Велса 1890. године градићу Сандерленд (Sunderland) у близини Њукасла (Newcastle). Баш тог дана је локални фудбалски тим играо утакмицу којој је присуствовао и принчевски пар, на стадиону на којем је било преко 20.000 посетилаца (Mason, 1980: 278). У овом гесту приказана је сва жеља владарског пара да покаже да је заједно са својим народом и на спортском мечу, навијајући за исти тим и у метафоричком значењу стављајући знак једнакости између свих својих грађана.

Све масовније глобално бављење спортом је крајем 19. века довело до тога да су поједине политичке партије, кроз националну идентификацију, спроводиле идеолошку пропаганду, што представља значајну тему којом су се бавили многи истраживачи, међу којима посебно место заузима Ерик Хобсбом

(Eric Hobsbawm) (Hobsbawm, 2011; Hobsbawm, 1992). Ово је период када се у целој Европи буде национална осећања, која су, изражавана кроз масовне спортске манифестације, користила пропаганду у циљу јачања националне свести.

Последње деценије 19. века означавају одлучујућу фазу формирања нових спортских дисциплина, наставка упражњавања старих и увођења у националне и интернационалне институције. То је омогућило јавно приказивање спорта, који је повезивао људе свих социјалних статуса (Hobsbawm, 2011: 436–436). Масовни спортови и они којима се бавила средња класа коришћени су за измишљене политичке и социјалне традиције, и на тај начин су били обезбеђени медијуми за националну идентификацију. То тада није била нова идеја, с обзиром да су немачки Турнери и чешки Соколи већ користили масовна физичка вежбања и манифестације за јачање националне свести (Hobsbawm, 2011: 438, 447).

Свакако је потребно поменути да су места, тј. простори у којима су се одвијала спортска такмичења и тренинзи, кључна за развој интеракције спортиста и публике. О водећим светским архитектама, који су пројектовали, односно дизајнирали спортске објекте, писао је Род Ширд (Rod Sheard), један од оснивача „Популуса” (Populous), познатог светског бироа за пројектовање спортских објеката, који се бави и теоријом архитектуре. Као искусни пројектант ових грађевина, бавио се улогом и друштвеним значајем стадиона, због чега је такву архитектуру назвао „архитектуром за нову глобалну културу” (Sheard, 2012).

Према његовом мишљењу, веома је битно удовољити очекивањима посетилаца, што је у директној спрези са друштвеним и политичким интересима. Архитекта Ширд сматра да би спортски објекти требало да означавају класичне иконе новог миленијума, места спорта и забаве, која мењају досадашњу друштвену перцепцију. Ови објекти представљају интегрални део града и место сусрета које је препознатљиво (Sheard, 2013).

У Србији се развој спорта кретао мало спорије, с обзиром на вишевековну вазалну улогу и сиромаштво, те је требало да протекне чак више од три деценије у односу на Енглеску како би се оформили први клубови. Ипак, на основу сачуваних историјских извора из 19. века, може се уочити тежња српске власти да прати западну културу (Љорић, 2019). Тако имамо ране примере организованих спортских активности на рекама већ крајем прве половине 19. века (Pavlović, 2022: 29-31). Млади људи, који су се враћали са школовања из западних земаља, доносили су и прва спортска правила.

Године 1851. отворено је прво стрелиште на Топчидеру, чијем отварању је присуствовао и кнез Александар Карађорђевић. Нажалост, оно је, због удаљености од центра града, било слабо посећено и врло брзо и напуш-

тено, али ентузијазам српских власти није јењавао и ускоро су покренуте друге спортске иницијативе (Pavlović, 2021). Једна од њих је развој коњичког спорта, те је већ 1862. године кнез Михаило изградио прво Тркалиште у Београду, приредивши и прва правила, по угледу на бечка. Прве галопске трке организоване су на његову и иницијативу српске владе 14. априла 1863. а на њима је имао и своју трибину (Кнежев „чадор”), са које је посматрао догађај (Pavlović, 2017: 8). То је био простор на коме се данас налазе део Булевар краља Александра, Правни факултет, хотел „Метропол”, Технички факултет и неколико зграда у Улици 27. марта. Након убиства кнеза Михаила, 1868. године, трке нису одржане све до 1890, када се оснива Дунавско коло јачача „Кнез Михаило”. Краљевска породица је, по угледу на енглеску, била покровитељ Дунавског кола, у оквиру кога је основан Џокеј клуб, а председник управе био је кнез Павле (Pavlović, 2021: 97).

Након премештања Тркалишта, на овом празном простору су направљени први фудбалски терени почетком 20. века, а терен им је уступила београдска општина. Све до изградње поменутих објеката на овом месту између два рата, овде су се одржавали фудбалски мечеви. Фудбалски терени су постојали на готово свим празним пољанама у Београду. На појединим су постојале атлетске стазе на којима су се одржавала атлетска такмичења, а неким је присуствовао и сам краљевски пар, краљ Александар и краљица Марија, који су на стадиону „Соко” у Кошутњаку имали и своју „краљеву трибину”, изграђену 1922. године (Pavlović, 2017: 10-12; Pavlović, 2021: 110). Драгоцени прилог овој теми представљала је књига Србислава Тодоровића (Todorović, 2009), у којој је хронолошким редом написан преглед изградње појединих објеката, као и оснивање првих спортских клубова.

Несумњиво најзначајнији извор информација представљају дневне, недељне и месечне новине, у којима може да се прати развој одређених спортских догађаја, као и њихов утицај на све сегменте заједнице. Анализа ових информација је важна како за инострану, тако и за домаћа истраживања историје спорта и политике.

Дубравка Стојановић дала је важан допринос истраживању развоја спорта и спортских друштава у Београду последње деценије 19. века, до почетка Првог светског рата, објединивши своја сазнања у књизи „Калдрма и асфалт” (Stojanović, 2008).

Развој спорта у Србији у периоду између два рата не заостаје за развојем водећих европских центара, али је и однос државе према спорту на високом нивоу. Најјачи утицај који је државна политика имала на спорт и спортске манифестације у Краљевини Југославији приметан је у соколском покрету, јер је сама идеологија соколства имала национални значај и била

главно упориште идеологије југословенства и владавине краља Александра I Карађорђевића (Pavlović, 2022: 37-45).

Када је реч о соколском покрету, значајно је издвојити архитекту Момира Коруновића, који је предводио соколе од оснивања првих друштава у Србији, бавећи се идејама и идеологијом соколства кроз активно учествовање у планирању и оснивању клубова, члановима, манифестацијама, слетским приредбама, соколским домовима и др. Био је председник грађевинско-уметничког одсека Савеза Сокола Краљевине Југославије, који је био један од најважнијих државних пројеката у то време, због чега му је професор Александар Кадијевић посветио монографију (Kadijević, 1996).

Професор Александар Игњатовић је дао прецизну анализу соколских идеолошких основа (Ignjatović, 2007), а од велике помоћи је била монографија Николе Жутића о историји соколског покрета, чија је идеологија југословенства снажно утицала на све сегменте друштва у Краљевини Југославији у међуратном периоду (Žutić, 1991). Важан допринос у истраживању архитектуре соколских домова, који су имали и улогу културних центара, и у којима су се одвијале готово све друштвене активности грађана, дала је Владана Путник (Putnik, 2015).

У међуратном периоду, владарска породица посвећује пажњу физичком васпитању омладине, улаже у спортске клубове и постаје њихов покровитељ. Познато је да је краљица Марија била покровитељ Боб клуба, који је имао своје седиште на Малом Калемегдану, потом Тенис клуба „Шумадија”, са теренима преко пута Боб клуба, а важно место заузимали су и Веслачки клуб „Београд” и Голф клуб. Игралиште Голф клуба „Београд” на Кошутњаку отворено је 1936. године, под покровитељством кнеза Павла, а тадашњи премијер Стојадиновић био је иницијатор изградње овог првог голф клуба у Краљевини Југославији (Pavlović, 2021: 118 - 125).

У капиталном делу у више томова „Београд у сећањима”, које се односи на период од почетка 20. века до Другог светског рата, налази се неколико радова посвећених развоју спорта у Београду (Deroko, 1977; Andrejević, 1977; Jovanović, 1977; Kojić, 1977; Maksimović, 1980; Andrejević, 1980; Limić, 1980; Lovrić, 1983). Ова сећања су нам приказала широку слику друштва у којем је развој спорта још увек био у свом повоју.

Историчар Дејан Зеџ је у свом раду проучавао развој фудбала између два рата (Zeć, 2011), описујући однос политичке елите према овом најважнијем споредном занимању. Није мање битно поменути и један од најзначајнијих спортских пројеката у овом периоду, пројекат Олимпијског стадиона архитекте Вермера Марха (Werner March), који није реализован, али је значајан због контроверзног избора архитекте и међусобног односа југословенске

и немачке владе пред сам почетак рата. Овом темом бавили су се многи истраживачи у оквиру својих радова (Blagojević, 2012), али као засебну, подробно је обрадио Иван Марковић (Marković, 2013).

Осим извора и литературе који су у директној вези са темом спорта на нашим просторима, постоје и извори који је само у назнакама дотичу, међу којима су најважније књиге о историји Београда (Paunović, 1971; Макуљевић, 2014). Значајну пажњу историји спорта, као феномену који се развијао кроз време, придавали су историчари спорта и спортске архитектуре, затим социолози и психолози. Од велике помоћи су и спортске енциклопедије (Radan, 1977; Flander, 1975), као и радови и књиге о урбанизацији града, у којима су посебни сегменти посвећени спорту (Dobrović, 1951; Maksimović, 1970a; Maksimović, 1983; Maksimović, 1970b).

Захваљујући спортистима (Pavlica, 1973; Šoškić, 2012) и спортским стручњацима (Tomić, 2013) који су оставили писане трагове, углавном у споменицама клубова (BSK: 1911-1931, 1931; Milovanović, 2011; Vukadinović, 1943; Војанић, 2007; Ružić, 1973; Andrejević, 1989), може се доћи до података где су се чланови окупљали, која су њихова имена и колико су новца издвајали, како за такмичења, тако и за изградњу терена на којима су играли. Тако постоје и информације о пренамени места на којима су вежбали, као и о подизању зграда које и данас постоје. Захваљујући књизи „Чика Дачине успомене 1903 - 1953” (Stojanović, 1953), која се односи на пола века историје фудбала, овакви детаљи су сачувани од заборавља.

Након Другог светског рата, нова власт је, поред обнове уништене инфраструктуре, посебну пажњу посветила формирању нових спортских клубова и организовању спортског живота земље. Током наредних деценија, спортисти уживају велико поштовање и остварују све веће успехе на интернационалном нивоу, а земља је отворена и спремна за већа улагања. Једна од водећих урбанистичких идеја шездесетих и седамдесетих година двадесетог века била је и пројектовање стамбено-рекреативних комплекса. Увођење оваквог хуманог концепта била је новина која је у будућности имала за циљ да побољша физички и здравствени живот грађана. Услед запослености становништва и недостатка времена за бављење физичком активношћу, урбанисти су тражили приступачна места у стамбеним блоковима и на тај начин свели на минимум време које би становништво потрошило за одлазак у удаљене спортске центре (Pavlović, 2022: 178).

Осим оваквог рекреативног концепта, велику важност за тадашњу власт Југославије имала су међународна такмичења и професионални спорт. Ово становиште је употпунила монографија архитекте Љиљане Бакић о стваралаштву брачног пара, Љиљане и Драгољуба Бакића (Bakić, 2012). У њој

можемо наћи податке да су за само девет месеци завршили комплетан пројекат за халу „Пионир”, јер је држава добила организацију светског првенства у рукомету. Ово је детаљ који јасно показује време и значај друштвених околности у којима је хала настајала.

Након златних седамдесетих година 20. века, када је Југославији била домаћин бројним међународним такмичењима у новим модерним халама и на новоизграђеним спортским теренима, и када је држава улагала велика средства у развој спорта на свим нивоима, долазе деведесете године и распад земље на неколико суверених држава, које су временом, свака за себе, изградиле своје нове политичко-спортске односе.

СПОРТ У СЛУЖБИ ПОЛИТИКЕ, ИДЕОЛОГИЈЕ И ПРОПАГАНДЕ

Спорт је појава која представља неодвојиви део друштва, и као таква се треба и проучавати (Вјелажас, 2006: 51). Без обзира у којој улози се јавља, у рекреативној, такмичарској, пријатељској или било којој другој, мора се посматрати као важан чинилац, који доприноси променама друштва, односно на коме се рефлектују промене. У оквиру различитих тумачења његовог места у друштву, бројне су методе које се узимају у обзир приликом доношења конкретних закључака. У том смислу је интердисциплинарно повезивање спорта са друштвеним и политичким струјањима очекивано и логично и доприноси бољем сагледавању и разумевању његове вредносне улоге у историјском и савременом контексту.

С тим у вези, државе и нације које су дошле до независности, преко спорта траже признање, потврду и своје место и у међународној заједници, док оне друге, моћне државе, кроз спорт потврђују свој статус. Спорт као интегрални део политике може се сматрати значајном политичком појавом, па се лако укључује у друштвене оквире које је могуће контролисати. Таква тенденција присутна је у светским размерама. Из тога се може закључити како је спорт значајна политичка појава погодна за утицај на масе, посебно младе. Из тога се исто тако може закључити како ова активност има значајну улогу у афирмацији земље и њене идеологије (Вјелажас, 2006: 62).

Осим тога, није реткост да од државног врха зависи да ли ће бити улагања, и у који спорт, клуб, тренера. Ту може да се уђе у зависно-подређени положај, због чега се дешава и да се добри или лоши резултати користе за манипулацију и пропаганду. Свакако би требало да се води више рачуна о интересима спорта и спортиста, изван личних политичких утицаја. Такође, потребно је нагласити да је интегративна улога спорта једна од најважнијих

спортских улога, јер доприноси бољем односу међу појединцима, групама, како на локалном, тако и на међународном нивоу, где имамо бројне примере.

Сви режими користили су спорт и спортисте у пропагандне сврхе, ради постизања одређених политичких циљева. Ти циљеви су често наметали идеологије, које су биле најочигледније у периоду између два светска рата у целој Европи. У то време, социјалистичке партије појединих европских земаља посебну пажњу поклањају спорту и формирају радничка спортска друштва, која су имала велики утицај на народ. Врхунац су биле прве Радничке Олимпијске игре (нису биле официјелне), одржане 1921. године у Прагу у Чехословачкој, које су касније одржане још три пута³ и на којима је учествовао велики број спортиста. Евидентно је колики су утицај имале социјалистичке партије у то време, оснивајући спортска удружења која су у свом имену често имала и реч слобода, као метафору за све оно чему је сваки појединац тежио (Ђогатовић, 2018: 355).

У том периоду долази до успостављања тоталитарних система, који су своју политику спроводили и кроз спортске манифестације. Постојали су и екстремни примери, где се најчешће наводи пример Олимпијских игара у Берлину 1936. године, које је водила нацистичка власт, а које су искоришћене за Хитлерову платформу о супериорности аријевске расе (Krüger, 2003: 20-21; Dowling, 2020).

Олимпијски покрет и Пјер де Кубертен (Pierre de Coubertin) дали су подршку оваквом представљању Олимпијских игара и аутократском политичком дискурсу у којем су били обесхрабрени сви они, укључујући и спортисте, који су се противили овом концепту. Једини начин да се супротставе је био бојкот, што је доводило спортисте, али и спортске организације и државе, у незгодан положај због губљења прилике да учествују на Играма. Поред подршке нацистичком режиму, Међународни олимпијски комитет је прихватио и њихов стандард јачања националне енергије кроз системско физичко вежбање, сматрајући да такав програм треба следити (Kreft, 2023: 344). Оно што је ипак представљало проблем оваквим ставовима је огроман успех америчког атлетичара црне пути, Џесија Овенса (Jesse Owens), освајача четири златне медаље, због чега је теорија о супериорности аријевске расе постала само недостижна жеља Хитлера и његових следбеника.

Кроз спортске организације нацисти су ширили тоталитарне идеје, а удружења као што су Хитлерјугенд (Hitler-Jugend) и Мусолинијеви момци били су најпознатији и само једни од њих. Као посебан пример, који је и

³ Радничке Олимпијске игре су, након Чехословачке, званично одржане у Немачкој, Аустрији и Белгији, док су оне планиране 1943. године отказане због Другог светског рата.

Хитлер истицао као пример нове Немачке, био је фудбалски клуб Шалке 04, који у периоду од 1934. до 1939. није изгубио ниједну утакмицу (Ђогатовић, 2018: 357). Овај пример представља очигледан монопол власти над спортом, а клуб је као непобедив имао велики утицај на читаву нацију. Са таквим манипулисањем масама, свет је ускоро ушао у крвави рат, управо предвођен претпостављеном „супериорном” расом.

Ни Краљевина Југославија није била изузета од подршке коју је дала нацистичком режиму, а кроз организацију Гран при (Grand Prix) трке одржане 3. септембра 1939. године, у тренутку када је Други светски рат већ објављен. Старт је био код данашње Библиотеке града Београда, а стаза је водила поред Зоолошког врта, око Калемегданског парка, назад до старта. Догађају је присуствовало 80.000 људи, и то је био највећи спортски догађај на Балкану између два рата, а организован је у част рођендана младог краља Петра II Карађорђевића (Џубриловић, 1974: 464).

И комунистички систем је имао снажан утицај на спорт и спортисте, помоћу којих су земље под овим режимом градиле национални идентитет истичући спортске успехе као успехе целог народа. Велика улагања и брига о спорту донели су и велике успехе на међународном плану, који се и данас истичу као јединствени у оно време (Ђогатовић, 2018: 356).

Након Другог светског рата установљене су фундаменталне промене у документима Уједињених нација о поштовању људских права, као најважнијој међународној гаранцији индивидуалних и групних слобода. Под оваквим околностима, на првим одржаним летњим Олимпијским играма у Латинској Америци, 1968. године у Мексику, десили су се догађаји који су заувек обележили управо непоштовање људских права. Само десет дана пред почетак, влада Мексика је на студентским демонстрацијама против режима, у масакру убила неколико стотина и ранила више од 1500 студената. Та трагедија је била повод да наоружани чувари обезбеђују отварање Игара. Осим студентима демонстрантима, слобода говора је била забрањена свим учесницима. Тако је заувек остао упамћен гест америчких спортиста афричког порекла, Томија Смита (Tommye Smith) и Џона Карлоса (John Carlos), добитника златне и бронзане медаље на 200 метара, када су на церемонији доделе изашли са подигнутим песницама у црним рукавицама и носећи црне чарапе уместо ципела, у знак подршке црначком покрету и људским правима (Kreft, 2023: 346). Њихов колега, Аустралијанац Норман (Peter Norman), освајач сребра, је у знак подршке носио беџ покрета за људска права. Амерички спортисти су након тог чина избачени из олимпијског села и годинама нису могли да се запосле, док је, због солидарности са колегама, Норманова каријера била завршена и никада више није наступао за Аустралију (Kreft, 2023: 346).

Избацивши своје атлетичаре из репрезентације на Олимпијским играма, америчка влада (Purić, 2020) је показала став према својим такмичарима црне пути. Ово је еклатантан пример политичког притиска на спортисте.

Још један трагичан догађај десио се на летњим Олимпијским играма у Минхену 1972. године, када су палестински терористи упали у олимпијско село и убили 11 израелских спортиста (Ђогатовић, 2018: 358). Овај чин је јасно показао да чак ни на највећем светском такмичењу спортисти не могу бити у потпуности заштићени и да ће увек бити посматрани кроз призму политичких идеја своје земље.

Озбиљан политички притисак може се пратити и кроз однос појединих земаља према Олимпијским играма одржаним у Москви 1980. Енглеска премијерка Маргарет Тачер (Margaret Thatcher) покушала је да утиче на британске спортисте да бојкотују ове Игре, због Совјетске инвазије на Авганистан. Док су се многе земље придружиле САД у бојкоту, британско друштво је месецима водило расправу око тога зашто бојкотовати спорт, ако се трговина и даље одвија несметано, упркос инвазији. Ови примери указују на одређене политичке одлуке, које нису нимало фер у односу на њене актере (Jefferys, 2016). Одбијање Сједињених Америчких Држава да учествује на летњим Играма у Москви 1980, директно је за последицу имало одбијање Совјетског Савеза да се такмичи на летњим ОИ у Лос Анђелесу 1984. године (Harris, 2020).

Спортисти су увек били предмет политичких игара и показатељи става доносилаца одлука. Бројни су примери неправди, па тако и санкција према спортистима из некадашње Југославије током деведесетих година 20. века на бројним такмичењима тих година. Међународни олимпијски комитет је дозволио спортистима свих нових земаља некадашње Југославије да се такмиче, осим српском тиму, због ратова који су тада вођени. Такође, због ратова које су Руси водили и још увек воде у 21. веку, руским спортистима је неколико пута било забрањено учешће на Олимпијским играма (Meeuwssen, 2023: 348). МОК се ставовима којима оправдава учешће једних, а забрањује такмичења другим спортистима, ставља на једну политичку страну, и без обзира на оправдања, јасно је да су спортисти у овим случајевима жртве одлука и својих влада и Међународног олимпијског комитета.

Државна политика одређених земаља најчешће користи спортска такмичења како би ширила свој утицај на глобалном плану, а својим богатством показала потенцијал целом свету. То је најочљивије на примерима улагања земаља домаћина у летње Олимпијске игре, где је најзначајнији пример Кине, са ОИ у Пекингу 2008. године, које су званично проглашене за до тада најскупље игре у модерној историји, са трошковима од 40,9 милијарди долара (Coakley, 2009: 24).

Важно је поменути и пример Велике Британије, која мења своју политику према спорту након Другог светског рата. Позната као земља која је увек много улагала у рекреативан спорт, ипак, са све бројнијим интернационалним такмичењима, постала је више усмерена на професионалне спортисте који су доприносили позитивном имиџу земље. Такав став је резултирао и великим инфраструктурним улагањима пред Олимпијске игре 1948. године (Jefferys, 2016), а потом и Игре одржане у Лондону 2012.

Имајући у виду чињеницу да међународне спортске манифестације и такмичења, као што су Олимпијске игре и Светско првенство у фудбалу, гледају чак и они који нису велики љубитељи спорта, политичари и политички моћници ове догађаје користе за обликовање политичког мишљења масе. Овакав начин спровођења политичких агенди никада не делује превише агресивно, због чега је идеалан за владајућу елиту. Из овог произилази мишљење да су моћ и спорт у међусобној корелацији, у којој је спорт покретач ширења моћи. Примери таквог утицаја су разни, од оног када се даје глас у спортским федерацијама, до бодовања на националним такмичењима, од чега зависе и сва међународна спортска такмичења, у којима спортисти могу или не могу учествовати. Нажалост, утицај моћи на спортисте се огледа и у примерима злостављања, потом корупције, допинга, намештања мечева и др. (Harris, 2020).

Расна идеологија је комплексна тема о којој се више од једног века писало на различите начине, нарочито у САД. Пре свега је постојало веровање да је потенцијал тамнопутих спортиста и њихових „природних” могућности у предности у односу на спортисте светле боје коже (Coakley, 2009: 19-20). Осим ове, кроз спорт су се фаворизовале и друге врсте идеологија, а једна од најчешћих је идеологија да су мушкарци супериорнији од жена у спорту, што је резултирало далеко већим буџетима који су се издвајали за мушки спорт. Кроз цео 20. век се фаворизовао мушки спорт, што је углавном обесхрабривало жене у спорту. Такав став се временом мењао, али је чињеница да издвајања за мушки спорт знатно превазилазе давања за женски. Срећом, постоје људи који не прихватају овакве ставове и успевају да утичу на промене, које су женском спорту донеле бенефите (Coakley, 2009: 19-20). Феминистички покрет је такође имао улогу у настојањима да изједначи улогу и значај мушког и женског спорта, и данас државе све више улажу у професионалне спортисткиње (Ђогатовић, 2018: 355).

Политичке елите су увек имале своје интересе унутар самог спорта, а посебно кад су директно или индиректно биле укључене у финансирање и улагање у спорт и спортске манифестације. Због тога је њихова потреба за повезивањем са свеобухватним друштвеним токовима кроз популистички карактер интегрисан у спорт неспорна (Ratković, 2020: 433). Модеран спорт

се на тај начин постепено прилагодио глобалном политичком систему и токовима моћи, упркос Олимпијској повељи (Olympic Charter), у којој је јасно наведено да су забрањене политичка, религијска и расна пропаганда, као и било каква политичка деловања (Meeuwssen, 2023: 342-343).

ЗАКЉУЧАК

Спорт је, као глобални феномен, од својих почетака имао једну од водећих улога у друштвеном животу заједнице. Још од античких времена и првих Олимпијских игара, спортисти су били слављени као национални хероји, а њихови успеси су се користили у уздизању успеха целе нације.

У савременом, модерном друштву, веза државе и спорта постаје једна од најјачих друштвено-политичких спрега. Због тога је сагледавање значаја политичких потеза који су допринели ширењу и популаризацији спорта захтевало примену више методолошких принципа. Оснивање спортских институција, клубова и удружења посвећених и рекреативном и професионалном спорту јачало је улогу коју власт има у заједници. С тим у вези, улога спорта и спортских резултата служила је и да обезбеди поштовање једној земљи, што је доприносило ширењу патриотизма и националних вредности, и где су се успешни спортисти истицали управо у промоцији своје нације и земље.

Интересовање готово сваког појединца и идентификација са победницима имали су посебан значај у ширењу различитих идеологија, које су често имале опасан карактер и изазивале бројне несреће. Без обзира на слободу говора, равноправност, једнакост, и друге вредности које су прокламоване кроз спорт, спортска удружења и институције, историја сведочи о бројним кршењима људских права, која су се могла пратити кроз очигледне примере на бројним Олимпијским играма. Такође, Међународни олимпијски комитет се у тим случајевима стављао на једну страну, што је у супротности са Олимпијском повељом, у којој су јасно наведене олимпијске вредности, које су биле прекршене.

Најочигледнији пример подршке кршењу људских права је подршка нацистичкој Немачкој и њиховом концепту Игара 1936. године у Берлину, где је однос према спортистима црне боје коже био јавно дискриминишући, упркос свим правилима спортског понашања. Имајући у виду овакве догађаје, с правом се може рећи да се дискриминација појављивала увек када су државни интереси били угрожени. И Игре у Мексику су биле очигледан пример мешања политике у спорт, а сурова гушења протеста и убиства студената који су демонстрирали против владиних мера одвијали су се пред очима целог света.

У Србији је владарска породица имала слуха за моду која је долазила са Запада и један од првих спортских покровитеља је био управо кнез Михаило. Поред тога што је подигао прво Тркалиште и организовао прве галопске трке у Београду 1863. године, за које је написао и прва правила по узору на бечка, он је и новчано помагао прве спортисте. Важност државне политике тада се огледа и у одлуци да се вежбање уведе у школски систем као обавезан предмет.

Након Првог светског рата, долази до наглог просперитета спорта и оснивају се бројни клубови којима је покровитељ краљевска породица. Са соколским покретом, владарска моћ је истицана кроз слетске манифестације, а идеологија југословенства је била у пуном замаху. И после Другог светског рата, држава је велика средства улагала у развој спортске инфраструктуре, а брига власти за сваког појединца огледала се и у изградњи и отварању локалних спортских центара.

Двадесет први век донео је ново гледање на улогу спорта у друштву у целом свету, при чему је главни фокус стављен на брзину ширења информација, које су отвориле могућности померања граница до неслућених размера. Све ове чињенице указују на моћ коју политичка елита има у односу на спортисте. Као национални хероји, у које су упрте све очи, они су јасни носиоци политичког деловања и идеологија.

*Marija Pavlović*¹

THE SIGNIFICANCE OF SPORT IN SOCIAL AND POLITICAL LIFE: HISTORICAL AND CONTEMPORARY PERSPECTIVES

Abstract

The paper aims to point out the importance that sport and athletes have in society, taking into account the multidimensional nature of sport, the power of reflection on the individual and society and the integrative function for the community. As a global phenomenon, nationally oriented, it also represents a significant link in interstate relations. Bearing in mind the ambiguous nature of the phenomenon of sport, through the analysis of various social aspects, a rapid change in the commercialization of its role can be observed, which has also brought significant changes in the modern understanding of this issue. Within the interpretation of its place in society, there are numerous methods that are used when making concrete conclusions. In this sense, the interdisciplinary connection of sport with social and political currents is expected and logical, because it contributes to a better perception and understanding of its valuable role in the historical and contemporary context.

Keywords: *sport, Olympic Games, politics, society, ideology.*

¹ Department of Drama and Audiovisual Arts and Media Production, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, Serbia, marija.pavlovic@fdb.edu.rs

INTRODUCTION

The history of sport and its role in the social system have always been a topic that has attracted the attention of researchers and other people from different professions. The word sport itself is of Latin origin, taken from the word *disportare*, which means to disport, while in English the word *sport* meant play, joke, and physical exercises that require strength, endurance and dexterity (Vujaklija, 1980: 867).

In the distant past, at its beginnings, sports skills were developed within religious cults. Back in the Paleolithic, in the original human community, dance, athletic and gymnastic performances took place in sacred places, in temples, and the space for strength and speed competitions was fenced off with stone pillars (Flander, 1975: 27). The development of sports, i.e. at that time, the origin and development of games and exercises, during the following centuries also influenced the development of society's attitude towards this phenomenon and the impact it has on the individual.

Its almost magical and intoxicating power to manage and direct the masses of people has been noticeable since time immemorial. In ancient times, it had the role of consolidating and strengthening the cult of the ruler, as well as the corresponding ideology. In this sense, today is not an exception; sport is still often put at the service of national politics, where the motives can be very different (Vuković, 2018), viewed through the prism of national pride and identity, unity and patriotism. As one of the most important human activities, sport, throughout its historical development, has often depicted economic, social and political dimensions. In contemporary society, it represents a planetary phenomenon (Šiljak, 2007: 12).

Like other social segments, sport is subject to socio-historical changes, which reflect on its role, function and importance. The interdisciplinary connection of sport with social and political currents makes it possible to see its place in society. The subject of interest of this paper is sport within the socio-political events placed in the historical and contemporary context. In addition to pointing out the development and importance of sport in society, the paper highlights its contribution to the development of architecture (building sports facilities, playgrounds), integrative function (strengthening national identity, pride) and the role it plays in spreading positive social values (togetherness, respect, understanding). It also points to the abuse of sports, that is, sports events for the promotion of certain ideologies (political, religious) and the spread of negative social values (violence, discrimination, etc.).

HISTORICAL DEVELOPMENT OF SPORTS ACTIVITIES AND THE INFLUENCE OF POLITICS ON THE LEADING SPORTS TRENDS

Numerous foreign as well as domestic scientists have studied the history of sports in ancient Greece, which is considered the cradle of organized major sports competitions, the most important of which are the Olympic Games. The Olympic Games, held for the first time in 776 BC, were attended by statesmen, writers, poets, sculptors and other artists (Spernjak, 1931: 8–9; Šoškić, 2010: 14-19; Bogunović, 1925: 7- 8). It is also known that women were forbidden to compete, although there are examples when disguised women took part, and even as coaches. Each of these facts, the most important of which is that during the Games there were agreements on the cessation of wars, undoubtedly brings sports into a close relationship with political decisions. This opened up the possibility of deepening knowledge about this topic on a global level, but also defining the place and role of sport in society.

The influence of the state on sports, i.e. sports competitions, can be continuously monitored even after the Olympic Games ceased, through the Roman Empire and the medieval English state, while in recent times, the state apparatus implements its policy, interests and power through sports institutions (Đogatović, 2018: 354).

The system of modern sports that developed in the 19th century is found in the Olympic Games, whose renewal in 1896 was credited to Baron Pierre de Coubertin. The Games were the role model for the development of old and the emergence of most new sports disciplines (Encyclopædia Britannica, 2010; Flander, 1975).² There are numerous studies devoted to the development and influence of sport on history, architecture and socio-political context, but for this paper, those that penetrate to the very essence of the subject are important. Sport as the most important global phenomenon, with which, along with the competitions themselves, the most important sports principles and special models of sports excellence have been developed, is described in numerous publications, among which the Olympic Charter, published by the International Olympic Committee (Olympic Charter, 2020).

One of the leading foreign researchers, sociologist Graham Scambler, interprets the importance of sport through its inextricable connection with social and cultural history (Scambler, 2005). A serious study on the development of sports around the world, in the form of an encyclopedic content, which connects the history,

² On the website of the largest online encyclopedia in the world, you can find all the necessary historical data about the origin of the Olympic Games in Ancient Greece, the origin of all sports disciplines, and generally about the history and development of sports.

culture and practice system of numerous sports disciplines, is presented in the book *Sports around the world, History, Culture and Practice* (Parrish, 2012). The history of sports and sports culture is also presented through a compilation of research papers, among which the most famous sports objects are shown, as well as matches that left a mark in the history of sports, very significant for discovering the changes that are part of the development of every society (*Journal of Sport History*, 2015).

It is considered that in England, which is the cradle of modern sports (Scambler, 2005: 8-11), the first sports clubs were founded, and therefore modern sports facilities were built (Šiljak, 2007: 120). In England, there was an old aristocratic interest in sports, where the social ladder to which the competitors belonged was established through formal competitions with opponents. Thus, sports competitions between Oxford and Cambridge developed since 1860, when competitions in cricket, rowing, "racquetball", "real tennis", athletics, archery, billiards and "steeplechase" were also established. Golf, football, rugby and polo have been played since 1870, cross country and tennis since 1880; then from 1890, boxing, hockey, swimming, skating and water polo, and between 1900 and 1913, gymnastics, ice hockey, lacrosse, motorcycling, tug-of-war, fencing, auto racing and mountain biking were established (Hobsbawm, 2011: 434 - 435). Football spread massively and rapidly among the working class. Between 1870 and 1880, it acquired all the institutional and ritual characteristics, which are still current today. Initially developed among the middle class in public schools as an amateur sport, it was already professionalized by 1885, and that is when the management of the clubs was taken over by local businessmen and other prominent people. In this way, there were class mergers between employers and club owners on the one hand, and workers and footballers on the other (Mason, 1980: 420 – 421).

A typical example of such connections was the one that arose during the visit of the Prince and Princess of Wales in 1890 to the town of Sunderland near Newcastle. On that very day, the local football team played a match attended by the princely couple, in a stadium with over 20,000 visitors (Mason, 1980: 278). This gesture shows all the desire of the ruling couple to demonstrate that they are together with their people at a sports match, cheering for the same team and in a metaphorical sense putting a sign of equality between all their citizens.

The increasingly massive global practice of sports at the end of the 19th century led to the fact that certain political parties, through national identification, carried out ideological propaganda, which is an important topic that many researchers dealt with, among whom Eric Hobsbawm occupies a special place (Hobsbawm, 2011; Hobsbawm, 1992). This is the period when national feelings are awakening throughout Europe, which, expressed through mass sports events, used propaganda in order to strengthen national consciousness.

The last decades of the 19th century mark the decisive phase of the formation of new sports disciplines, the continuation of the old ones and their introduction into national and international institutions. This enabled the public display of sports, which connected people of all social statuses (Hobsbawm, 2011: 436–436). Mass sports and those played by the middle class were used for fictional political and social traditions, and thus provided media for national identification. This was not a new idea at the time, considering that the German Turners and the Czech Sokol movement had already used mass physical exercises and manifestations to strengthen national consciousness (Hobsbawm, 2011: 438, 447).

It is certainly necessary to mention that places, i.e. spaces where sports competitions and trainings took place, were crucial for the development of interaction between athletes and the audience. Rod Sheard, one of the founders of "Populous", a well-known world bureau for the design of sports facilities, which also deals with the theory of architecture, wrote about the world's leading architects who designed sports facilities. As an experienced designer of these buildings, he dealt with the role and social significance of stadiums, which is why he called such architecture "architecture for a new global culture" (Sheard, 2012).

According to his opinion, it is very important to meet the expectations of visitors, which is in direct connection with social and political interests. Architect Sheard believes that sports facilities should represent classic icons of the new millennium, places of sport and entertainment, which change the previous social perception. These buildings represent an integral part of the city and a recognizable meeting place (Sheard, 2013).

In Serbia, the development of sports was a little slower, considering the centuries-old vassal role and poverty, and even more than three decades had to pass compared to England for the first clubs to be formed. Nevertheless, on the basis of preserved historical sources from the 19th century, one can observe the Serbian government's desire to follow Western culture (Lopičić, 2019). Thus, we have early examples of organized sports activities on rivers already at the end of the first half of the 19th century (Pavlović, 2022: 29-31). Young people, returning from education in Western countries, brought the first sports rules.

In 1851, the first shooting range was opened on Topčider, the opening of which was attended by Prince Aleksandar Karađorđević. Unfortunately, due to its distance from the city center, it was poorly attended and very quickly abandoned, but the enthusiasm of the Serbian authorities did not wane and soon other sports initiatives were launched (Pavlović, 2021). One of them is the development of equestrian sports, and already in 1862, Prince Mihailo built the first Racecourse in Belgrade, and prepared the first rules, modeled after the one in Vienna. The first galloping races were organized on his initiative and that of the Serbian government on April 14, 1863, and

he had his own tribune (Prince's "chador"), from which he watched the event (Pavlović, 2017: 8). It was the area where today part of Kralja Aleksandra Boulevard, the Faculty of Law, the Metropol hotel, the Faculty of Technology and several buildings on 27th Marta Street are located. After the murder of Prince Mihailo in 1868, the races were not held until 1890, when the "Prince Mihailo" Danube Circle of riders was founded. The royal family, following the example of the English family, was the patron of the Danube Circle, within which the Jockey Club was founded, and the president of the board was Prince Pavle (Pavlović, 2021: 97).

After the relocation of the Racecourse, the first football fields were built on this empty space at the beginning of the 20th century, and the field was given to them by the Belgrade municipality. Until the construction of the mentioned facilities in this place between the two wars, football matches were held here. Football fields existed on almost all empty fields in Belgrade. Some of them had athletic tracks where athletic competitions were held, and some were attended by the royal couple themselves, King Alexander and Queen Maria, who also had their own, "royal tribune", built in 1922 at the "Soko" stadium in Košutnjak. (Pavlović, 2017: 10-12; Pavlović, 2021: 110). A valuable contribution to this topic was the book by Srbislav Todorović (Todorović, 2009), in which an overview of the construction of individual buildings, as well as the establishment of the first sports clubs, was written in chronological order.

Undoubtedly, the most important source of information is daily, weekly and monthly newspapers, in which you can follow the development of certain sports events, as well as their impact on all segments of the community. The analysis of this information is important for both foreign and domestic research into the history of sport and politics.

Dubravka Stojanović made an important contribution to the research of the development of sports and sports clubs in Belgrade in the last decade of the 19th century, until the beginning of the First World War, gathering her findings in the book "Cobblestones and Asphalt" (Stojanović, 2008).

The development of sports in Serbia in the period between the two wars did not lag behind the development of the leading European centers, but the attitude of the state towards sports was also at a high level. The strongest influence that state politics had on sports and sports events in the Kingdom of Yugoslavia was noticeable in the Sokol movement, because the ideology of the movement itself had national significance and was the main stronghold of the ideology of Yugoslavia and the rule of King Alexander I Karađorđević (Pavlović, 2022: 37-45).

When it comes to the Sokol movement, it is important to single out the architect Momir Korunović, who led it since the founding of the first societies in Serbia, dealing with the ideas and ideology of Sokol through active participation

in the planning and establishment of clubs, members, events, gathering events, Sokol homes etc. He was the president of the construction and art department of the Sokol Association of the Kingdom of Yugoslavia, which was one of the most important state projects at the time, which is why professor Aleksandar Kadijević dedicated a monograph to him (Kadijević, 1996).

Professor Aleksandar Ignjatović gave a precise analysis of the Sokol ideological foundations (Ignjatović, 2007), and Nikola Žutić's monograph on the history of the Sokol movement, whose ideology of Yugoslavia strongly influenced all segments of society in the Kingdom of Yugoslavia in the interwar period, was of great help (Žutić, 1991). Vladana Putnik made an important contribution to the research of the architecture of Sokol homes, which also had the role of cultural centers, and where almost all social activities of the citizens took place (Putnik, 2015).

In the interwar period, the ruling family paid attention to the physical education of the youth, invested in sports clubs and became their patron. It is known that Queen Maria was a patron of the Bob Club, which had its headquarters on Mali Kalemegdan, then the Tennis Club "Šumadija", with courts across from the Bob Club, while the Rowing Club "Belgrade" and the Golf Club also played an important role. The golf course of the "Belgrade" Golf Club in Košutnjak was opened in 1936, under the patronage of Prince Pavle, and the then Prime Minister Stojadinović was the initiator of the construction of this first golf club in the Kingdom of Yugoslavia (Pavlović, 2021: 118 - 125).

In the capital book in several volumes "Belgrade in memories", which refers to the period from the beginning of the 20th century to the Second World War, there are several papers dedicated to the development of sports in Belgrade (Deroko, 1977; Andrejević, 1977; Jovanović, 1977; Kojić, 1977; Maksimović, 1980; Andrejević, 1980; Limić, 1980; Lovrić, 1983). These memories showed us a broad picture of a society in which the development of sports was still in its initial period.

In his book, historian Dejan Zec studied the development of football between the two wars (Zec, 2011), describing the attitude of the political elite towards this most important secondary occupation. It is no less important to mention one of the most important sports projects in this period, the Olympic Stadium project by the architect Werner March, which was not realized, but is significant due to the controversial choice of the architect and the relationship between the Yugoslav and German governments before the start of the war. Many researchers dealt with this topic in their works (Blagojević, 2012), but as a separate topic, Ivan Marković dealt in detail (Marković, 2013).

In addition to sources and literature that are directly related to the topic of sports in our region, there are also sources that touch on it only in hints, among which the most important are books on the history of Belgrade (Paunović, 1971;

Makuljević, 2014). Significant attention was paid to the history of sports, as a phenomenon that developed over time, by historians of sports and sports architecture, followed by sociologists and psychologists. Sports encyclopedias (Radan, 1977; Flander, 1975), as well as works and books on the urbanization of the city, in which special segments are devoted to sports (Dobrović, 1951; Maksimović, 1970a; Maksimović, 1983; Maksimović, 1970b) are also of great help.

Thanks to athletes (Pavlica, 1973; Šoškić, 2012) and sports experts (Tomić, 2013) who left written traces, mainly in memories of clubs (BSK: 1911-1931, 1931; Milovanović, 2011; Vukadinović, 1943; Bojanić, 2007; Ružić, 1973; Andrejević, 1989), it is possible to obtain data on where the members gathered, what their names were and how much money they allocated, both for competitions and for the construction of the fields on which they played. There is also information about the conversion of the places where they practiced, as well as about the construction of buildings that still exist today. Thanks to the book "Uncle Dača's memories 1903 - 1953" (Stojanović, 1953), which refers to half a century of football history, such details have been preserved from oblivion.

After the Second World War, the new government, in addition to rebuilding the destroyed infrastructure, paid special attention to the formation of new sports clubs and the organization of the country's sports life. During the following decades, athletes enjoy great respect and achieve greater success at the international level, and the country is open and ready for greater investment. One of the leading urban planning ideas of the 1960s and 1970s was the design of residential and recreational complexes. The introduction of such a humane concept was a novelty that in the future aimed to improve the physical and health life of citizens. Due to the employment of the population and the lack of time for physical activity, urban planners looked for accessible places in residential blocks and thus reduced to a minimum the time that the population would spend going to distant sports centers (Pavlović, 2022: 178).

Apart from this recreational concept, international competitions and professional sports were of great importance to the then Yugoslav government. This point of view was completed by architect Ljiljana Bakić's monograph on the work of the married couple, Ljiljana and Dragoljub Bakić (Bakić, 2012). In it, we can find information that in just nine months they completed the entire project for the Pionir sports hall, because the country won the organization of the world championship in handball. This is a detail that clearly shows the time and importance of the social circumstances in which the sports hall was created.

After the golden seventies of the 20th century, when Yugoslavia hosted numerous international competitions in new modern sports halls and on newly built sports grounds, and when the state invested large amounts of money in the development of sports at all levels, the nineties came and the breakup of the coun-

try into several sovereign states, which over time, each for themselves, built their new political and sports relations.

SPORT IN THE SERVICE OF POLITICS, IDEOLOGY AND PROPAGANDA

Sport is a phenomenon that represents an inseparable part of society, and should be studied as such (Bjelajac, 2006: 51). Regardless of the role it appears in, recreational, competitive, friendly or any other, it must be seen as an important factor that contributes to changes in society, that is, on which changes in society are reflected. Within the framework of different interpretations of its place in society, there are numerous methods that are taken into account when making concrete conclusions. In this sense, the interdisciplinary connection of sport with social and political currents is expected and logical and contributes to a better understanding as well as understanding of its valuable role in the historical and contemporary context.

In this regard, states and nations that achieved independence seek recognition, confirmation and their place in the international community through sports, while those other, powerful states, confirm their status through sports. Sport as an integral part of politics can be considered a significant political phenomenon, so it is easily included in social frameworks that can be controlled. Such a tendency is present on a global scale. It can be concluded from this that sport is a significant political phenomenon suitable for influencing the masses, especially the youth. From this it can also be concluded that this activity has a significant role in the affirmation of the country and its ideology (Bjelajac, 2006: 62).

In addition, it is not rare that it depends on the state leadership whether there will be investments, and in which sport, club and coach. This is where one can enter a dependent-subordinate position, which is why it happens that good or bad results are used for manipulation and propaganda. Certainly, more attention should be paid to the interests of sports and athletes, beyond personal political influences. Also, it should be emphasized that the integrative role of sport is one of the most important sports roles, because it contributes to a better relationship between individuals and groups, both locally and internationally, where we have numerous examples.

All regimes used sports and athletes for propaganda purposes, in order to achieve certain political goals. These goals often imposed ideologies, which were most evident in the period between the two world wars throughout Europe. At that time, the socialist parties of certain European countries paid special attention to sports and formed workers' sports associations, which had a great influence on the people. The highlight was the first Workers' Olympiads (they were not offi-

cial), held in 1921 in Prague, Czechoslovakia, which were later held three more times³ and in which a large number of athletes participated. It is evident how much influence the socialist parties had at that time, founding sports associations that often had the word freedom in their name, as a metaphor for everything that every individual aspired to (Đogatović, 2018: 355).

During that period, totalitarian systems were established, which implemented their policies through sports events. There were also extreme examples, where the most often cited example is the Olympic Games in Berlin in 1936, which were run by the Nazi government, and which were used for Hitler's platform on the superiority of the Aryan race (Krüger, 2003: 20-21; Dowling, 2020).

The Olympic Movement and Pierre de Coubertin supported this representation of the Olympic Games and an autocratic political discourse in which all those, including athletes, who opposed this concept were discouraged. The only way to oppose them was a boycott, which put athletes, as well as sports organizations and countries, in an awkward position due to losing the opportunity to participate in the Games. In addition to supporting the Nazi regime, the International Olympic Committee also accepted their standard of strengthening national energy through systematic physical exercise, believing that such a program should be followed (Kreft, 2023: 344). What posed a problem to such attitudes was the enormous success of the black-skinned American athlete, Jesse Owens, winner of four gold medals, which made the theory of the superiority of the Aryan race just an unattainable wish of Hitler and his followers.

Through sports organizations, the Nazis spread totalitarian ideas, and associations such as the Hitler Youth (Hitler-Jugend) and Mussolini's Boys were the most famous and only one of them. As a special example, which Hitler emphasized as an example of the new Germany, was the football club Schalke 04, which did not lose a single game in the period from 1934 to 1939 (Đogatović, 2018: 357). This example represents an obvious monopoly of the government over sports, and the club, as invincible, had a great influence on the entire nation. With such manipulation of the masses, the world soon entered into a bloody war, precisely led by a supposed "superior" race.

The Kingdom of Yugoslavia was not exempt from the support it gave to the Nazi regime, through the organization of the Grand Prix race held on September 3, 1939, at the time when the Second World War had already been declared. The start was near the present-day Library of the City of Belgrade, and the path led past the Zoo, around Kalemegdan Park, back to the start. The event

³ After Czechoslovakia, the Workers' Olympiads were officially held in Germany, Austria and Belgium, while those planned for 1943 were canceled due to the Second World War.

was attended by 80,000 people, and it was the biggest sports event in the Balkans between the two wars, and it was organized in honor of the birthday of the young king Peter II Karađorđević (Čubrilović, 1974: 464).

The communist system also had a strong influence on sports and athletes, with the help of which countries under this regime built their national identity by emphasizing sports successes as the successes of the whole nation. Big investments and care for sports also brought great successes on the international level, which even today stand out as unique at that time (Đogatović, 2018: 356).

After the Second World War, fundamental changes were established in the United Nations documents on respect for human rights, as the most important international guarantee of individual and group freedoms. Under these circumstances, at the first Summer Olympic Games held in Latin America, in 1968 in Mexico, events took place that forever marked precisely the disrespect for human rights. Just ten days before the start, the government of Mexico killed several hundred and injured more than 1500 students in a massacre at student demonstrations against the regime. That tragedy was the reason for armed guards to secure the opening of the Games. Except for student protesters, freedom of speech was prohibited for all participants. Thus, the gesture of American athletes of African origin, Tommie Smith and John Carlos, winners of the gold and bronze medals in the 200 meters, when they came out at the awarding ceremony with raised fists in black gloves and wearing black socks, instead of shoes, in support of the black movement and human rights, was forever remembered. (Kreft, 2023: 346). Their colleague, Australian Peter Norman, winner of the silver medal, wore the badge of the human rights movement as a sign of support. American athletes were kicked out of the Olympic village after that act and could not get a job for years, while, due to solidarity with his colleagues, Norman's career was over and he never played for Australia again (Kreft, 2023: 346). By expelling its athletes from the national team at the Olympic Games, the American government (Purić, 2020) showed its attitude towards its black-skinned competitors. This is a blatant example of political pressure on athletes.

Another tragic event occurred at the Summer Olympics in Munich in 1972, when Palestinian terrorists invaded the Olympic village and killed 11 Israeli athletes (Đogatović, 2018: 358). This act clearly shows that even in the world's biggest competition, athletes cannot be completely protected and will always be viewed through the prism of their country's political ideas.

Serious political pressure can also be traced through the attitude of certain countries towards the Olympic Games held in Moscow in 1980. English Prime Minister Margaret Thatcher tried to influence British athletes to boycott these Games, due to the Soviet invasion of Afghanistan. While many countries have joined the US in boycotting, British society had been debating for months why to

boycott the sport, if trade was still going on smoothly, despite the invasion. These examples indicate certain political decisions, which are not at all fair in relation to its actors (Jefferys, 2016). The refusal of the United States of America to participate in the 1980 Summer Games in Moscow directly resulted in the refusal of the Soviet Union to compete in the 1984 Summer Olympics in Los Angeles (Harris, 2020).

Athletes have always been the subject of political games and indicators of the attitude of decision makers. There are numerous examples of injustice, including sanctions against athletes from the former Yugoslavia during the nineties of the 20th century at numerous competitions in those years. The International Olympic Committee allowed the athletes of all the new countries of the former Yugoslavia to compete, except for the Serbian team, because of the wars that were fought at the time. Also, due to the wars that the Russians have waged and are still waging in the 21st century, Russian athletes have been banned from participating in the Olympic Games several times (Meeuwsen, 2023: 348). The IOC puts itself on one political side with its positions justifying the participation of some, while forbidding the competition of other athletes, and regardless of the justifications, it is clear that the athletes in these cases are victims of the decisions of their governments and the International Olympic Committee.

The state policy of certain countries most often uses sports competitions in order to spread their influence on the global level, and show their potential to the whole world with their wealth. This is most noticeable in the examples of investment by the host countries in the summer Olympic Games, where the most significant example is China, with the OG in Beijing in 2008, which were officially declared the most expensive games in modern history up to that time, with costs of 40.9 billion dollars (Coakley, 2009: 24).

It is important to mention the example of Great Britain, which changed its policy towards sports after the Second World War. Known as a country that has always invested a lot in recreational sports, however, with more and more international competitions, it became more focused on professional athletes who contributed to the country's positive image. Such an attitude resulted in large infrastructural investments before the Olympic Games in 1948 (Jefferys, 2016), and then the Games held in London in 2012.

Considering the fact that international sports events and competitions, such as the Olympic Games and the World Cup, are watched even by those who are not big fans of sports, politicians and political powerful people use these events to shape the political opinion of the masses. This way of implementing political agendas never seems too aggressive, which is why it is ideal for the ruling elite. From this comes the opinion that power and sport are mutually correlated, in which sport is the driver of the spread of power. Examples of such influence are various, from the

one when a vote is given in sports federations, to scoring at national competitions, on which all international sports competitions depend, in which athletes may or may not participate. Unfortunately, the influence of power on athletes is also reflected in examples of abuse, corruption, doping, match-fixing, etc. (Harris, 2020).

Racial ideology is a complex topic that has been written about in different ways for more than a century, especially in the USA. First of all, there was a belief that the potential of dark-skinned athletes and their "natural" abilities was at an advantage compared to light-skinned athletes (Coakley, 2009: 19-20). Apart from this, other types of ideologies were favored through sports, and one of the most common is the ideology that men are superior to women in sports, which resulted in much larger budgets allocated to men's sports. Throughout the 20th century, men's sports were favored, which generally discouraged women in sports. This attitude has changed over time, but it is a fact that allocations for men's sports significantly exceed those for women's sports. Fortunately, there are people who do not accept such attitudes and manage to influence changes, which have brought benefits to women's sports (Coakley, 2009: 19-20). The feminist movement also played a role in efforts to equalize the role and importance of men's and women's sports, and today states are increasingly investing in professional sportswomen (Đogatović, 2018: 355).

Political elites have always had their own interests within sports, especially when they were directly or indirectly involved in financing and investing in sports and sports events. Therefore, their need to connect with comprehensive social trends through the populist character integrated into sport is indisputable (Ratković, 2020: 433). In this way, modern sport has gradually adapted to the global political system and power flows, despite the Olympic Charter, which clearly states that political, religious and racial propaganda, as well as any political actions, are prohibited (Meeuwsen, 2023: 342 -343).

CONCLUSION

Sport, as a global phenomenon, has had one of the leading roles in the social life of the community since its beginnings. Ever since ancient times and the first Olympic Games, athletes have been celebrated as national heroes, and their achievements have been used to elevate the success of the entire nation.

In contemporary, modern society, the connection between the state and sports is becoming one of the strongest socio-political links. That's why understanding the importance of political moves that contributed to the spread and popularization of sports required the application of several methodological principles. The establishment of sports institutions, clubs and associations dedicated to both recreational and

professional sports strengthened the role of the government in the community. In this regard, the role of sports and sports results also served to ensure respect for a country, which contributed to the spread of patriotism and national values, and where successful athletes excelled precisely in the promotion of their nation and country.

The interest of almost every individual and the identification with the winners had a special importance in the spread of different ideologies, which often had a dangerous character and caused numerous accidents. Regardless of freedom of speech, equality, equitability, and other values that are proclaimed through sports, sports associations and institutions, history testifies to numerous violations of human rights, which could be traced through obvious examples at numerous Olympic Games. Also, in those cases, the International Olympic Committee took one side, which is contrary to the Olympic Charter, which clearly states the Olympic values, which were violated.

The most obvious example of support for the violation of human rights is support for Nazi Germany and their concept of the 1936 Games in Berlin, where the treatment of black athletes was publicly discriminatory, despite all the rules of sports behavior. Bearing in mind such events, it can rightly be said that discrimination always appeared when state interests were threatened. And the Games in Mexico were an obvious example of the interference of politics in sports, and the brutal repression of protests and the killing of students demonstrating against government measures took place before the eyes of the whole world.

In Serbia, the ruling family had an ear for fashion that came from the West, and one of the first sports patrons was Prince Mihailo. In addition to building the first Racecourse and organizing the first galloping races in Belgrade in 1863, for which he wrote the first rules modeled on those in Vienna, he also financially assisted the first athletes. The importance of state policy is also reflected in the decision to introduce exercise into the school system as a compulsory subject.

After the First World War, there was a sudden prosperity of the sport and numerous clubs were founded which were patronized by the royal family. With the Sokol movement, the ruler's power was emphasized through the gymnastic events at the stadium, and the ideology of Yugoslavia was in full swing. Even after the Second World War, the state invested large amounts in the development of sports infrastructure, while the government's concern for each individual was reflected in the construction and opening of local sports centers.

The twenty-first century has brought a new look at the role of sports in society throughout the world, with the main focus being on the speed of information dissemination, which has opened up the possibilities of moving boundaries to unimagined proportions. All these facts indicate the power that the political elites have in relation to athletes. As national heroes, on whom all eyes are focused, they are clear bearers of political activity and ideologies.

REFERENCE LIST

Andrejević, M. (1977) Preobražaji ambijenta i ljudi starog Trkališta. u: *Beograd u sećanjima 1900-1918*, (str. 94-100). Beograd: Srpska književna zadruga.

Andrejević, M. (1980). *Uspon beogradskog fudbala posle Prvog svetskog rata, Beograd u sećanjima 1919-1929*, (str. 203-215). Beograd: Srpska književna zadruga.

Andrejević, M. (1989). *Dugo putovanje kroz fudbal i medicinu*. Gornji Milanovac: Dečje novine.

Bakić, Lj. (2012). *Anatomija B&B arhitekture*. Beograd: Ljiljana Bakić - izdavač.

Bjelajac, S. (2006). *Sport i društvo*. Split: Fakultet prirodoslovno-matematičkih znanosti i kineziologije Sveučilišta u Splitu.

Blagojević, Lj. (2012). Moderna arhitektura Beograda u osvit Drugog svetskog rata: sajam, stadion, logor. M. Šuvaković (ur.), *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek*, tom II, (str. 99 – 115). Beograd: Orion Art.

Bogunović, D. M. (1925). *Pregled telesnog odgoja i sokolstva*. Zagreb: Sokolska prosvetna knjiga.

Bojanić, Ž. M. (2007). *BSK-Jugoslavija, Prvi večiti derbi*. Beograd: Klasa d.o.o. *BSK: 1911-1931*. (1931). Beograd.

Coakley, J. (2009). *Sports in society: Issues and controversies*. New York. McGraw Hill LLC.

Čubrilović, V. (ur.). (1974). *Istorija Beograda*. Beograd: SANU.

Deroko, A. (1977). Beograd na susretu dva veka. *Beograd u sećanjima 1900-1918*, (str. 10-42). Beograd: Srpska književna zadruga.

Dobrović, N. (1951). *Urbanizam kroz vekove*. Beograd: Naučna knjiga.

Đogatović, V. (2018). Sport u službi politike i religije: kako politički i religijski subjekti koriste sport kao sredstvo za širenje svojih ideja. *Kultura polisa*, 15(36), 353–364.

Harris, S. & Dowling, M. (2020). *The Influence of Power and Politics in Sport, Managing Sport Across Borders* (pp.101-126). Routledge. Retrieved June 27, 2023, from https://www.researchgate.net/publication/339549299_The_influence_of_power_and_politics_in_sport

Encyclopædia Britannica (ed). (2022, September 18). *History of the modern Summer Games*, Encyclopædia Britannica. Retrieved May 28, 2023, from <https://www.britannica.com/sports/Olympic-Games/History-of-the-modern-Summer-Games>

Flander, M. (ur.). (1975). *Enciklopedija fizičke kulture*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod.

Hobsbawm, E. (1992). *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. London: Cambridge University Press.

Hobsbawm, E. (2011). Masovna proizvodnja tradicija: Evropa 1870-1914. E. Hobsbawm i T. Rejndžer, *Izmišljanje tradicije* (str. 383–448) Beograd: „Biblioteka XX vek”.

Ignjatović, A. M. (2007). *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904 – 1941*. Beograd: Gradjevinska knjiga.

Jefferys, K. (2016, October 20). *Sport and Politics in Great Britain*. Routledge. Retrieved May 2, 2023, from <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315761930.ch17>

Journal of Sport History. (2015, April 27). Retrieved June 20, 2023, from <https://www.jstor.org/journal/jsporthistory> <http://www.nassh.org/NASSH/index.php>

Jovanović, B. (1977). Sport i sportisti. *Beograd u sećanjima 1900-1918*, (str. 125-147). Beograd: Srpska književna zadruga.

Kadijević, A. (1996). *Momir Korunović*. Beograd: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.

Kojić, B. (1977). Topčider i topčidersko brdo do 1914. *Beograd u sećanjima 1900-1918*, (str. 141-147). Beograd: Srpska književna zadruga.

Meeuwssen, Sandra. & Kreft, Lev. (2022, December 07). Sport and Politics in the Twenty-First Century. *Sport, Ethics and Philosophy*, Vol. 17, (pp. 342-355). Informa UK Limited, trading as Taylor & Francis Group. Retrieved June 14, 2023, from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17511321.2022.2152480>

Krüger, A. (2003). *Germany: The Propaganda Machine, The Nazi Olympics: Sport, Politics, and Appeasement in the 1930s*. Chicago: University of Illinois Press.

Limić, V. D. (1980). „Đačko kupatilo” na Dunavu. *Beograd u sećanjima 1919-1929*, (str. 279-284). Beograd: Srpska književna zadruga.

Lopičić, Đ. (2019). Diplomacija Srbije 1804–1918. godine u borbi za nezavisnost i očuvanje identiteta. *Diplomatija i bezbednost*, vol 2. (1), (str. 111-134).

Lovrić, L. (1983). Od poljančeta do fudbalskog stadiona. *Beograd u sećanjima 1930-1941*, (str. 94-103). Beograd: Srpska književna zadruga.

Maksimović, B. (1970a). *Urbanistički razvoj Beograda 1830 – 1941*. Beograd: Naučno delo.

Maksimović, B. (1970b). Urbanistički razvoj Beograda 1830 – 1941. V. Čubrilović (ur.), *Oslobođenje gradova u Srbiji od Turaka 1862 – 1868*, (str. 627-659). Beograd: SANU.

Maksimović, B. (1980). Od studentskih dana do trnovitih staza urbanizma Beograda. *Beograd u sećanjima 1919-1929*, (str. 41-56). Beograd: Srpska književna zadruga.

Maksimović, B. (1983). *Ideje i stvarnost urbanizma Beograda - 1830-1941*. Beograd: Zavod za zaštitu spomenika kulture grada.

Marković, I. R. (2013). Provokacija nove estetike: dva projekta arhitekta Vermera Marha u Beogradu. *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*, 41, (str. 163 – 180). Novi Sad.

Mason, T. (1980). *Association Football and English Society, 1863 – 1915*. Brighton: Harvester Press.

Milovanović, M. (2011). *Naš plavi bukvar*. Beograd: OFK Beograd.

Nenad Makuljević. (2014). *Osmansko-srpski Beograd: vizuelnost i kreiranje gradskog identiteta (1815-1878)*. Beograd.

Parrish, C & Nauright, J. (Ed.) (2012). Sports around the world. *History, Culture and Practice*. London: ABC - CLIO Book.

Paunović, M. (1971). *Beograd kroz vekove*. Beograd: Svetozar Marković.

Pavlica, P. (1973). *50 godina Veslačkog saveza Jugoslavije*. Beograd.

Pavlović, M. (2017). Izgradnja i uređenje Trkališta - od prvih galopskih trka 1863. god. do prvih fudbalskih igrališta u Beogradu početkom 20. veka. *Arhitektura i urbanizam* 47, (str. 7 – 14). Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.

Pavlović, M. (2021). Arhitektonsko sportsko nasleđe Beograda 19. i 20. veka. D. Otašević i N. Janković (ur.), *Put pravoh vrednosti*, (str. 89–145). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti i Olimpijski komitet.

Pavlović, M. (2022). *Beograd u pokretu, Sportski objekti u Beogradu XIX i XX veka: istorija, arhitektura i društveni kontekst*. Beograd: Orion Art Books.

Purić, T. (2020). Ideološki i geopolitički aspekti rađanja američke imperije krajem 19. i početkom 20. veka. *Diplomatija i bezbednost*, vol 3. (2), (str. 55-76).

Putnik, V. (2015). *Arhitektura sokolskih domova u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji*. Beograd: Filozofski fakultet.

Radan, Ž. (1977). *Pregled historije tjelesnog vježbanja i sporta*. Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu Sveučilišta u Zagrebu .

Ratković, T. S. (2020). Fenomenologija sporta u savremenom društvu. *Baština*, 52, (str. 431 – 440). Leposavić: Institut za srpsku kulturu Priština.

Ružić, J. (1973). *Sećanja i uspomene*. Beograd: Savez organizacija za fizičku kulturu.

Scambler, G. (2005). *Sport and Society: History, Power and Culture*. London: Open University Press.

Sheard, R. (2012). *The Stadium – Architecture for the New Global Culture*. London: Periplus Editions (HK) Limited.

Sheard, R., Geraint, J. & Vickery, B. (2013). *Stadia: the design and development guide / Geraint John, Rod Sheard and Ben Vickery*. New York: Routledge.

Šiljak, V. (2007). *Istorija sporta*. Beograd: Fakultet za menadžment u sportu Univerziteta "Braća Karić".

- Šoškić, Č. (2010). *Olimpijski vekovnik I*. Beograd: Službeni glasnik.
- Spernjak, B. (1931). *Povest gimnastike i sokolstva*. Vinkovci.
- Stojanović, D. (1953). *Čika Dačine uspomene 1903-1953*. Beograd: SD Crvena Zvezda.
- Stojanović, D. (2008). *Kaldrma i asfalt: urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890 – 1914*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.
- The Olympic Charter. (2020, July 17). Retrieved May 12, 2023, from <https://stillmed.olympics.com/media/Document%20Library/OlympicOrg/General/EN-Olympic-Charter.pdf>
- Todorović, S. Č. (2009). *Sport u starom Beogradu (XIX vek)*. Beograd.
- Tomić, M. (2013). *Vreme kraljice*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vujaklija, M. (ur.). (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Vukadinović, L. (1943). *Večiti rivali*. Beograd: knjižara Ivan Gundulić.
- Vuković, Z. (2018). *Društvena vrednost sporta. XXI vek - vek usluga i Uslužnog prava*.
- Zec, D. (2011). Oaza normalnosti ili tužna slika stvarnosti? Fudbal u okupiranoj Srbiji (1941-1944). *Godišnjak za društvenu istoriju*, 3, (str. 49-70). Beograd.
- Žutić, N. (1991). *Sokoli*. Beograd: Angrotrade.

*Данило Потпарић*¹

**БИБЛИОГРАФИЈА ЧАСОПИСА
ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ
(ПРВИХ ПЕТ ГОДИНА: 2018-2022)**

Сажетак

Часопис Дипломатија и безбедност захтева пажњу библиографа због квалитета својих прилога, обухвата актуелних и интригантних тема, научног угледа сарадника, уређивачке посвећености, те самим тим, већ у својих првих пет година излажења, значајног истраживачког доприноса проучавању историјских збивања, друштвених релација и доприноса појединаца развијању дипломатије и безбедности. Библиографија је урађена за првих десет бројева (пет година) часописа, са циљем да се научној и стручној јавности на једном месту прикаже континуитет и тематска оријентација часописа. Библиографија часописа Дипломатија и безбедност доноси јединице у ауторском следу (према презимену првог аутора), а у оквиру ауторске одреднице искључиво по хронолошком критеријуму. Приложени индекс обухвата сва имена која се појављују у функцији првог, другог и сваког наредног аутора, преводиоца, или у насловима, поднасловима и анотацијама обухваћених текстова.

¹ Универзитет у Београду – Филолошки факултет, Београд, danilo.potparic@rect.bg.ac.rs

УВОД

Часопис *Дипломатија и безбедност* захтева пажњу библиографа због квалитета својих прилога, обухвата актуелних и интригантних тема, научног угледа сарадника, уређивачке посвећености, те самим тим, већ у својих првих пет година излажења, значајног истраживачког доприноса проучавању историјских збивања, друштвених релација и доприноса појединачно развијању дипломатије и безбедности.

Библиографија обухвата првих десет бројева (пет година) часописа (I, 1, 2018. до V, 2, 2022). У том периоду главни и одговорни уредник часописа *Дипломатија и безбедност* био је проф. др Андреја Савић. Уредништво се определило да бројеви часописа од I, 1, 2018. до II, 2, 2019. имају проблемску оријентацију, самим тим и карактер тематског зборника: Геополитички и безбедносни аспекти могућих решења статуса Косова и Метохије (I, 1, 2018); Сто година од завршетка Првог светског рата – искуства и поуке (I, 2, 2018); Међународноправни и безбедносни аспекти НАТО агресије на СР Југославију 1999. године (II, 1, 2019); Појас и пут – савремена инкарнација древног Пута свиле (II, 2, 2019). Следеће две године, односно четири броја (III, 1, 2020. до IV, 2, 2021), часопис је слободног карактера, односно научни радови су базирани на теоријским и емпиријским истраживањима из области политикологије и безбедности, као и њима сродних научних дисциплина. Часопис од 2022. године (од броја V, 1, 2022) постаје двојезичан и од тада, па све до данас, радови се објављују на српском и енглеском језику.

Библиографија часописа *Дипломатија и безбедност* доноси јединице у ауторском следу (према презимену првог аутора), а у оквиру ауторске одреднице искључиво по хронолошком критеријуму. Приложени индекс обухвата сва имена која се појављују у функцији првог, другог и сваког наредног аутора, преводиоца, или у насловима, поднасловима и анотацијама обухваћених текстова.

АЛЕКСИЋ, Александар

1. Александар Алексић: КОСОВО И МЕТОХИЈА – СРПСКЕ ОПЦИЈЕ. – I, 2018, 1, 57-71.

2. Александар Алексић: ВЕРСАЈСКИ МИРОВНИ СПОРАЗУМ – ПОПЛОЧАН ПУТ У ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ. – I, 2018, 2, 107-128.

БАЛТА, Иван

3. Иван Балта: ХРВАТСКО-УГАРСКИ НАГОДБЕНИ ОДНОСИ И ЊИХОВА СЛОЖЕНОСТ УСЛЕД ЗАКЉУЧИВАЊА ФИНАНСИЈСКИХ НАГОДБИ. – IV, 2021, 1, 127-149.

БЕЉАКОВ, Сергеј

4. Сергеј Бељаков: УКРАЈИНСКА НАЦИОНАЛНА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА ПРОТИВ РУСИЈЕ У ГОДИНАМА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА. – II, 2019, 1, 135-147.

БЈЕЉА, Данијела

5. Данијела Бјеља: РЕТОРИКА И СТИЛИСТИКА ДИПЛОМАТСКЕ ПРЕПИСКЕ ОД САРАЈЕВСКОГ АТЕНТАТА ДО ЈУЛСКОГ УЛТИМАТУМА 1914. – I, 2018, 2, 129-141.

6. Данијела Бјеља: ДИГИТАЛНА ДИПЛОМАТИЈА И МЕЂУНАРОДНО КОМУНИЦИРАЊЕ У КРИЗНОЈ СИТУАЦИЈИ ПАНДЕМИЈЕ КОВИД-19. – III, 2020, 1, 133-150.

БОРОВИЋ, Синиша

7. Синиша Боровић: КОСОВО И МЕТОХИЈА – СРПСКА СТРАТЕГИЈА. – I, 2018, 1, 215-241.

БОШКОВИЋ, Милица

8. Милица Бошковић: ЖЕНЕ У КРИМИНАЛУ. – IV, 2021, 2, 27-37.

БРАКОВИЋ, Жарко

9. Жарко Браковић: ЗНАЧАЈ ЛЕГИСЛАТИВНОГ УРЕЂЕЊА ОБЛАСТИ ПРЕВЕНЦИЈЕ КРИМИНАЛИТЕТА. – II, 2019, 2, 173-187.

БУКВИЋ, Рајко М.

10. Рајко М. Буквић: НАЦИОНАЛНИ, ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ ФАКТОРИ У СТВАРАЊУ САВРЕМЕНЕ УКРАЈИНЕ. – V, 2022, 2, 149-183.

11. Raјko M. Bukvić: NATIONAL, POLITICAL AND ECONOMIC FACTORS IN THE CREATION OF MODERN UKRAINE. – V, 2022, 2, 185-219.

ВЕЛОВ, Бранко

12. Бранко Велов, Станко Дебељаковић: ПРОБЛЕМ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ И СТАВОВИ ЈАВНОГ МЊЕЊА О НАЧИНУ ЊЕГОВОГ РЕШАВАЊА. – I, 2018, 1, 167-192.

13. Бранко Велов, Љубица Девић: КОРЕНИ РОДНЕ НЕРАВНОПРАВНОСТИ – ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ ЖЕНА У МИТОВИМА АНТИЧКЕ ГРЧКЕ. – I, 2018, 2, 263-276.

ВИГЊЕВИЋ, Марко

14. Марко Вигњевић: ВЕЛИКЕ СТРАТЕГИЈЕ НР КИНЕ И РЕГИОНАЛНИ БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ. – II, 2019, 2, 137-153.

15. Марко Вигњевић: БИОТЕРОРИСТИЧКА ПРЕТЊА РАДИКАЛНОГ ИСЛАМА. – III, 2020, 1, 151-170.

16. Марко Вигњевић: ВАКЦИНА ПРОТИВ ВИРУСА COVID-19 КАО НОВИ РЕСУРС ПАМЕТНЕ МОЋИ. – III, 2020, 2, 99-120.

17. Марко Вигњевић: „АНАКОНДА” У КВАДРИЛАТЕРАЛНОМ БЕЗБЕДНОСНОМ ДИЈАЛОГУ. – IV, 2021, 2, 7-25.

ВУГДЕЛИЋ, Владимир

18. Владимир Вугделић: ГЕНЕЗА И РАЗВОЈ КОНФЛИКТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ. – I, 2018, 1, 73-87.

ВУЧИЋ, Михајло

19. Михајло Вучић: БРЕГЗИТ – ПРЕГОВОРИ И МОГУЋИ ИСХОДИ. – I, 2018, 2, 161-180.

20. Михајло Вучић: ИЗАЗОВИ ПРИМЕНЕ РЕСТРИКТИВНИХ МЕРА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ПРОТИВ САЈБЕР НАПАДА. – III, 2020, 2, 77-98.

ДЕБЕЉАКОВИЋ, Станко

21. Станко Дебељаковић: АНДРИЋЕВА ГЕОПОЛИТИЧКА МИСАО У КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ. – I, 2018, 2, 199-215.

ДЕНДА, Далибор

22. Далибор Денда: СРПСКИ ОФИЦИРСКИ КОР ИЗ 1918. ГОДИНЕ И ВОЈСКА КРАЉЕВИНЕ СХС ЈУГОСЛАВИЈЕ. – I, 2018, 2, 281-284.

ДИМИТРИЈЕВИЋ, Бојан

23. Бојан Димитријевић: АМЕРИЧКА ВОЈНА МИСИЈА – АМАС У ЈУГОСЛАВИЈИ 1951-1958. – V, 2022, 2, 221-242.

24. Војан Dimitrijević: AMERICAN MILITARY MISSION – AMAS IN YUGOSLAVIA 1951-1958. – V, 2022, 2, 243-264.

ЂОКОВИЋ, Милорад

25. Милорад Ђоковић: УГРОЖЕНОСТ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У КОНТЕКСТУ ПРИСВАЈАЊА ЕНЕРГЕТСКИХ РЕСУРСА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ. – I, 2018, 1, 99-117.

26. Милорад Ђоковић: ХРВАТИ И МУСЛИМАНИ У ВЕЛИКОМ РАТУ ПРОТИВ СРБИЈЕ И НОВО ДИЗАЈНИРАЊЕ ЊИХОВОГ ИДЕНТИТЕТА. – III, 2020, 2, 7-29.

27. Милорад Ђоковић: АНАРХИЗАМ И ПАСИВНА РЕЗИСТЕНЦИЈА. – IV, 2021, 2, 115-134.

ЂОРЂЕВИЋ, Ненад

28. Ненад Ђорђевић: МЕЂУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА О РАСПАДУ ЈУГОСЛАВИЈЕ И КОНАЧНО РЕШАВАЊЕ КОСОВСКОГ ПРОБЛЕМА. – I, 2018, 1, 15-30.

29. Ненад Ђорђевић: ПРОФ. ДР СМИЉА АВРАМОВ. – I, 2018, 2, 291-292.

ЂУКИЋ, Станимир

30. Станимир Ђукић, Борис Кршев: БЕЗБЕДНОСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1918-1941). – I, 2018, 2, 143-157.

ЖИВАНОВИЋ, Јован

31. Јован Живановић: СУВЕРЕНОСТ У НОВОМ ПОРЕТКУ ГЕНЕРАЦИЈА. – V, 2022, 1, 79-95.

32. Jovan Živanović: SOVEREIGNTY IN THE NEW ORDER OF GENERATIONS. – V, 2022, 1, 97-113.

ИВЕТИЋ, Стево

33. Стево Иветић, Никола Правиловић: РЕФОРМА И СПЕЦИФИЧНОСТИ ПОЛИЦИЈСКОГ СИСТЕМА У БиХ. – V, 2022, 1, 151-176.

34. Stevo Ivetić, Nikola Pravić: REFORMS AND SPECIFICS OF THE POLICE SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA. – V, 2022, 1, 177-201.

ЈАНКОВИЋ, Бранкица

35. Бранкица Јанковић: ЗНАЧАЈ РОДНО ОСЕТЉИВОГ ПРИСТУПА У БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА. – V, 2022, 2, 91-103.

36. Brankica Janković: THE IMPORTANCE OF A GENDER SENSITIVE APPROACH IN THE FIGHT AGAINST HUMAN TRAFFICKING. – V, 2022, 2, 105-116.

ЈЕВТИЋ, Милош

37. Милош Јевтић: ОДНОСИ САД И НР КИНЕ КРОЗ ПРОЈЕКАТ „ЈЕДАН ПОЈАС, ЈЕДАН ПУТ”. – II, 2019, 2, 155-169.

ЈЕРИЋ, Кристиан

38. Кристиан Јерић: ТРИЈАНОНСКИ МИРОВНИ УГОВОР У МАЂАРСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ: ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ЗАКЉУЧЕЊА. – III, 2020, 2, 31-53.

39. Кристиан Јерић: ЖАНДАРМЕРИЈА У УГАРСКОЈ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА: ТЕРИТОРИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА, ЛИЧНИ САСТАВ И ОФИЦИРСКИ КОР. – IV, 2021, 2, 95-114.

ЈОВАНОВИЋ, Владислав

40. Владислав Јовановић: ГЕОПОЛИТИЧКИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ МОГУЋИХ РЕШЕЊА СТАТУСА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ. – I, 2018, 1, 195-199.

ЈОВАНОВИЋ, Живадин

41. Живадин Јовановић: ГЕОПОЛИТИЧКИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ МОГУЋИХ РЕШЕЊА СТАТУСА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ. – I, 2018, 1, 201-208.

ЈОВИЋЕВИЋ, Лазар

42. Лазар Јовићевић: „ЗАБОРАВЉЕНИ РАТ” КРОЗ ПРИЗМУ ХОЛИВУДА: КОРЕЈСКИ РАТ У АМЕРИЧКИМ ФИЛМОВИМА ТОКОМ ХЛАДНОГ РАТА. – IV, 2021, 1, 87-107.

КАНКРАШ, Наташа

43. Introductory word, - V, 2022, 1, 8.

44. Leonas Tolvaišis: BASIC NARRATIVES AND COUNTERNARRATIVES ON THE RECOGNITION OF KOSOVO'S INDEPENDENCE IN ESTONIA, LATVIA AND LITHUANIA. – V, 2022, 1, 45-78.

45. Jovan Živanović: SOVEREIGNTY IN THE NEW ORDER OF GENERATIONS. – V, 2022, 1, 97-113.

46. Nemanja Stevanović: STATE-SPONSORED TERRORISM AS A GEO-POLITICAL INSTRUMENT OF REGIONAL POWERS. – V, 2022, 1, 133-149.
47. Stevo Ivetić, Nikola Pravilović: REFORMS AND SPECIFICS OF THE POLICE SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA. – V, 2022, 1, 177-201.
48. Zoran Marjanović, Dejan Labović, Žarko Braković: NORMATIVE ASPECTS OF SECRET METHODS OF THE MILITARY SECURITY AGENCY IN THE REPUBLIC OF SERBIA. – V, 2022, 1, 225-245.
49. Branko Nadoveza: CAPTAIN MIŠA ANASTASIJEVIĆ AND HIS CONTRIBUTION TO SERBIAN-ROMANIAN RELATIONS. – V, 2022, 1, 265-280.
50. Ivan Martinović: WHAT REVEALS THE SECRET MEMORANDUM OF THE FOREIGN OFFICE OF AUGUST 7, 1916, ON BRITISH PLANS FOR SERBIA AND MONTENEGRO. – V, 2022, 1, 291-316.
51. Introductory word, - V, 2022, 2, 9-10.
52. Miloš Milićević: ON CERTAIN CULTURAL AND POLITICAL ASPECTS OF ORTHOGRAPHY. – V, 2022, 2, 37-62.
53. Rajko Petrović: RELATIONS BETWEEN BOSNIACS AND CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM 1991 TO 2022. – V, 2022, 2, 77-90.
54. Brankica Janković: THE IMPORTANCE OF A GENDER SENSITIVE APPROACH IN THE FIGHT AGAINST HUMAN TRAFFICKING. – V, 2022, 2, 105-116.
55. Gordana Mišev, Milica Bošković: CONTEMPORARY ARMED CONFLICTS AND REDEFINING THE CONCEPT OF SECURITY BASED ON THE PRINCIPLES OF THE UN CHARTER. – V, 2022, 2, 133-147.
56. Rajko M. Bukvić: NATIONAL, POLITICAL AND ECONOMIC FACTORS IN THE CREATION OF MODERN UKRAINE. – V, 2022, 2, 185-219.
57. Bojan Dimitrijević: AMERICAN MILITARY MISSION – AMAS IN YUGOSLAVIA 1951-1958. – V, 2022, 2, 243-264.
58. Ivan Martinović: LAZAR RAŠOVIĆ'S BOOK "MONTEGRO IN THE EUROPEAN WAR" – PROPAGANDA ON THE WAY OF HISTORICAL TRUTH. – V, 2022, 2, 281-296.

КОЛЕВ, Драган

59. Драган Колев: МРЕЖНИ РАТ КАО ПОСТМОДЕРНИ ОБЛИК УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ. – I, 2018, 2, 217-238.
60. Драган Колев, Бранко Велов: „ТЕОРИЈА ЗАВЕРЕ” И/ИЛИ ЗАВЕРА ТЕОРИЈЕ. – II, 2019, 1, 195-215.
61. Драган Колев: ГЕОПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВИ КИНЕСКЕ ИНИЦИЈАТИВЕ „ЈЕДАН ПОЈАС, ЈЕДАН ПУТ”. – II, 2019, 2, 79-107.

62. Драган Колев: ОДБРАМБЕНА МОТИВАЦИЈА СРЕДЊО-ШКОЛСКЕ ОМЛАДИНЕ. – III, 2020, 1, 53-74.

КРГА, Бранко

63. Бранко Крга, Данијела Бјеља: ИНТЕГРАЛНИ ПРИСТУП РЕШАВАЊУ КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКЕ КРИЗЕ. – I, 2018, 1, 31-42.

64. Бранко Крга: ОСМИ ПЕКИНШКИ КСИЈАНГШАН ФОРУМ. – I, 2018, 2, 279-280.

65. Бранко Крга: НАТО АГРЕСИЈА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ 1999. ГОДИНЕ – БИТНИ БЕЗБЕДНОСНИ ПРОБЛЕМИ. – II, 2019, 1, 9-27.

ЛАЗИЋ, Радојица

66. Радојица Лазич: ДЕМОНСТРАЦИЈЕ У ПРИШТИНИ 1981. ГОДИНЕ И КОНТРАРЕВОЛУЦИЈА НА КОСОВУ. – IV, 2021, 2, 61-80.

ЛОМΠΑР, Мило

67. Мило Ломпар: ПРЕДСТАВА О РАТУ. – I, 2018, 2, 47-81.

ЛОПИЧИЋ, Ђорђе

68. Ђорђе Лопичич: ДИПЛОМАТИЈА СРБИЈЕ 1804-1918. ГОДИНЕ У БОРБИ ЗА НЕЗАВИСНОСТ И ОЧУВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА. – II, 2019, 1, 111-134.

69. Ђорђе Лопичич: КОНЗУЛАРНИ ОДНОСИ СРБИЈЕ И РУМУНИЈЕ ОД 1804-1918. ГОДИНЕ. – IV, 2021, 1, 109-126.

ЛОПИЧИЋ-ЈАНЧИЋ, Јелена

70. Јелена Лопичич-Јанчич: БЕОГРАД У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ. – I, 2018, 2, 83-105.

71. Јелена Лопичич-Јанчич: НАТО АГРЕСИЈА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ ДВАДЕСЕТ ГОДИНА КАСНИЈЕ – МЕЂУНАРОДНОЈАВНО ПРАВНИ АСПЕКТИ. – II, 2019, 1, 69-84.

72. Јелена Лопичич-Јанчич: СУЗБИЈАЊЕ СИРОМАШТВА У ЗЕМЉАМА У РАЗВОЈУ. – II, 2019, 2, 207-209.

73. Јелена Лопичич-Јанчич: НАСТАВА ДИПЛОМАТИЈЕ НА ФАКУЛТЕТИМА ДРУШТВЕНИХ НАУКА. – III, 2020, 2, 145-160.

74. Јелена Ђ. Лопичич-Јанчич: УЛОГА ЛЕКАРА У ЗБРИЊАВАЊУ РАЂЕНИКА, БОЛЕСНИКА И ЦИВИЛНОГ СТАНОВНИШТВА ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА У ЈУГОСЛАВИЈИ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ДЕЛАТНОСТ ДОКТОРА ЕРВИНА ГИНЗБЕРГА. – IV, 2021, 2, 81-93.

МАРЈАНОВИЋ, Зоран

75. Зоран Марјановић, Дејан Лабовић, Жарко Браковић: НОРМАТИВНИ АСПЕКТИ ТАЈНИХ МЕТОДА РАДА ВОЈНОБЕЗБЕДНОСНЕ АГЕНЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ. – V, 2022, 1, 203-223.

76. Zoran Marjanović, Dejan Labović, Žarko Braković: NORMATIVE ASPECTS OF SECRET METHODS OF THE MILITARY SECURITY AGENCY IN THE REPUBLIC OF SERBIA. – V, 2022, 1, 225-245.

МАРТИНОВИЋ, Иван

77. Иван Мартиновић: ШТА ОТКРИВА ТАЈНИ МЕМОРАНДУМ ФОРИН ОФИСА ОД 7. АВГУСТА 1916. О БРИТАНСКИМ ПЛАНОВИМА ЗА СРБИЈУ И ЦРНУ ГОРУ. – V, 2022, 1, 281-290.

78. Ivan Martinović: WHAT REVEALS THE SECRET MEMORANDUM OF THE FOREIGN OFFICE OF AUGUST 7, 1916, ON BRITISH PLANS FOR SERBIA AND MONTENEGRO. – V, 2022, 1, 291-316.

79. Иван Мартиновић: КЊИГА ЛАЗАРА РАШОВИЋА „ЦРНА ГОРА У ЕВРОПСКОМ РАТУ” – ПРОПАГАНДА НА ПУТУ ИСТОРИЈСКЕ ИСТИНЕ. – V, 2022, 2, 265-280.

80. Ivan Martinović: LAZAR RAŠOVIĆ’S BOOK “MONTENEGRO IN THE EUROPEAN WAR” – PROPAGANDA ON THE WAY OF HISTORICAL TRUTH. – V, 2022, 2, 281-296.

МИЛИВОЈЕВИЋ, Зоран

81. Зоран Миливојевић: ГЕОПОЛИТИЧКИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ МОГУЋИХ РЕШЕЊА СТАТУСА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ. – I, 2018, 1, 209-214.

МИЛИЋЕВИЋ, Милош

82. Милош Милићевић: О НЕКИМ КУЛТУРНОПОЛИТИЧКИМ АСПЕКТИМА ПРАВОПИСА. – V, 2022, 2, 11-36.

83. Miloš Milićević: ON CERTAIN CULTURAL AND POLITICAL ASPECTS OF ORTHOGRAPHY. – V, 2022, 2, 37-62.

МИЛКИЋ, Миљан

84. Миљан Милкић: НАЦИОНАЛНА И ВЕРСКА ПИТАЊА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА. – I, 2018, 2, 285-288.

МИЛОШЕВИЋ, Катарина

85. Катарина Милошевић, Михајло Манић: КВАЛИТЕТ ПОЛИТИЧКОГ КОМУНИЦИРАЊА И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА ПАРТИЦИПАЦИЈУ СТУДЕНАТА У ЈАВНОМ ПОЛИТИЧКОМ ЖИВОТУ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ. – I, 2018, 1, 147-166.

МИШЕВ, Гордана

86. Гордана Мишев, Милица Бошковић: САВРЕМЕНИ ОРУЖАНИ СУКОБИ И РЕДЕФИНИСАЊЕ КОНЦЕПТА БЕЗБЕДНОСТИ УТЕМЕЉЕНОГ НА ПРИНЦИПИМА ПОВЕЉЕ УН. – V, 2022, 2, 117-131.

87. Gordana Mišev, Milica Bošković: CONTEMPORARY ARMED CONFLICTS AND REDEFINING THE CONCEPT OF SECURITY BASED ON THE PRINCIPLES OF THE UN CHARTER. – V, 2022, 2, 133-147.

МРДАК, Гордана

88. Гордана Мрдак: КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕКОНОМСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ У СРБИЈИ. – II, 2019, 1, 149-167.

89. Гордана Мрдак, Станимир Ђукић: ИНИЦИЈАТИВА „ЈЕДАН ПОЈАС, ЈЕДАН ПУТ” – ШАНСА ЗА ЕКОНОМСКИ ПРОСПЕРИТЕТ СРБИЈЕ. – II, 2019, 2, 109-135.

90. Гордана Мрдак: УЛОГА И ЗНАЧАЈ ФИНАНСИЈСКЕ ФОРЕНЗИКЕ У ОТКРИВАЊУ КОРПОРАТИВНОГ КРИМИНАЛА. – IV, 2021, 1, 151-167.

НАДОВЕЗА, Бранко

91. Бранко Надовеза: ГЕНЕЗА КОСОВСКОГ ОТЦЕПЉЕЊА 1944-1990. ГОДИНЕ. – I, 2018, 1, 89-97.

92. Бранко Надовеза: КАПЕТАН МИША АНАСТАСИЈЕВИЋ И ЊЕГОВ ДОПРИНОС СРПСКО-РУМУНСКИМ ОДНОСИМА. – V, 2022, 1, 247-263.

93. Branko Nadoveza: CAPTAIN MIŠA ANASTASIJEVIĆ AND HIS CONTRIBUTION TO SERBIAN-ROMANIAN RELATIONS. – V, 2022, 1, 265-280.

ПАНИЋ, Горан

94. Горан Панић: МИГРАНТСКА КРИЗА БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВ ИЛИ ПОЛИТИКА ИЗАЗОВА. – I, 2018, 2, 181-197.

ПАНТЕЛИЋ, Ана

95. Јелена Лопичић-Јанчић: СУЗБИЈАЊЕ СИРОМАШТВА У ЗЕМЉАМА У РАЗВОЈУ. – II, 2019, 2, 207-209

ПЕТРОВИЋ, Лазар

96. Лазар Петровић: ИНФОРМАЦИОНА БЕЗБЕДНОСТ – ИЗАЗОВИ 21 ВЕКА. – I, 2018, 2, 239-261.

ПЕТРОВИЋ, Рајко

97. Рајко Петровић: ГЕОСТРАТЕШКИ ЗНАЧАЈ БРЧКО ДИСТРИКТА. – IV, 2021, 1, 61-86.

98. Рајко Петровић: ОДНОСИ ИЗМЕЂУ БОШЊАКА И ХРВАТА У БИХ. – V, 2022, 2, 63-76.

99. Rajko Petrović: RELATIONS BETWEEN BOSNIACS AND CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM 1991 TO 2022. – V, 2022, 2, 77-90.

ПОПОВИЋ, Горан

100. Горан Поповић, Душан М. Јанковић: КОРУПЦИЈА У ЗДРАВСТВЕНОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ. – IV, 2021, 2, 39-60.

ПРОРОКОВИЋ, Душан

101. Душан Пророковић: УНУТРАШЊИ ДИЈАЛОГ О КОСОВУ: ДЕСЕТ ОБЈАШЊЕЊА И ДЕСЕТ ПРЕДЛОГА. – I, 2018, 1, 43-56.

ПУРИЋ, Тиосав

102. Тиосав Пурић: ИДЕОЛОШКИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ РАЂАЊА АМЕРИЧКЕ ИМПЕРИЈЕ КРАЈЕМ 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА. – III, 2020, 2, 55-76.

РАДОВАНОВИЋ, Добривоје

103. Добривоје Радовановић, Бранко Велов: СТАВОВИ МЛАДИХ ПРЕМА РАДНИМ АКЦИЈАМА КАО ОСОБЕНИ МОДАЛИТЕТ ВОЛОНТИРАЊА И ДРУШТВЕНОГ АКТИВИЗМА МЛАДИХ. – III, 2020, 1, 27-52.

САВИЋ, Андреја

104. Андреја Савић: Уводник, - I, 2018, 1, 7-10.

105. Андреја Савић: ЈАВНИ ДИСКУРС О НАЦИОНАЛНОМ ДИЈАЛОГУ О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ: ПОЛАЗНЕ ОСНОВЕ У ТРАГАЊУ ЗА ОДРЖИВИМ РЕШЕЊЕМ. – I, 2018, 1, 119-144.

106. Андреја Савић: Уводник, - I, 2018, 2, 7-12.

107. Андреја Савић, Ненад Ђорђевић: ОБАВЕШТАЈНО-БЕЗБЕДНОСНИ СИСТЕМИ СРБИЈЕ – ИСКУСТВО И ПОУКЕ. , - I, 2018, 2, 15-33.

108. Андреја Савић: Уводник, - II, 2019, 1, 5-6.

109. Андреја Савић: Уводник, - II, 2019, 2, 5.

110. Андреја Савић: Уводник, - III, 2020, 1, 5.

111. Андреја Савић, Ненад Ђорђевић: ПАНДЕМИЈЕ У 21. ВЕКУ И ЊИХОВЕ РЕФЛЕКСИЈЕ НА ГЛОБАЛНУ ПОЛИТИКУ – ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ -. – III, 2020, 1, 7-25.

112. Андреја Савић: Уводник, - III, 2020, 2, 5.

113. Андреја Савић: Уводник, - IV, 2021, 1, 5.

114. Андреја Савић: Уводник, - IV, 2021, 2, 5.

115. Андреја Савић: Уводник, - V, 2022, 1, 7.

116. Andreja Savić: Introductory word, - V, 2022, 1, 8.

117. Андреја Савић: Уводник, - V, 2022, 2, 7-8.

118. Andreja Savić: Introductory word, - V, 2022, 2, 9-10.

СИМОВИЋ, Слободан

119. Слободан Симовић: ПОСЛОВНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ – ЗНАЧАЈ И ЗАШТИТА. – II, 2019, 1, 169-193.

СТЕВАНОВИЋ, Немања

120. Немања Стевановић: ДРЖАВНО СПОНЗОРИСАНИ ТЕРОРИЗАМ КАО ИНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНИХ СИЛА. – V, 2022, 1, 115-132.

121. Nemanja Stevanović: STATE-SPONSORED TERRORISM AS A GEOPOLITICAL INSTRUMENT OF REGIONAL POWERS. – V, 2022, 1, 133-149.

СТЕПАНОВИЋ, Жаклина

122. Жаклина Степановић: ИНСТРУМЕНТ ЗА ПРЕТПРИСТУПНУ ПОМОЋ (ИПА III) КАО ПОДРШКА ЗЕМЉАМА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА У ПРОЦЕСУ ИНТЕГРАЦИЈЕ У ЕВРОПСКУ УНИЈУ. – II, 2019, 2, 189-204.

ТАНАСКОВИЋ, Дарко

123. Дарко Танасковић: ТУРСКА И ПРВИ СВЕТСКИ РАТ. – I, 2018, 2, 35-46.

124. Дарко Танасковић: ТУРСКИ „ЈАСТРЕБОВИ” У ЈАТУ „МИЛОСРДНОГ АНЂЕЛА”. – II, 2019, 1, 29-43.

125. Дарко Танасковић: ПРОЈЕКАТ ОБНОВЕ „ПУТА СВИЛЕ” КАО ДИПЛОМАТСКИ ИЗАЗОВ. – II, 2019, 2, 9-19.

ТОЛВАИШИС, Леонас

126. Леонас Толваишис: ПОСЛЕДИЦЕ НАТО НАПАДА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ ЗА СПОЉНУ ПОЛИТИКУ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ. – II, 2019, 1, 85-108.

127. Леонас Толваишис: РУСКО-КИНЕСКА САРАДЊА У КОНТЕКСТУ РАЗВОЈА ПРОЈЕКТА НОВОГ ПУТА СВИЛЕ: СПОЉНОТРГОВИНСКИ И ЕНЕРГЕТСКИ АСПЕКТИ. – II, 2019, 2, 49-78.

128. Леонас Толваишис: ШУМСКИ ПОЖАРИ И НЕЛЕГАЛНЕ СЕЧЕ ШУМА КАО ПРЕТЊА ЗА ЕКОЛОШКУ БЕЗБЕДНОСТ РУСИЈЕ. – III, 2020, 1, 103-131.

129. Леонас Толваишис: ГЕОПОЛИТИЧКИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ РУСКО-КИНЕСКИХ ОДНОСА. – IV, 2021, 1, 7-41.

130. Леонас Толваишис: ОСНОВНИ НАРАТИВИ И КОНТРАНРАТИВИ О ПРИЗНАЊУ НЕЗАВИСНОСТИ КОСОВА У ЕСТОНИЈИ, ЛЕТОНИЈИ И ЛИТВАНИЈИ. – V, 2022, 1, 9-43.

131. Leonas Tolvaišis: BASIC NARRATIVES AND COUNTERNARRATIVES ON THE RECOGNITION OF KOSOVO'S INDEPENDENCE IN ESTONIA, LATVIA AND LITHUANIA. – V, 2022, 1, 45-78.

ТУЧИЋ, Борис

132. Борис Тучић: ЕВРОПСКА УНИЈА И БЕЗБЕДНОСТ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА: ОСВРТ НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ. – IV, 2021, 1, 43-59.

ФОРЦА, Божидар

133. Божидар Форца: ДВЕ СУПРОТСТАВЉЕНЕ ГОДИШЊИЦЕ. – II, 2019, 1, 45-67.

134. Божидар Форца: ПОЈАС И ПУТ КАО ОБЛИК ИСПОЉАВАЊА ПАМЕТНЕ МОЋИ КИНЕ. – II, 2019, 2, 21-48.

135. Божидар Форца: ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ. – III, 2020, 1, 75-101.

136. Божидар Форца: РАТ У САВРЕМЕНИМ УСЛОВИМА – НЕКОМ РАТ, НЕКОМ БРАТ. – III, 2020, 2, 121-143.

ИНДЕКС ИМЕНА

- Аврамов, Смиља 29
Алексић, Александар 1, 2
Анастасијевић, Миша 49, 92, 93
Андрић, Иво 21
Балта, Иван 3
Бељаков, Сергеј 4
Бјеља, Данијела 5, 6, 63
Боровић, Синиша 7
Бошковић, Милица 8, 55, 86, 87
Браковић, Жарко 9, 75, 76
Буквић, Рајко М. 10, 11, 56
Велов, Бранко 12, 13, 103
Вигњевић, Марко 14, 15, 16, 17
Вугделић, Владимир 18
Вучић, Михајло 19, 20
Гинзберг, Ервин 74
Дебељаковић, Станко 12, 21
Девећ, Љубица 13
Денда, Далибор 22
Димитријевић, Бојан 23, 24, 57
Ђоковић, Милорад 25, 26, 27
Ђорђевић, Ненад 28, 29, 107, 111
Ђукић, Станимир 30, 89
Живановић, Јован 31, 32, 45
Иветић, Стево 33, 34, 47
Јанковић, Бранкица 35, 36, 54
Јанковић, Душан М. 100
Јевтић, Милош 37
Јерић, Кристиан 38, 39
Јовановић, Владислав 40
Јовановић, Живадин 41
Јовићевић, Лазар 42
Канкараш, Наташа 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
57, 58
Колев, Драган 59, 60, 61, 62
Крга, Бранко 63, 64, 65
Кршев, Борис 30

- Лабовић, Дејан 48, 75, 76
Лазић, Радојица 66
Ломпар, Мило 67
Лопичић, Ђорђе 68, 69
Лопичић-Јанчић, Јелена 70, 71, 72, 73, 74
Манић, Михајло 85
Марјановић, Зоран 48, 75, 76
Мартиновић, Иван 50, 58, 77, 78, 79, 80
Миливојевић, Зоран 81
Милићевић, Милош 52, 82, 83
Милкић, Миљан 84
Милошевић, Катарина 85
Мишев, Гордана 55, 86, 87
Мрдак, Гордана 88, 89, 90
Надовеза, Бранко 49, 91, 92, 93
Панић, Горан 94
Пантелић, Ана 95
Петровић, Лазар 96
Петровић, Рајко 53, 97, 98, 99
Поповић, Горан 100
Правиловић, Никола 33, 34, 47
Пророковић, Душан 101
Пурић, Тиосав 102
Радовановић, Добривоје 103
Рашовић, Лазар 58, 79, 80
Савић, Андреја 43, 51, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118
Симовић, Слободан 119
Стевановић, Немања 46, 120, 121
Степановић, Жаклина 122
Танасковић, Дарко 123, 124, 125
Толваишис, Леонас 44, 126, 127, 128, 129, 130, 131
Толстој, Лав Николајевич 27
Тучић, Борис 132
Форца, Божидар 133, 134, 135, 136

ПРЕДМЕТНИ ИНДЕКС

- Анархизам 27
Безбедносни дијалог 17, 64
Босна и Херцеговина 47, 53, 97, 98, 99, 132
Версајски споразум 2
Војна мисија 23, 24, 57
Геополитика 21, 46, 61, 81, 111, 120, 121
Дигитална дипломатија 6
Други светски рат 2, 74
Еколошка безбедност 128, 135
Економска дипломатија 88
Енергетски ресурси 25, 127
ЕУ 20, 122, 132
Жене 8, 13
Информациона безбедност 96
Ислам 15
Историја дипломатије 68, 69, 73
Капетан Миша Анастасијевић 49, 92, 93
Кина 14, 37, 61, 89, 125, 127, 129, 134
Ковид-19 6, 16, 111
Корупција 100
Косово и Метохија 1, 7, 12, 18, 25, 28, 40, 41, 44, 63, 66, 81, 85, 91, 101, 105, 130, 131
Краљевина Југославија 30
Краљевина СХС 84
Криминал 8, 9, 55, 90, 100
Међународни односи 2, 3, 19, 49, 92, 93, 64
Мигрантска криза 94
Мрежни рат 59
НАТО агресија 65, 71, 124, 126
Некролог 29
Омладина 62, 103
Полиција 33, 34, 47
Пословна тајна 119
Правопис 52, 82, 83
Први светски рат 4, 5, 22, 26, 38, 39, 50, 70, 77, 78, 123, 133
Приказ књиге 58, 79, 80
Рат 65, 67, 86, 87, 136

Русија 4, 127, 128, 129
САД 37, 102
Сајбер напади 20
Сарајевски атентат 5
Сиромаштво 72, 95
Сувереност 31, 32, 45
Тајна служба 48, 75, 76, 107
Теорија завере 60
Тероризам 15, 46, 120, 121
Трговина људима 35, 36, 54
Уводник 43, 51, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118
Украјина 4, 10, 11, 56
Хладни рат 42

*Danilo Potparić*¹

**BIBLIOGRAPHY OF THE JOURNAL
DIPLOMACY AND SECURITY
(FIRST FIVE YEARS: 2018-2022)**

Abstract

The journal Diplomacy and Security requires the attention of bibliographers due to the quality of its articles, current and intriguing topics, the scientific reputation of its collaborators, editorial commitment, and therefore, already in its first five years of publication, a significant research contribution to the study of historical events, social relations and the contribution of individuals to the development of diplomacy and security. The bibliography has been prepared for the first ten issues (five years) of the journal, with the aim of showing the scientific and professional public in one place the continuity and thematic orientation of the journal. The bibliography of the journal Diplomacy and Security presents the units in the order of authorship (according to the last name of the first author), and within the author designation exclusively according to chronological criteria. The attached index includes all names that appear in the function of the first, second and each subsequent author; translator, or in the titles, subtitles and annotations of the included texts.

¹ University of Belgrade - Faculty of Philology, Belgrade, danilo.potparic@rect.bg.ac.rs

INTRODUCTION

The journal *Diplomacy and Security* requires the attention of bibliographers due to the quality of its articles, current and intriguing topics, the scientific reputation of its collaborators, editorial commitment, and therefore, already in its first five years of publication, a significant research contribution to the study of historical events, social relations and the contribution of individuals to the development of diplomacy and security.

The bibliography includes the first ten issues (five years) of the journal (I, 1, 2018 to V, 2, 2022). During that period, the editor-in-chief of the journal *Diplomacy and Security* was prof. Dr. Andreja Savić. The editors have decided that the issues of the magazine from I, 1, 2018 to II, 2, 2019 have a problem orientation, thus the character of a thematic collection: Geopolitical and security aspects of possible solutions to the status of Kosovo and Metohija (I, 1, 2018); One hundred years since the end of the First World War - experiences and lessons (I, 2, 2018); International legal and security aspects of the NATO aggression against FR Yugoslavia in 1999 (II, 1, 2019); The Belt and Road – the modern incarnation of the ancient Silk Road (II, 2, 2019). For the next two years, i.e. four issues (III, 1, 2020 to IV, 2, 2021), the journal is of a free nature, that is scientific papers are based on theoretical and empirical research in the field of political science and security, as well as related scientific disciplines. From 2022 (from issue V, 1, 2022), the journal becomes bilingual and from then until today, the papers have been published in Serbian and English.

The bibliography of the journal *Diplomacy and Security* presents the units in the order of authorship (according to the last name of the first author), and within the author designation exclusively according to chronological criteria. The attached index includes all names that appear in the function of the first, second and each subsequent author, translator, or in the titles, subtitles and annotations of the included texts.

ALEKSIĆ, Aleksandar

1. Aleksandar Aleksić: KOSOVO AND METOHIJA - SERBIAN OPTIONS. - I, 2018, 1, 57-71.

2. Aleksandar Aleksić: VERSAILLES PEACE AGREEMENT – A PAVED ROAD TO WORLD WAR II. - I, 2018, 2, 107-128.

BALTA, Ivan

3. Ivan Balta: CROATIAN-HUNGARIAN SETTLEMENT RELATIONS AND THEIR COMPLEXITY DUE TO THE CONCLUSION OF FINANCIAL SETTLEMENTS. - IV, 2021, 1, 127-149.

BELJAKOV, Sergej

4. Sergej Beljakov: UKRAINIAN NATIONAL INTELLIGENCE AGAINST RUSSIA DURING THE FIRST WORLD WAR. - II, 2019, 1, 135-147.

BJELJA, Daniela

5. Danijela Bjelja: RHETORIC AND STYLE OF DIPLOMATIC CORRESPONDENCE FROM THE SARAJEVO ASSASSINATION TO THE JULY ULTIMATE IN 1914 - I, 2018, 2, 129-141.

6. Danijela Bjelja: DIGITAL DIPLOMACY AND INTERNATIONAL COMMUNICATION IN THE CRISIS SITUATION OF THE COVID-19 PANDEMIC. - III, 2020, 1, 133-150.

BOROVIĆ, Siniša

7. Siniša Borović: KOSOVO AND METOHIJA - SERBIAN STRATEGY. - I, 2018, 1, 215-241.

BOŠKOVIĆ, Milica

8. Milica Bošković: WOMEN IN CRIME. - IV, 2021, 2, 27-37.

BRAKOVIĆ, Žarko

9. Žarko Braković: THE SIGNIFICANCE OF LEGISLATIVE REGULATION IN THE FIELD OF CRIME PREVENTION. - II, 2019, 2, 173-187.

BUKVIĆ, Rajko M.

10. Rajko M. Bukvić: НАЦИОНАЛНИ, ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ ФАКТОРИ У СТВАРАЊУ САВРЕМЕНЕ УКРАЈИНЕ. – V, 2022, 2, 149-183.

11. Rajko M. Bukvić: NATIONAL, POLITICAL AND ECONOMIC FACTORS IN THE CREATION OF MODERN UKRAINE. – V, 2022, 2, 185-219.

VELOV, Branko

12. Branko Velov, Stanko Debeljaković: THE PROBLEM OF KOSOVO AND METOHIJA AND THE VIEWS OF PUBLIC OPINION ON THE MODE OF ITS SOLUTION. - I, 2018, 1, 167-192.

13. Branko Velov, Ljubica Dević: ORIGINS OF GENDER INEQUALITY - SOCIAL STATUS AND REPRESENTATION OF WOMEN IN THE MYTHS OF ANCIENT GREECE. - I, 2018, 2, 263-276.

VIGNJEVIĆ, Marko

14. Marko Vignjević: GRAND STRATEGIES OF CHINA AND REGIONAL SECURITY CHALLENGES. - II, 2019, 2, 137-153.

15. Marko Vignjević: BIO-TERRORIST THREAT OF RADICAL ISLAM. - III, 2020, 1, 151-170.

16. Marko Vignjević: VACCINE AGAINST THE VIRUS COVID-19 AS A NEW INTELLIGENT POWER RESOURCE. - III, 2020, 2, 99-120.

17. Marko Vignjević: "ANACONDA" IN THE QUADRILATERAL SECURITY DIALOGUE. - IV, 2021, 2, 7-25.

VUGDELIĆ, Vladimir

18. Vladimir Vugdelić: GENESIS AND DEVELOPMENT OF THE CONFLICT IN KOSOVO AND METOHIJA. - I, 2018, 1, 73-87.

VUČIĆ, Mihajlo

19. Mihajlo Vučić: BREXIT - NEGOTIATIONS AND POSSIBLE OUTCOMES. - I, 2018, 2, 161-180.

20. Mihajlo Vučić: CHALLENGES IN THE APPLICATION OF RESTRICTIVE MEASURES OF THE EUROPEAN UNION AGAINST CYBER ATTACKS. - III, 2020, 2, 77-98.

DEBELJAKOVIĆ, Stanko

21. Stanko Debeljaković: ANDRIĆ'S GEOPOLITICAL THOUGHT IN THE LITERARY WORK. - I, 2018, 2, 199-215.

DENDA, Dalibor

22. Dalibor Denda: SERBIAN OFFICER CORPS FROM 1918 AND THE ARMY OF THE KINGDOM OF SCS YUGOSLAVIA. - I, 2018, 2, 281-284.

DIMITRIJEVIĆ, Bojan

23. Bojan Dimitrijević: AMERIČKA VOJNA MISIJA – AMAS У ЈУГОСЛАВИЈИ 1951-1958. – V, 2022, 2, 221-242.

24. Bojan Dimitrijević: AMERICAN MILITARY MISSION – AMAS IN YUGOSLAVIA 1951-1958. – V, 2022, 2, 243-264.

ĐOKOVIĆ, Milorad

25. Milorad Đoković: THREAT TO THE ENERGY SECURITY OF THE REPUBLIC OF SERBIA IN THE CONTEXT OF APPROPRIATION OF ENERGY RESOURCES IN KOSOVO AND МЕТОHIЈА. - I, 2018, 1, 99-117.

26. Milorad Đoković: CROATIANS AND MUSLIMS IN THE GREAT WAR AGAINST SERBIA AND THE NEW DESIGNING OF THEIR IDENTITY. – III, 2020, 2, 7-29.

27. Milorad Đokovic: ANARCHISM AND PASSIVE RESISTANCE. - IV, 2021, 2, 115-134.

ĐORĐEVIĆ, Nenad

28. Nenad Đorđević: INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE DISSOLUTION OF YUGOSLAVIA AND THE FINAL RESOLUTION OF THE KOSOVO PROBLEM. - I, 2018, 1, 15-30.

29. Nenad Đorđević: PROF. DR. SMILJA AVRAMOV. - I, 2018, 2, 291-292.

ĐUKIĆ, Stanimir

30. Stanimir Đukić, Boris Kršev: SECURITY CHARACTERISTICS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA (1918-1941). - I, 2018, 2, 143-157.

ŽIVANOVIĆ, Jovan

31. Јован Живановић: СУВЕРЕНОСТ У НОВОМ ПОРЕТКУ ГЕНЕРАЦИЈА. – V, 2022, 1, 79-95.

32. Jovan Živanović: SOVEREIGNTY IN THE NEW ORDER OF GENERATIONS. – V, 2022, 1, 97-113.

IVETIĆ, Stevo

33. Стево Иветић, Никола Правиловић: РЕФОРМА И СПЕЦИФИЧНОСТИ ПОЛИЦИЈСКОГ СИСТЕМА У БиХ. – V, 2022, 1, 151-176.

34. Stevo Ivetić, Nikola Pravić: REFORMS AND SPECIFICS OF THE POLICE SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA. – V, 2022, 1, 177-201.

JANKOVIĆ, Brankica

35. Бранкица Јанковић: ЗНАЧАЈ РОДНО ОСЕТЉИВОГ ПРИСТУПА У БОРБИ ПРОТИВ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА. – V, 2022, 2, 91-103.

36. Brankica Janković: THE IMPORTANCE OF A GENDER SENSITIVE APPROACH IN THE FIGHT AGAINST HUMAN TRAFFICKING. – V, 2022, 2, 105-116.

JEVTIĆ, Miloš

37. Miloš Jevtić: RELATIONS OF THE USA AND THE PRC OF CHINA THROUGH THE "ONE BELT, ONE ROAD" PROJECT. - II, 2019, 2, 155-169.

JERIĆ, Kristian

38. Kristian Jerić: THE PEACE TREATY OF TRIANON IN HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY: ON THE OCCASION OF THE CENTENARY OF ITS CONCLUSION. – III, 2020, 2, 31-53.

39. Kristian Jerić: GENDARMERIA IN HUNGARY UNTIL THE FIRST WORLD WAR: TERRITORIAL ORGANIZATION, PERSONAL COMPOSITION AND OFFICER CORPS. - IV, 2021, 2, 95-114.

JOVANOVIĆ, Vladislav

40. Vladislav Jovanović: GEOPOLITICAL AND SECURITY ASPECTS OF POSSIBLE SOLUTIONS FOR THE STATUS OF KOSOVO AND METOHIJA. - I, 2018, 1, 195-199.

JOVANOVIĆ, Živadin

41. Živadin Jovanović: GEOPOLITICAL AND SECURITY ASPECTS OF POSSIBLE SOLUTIONS FOR THE STATUS OF KOSOVO AND METOHIJA. - I, 2018, 1, 201-208.

JOVIĆEVIĆ, Lazar

42. Lazar Jovićević: "THE FORGOTTEN WAR" THROUGH THE PRISM OF HOLLYWOOD: THE KOREAN WAR IN AMERICAN FILMS DURING THE COLD WAR. - IV, 2021, 1, 87-107.

KANKARAŠ, Nataša

43. Introductory word, - V, 2022, 1, 8.

44. Leonas Tolvaišis: BASIC NARRATIVES AND COUNTERNARRATIVES ON THE RECOGNITION OF KOSOVO'S INDEPENDENCE IN ESTONIA, LATVIA AND LITHUANIA. – V, 2022, 1, 45-78.

45. Jovan Živanović: SOVEREIGNTY IN THE NEW ORDER OF GENERATIONS. – V, 2022, 1, 97-113.
46. Nemanja Stevanović: STATE-SPONSORED TERRORISM AS A GEOPOLITICAL INSTRUMENT OF REGIONAL POWERS. – V, 2022, 1, 133-149.
47. Stevo Ivetić, Nikola Pravilović: REFORMS AND SPECIFICS OF THE POLICE SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA. – V, 2022, 1, 177-201.
48. Zoran Marjanović, Dejan Labović, Žarko Braković: NORMATIVE ASPECTS OF SECRET METHODS OF THE MILITARY SECURITY AGENCY IN THE REPUBLIC OF SERBIA. – V, 2022, 1, 225-245.
49. Branko Nadoveza: CAPTAIN MIŠA ANASTASIJEVIĆ AND HIS CONTRIBUTION TO SERBIAN-ROMANIAN RELATIONS. – V, 2022, 1, 265-280.
50. Ivan Martinović: WHAT REVEALS THE SECRET MEMORANDUM OF THE FOREIGN OFFICE OF AUGUST 7, 1916, ON BRITISH PLANS FOR SERBIA AND MONTENEGRO. – V, 2022, 1, 291-316.
51. Introductory word, - V, 2022, 2, 9-10.
52. Miloš Milićević: ON CERTAIN CULTURAL AND POLITICAL ASPECTS OF ORTHOGRAPHY. – V, 2022, 2, 37-62.
53. Rajko Petrović: RELATIONS BETWEEN BOSNIACS AND CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM 1991 TO 2022. – V, 2022, 2, 77-90.
54. Brankica Janković: THE IMPORTANCE OF A GENDER SENSITIVE APPROACH IN THE FIGHT AGAINST HUMAN TRAFFICKING. – V, 2022, 2, 105-116.
55. Gordana Mišev, Milica Bošković: CONTEMPORARY ARMED CONFLICTS AND REDEFINING THE CONCEPT OF SECURITY BASED ON THE PRINCIPLES OF THE UN CHARTER. – V, 2022, 2, 133-147.
56. Rajko M. Bukvić: NATIONAL, POLITICAL AND ECONOMIC FACTORS IN THE CREATION OF MODERN UKRAINE. – V, 2022, 2, 185-219.
57. Bojan Dimitrijević: AMERICAN MILITARY MISSION – AMAS IN YUGOSLAVIA 1951-1958. – V, 2022, 2, 243-264.
58. Ivan Martinović: LAZAR RAŠOVIĆ'S BOOK "MONTEGRO IN THE EUROPEAN WAR" – PROPAGANDA ON THE WAY OF HISTORICAL TRUTH. – V, 2022, 2, 281-296.

KOLEV, Dragan

59. Dragan Kolev: NETWORK WAR AS A POSTMODERN FORM OF SECURITY THREAT. - I, 2018, 2, 217-238.
60. Dragan Kolev, Branko Velov: "CONSPIRACY THEORY" AND/OR CONSPIRACY OF THEORY. - II, 2019, 1, 195-215.

61. Dragan Kolev: GEOPOLITICAL CHALLENGES OF THE CHINESE "ONE BELT, ONE ROAD" INITIATIVE. - II, 2019, 2, 79-107.

62. Dragan Kolev: DEFENSIVE MOTIVATION OF HIGH SCHOOL YOUTH. – III, 2020, 1, 53-74.

KRGA, Branko

63. Branko Krga, Danijela Bjelja: INTEGRAL APPROACH TO RESOLVING THE KOSOVO-METOHIIJA CRISIS. - I, 2018, 1, 31-42.

64. Branko Krga: EIGHTH BEIJING XIANGSHAN FORUM. - I, 2018, 2, 279-280.

65. Branko Krga: NATO AGGRESSION ON THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA IN 1999 - IMPORTANT SECURITY PROBLEMS. - II, 2019, 1, 9-27.

LAZIĆ, Radojica

66. Radojica Lazić: DEMONSTRATIONS IN PRIŠTINA IN 1981 AND COUNTER-REVOLUTION IN KOSOVO. - IV, 2021, 2, 61-80.

LOMPAR, Milo

67. Milo Lompar: THE IDEA OF A WAR. - I, 2018, 2, 47-81.

LOPIČIĆ, Đorđe

68. Đorđe Lopičić: DIPLOMACY OF SERBIA 1804-1918. YEARS IN THE FIGHT FOR INDEPENDENCE AND PRESERVATION OF IDENTITY. - II, 2019, 1, 111-134.

69. Đorđe Lopičić: CONSULAR RELATIONS OF SERBIA AND ROMANIA FROM 1804-1918. - IV, 2021, 1, 109-126.

LOPIČIĆ-JANČIĆ, Jelena

70. Jelena Lopičić-Jančić: BELGRADE IN THE FIRST WORLD WAR. - I, 2018, 2, 83-105.

71. Jelena Lopičić-Jančić: NATO AGGRESSION ON THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA TWENTY YEARS LATER - INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS. - II, 2019, 1, 69-84.

72. Jelena Lopičić-Jančić: REDUCING POVERTY IN DEVELOPING COUNTRIES. - II, 2019, 2, 207-209.

73. Jelena Lopičić-Jančić: TEACHING DIPLOMACY AT THE FACULTIES OF SOCIAL SCIENCES. - III, 2020, 2, 145-160.

74. Jelena Đ. Lopičić-Jančić: THE ROLE OF DOCTORS IN CARE OF THE WOUNDED, SICK AND CIVILIAN POPULATION DURING THE SECOND WORLD WAR IN YUGOSLAVIA WITH SPECIAL REFERENCE TO THE WORK OF DOCTOR ERWIN GINZBERG. - IV, 2021, 2, 81-93.

MARJANOVIĆ, Zoran

75. Зоран Марјановић, Дејан Лабовић, Жарко Браковић: НОРМАТИВНИ АСПЕКТИ ТАЈНИХ МЕТОДА РАДА ВОЈНОБЕЗБЕДНОСНЕ АГЕНЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ. – V, 2022, 1, 203-223.

76. Zoran Marjanović, Dejan Labović, Žarko Braković: NORMATIVE ASPECTS OF SECRET METHODS OF THE MILITARY SECURITY AGENCY IN THE REPUBLIC OF SERBIA. – V, 2022, 1, 225-245.

MARTINOVIĆ, Ivan

77. Иван Мартиновић: ШТА ОТКРИВА ТАЈНИ МЕМОРАНДУМ ФОРИН ОФИСА ОД 7. АВГУСТА 1916. О БРИТАНСКИМ ПЛАНОВИМА ЗА СРБИЈУ И ЦРНУ ГОРУ. – V, 2022, 1, 281-290.

78. Ivan Martinović: WHAT REVEALS THE SECRET MEMORANDUM OF THE FOREIGN OFFICE OF AUGUST 7, 1916, ON BRITISH PLANS FOR SERBIA AND MONTENEGRO. – V, 2022, 1, 291-316.

79. Иван Мартиновић: КЊИГА ЛАЗАРА РАШОВИЋА „ЦРНА ГОРА У ЕВРОПСКОМ РАТУ” – ПРОПАГАНДА НА ПУТУ ИСТОРИЈСКЕ ИСТИНЕ. – V, 2022, 2, 265-280.

80. Ivan Martinović: LAZAR RAŠOVIĆ’S BOOK “MONTEGRO IN THE EUROPEAN WAR” – PROPAGANDA ON THE WAY OF HISTORICAL TRUTH. – V, 2022, 2, 281-296.

MILIVOJEVIĆ, Zoran

81. Zoran Milivojević: GEOPOLITICAL AND SECURITY ASPECTS OF POSSIBLE SOLUTIONS FOR THE STATUS OF KOSOVO AND МЕТОHIЈА. - I, 2018, 1, 209-214.

MILIĆEVIĆ, Miloš

82. Милош Милићевић: О НЕКИМ КУЛТУРНОПОЛИТИЧКИМ АСПЕКТИМА ПРАВОПИСА. – V, 2022, 2, 11-36.

83. Miloš Milićević: ON CERTAIN CULTURAL AND POLITICAL ASPECTS OF ORTHOGRAPHY. – V, 2022, 2, 37-62.

MILKIĆ, Miljan

84. Miljan Milkić: NATIONAL AND RELIGIOUS ISSUES AND THE CREATION OF THE ARMY OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIANS. - I, 2018, 2, 285-288.

MILOŠEVIĆ, Katarina

85. Katarina Milošević, Mihajlo Manić: THE QUALITY OF POLITICAL COMMUNICATION AND ITS INFLUENCE ON THE PARTICIPATION OF STUDENTS IN PUBLIC POLITICAL LIFE IN KOSOVSKA MITROVICA. - I, 2018, 1, 147-166.

MIŠEV, Gordana

86. Гордана Мишев, Милица Бошковић: САВРЕМЕНИ ОРУЖАНИ СУКОБИ И РЕДЕФИНИСАЊЕ КОНЦЕПТА БЕЗБЕДНОСТИ УТЕМЕЉЕНОГ НА ПРИНЦИПИМА ПОВЕЉЕ УН. – V, 2022, 2, 117-131.

87. Gordana Mišev, Milica Bošković: CONTEMPORARY ARMED CONFLICTS AND REDEFINING THE CONCEPT OF SECURITY BASED ON THE PRINCIPLES OF THE UN CHARTER. – V, 2022, 2, 133-147.

MRDAK, Gordana

88. Gordana Mrdak: CHARACTERISTICS OF ECONOMIC DIPLOMACY IN SERBIA. - II, 2019, 1, 149-167.

89. Gordana Mrdak, Stanimir Đukić: "ONE BELT, ONE ROAD" INITIATIVE - A CHANCE FOR SERBIA'S ECONOMIC PROSPERITY. - II, 2019, 2, 109-135.

90. Gordana Mrdak: THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF FINANCIAL FORENSICS IN DETECTING CORPORATE CRIME. - IV, 2021, 1, 151-167.

NADOVEZA, Branko

91. Branko Nadoveza: THE GENESIS OF KOSOVO SECESSION 1944-1990. - I, 2018, 1, 89-97.

92. Бранко Надовеца: КАПЕТАН МИША АНАСТАСИЈЕВИЋ И ЊЕГОВ ДОПРИНОС СРПСКО-РУМУНСКИМ ОДНОСИМА. – V, 2022, 1, 247-263.

93. Branko Nadoveza: CAPTAIN MIŠA ANASTASIJEVIĆ AND HIS CONTRIBUTION TO SERBIAN-ROMANIAN RELATIONS. – V, 2022, 1, 265-280.

PANIĆ, Goran

94. Goran Panić: MIGRANT CRISIS SECURITY CHALLENGE OR CHALLENGE POLICY. - I, 2018, 2, 181-197.

PANTELIĆ, Ana

95. Jelena Lopičić-Jančić: REDUCING POVERTY IN DEVELOPING COUNTRIES. - II, 2019, 2, 207-209

PETROVIĆ, Lazar

96. Lazar Petrović: INFORMATION SECURITY - CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY. - I, 2018, 2, 239-261.

PETROVIĆ, Rajko

97. Rajko Petrović: GEOSTRATEGIC SIGNIFICANCE OF BRČKO DISTRICT. - IV, 2021, 1, 61-86.

98. Rajko Petrović: ОДНОСИ ИЗМЕЂУ БОШЊАКА И ХРВАТА У БИХ. – V, 2022, 2, 63-76.

99. Rajko Petrović: RELATIONS BETWEEN BOSNIACS AND CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM 1991 TO 2022. – V, 2022, 2, 77-90.

POPOVIĆ, Goran

100. Goran Popović, Dušan M. Janković: CORRUPTION IN THE HEALTH SYSTEM OF SERBIA. - IV, 2021, 2, 39-60.

PROROKOVIĆ, Dušan

101. Dušan Proroković: INTERNAL DIALOGUE ABOUT KOSOVO: TEN EXPLANATIONS AND TEN PROPOSALS. - I, 2018, 1, 43-56.

PURIĆ, Tiosav

102. Tiosav Purić: IDEOLOGICAL AND GEOPOLITICAL ASPECTS OF THE BIRTH OF THE AMERICAN EMPIRE AT THE END OF THE 19TH AND BEGINNING OF THE 20TH CENTURY. – III, 2020, 2, 55-76.

RADOVANOVIĆ, Dobrivoje

103. Dobrivoje Radovanović, Branko Velov: ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE TOWARD WORK ACTIONS AS A PERSONAL MODALITY OF YOUTH VOLUNTEERING AND SOCIAL ACTIVISM. – III, 2020, 1, 27-52.

SAVIĆ, Andreja

104. Andreja Savić: Editorial, - I, 2018, 1, 7-10.

105. Andreja Savić: PUBLIC DISCOURSE ON THE NATIONAL DIALOGUE ON KOSOVO AND METOHIJA: STARTING BASIS IN THE SEARCH FOR A SUSTAINABLE SOLUTION. - I, 2018, 1, 119-144.

106. Andreja Savić: Editorial, - I, 2018, 2, 7-12.
107. Andreja Savić, Nenad Đorđević: INTELLIGENCE AND SECURITY SYSTEMS OF SERBIA - EXPERIENCE AND LESSONS. , - I, 2018, 2, 15-33.
108. Andreja Savić: Editorial, - II, 2019, 1, 5-6.
109. Andreja Savić: Editorial, - II, 2019, 2, 5.
110. Andreja Savić: Editorial, - III, 2020, 1, 5.
111. Andreja Savić, Nenad Đorđević: PANDEMICS IN THE 21ST CENTURY AND THEIR REFLECTIONS ON GLOBAL POLITICS - GEOPOLITICAL ASPECT -. – III, 2020, 1, 7-25.
112. Andreja Savić: Editorial, - III, 2020, 2, 5.
113. Andreja Savić: Editorial, - IV, 2021, 1, 5.
114. Andreja Savić: Editorial, - IV, 2021, 2, 5.
115. Andreja Savić: Editorial, - V, 2022, 1, 7.
116. Andreja Savić: Introductory word, - V, 2022, 1, 8.
117. Andreja Savić: Editorial, - V, 2022, 2, 7-8.
118. Andreja Savić: Introductory word, - V, 2022, 2, 9-10.

SIMOVIĆ, Slobodan

119. Slobodan Simović: BUSINESS INFORMATION - IMPORTANCE AND PROTECTION. - II, 2019, 1, 169-193.

STEVANOVIĆ, Nemanja

120. Немања Стевановић: ДРЖАВНО СПОНЗОРИСАНИ ТЕРОРИЗАМ КАО ИНСТРУМЕНТ ГЕОПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНИХ СИЛА. – V, 2022, 1, 115-132.
121. Nemanja Stevanović: STATE-SPONSORED TERRORISM AS A GEOPOLITICAL INSTRUMENT OF REGIONAL POWERS. – V, 2022, 1, 133-149.

STEPANOVIĆ, Žaklina

122. Žaklina Stepanović: INSTRUMENT FOR PRE-ACCESSION ASSISTANCE (IPA III) AS SUPPORT TO WESTERN BALKAN COUNTRIES IN THE PROCESS OF INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION. - II, 2019, 2, 189-204.

TANASKOVIĆ, Darko

123. Darko Tanasković: TURKEY AND THE FIRST WORLD WAR. - I, 2018, 2, 35-46.
124. Darko Tanasković: TURKISH "HAWKS" IN THE FLOCK OF THE "MERCIFUL ANGEL". - II, 2019, 1, 29-43.

125. Darko Tanasković: "SILK ROAD" RENOVATION PROJECT AS A DIPLOMATIC CHALLENGE. - II, 2019, 2, 9-19.

TOLVAIŠIS, Leonas

126. Leonas Tolvaishis: THE CONSEQUENCES OF THE NATO ATTACK ON THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA FOR THE FOREIGN POLICY OF THE RUSSIAN FEDERATION. - II, 2019, 1, 85-108.

127. Leonas Tolvaishis: RUSSIAN-CHINESE COOPERATION IN THE CONTEXT OF THE NEW SILK ROAD PROJECT DEVELOPMENT: FOREIGN TRADE AND ENERGY ASPECTS. - II, 2019, 2, 49-78.

128. Leonas Tolvaishis: FOREST FIRES AND ILLEGAL FOREST CUTTING AS A THREAT TO RUSSIA'S ENVIRONMENTAL SECURITY. - III, 2020, 1, 103-131.

129. Leonas Tolvaishis: GEOPOLITICAL AND SECURITY ASPECTS OF RUSSIAN-CHINESE RELATIONS. - IV, 2021, 1, 7-41.

130. Леонас Толваишис: ОСНОВНИ НАРАТИВИ И КОНТРАНАРАТИВИ О ПРИЗНАЊУ НЕЗАВИСНОСТИ КОСОВА У ЕСТОНИЈИ, ЛЕТОНИЈИ И ЛИТВАНИЈИ. – V, 2022, 1, 9-43.

131. Leonas Tolvaišis: BASIC NARRATIVES AND COUNTERNARRATIVES ON THE RECOGNITION OF KOSOVO'S INDEPENDENCE IN ESTONIA, LATVIA AND LITHUANIA. – V, 2022, 1, 45-78.

TUČIĆ, Boris

132. Boris Tučić: THE EUROPEAN UNION AND THE SECURITY OF THE WESTERN BALKANS: REVIEW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA. - IV, 2021, 1, 43-59.

FORCA, Božidar

133. Božidar Forca: TWO OPPOSING ANNIVERSARIES. - II, 2019, 1, 45-67.

134. Božidar Forca: BELT AND ROAD AS A FORM OF EXPRESSION OF CHINA'S SMART POWER. - II, 2019, 2, 21-48.

135. Božidar Forca: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENVIRONMENTAL SECURITY. - III, 2020, 1, 75-101.

136. Božidar Forca: WAR IN CONTEMPORARY CONDITIONS - ONE MAN'S WAR IS ANOTHER MAN'S BROTHER. - III, 2020, 2, 121-143.

INDEX OF NAMES

- Avramov, Smilja 29
Aleksić, Aleksandar 1, 2
Anastasijević, Miša 49, 92, 93
Andrić, Ivo 21
Balta, Ivan 3
Beljakov, Sergej 4
Bjelja, Danijela 5, 6, 63
Borović, Siniša 7
Bošković, Milica 8, 55, 86, 87
Braković, Žarko 9, 75, 76
Bukvić, Rajko M. 10, 11, 56
Velov, Branko 12, 13, 103
Vignjević, Marko 14, 15, 16, 17
Vugdelić, Vladimir 18
Vučić, Mihajlo 19, 20
Ginzberg, Erwin 74
Debeljaković, Stanko 12, 21
Dević, Ljubica 13
Denda, Dalibor 22
Dimitrijević, Bojan 23, 24, 57
Djokovic, Milorad 25, 26, 27
Đorđević, Nenad 28, 29, 107, 111
Đukić, Stanimir 30, 89
Živanović, Jovan 31, 32, 45
Ivetić, Stevo 33, 34, 47
Janković, Brankica 35, 36, 54
Janković, Dušan M. 100
Jevtić, Miloš 37
Jerić, Kristian 38, 39
Jovanović, Vladislav 40
Jovanović, Živadin 41
Jovićević, Lazar 42
Kankaraš, Nataša 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58
Kolev, Dragan 59, 60, 61, 62
Krga, Branko 63, 64, 65
Kršev, Boris 30
Labović, Dejan 48, 75, 76

- Lazić, Radojica 66
Lompar, Milo 67
Lopičić, Đorđe 68, 69
Lopičić-Jančić, Jelena 70, 71, 72, 73, 74
Manić, Mihajlo 85
Marjanović, Zoran 48, 75, 76
Martinović, Ivan 50, 58, 77, 78, 79, 80
Milivojević, Zoran 81
Milićević, Miloš 52, 82, 83
Milkić, Miljan 84
Milošević, Katarina 85
Mišev, Gordana 55, 86, 87
Mrdak, Gordana 88, 89, 90
Nadoveza, Branko 49, 91, 92, 93
Panić, Goran 94
Pantelić, Ana 95
Petrović, Lazar 96
Petrović, Rajko 53, 97, 98, 99
Popović, Goran 100
Pravilović, Nikola 33, 34, 47
Proroković, Dušan 101
Purić, Tiosav 102
Radovanović, Dobrivoje 103
Rašović, Lazar 58, 79, 80
Savić, Andreja 43, 51, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118
Simović, Slobodan 119
Stevanović, Nemanja 46, 120, 121
Stepanović, Žaklina 122
Tanasković, Darko 123, 124, 125
Tolvaišis, Leonas 44, 126, 127, 128, 129, 130, 131
Tolstoj, Leo Nikolajevič 27
Tučić, Boris 132
Forca, Božidar 133, 134, 135, 136

INDEX OF TERMS

- Anarchism 27
Security Dialogue 17, 64
Bosnia and Herzegovina 47, 53, 97, 98, 99, 132
Treaty of Versailles 2
Military mission 23, 24, 57
Geopolitics 21, 46, 61, 81, 111, 120, 121
Digital diplomacy 6
Second World War 2, 74
Environmental Security 128, 135
Economic diplomacy 88
Energy Resources 25, 127
EU 20, 122, 132
Women 8, 13
Information security 96
Islam 15
History of diplomacy 68, 69, 73
Captain Miša Anastasijević 49, 92, 93
China 14, 37, 61, 89, 125, 127, 129, 134
Covid-19 6, 16, 111
Corruption 100
Kosovo and Metohija 1, 7, 12, 18, 25, 28, 40, 41, 44, 63, 66, 81, 85, 91,
101, 105, 130, 131
Kingdom of Yugoslavia 30
Kingdom of SCS 84
Crime 8, 9, 55, 90, 100
International relations 2, 3, 19, 49, 92, 93, 64
Migrant crisis 94
Online War 59
NATO aggression 65, 71, 124, 126
Obituary 29
Youth 62, 103
Police 33, 34, 47
Business information 119
Orthography 52, 82, 83
World War I 4, 5, 22, 26, 38, 39, 50, 70, 77, 78, 123, 133
Review of book 58, 79, 80
War 65, 67, 86, 87, 136

Russia 4, 127, 128, 129
USA 37, 102
Cyber attacks 20
Sarajevo assassination 5
Poverty 72, 95
Sovereignty 31, 32, 45
Secret Service 48, 75, 76, 107
Conspiracy theory 60
Terrorism 15, 46, 120, 121
Human trafficking 35, 36, 54
Editorial 43, 51, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118
Ukraine 4, 10, 11, 56
Cold War 42

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Часопис *Дипломатија и безбедност* објављује научне радове базирани на теоријским и емпиријским истраживањима из области политикологије и безбедности, као и њима сродних научних дисциплина (право, историја, социологија, социјална психологија, култура, економија итд). Часопис је отворен и за радове засноване на интердисциплинарним и мултидисциплинарним научним истраживањима који дају допринос наведеним и осталим друштвено-хуманистичким научним областима на оригиналан и иновативан начин.

Објављују се искључиво претходно необјављени радови. Могу се прихватити и радови који су претходно делимично изложени на научном/стручном скупу, при чему су аутори то дужни да на одговарајући начин назначе. Сваки покушај плагијаризма или аутоплагијаризма је забрањен и кажњава се (забрања објављивања радова у часопису *Дипломатија и безбедност* у временском периоду зависно од степена плагијаризма, а о томе се обавештава руководство институција у којима аутори раде).

Приспели радови (без имена аутора) упућују се на **рецензију** код најмање два рецензента. Примедбе и сугестије уредника и рецензента (без имена рецензента) достављају се аутору ради коначног обликовања рада. Прихваћен рад, након стручне и редакцијске обраде, упућује се на ауторско читање пре публиковања, кореспондирајућем аутору. Евентуалне исправке требало би извршити у року од три дана. У овој фази није могуће извршити опсежније измене, већ само исправке словних и других ситних грешака. Уколико исправљени текст не буде враћен у наведеном року, сматраће се да аутор нема примедби. Рукописи радова прихваћених за штампу не враћају се аутору. Прихваћени радови објављују се по редоследу који одређује Редакција на предлог главног и одговорног уредника.

Радови се објављују двојезично: на српском (ћириличним писмом) и на енглеском језику. Аутори су обавезни да доставе радове на српском језику, а пожељно је и на енглеском (опционо). Редакција задржава пуно право да сваки рад лекторски и коректорски уреди у складу са важећим стандардима српског, односно енглеског језика.

Иностранна имена која се наводе у тексту се транскрибују на *српски* језик, а у загради, након прве њихове употребе у тексту, уноси се изворно име. Нпр. Доналд Трамп (Donald Trump), Ото Фрајзиншки (Otto von Freising), Шарл де Гол (Charles de Gaulle), Борис Јељцин (Борис Ељцин). Уколико

су имена грчка, кинеска, арапска, хебрејска и сл, користи се транскрипција на енглески језик. Нпр. Никита Хонијата (Niketas Choniates), Гамал Абдел Насер (Gamal Abdel Nasser), Си Ђинпинг (Xi Jinping), Бенјамин Нетанјаху (Benjamin Netanyahu) итд. У **енглеској верзији**, уколико постоји разлика између енглеског назива и изворног имена, у загради се уноси изворно име. Нпр. Otto of Freising (Otto von Freising), Victor Emmanuel II (Vittorio Emanuele II). Уколико су имена ћирилична, грчка, кинеска, арапска, хебрејска користи се транскрипција на енглески језик. Нпр. Boris Yeltsin, Niketas Choniates, Xi Jinping, Benjamin Netanyahu, итд.

Топоними (градови, реке, планине итд) који се наводе у тексту се транскрибују на **српски** језик, а у загради поред изворног имена, уколико се разликује, потребна је и транскрипција на енглески језик. Нпр. Версај (Versailles), Тибар (Tevere / Tiber), Харков (Харків / Kharkiv) итд. У **енглеској** верзији користи се транскрипција, а изворно писање, само уколико постоји разлика, уноси се у загради. Нпр. Tiber (Tevere), Mexico City (Ciudad de México) итд. Уколико су топоними на ћирилици, грчком алфавету, кинеском, арапском, хебрејском и сл, користе се само транскрибована имена. Нпр. Yangtze, Dnieper, Siberia итд.

Страни термини се пишу изворно, *италиком*, а њихов превод и значење могу се, уколико постоји потреба, објаснити у фусноти. Нпр. *status quo*, *Acta est fabula*, итд.

ПРИПРЕМА РАДА

Радови се припремају у складу са АПА (*APA - American Psychological Association*) стандардом. Делови рада су: наслов, апстракт са кључним речима, текст рада, литература, прилози. Странице се нумеришу (у доњем десном углу), почевши од насловне стране.

Сажетак (*Abstract*) и кључне речи (*Keywords*) куцати без проред (*Line Spacing: Single - 1,0*). Текст писати у *Times New Roman, Font Size 12*, са увученим пасусима (*First line*) 1,27 cm, проредом (*Line spacing*) 1,5 и маргинама *Normal 2,5 cm*. Обим рада 36.300 карактера (око 16 страница). У обим се не урачунавају: име, презиме, афилијација аутора, наслов чланка, сажетак, кључне речи, попис референци, нити напомене у фуснотама. Приликом провере броја карактера користити: *Review/Word Count/Character*.

Фусноте (*Footnote*) у форми напомена се уносе командом *Insert – Reference – Footnote*, и пишу у *Times New Roman, Font Size 10, Line Spacing: Single (1,0)*, поравнате по левој и десној маргини, опција *Justify*.

НАСЛОВНА СТРАНА

У горњем левом углу наводи се предлог категорије рада. (Нпр. Категорија рада: **ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД**).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold, Font Size 12*. Научни радови могу да имају максимално три коаутора, иако Редакција подстиче самостално објављивање радова. После сваког од презимена аутора/коаутора ставља се ознака за фусноту, у коју се уписује сарадничко/наставничко/научно звање аутора/коаутора (нпр. редовни професор), афилијација (нпр. Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Београд, Србија), електронска адреса (e-mail) и за сваког од аутора/коаутора година рођења (нпр. „Рођен 1968. године”). Сматра се да је првопотписани аутор задужен за кореспонденцију са Редакцијом, а ако то није случај, у фусноти која садржи е-адресу аутора задуженог за кореспонденцију, треба навести „за кореспонденцију” и број мобилног телефона.

НАСЛОВ се пише на средини, великим словима – *Bold, Font Size 14*. Наслов рада требало би да буде кратак, јасан и информативан, без скраћеница и да одговара садржају рада. Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан (опционо).

Сажетак (до 200 речи), пише се испод наслова на средини малим словима – *Italic, Font Size 12*. Сажетак на српском и енглеском језику, написан кратким и јасним реченицама, обухвата Увод/Циљ, Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узорковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Након Сажетка, у новом реду пишу се

Кључне речи (*Bold/Italic, Font Size 12*), и наводи највише до пет појмова, односно синтагми (*Normal, Font Size 12*). С обзиром да се радови објављују двојезично, они не садрже Резиме (*Summary*).

ТЕКСТ ЧЛАНКА

Текст чланка започиње на новој страници. Пожељно је, али не и обавезно, да научни радови, буду у структурисаној IMRD форми која садржи: Увод/Циљ спроведеног истраживања, Приказ примењене методологије истраживања, Резултате, Дискусију и Закључке. Код научних радова категорисаних као „Кратко саопштење”, односно као „Научна критика, полемика,

осврти”, структурисање није неопходно.

Поднаслове треба избегавати, а по потреби писати их на средини, без нумерације – користити опцију ниво поднасловова (*Heading 1,2,3*).

Табеле, графикони, фотографије се уносе у сам текст. Цртежи, карте, фотографије, графикони и друге илустрације достављају се у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 300 x 300 тачака по инчу.

Табеле треба да буду једноставне и стандардне (*Word design*). Ув-лачења и поравнања у табелама морају бити изведена аутоматским форматирањем, а не мануелним додавањем размака. Изнад је број и наслов табеле, а испод извор преузимања. Величина фонта наслова, извора и текста у табелама: *Font Size 11*.

Будући да часопис излази и на енглеском језику, аутори који у свом раду цитирају делове из књига/радова који су изворно написани на енглеском језику, треба да доставе **цитате** на енглеском језику (преузете у оригиналу из цитираног извора) у **Прилогу**.

Пример:

На страни број шест (6) рада је цитат:

Kissinger's view was by no means unique. Virtually everyone professionally engaged in the study of politics and foreign policy believed in the permanence of communism; its worldwide collapse in the late 1980s was therefore almost totally unanticipated. This failure was not simply a matter of ideological dogma interfering with a "dispassionate" view of events. It affected people across the political spectrum, right, left, and center, journalists as well as scholars, and politicians both East and West. 12 The roots of a blindness so pervasive were much more profound than mere partisanship, and lay in the extraordinary historical pessimism engendered by the events of this century. (Fukuyama, 1992: 8)

ЦИТИРАЊЕ И ПОЗИВАЊЕ НА ДРУГЕ РАДОВЕ И ИЗВОРЕ У ТЕКСТУ

У складу са АПА стандардом, цитирање и позивање се врши искључиво у оквиру текста (*APA Citation Style - American Psychological Association*, <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>). Употреба фуснота је дозвољена у сврху напомена, како би се избегло оптерећивање самог текста.

Цитирани извор у текст се уноси на следећи начин: *Referencias>Style (APA)>Insert citation>Add new source*. Бира се тип извора (књига, чланак итд) и попуњавају приказане рубрике (аутор, наслов, година, град, издавач итд). Након завршетка текста, на основу унетих извора креира се Библиографија: *Referencias>Style (APA)>Bibliography*.

У тексту **све референце**, укључујући и оне на српском језику, **наводе се латиницом**. Презимена српских аутора се пишу уз коришћење наших дијакритичких знакова латиничним писмом: *č, ć, dž, đ, š, ž*. Наводи се презиме аутора, година објављивања рада и, по потреби, страница са које се нешто цитира.

Уколико се транскрибују, у загради се обавезно наводе у оригиналу. Уколико је више од два аутора, наводи се презиме првог аутора и скраћеница „i sar.” или „et al.” (у зависности од језика на ком је рад објављен). Нпр. Скот (Scott, 2004); Мек Кинли и Хајд (McKinley & Hyde, 1996); Томсон и сарадници (Thomson et al., 1999); Савић и сарадници (Savić i sar., 2006). Приликом позивања истовремено на неколико аутора, унутар исте библиографске заграде, њихова дела наводе се азбучним, односно абецедним редом. Пример: (Brzezinski, 2015; Chomsky, 2013; Robertson, 1992).

Цитирање у тексту се врши у склопу реченице (кратки цитати), али уколико цитат садржи 40 и више речи (дуги цитати), тада га је потребно издвојити у нови параграф: без проред (*Line Spacing 1,0*), величина фонта (*Font Size 12*), увучено са леве стране (*Indentation, left 1,27*). Након цитата наводи се презиме аутора, година и страна.

Пример дугог цитата:

Кисинџеров став ни на који начин није био јединствен. Дословно свако ко се на професионалан начин бави проучавањем политике и спољне политике веровао је у перманентност комунизма; његов слом широм света крајем 1980-их стога је био готово потпуно непредвиђен. Овај пропуст није био само ствар идеолошке догме која се преплиће са „непристраним” погледом на догађаје. То је утицало на људе широм политичког спектра, десног, левог и центра, новинаре, научнике, као и на политичаре и на Истоку и на Западу. (Фукујата, 1992: 8)

НАВОЂЕЊЕ РЕФЕРЕНЦИ У ЛИТЕРАТУРИ

Литература је јединствена за обе верзије рада. Списак коришћене литературе треба да обухвати искључиво изворе на које се аутор позива у раду. Не треба стављати редне бројеве испред референци. Наслови референци се увек исписују **латиницом**, чак и када је изворник на ћирилици или неком другом писму. Литература се наводи абecedним редом по презимена аутора, први ред је увућен (*First Line*) и проредом (*Line spacing*) 1,5.

Ако се наводи више радова истог аутора, радови се излажу хронолошким редом (од најстаријег ка најновијем раду). Уколико има више аутора, референца се наводи према презимену првог аутора, али садржи презимена и иницијале осталих аутора. Уколико постоји више радова истог аутора са истом годином објављивања, радови треба да буду означени словима а, б, с итд, уз годину издања у загради (нпр: 2012а, 2012б). Српска презимена се наводе латинично и користе српски дијакритички знаци (Ї, Ї, Dž, Đ, Š, Ž) - наводе се према њиховом редоследу у српској абeцеди.

ПРИМЕРИ НАВОЂЕЊА ЛИТЕРАТУРЕ

Монографија:

Krga, B. (2017). *Strategija nacionalne bezbednosti u teoriji i praksi*. Beograd: MC Odbrana.

Bartky, S. (1990). *Femininity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. New York: Routledge.

У тексту: (Krga, 2017); (Bartky, 1990: 52).

Чланци у серијским публикацијама:

Tanasković, D. (2018). Turska i prvi svetski rat. *Diplomatija i bezbednost*, 1(2), 35-46.

Edwards, A. A., Steacy, L. M., Siegelman, N., Rigobon, V. M., Kearns, D. M., Rueckl, J. G., & Compton, D. L. (2022). Unpacking the unique relationship between set for variability and word reading development: Examining word- and child-level predictors of performance. *Journal of Educational Psychology*, 114(6), 1242-1256. <https://doi.org/10.1037/edu0000696>

У тексту: (Tanasković, 2018); (Edwards at al., 2022)

Чланци у тематским зборницима, поглавља у научним монографијама, саопштења у зборницима са научних конференција:

Marković, M. (2006). Evolucija Kosovskog problema i mogućnosti njegovog rešenja. U S. Karamata i Ć. Očić (ur.), *Srbi na Kosovu i Metohiji* (str. 53-64). Beograd: SANU.

Calogero, R. M., Boroughs, M. & Thompson, J. (2007). The impact of Western beauty ideals on the lives of women and men: A sociocultural perspective. In V. Swami & A. Furnham (Ed.), *Body beautiful: Evolutionary and sociocultural perspectives* (pp. 259-298). NY: Palgrave Macmillan.

Whipple, S. (2018, March 6-9). *Control beliefs as a moderator of stress on anxiety* [Paper presentation]. Southeastern Psychological Association 64th Annual Meeting, Charleston, SC, United States.

У тексту: (Marković, 2006); (Calogero, Boroughs & Thompson, 2007); (Whipple, 2018).

Докторске дисертације и магистарске тезе:

Petrović, P. (2022). *Bezbednosna politika Srbije u XX veku*. Doktorska disertacija, Beograd: Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu.

У тексту: (Petrović, 2022: 22).

Web страница:

Cain, K. (2012, October 23). *The negative effects of Facebook on communication*. Social Media Today. Retrieved May 6, 2020, from <http://socialmediatoday.com>

Center for Systems Science and Engineering. (2020, May 5). *COVID-19 dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)*. Johns Hopkins University & Medicine, Coronavirus Resource Center. Retrieved October 26, 2020, from <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>

У тексту: (Cain, 2012); (Center for Systems Science and Engineering, 2020)

Новински електронски (online) чланак:

Spalović, D. (2023, May 26). Varhelji na Kosmetu: Što pre sprovesti Ohridski sporazum, uključujući ZSO. *Politika*. <https://www.nytimes.com/2020/04/09/science/neanderthals-fiber-string-math.html>

Russia and Saudi Arabia's Oil Partnership Shows Strain. (2023, Jun 6). *The New York Times*. <http://www.nytimes.com>

У тексту: (Spalović, 2023); ("Russia and Saudi Arabia's Oil", 2001).

Штампани новински чланак:

Petrović, K. (2020, May 27). Savremeni srpsko-mađarski odnosi. *Politika*.1-2.

У тексту: (Petrović, 2020: 1-2).

Прописи/закони:

Zakon o izvršenju i obezbeđenju. *Službeni glasnik RS*, br. 106/2015.

У тексту: (Zakon o izvršenju i obezbeđenju, 2015)

Званична документа:

Pravilnik o programu svih oblika rada stručnih saradnika. (2015). Prosvetni glasnik, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 8/2015.

European Commission. (2004). *Meeting document, Permanent Representation Committee, 2075th meeting on 1 and 3 December 2004* (DS/817/1/04 [soc]). Unpublished document.

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90- 1679). US Government.

У тексту: (National Institute of Mental Health, 1990).

Архивска грађа:

Arhiv Srbije. (1888, April 19). MID, K-T, f 2, r93/1894. Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljenju konzula. Beograd.

Hicks, H. D. (1956, October 24). *Correspondence from Henry Davies Hicks to the Annapolis County electorate*. Henry Davies Hicks fonds (MS-2-511, Box 15, Folder 9). Dalhousie University Archives, Halifax, Nova Scotia, Canada.

У тексту: (Arhiv Jugoslavije, 1888), (Hicks, 1956).

Речник и енциклопедија:

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667). Washington, DC: American Psychological Association.

Hurthouse, R., & Pettigrove, G. (2016). Virtue ethics. In E. Zalta (Ed.), *Stanford encyclopedia of philosophy*. <https://plato.stanford.edu>

Heuristic. (n.d.). In Merriam-Webster's online dictionary. Retrieved October 21, 2020, from <http://www.m-w.com/dictionary/heuristic>

У тексту: (APA, 2015); (Hurthouse & Pettigrove, 2016); (Merriam-Webster's online dictionary).

Филм, серија, YouTube видео:

Davidson, F. (Producer), & Davidson, J. (Director). (1999). *B. F. Skinner: A fresh appraisal* [Motion picture]. USA: Davidson Films.

Apsolon, M. (2011, September 9). *Real ghost girl caught on Video Tape 14* [Video]. <http://www.youtube.com/watch?v=6nyGCbxD848>

У тексту: (Davidson & Davidson, 1999).

Детаљније упутство АПА стила цитирања/навођења референци/литературе налази се на званичном сајту Америчке психолошке асоцијације: <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>

НАПОМЕНА

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису. Текстове слати у електронском облику на Е - адресу: institut@fdb.edu.rs

Уз рад неопходно је приложити **Изјаву аутора** о оригиналности рада, која се преузима са сајта часописа, <https://fdb.edu.rs/institut/poziv-autorimaza-dostavljanje-radova/>.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

INTRODUCTORY REMARKS

The journal *Diplomacy and Security* publishes scientific papers based on theoretical and empirical research in the field of political science and security, as well as related scientific disciplines (law, history, sociology, social psychology, culture, economics, etc.). The journal is also open to papers based on interdisciplinary and multidisciplinary scientific research that contribute to the aforementioned and other social-humanistic scientific fields in an original and innovative way.

Only previously unpublished papers are published. Papers that have previously been partially exhibited at a scientific/professional meeting can also be accepted, where the authors are obliged to indicate this in an appropriate manner. Any attempt at plagiarism or self-plagiarism is prohibited and punished (ban on publication of papers in the journal *Diplomacy and Security* for a period of time depending on the degree of plagiarism, while the management of the institutions where the authors work will be notified).

Submitted papers (without the author's name) are sent for **review** by at least two reviewers. Remarks and suggestions of editors and reviewers (without names of reviewers) are submitted to the author for the final design of the paper. The accepted paper, after professional and editorial processing, is sent to the author's reading before publication, to the corresponding author. Any corrections should be made within three days. At this stage, it is not possible to make more extensive changes, but only corrections of typographical and other minor errors. If the corrected text is not returned within the specified period, it will be considered that the author has no objections. Manuscripts of papers accepted for publication are not returned to the author. Accepted papers are published in the order determined by the Editorial Board at the proposal of the editor-in-chief.

Papers are published bilingually: in Serbian (Cyrillic script) and in English. Authors are obliged to submit papers in Serbian, and preferably in English (optional). The editors reserve the right to proofread each paper in accordance with the current standards of the Serbian and English languages.

Foreign names mentioned in the text are transcribed into Serbian, and in parentheses, after their first use in the text, the original name is entered. For example, Доналд Трамп (Donald Trump), Ото Фрајзиншки (Otto von Freising), Шарл де Гол (Charles de Gaulle), Борис Јељцин (Борис Ељцин). If the names are Greek, Chinese, Arabic, Hebrew, etc., the English transcription is used. For example, Никита Хонијата (Niketas Choniates), Гамал Абдел Насер (Gamal

Abdel Nasser), Си Ђинпинг (Xi Jinping), Бенјамин Нетанјаху (Benjamin Netanyahu) etc. In the English version, if there is a difference between the English name and the original name, the original name is entered in parentheses. For example, Otto of Freising (Otto von Freising), Victor Emmanuel II (Vittorio Emanuele II). If the names are Cyrillic, Greek, Chinese, Arabic, Hebrew, the English transcription is used. For example, Boris Yeltsin, Niketas Choniates, Xi Jinping, Benjamin Netanyahu, etc.

Toponyms (cities, rivers, mountains, etc.) mentioned in the text are transcribed into Serbian, and in parentheses next to the original name, if it differs, a transcription into English is also required. For example, Версај (Versailles), Тибар (Tevere / Tiber), Харков (Харків / Kharkiv) etc. In the English version, the transcription is used, and the original writing, only if there is a difference, is entered in parentheses. For example, Tiber (Tevere), Mexico City (Ciudad de México), etc. If toponyms are in Cyrillic, Greek alphabet, Chinese, Arabic, Hebrew, etc., only transcribed names are used. For example. Yangtze, Dnieper, Siberia, etc.

Foreign terms are originally written in italics, and their translation and meaning can, if necessary, be explained in a footnote. For example, status quo, Acta est fabula, etc.

PAPER PREPARATION

Papers are prepared in accordance with the APA (*APA - American Psychological Association*) standard. The parts of the paper are: title, abstract with key words, text of the paper, literature (reference list), appendices. Pages are numbered (in the lower right corner), starting with the title page.

Type the abstract (*Abstract*) and keywords (*Keywords*) without spacing (*Line Spacing: Single - 1.0*). The text should be written in *Times New Roman*, *Font Size 12*, with indented paragraphs (*First line*) 1.27 cm, spacing (*Line spacing*) 1.5 and margins Normal 2.5 cm. Volume of work 36,300 characters (about 16 pages). The scope does not include: name, surname, author's affiliation, article title, abstract, keywords, list of references, or notes in footnotes. When checking the number of characters, use: *Review/Word Count/Character*.

Footnotes in the form of notes are entered with the command Insert - Reference - Footnote, and are written in *Times New Roman*, *Font Size 10*, *Line Spacing: Single (1.0)*, aligned on the left and right margins, option *Justify*.

FRONT PAGE

In the upper left corner, the proposal of the category of paper is indicated. (Eg. Category of paper: ORIGINAL SCIENTIFIC WORK).

The author's name and surname are written in the middle, in small letters - **Bold**, *Font Size 12*. Scientific papers can have a maximum of three co-authors, although the Editorial Board encourages independent publication of papers. After each author's/co-author's last name, a footnote mark is placed, in which the associate/teaching/scientific title of the author/co-author (e.g. full professor), affiliation (e.g. Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia), electronic address (e-mail) and year of birth for each of the authors/co-authors (eg "Born in 1968"). It is considered that the first signed author is in charge of correspondence with the Editorial Office, and if this is not the case, in the footnote containing the e-mail address of the author in charge of correspondence, "for correspondence" and the mobile phone number should be indicated.

The **TITLE** is written in the middle, in capital letters - **Bold**, *Font Size 14*. The title of the paper should be short, clear and informative, without abbreviations, and correspond to the content of the paper. The footnote next to the title serves to indicate the name and number of the project within which the article was written (optional).

Abstract (up to 200 words), written below the title in the middle in small letters - *Italic*, *Font Size 12*. The Abstract in Serbian and English, written in short and clear sentences, includes Introduction/Aim, Basic assumption of the research, Methods (research methods, basic procedures, sampling), Results (most important findings) and Conclusion. It is necessary to emphasize the new and significant aspects of the presented research. After the Abstract, written in a new line are:

Keywords (**Bold/Italic**, *Font Size 12*), and lists up to five terms, or phrases (*Normal*, *Font Size 12*). Since the papers are published bilingually, they do not contain a *Summary*.

TEXT OF THE PAPER

The text of the paper begins on a new page. It is desirable, but not mandatory, for scientific papers to be in a structured IMRD format that contains: Introduction/Aim of the conducted research, Presentation of the applied research methodology, Results, Discussion and Conclusions. In the case of scientific papers categorized as "Short communication", or as "Scientific criticism, polemics, reviews", structuring is not necessary.

Subheadings should be avoided, and if necessary, write them in the middle, without numbering - use the subtitle level option (*Heading 1,2,3*).

Tables, graphs, photos are inserted into the text itself. Drawings, maps, photographs, graphs and other illustrations are submitted in JPG or TIFF format, with a resolution greater than 300 x 300 dots per inch.

Tables should be simple and standard (*Word design*). Indents and alignments in tables must be done by automatic formatting, not by manually adding spaces. Above is the number and title of the table, and below is the source. Font size of title, source and text in tables: *Font Size 11*.

Original quotations in English (taken in the original from the quoted source) are **attached**.

Example:

On page number six (6) of the paper there is a quote:

Kissinger's view was by no means unique. Virtually everyone professionally engaged in the study of politics and foreign policy believed in the permanence of communism; its worldwide collapse in the late 1980s was therefore almost totally unanticipated. This failure was not simply a matter of ideological dogma interfering with a "dispassionate" view of events. It affected people across the political spectrum, right, left, and center, journalists as well as scholars, and politicians both East and West. (Fukuyama, 1992: 8)

CITATION AND REFERENCE TO OTHER PAPERS AND SOURCES IN THE TEXT

In accordance with the APA standard, citations and references are made exclusively within the text (*APA Citation Style - American Psychological Association*, <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>). The use of footnotes is allowed for the purpose of notes, in order to avoid burdening the text itself.

The quoted source is entered in the text as follows: *References>Style (APA)>Insert citation>Add new source*. Select the type of source (book, article, etc.) and fill in the fields shown (author, title, year, city, publisher, etc.). After finishing the text, a Bibliography is created based on the entered sources: *References>Style (APA)>Bibliography*.

In the text, **all references**, including those in the Serbian language, **are given in Latin**. Surnames of Serbian authors are written using our diacritical

marks in the Latin alphabet: č, ć, dž, đ, š, ž. The last name of the author, the year of publication of the work and, if necessary, the page from which something is quoted are indicated.

If they are transcribed, they must be mentioned in parentheses in the original. If there are more than two authors, the last name of the first author and the abbreviation "et al." (depending on the language in which the work was published). For example. Scott (Scott, 2004); McKinley and Hyde (McKinley & Hyde, 1996); Thomson and colleagues (Thomson et al., 1999); Savić et al. (Savić et al., 2006). When referring to several authors at the same time, within the same bibliographic bracket, their works are listed alphabetically, i.e. in alphabetical order. Example: (Brzezinski, 2015; Chomsky, 2013; Robertson, 1992).

Quoting in the text is done as part of a sentence (short quotes), but if the quote contains 40 or more words (long quotes), then it needs to be separated into a new paragraph: without spacing (*Line Spacing* 1.0), font size (*Font Size* 12), indented from the left side (*Indentation*, left 1.27). After the citation, the author's last name, year and country are mentioned.

Example of a long quote:

Kissinger's view was by no means unique. Virtually everyone professionally engaged in the study of politics and foreign policy believed in the permanence of communism; its worldwide collapse in the late 1980s was therefore almost totally unanticipated. This failure was not simply a matter of ideological dogma interfering with a "dispassionate" view of events. It affected people across the political spectrum, right, left, and center, journalists as well as scholars, and politicians both East and West. (Fukuyama, 1992: 8)

CITATION OF REFERENCES IN THE REFERENCE LIST

The Reference list is unique for both versions of the work. The list of used works should include only the sources to which the author refers in the paper. Serial numbers should not be placed in front of references. Reference titles are always written in Latin, even when the original is in Cyrillic or another script. The works are listed in alphabetical order by the author's last name, the first line with indentation (*First line*) and with a Line spacing of 1.5.

If several works by the same author are cited, the works are presented in chronological order (from the oldest to the most recent work). If there are several authors, the reference is listed according to the last name of the first author, but con-

tains the last names and initials of the other authors. If there are several works by the same author with the same year of publication, the works should be marked with the letters a, b, c, etc., with the year of publication in parentheses (eg: 2012a, 2012b). Serbian surnames are given in Latin and Serbian diacritical marks are used (Č, Ć, Dž, Đ, Š, Ž) - they are given according to their order in the Serbian alphabet.

EXAMPLES OF REFERENCES:

Monograph:

Krga, B. (2017). *Strategija nacionalne bezbednosti u teoriji i praksi*. Beograd: MC Odbrana.

Bartky, S. (1990). *Femininity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. New York: Routledge.

In text: (Krga, 2017); (Bartky, 1990: 52).

Articles in serial publications:

Tanasković, D. (2018). Turska i prvi svetski rat. *Diplomatija i bezbednost*, 1(2), 35-46.

Edwards, A. A., Steacy, L. M., Siegelman, N., Rigobon, V. M., Kearns, D. M., Rueckl, J. G., & Compton, D. L. (2022). Unpacking the unique relationship between set for variability and word reading development: Examining word- and child-level predictors of performance. *Journal of Educational Psychology*, 114(6), 1242-1256. <https://doi.org/10.1037/edu0000696>

In text: (Tanasković, 2018); (Edwards et al., 2022)

Articles in thematic collections, chapters in scientific monographs, announcements in the collections of scientific conferences:

Marković, M. (2006). Evolucija Kosovskog problema i mogućnosti njegovog rešenja. U S. Karamata i Č. Očić (ur.), *Srbi na Kosovu i Metohiji* (str. 53-64). Beograd: SANU.

Calogero, R. M., Boroughs, M. & Thompson, J. (2007). The impact of Western beauty ideals on the lives of women and men: A sociocultural perspective. In V. Swami & A. Furnham (Ed.), *Body beautiful: Evolutionary and sociocultural perspectives* (pp. 259-298). NY: Palgrave Macmillan.

Whipple, S. (2018, March 6-9). *Control beliefs as a moderator of stress on anxiety* [Paper presentation]. Southeastern Psychological Association 64th Annual Meeting, Charleston, SC, United States.

In text: (Marković, 2006); (Calogero, Boroughs & Thompson, 2007); (Whipple, 2018).

Doctoral dissertations and master's theses:

Petrović, P. (2022). *Bezbednosna politika Srbije u XX veku*. Doktorska disertacija, Beograd: Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu.

In text: (Petrović, 2022: 22).

Web pages:

Cain, K. (2012, October 23). *The negative effects of Facebook on communication*. Social Media Today. Retrieved May 6, 2020, from <http://socialmediatoday.com>

Center for Systems Science and Engineering. (2020, May 5). *COVID-19 dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)*. Johns Hopkins University & Medicine, Coronavirus Resource Center. Retrieved October 26, 2020, from <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>

In text: (Cain, 2012); (Center for Systems Science and Engineering, 2020)

Newspaper electronic (online) article:

Spalović, D. (2023, May 26). *Varhelji na Kosmetu: Što pre sprovesti Ohridski sporazum, uključujući ZSO*. *Politika*. <https://www.nytimes.com/2020/04/09/science/neanderthals-fiber-string-math.html>

Russia and Saudi Arabia's Oil Partnership Shows Strain. (2023, Jun 6). *The New York Times*. <http://www.nytimes.com>

In text: (Spalović, 2023); ("Russia and Saudi Arabia's Oil", 2001).

Printed newspaper article:

Petrović, K. (2020, May 27). *Savremeni srpsko-mađarski odnosi*. *Politika*.1-2.

In text: (Petrović, 2020: 1-2).

Regulations/laws:

Zakon o izvršenju i obezbeđenju. *Službeni glasnik RS*, br. 106/2015.

In text: (Zakon o izvršenju i obezbeđenju, 2015)

Official documents:

Pravilnik o programu svih oblika rada stručnih saradnika. (2015). Prosvetni glasnik, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 8/2015.

European Commission. (2004). *Meeting document, Permanent Representation Committee, 2075th meeting on 1 and 3 December 2004* (DS/817/1/04 [soc]). Unpublished document.

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90- 1679). US Government.

In text: (National Institute of Mental Health, 1990).

Archival materials:

Arhiv Srbije. (1888, April 19). MID, K-T, f 2, r93/1894. Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljenju konzula. Beograd.

Hicks, H. D. (1956, October 24). *Correspondence from Henry Davies Hicks to the Annapolis County electorate.* Henry Davies Hicks fonds (MS-2-511, Box 15, Folder 9). Dalhousie University Archives, Halifax, Nova Scotia, Canada.

In text: (Arhiv Jugoslavije, 1888), (Hicks, 1956).

Dictionary and encyclopedia:

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667). Washington, DC: American Psychological Association.

Hurthouse, R., & Pettigrove, G. (2016). Virtue ethics. In E. Zalta (Ed.), *Stanford encyclopedia of philosophy*. <https://plato.stanford.edu>

Heuristic. (n.d.). In Merriam-Webster's online dictionary. Retrieved October 21, 2020, from <http://www.m-w.com/dictionary/heuristic>

In text: (APA, 2015); (Hurthouse & Pettigrove, 2016); (Merriam-Webster's online dictionary).

Movie, series, YouTube video:

Davidson, F. (Producer), & Davidson, J. (Director). (1999). *B. F. Skinner:*

A fresh appraisal [Motion picture]. USA: Davidson Films.

Apsolon, M. (2011, September 9). Real ghost girl caught on Video Tape 14 [Video]. <http://www.youtube.com/watch?v=6nyGCbxD848>

In text: (Davidson & Davidson, 1999).

A detailed guide to the APA style of citation/citing references/ can be found on the official website of the American Psychological Association: <https://apa-style.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>)

NOTE

Papers that do not comply with the given instructions will not be considered for publication in the journal. Papers should be sent in electronic form to the email address: institut@fdb.edu.rs

With the paper, it is necessary to attach the **Author's Statement** about the originality of the paper, which can be downloaded from the journal's website, <https://fdb.edu.rs/institut/poziv-autorima-za-dostavljanje-radova/>.

УПУТСТВО ЗА РЕЦЕНЗЕНТЕ

Редакција часописа *Дипломатија и безбедност* настоји да обезбеди висок квалитет радова које објављује. Учешће рецензената у овом процесу је од велике важности и њихов рад изузетно ценимо.

Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је 10 дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист:

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије):

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Препорука о публикавању рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Од рецензената се не очекује да раде лектуру и коректуру рада, али је препоручљиво да наведу ако је потребно да се рад лекторише. Препоручљиви су и коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада:

Име, презиме и научно
звање рецензента:

GUIDELINES FOR REVIEWERS

The editorial board of the journal *Diplomacy and Security* strives to ensure the high quality of the papers it publishes. The participation of reviewers in this process is of great importance and we highly appreciate their work.

Reviews are anonymous in both directions. The deadline for reviewing is 10 days from the receipt of the paper. The content of the review is confidential, and must not be disclosed to persons who are not in the editorial board of the journal. If the reviewer at any time realizes that there is any kind of conflict of interest regarding the paper he needs to review, he should inform the editorial office as soon as possible.

When reviewing the manuscript, the reviewer should fill in the review sheet:

Name, surname and title of the author of the paper:

Title of the paper:

Actuality, social and scientific significance of the considered topic:

To what extent did the author clearly indicate the theoretical, methodological approach in the paper:

Is the paper based on contemporary and relevant literature, especially to what extent the author used the latest results published in scientific journals and collections (especially journals and collections of political science):

Scientific and social contribution of the paper. General comment on the quality of paper: Suggestion to the author to improve the quality of paper, if necessary:

Recommendation for categorization of paper:

1. Original scientific paper
2. Review paper
3. Scientific critique, polemics and review

Recommendation for publishing the paper:

1. Publish without changes
2. Publish with minor changes
3. After correction, send the paper to a new round of reviews
4. Reject

Reviewers are not expected to proofread the paper, but it is advisable to indicate if it is necessary to proofread it. Comments for the editor concerning ethical (plagiarism, fake, etc.) or some other aspects of the paper are also recommended, which will help the editor in making the final decision on the further status of the paper.

Date of evaluation of the paper:

Name, surname and
scientific title of the reviewer:

Списак рецензената:

Проф. др Терзић Славенко, академик
Проф. др Дашић Давид, емеритус
Проф. др Балта Иван, емеритус
Проф. др Бановић Божидар
Проф. др Бошковић Милица
Проф. др Браковић Жарко
Проф. др Вучић Михајло
Проф. др Дамњановић Александар
Проф. др Димитријевић Бојан
Проф. др Ивановић Звонимир
Проф. др Јефтовић Зоран
Проф. др Кнежевић Снежана
Проф. др Колев Драган
Проф. др Крга Бранко
Проф. др Лабовић Дејан
Проф. др Лазић Радојица
Проф. др Лопичић Јанчић Јелена
Проф. др Манић Михајло
Проф. др Мрдак Гордана
Проф. др Надовеца Бранко
Проф. др Павловић Момчило
Проф. др Пророковић Душан
Проф. др Радовић Ивица
Проф. др Ранђеловић Драган
Проф. др Савић Андреја
Проф. др Симовић Слободан
Проф. др Скакавац Здравко
Проф. др Танасковић Дарко
Проф. др Толваишис Леонас
Проф. др Трбојевић Милован
Проф. др Форца Божидар
Проф. др Цветковић Владимир
Проф. др Шкулић Милан
Доц. др Бјеља Данијела
Доц. др Иветић Стево
Др Јовићевић Татјана, виши науч. сарад.
Др Јерић Кристиан, научни сарадник
Др Милетић Марко, научни сарадник

List of reviewers:

Prof. Dr. Terzić Slavenko, akademik
Prof. Dr. Dašić David, emeritus
Prof. Dr. Balta Ivan, emeritus
Prof. Dr. Banović Božidar
Prof. Dr. Bošković Milica
Prof. Dr. Braković Žarko
Prof. Dr. Vučić Mihajlo
Prof. Dr. Damnjanović Aleksandar
Prof. Dr. Dimitrijević Bojan
Prof. Dr. Ivanović Zoran
Prof. Dr. Jeftović Zoran
Prof. Dr. Knežević Snežana
Prof. Dr. Kolev Dragan
Prof. Dr. Krga Branko
Prof. Dr. Labović Dejan
Prof. Dr. Lazić Radojica
Prof. Dr. Lopičić Jančić Jelena
Prof. Dr. Manić Mihajlo
Prof. Dr. Mrdak Gordana
Prof. Dr. Nadoveza Branko
Prof. Dr. Pavlović Momčilo
Prof. Dr. Proroković Dušan
Prof. Dr. Radović Ivica
Prof. Dr. Ranđelović Dragan
Prof. Dr. Savić Andreja
Prof. Dr. Simović Slobodan
Prof. Dr. Skakavac Zdravko
Prof. Dr. Tanasković Darko
Prof. Dr. Tolvaišis Leonas
Prof. Dr. Trbojević Milovan
Prof. Dr. Forca Božidar
Prof. Dr. Cvetković Vladimir
Prof. Dr. Škulić Milan
Doc. Dr. Bjelja Danijela
Doc. Dr. Ivetić Stevo
Dr. Jovičević Tatjana, sen. resear. assoc.
Dr. Jerić Kristian, research associate
Dr. Miletić Marko, research associate

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.7/.8

ДИПЛОМАТИЈА и безбедност: часопис за друштвене науке и интердисциплинарна истраживања = *Diplomacy and security: journal of Social Sciences and Interdisciplinary Research* / главни и одговорни уредник Срђан Милашиновић. - 2018, бр. 1- . - Београд: Факултет за дипломатију и безбедност, Институт за стратешке студије, 2018- (Београд: Интерпринт плус). - 25 cm

Полугодишње. - Текст на срп. и енгл. језику.
ISSN 2620-0333 = Дипломатија и безбедност
COBISS.SR-ID 264203276

**ПОЛИТИКА | БЕЗБЕДНОСТ | ПРАВО | ИСТОРИЈА
КУЛТУРА | ЕКОНОМИЈА | ПСИХОЛОГИЈА
СОЦИОЛОГИЈА | ЕКОЛОГИЈА**

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година 6 • Број 2/2023.

**POLITICS | SECURITY | LAW | HISTORY
CULTURE | ECONOMICS | PSYCHOLOGY
SOCIOLOGY | ECOLOGY**

ISSN 2620-0333 • UDC 341.7/.8 • Volume VI • Number 2/2023.